

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Центр українознавства

Українознавчий альманах

Випуск 30

Київ 2022

Українознавчий альманах. Випуск 30. К.: «Міленіум», 2022. 148 с.

ISSN 2520-2626

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30>

Випуск присвячено найактуальнішому для українства та світу дослідженню реалій, проблем та перспектив війни путінської росії проти України. На сторінках цього тематичного випуску розглядаються наступні проблеми: агресія неоімперії кремля проти незалежної України у світовому та українському науковому дискурсі; ідеологія путінізму та рашизму; політичні та ментальні засади російського імперіалізму; етапи новітньої російсько-української війни; чинники української перемоги; ЗСУ як головний чинник перемоги України в російсько-українській війні; консолідація українського суспільства задля перемоги України у війні; підтримка України міжнародним співтовариством: проблеми та досягнення; гендерна специфіка цієї війни; волонтерський рух у боротьбі українців проти російського агресора; національні меншини та переселенці в умовах війни; герої та антигерої сучасної української нації тощо.

Для науковців, викладачів, студентів.

Головний редактор

С.В. Руденко, д-р філос. н., проф.

Упорядниці

Ірина Грабовська, канд. філос. н., Світлана Кагамлик, д-р. іст. н., Катерина Кобченко, канд. іст. н., Людмила Сорочук, канд. філол. н.

Редакційна колегія

Т.І. Власова, д-р філос. н., проф.; І.М. Грабовська, канд. філос. н., ст. наук. співр.; С.Р. Кагамлик, д-р. іст. н., ст. наук. співр.; О.Р. Кісь, д-р іст. н., ст. наук. співр.; Р.М. Конта, д-р іст. н., проф.; М.І. Обушний, д-р політ. н., проф.; С.В. Сторожук, д-р філос. н., проф.; А.М. Тормахова, канд. іст. н., доц.; М.І. Хилько, д-р філос. н., проф.; К.С. Шевчук, д-р філос.н., проф.; Роман Сапенко, д-р філософії (габілітований), проф. (м. Зелена Гура, Республіка Польща); Кармен Шайде, д-р історії (габілітований), доцент (м. Берн, Швейцарія).

Затверджено Вченою радою філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Протокол №4 від 31 жовтня 2022 року).

Зареєстровано Міністерством юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ No 24897-14837P від 17.06.2021

Видання індексується Google Scholar та Index Copernicus International.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України «Українознавчий альманах» визнано фаховим виданням з філософських наук (наказ No 886 від 02 липня 2020 р.) та історичних наук (наказ No 1471 від 26 листопада 2020 р.) у категорії "Б".

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022
© Центр українознавства, 2022
© Міленіум, 2022

Ukrainoznavchyi Almanakh (Almanac of Ukrainian Studies). Issue 30. Kyiv: "Milenium", 2022. 148 p.

ISSN 2520-2626

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30>

The general theme of this issue is the most actual field of the research for Ukraine and all the world nowadays - the problems and prospects of the putinistic Russia war against Ukraine. The following problems are under research on the pages of this issue: the aggression of the neo-imperial kremlin against the independent Ukraine represented in the world and the Ukrainian scientific discourse, the ideology of the putinism and the russiasm, the political and mental principles of the russian imperialism, the stages of the current Russian - Ukrainian war, factors of the Ukrainian victory, the military forces of Ukraine as the main factor of the victory, consolidation of the Ukrainian society in the struggle for the victory, the international support for the Ukraine in the current war actions, the war gender specific features, problems and achievements, the volunteer movement, national minorities and expatriates under the war conditions, the heroes and anti-heroes of the contemporary Ukrainian nation.

For scientists, lecturers and students.

Chef Editor

S.V. Rudenko, Full Professor, Dr. Habil

Editors of the issue

Iryna Grabovska, PhD; Svitlana Kahamlyk, Dr. Habil;
Kateryna Kobchenko, PhD, Liudmyla Sorochnik, PhD

Editorial Board

T.I. Vlasova, Full Professor, Dr. Habil.; I.M. Grabovska, Senior Research Fellow, PhD; S.R. Kahamlyk, Senior Research Fellow, Dr. Habil.; O.R. Kis, Senior Research Fellow, Dr. Habil.; R.M. Konta, Full Professor, Dr. Habil.; M.I. Obushnyi, Full Professor, Dr. Habil.; S.V. Storozhuk, Full Professor, Dr. Habil.; A.M. Tormakhova, Associate Professor, PhD.; M.I. Khylyk, Full Professor, Dr. Habil.; K.S. Shevchuk, Full Professor, Dr. Habil.; Roman Sapenko, Full Professor, Dr. Habil. (Zelionagóra, Poland); Carmen Scheide, Professor, Dr. Habil. (Bern, Switzerland).

Approved by the Academic Council of the Faculty of Philosophy,
National Taras Shevchenko University of Kyiv
(Protocol No4 from 31 October, 2022)

Certificate of state registration KB № 24897-14837 P from 17.06.2021
The publication is indexed by Google Scholar and Index Copernicus.

By the decision of the Certification Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine Almanac of Ukrainian Studies is included to the List of professional publications of Ukraine in category "B" in philosophical sciences (order No 886 from July 2, 2020) and historical sciences (order No 1471 from November 26, 2020).

© Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2022

© Center of Ukrainian Studies, 2022

© Milenium, 2022

ЗМІСТ

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Безсмертна Наталія	8
ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	
Бойко Світлана	17
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	
Букрєєва Ірина, Афанасьєва Людмила, Глебова Наталя, Глинська Людмила, Семікін Михайло	22
ПОЛІТИЧНІ ТА МЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ	
Грабовська Ірина	29
ЖІНОЧЕ «ОБЛИЧЧЯ» ВІЙНИ УКРАЇНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОГО АГРЕСОРА	
Грабовський Сергій	35
ПРОБЛЕМА МОЖЛИВОСТІ ДІАЛОГУ І ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ З «РУССКИМ МИРОМ»	
Даниленко Сергій, Авер'янова Ніна, Воропаєва Тетяна, Дроботенко Микола	43
СТРАТЕГІЯ «РОЗУМНОЇ СИЛИ» ЯК КЛЮЧОВА ПЕРЕДУМОВА ПЕРЕМОГИ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ НЕОІМПЕРСЬКІЙ ВІЙНІ	
Денисюк Сергій	54
УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМИНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА	
Дзира Олеся	59
ВІЙНА З УКРАЇНСЬКОЮ КНИГОЮ: РАДЯНСЬКІ ЧАСИ ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ	
Іванець Андрій	65
ПЕРШИЙ У КРИМУ ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ: ВІД ІДЕЇ ДО МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ У СІМФЕРОПОЛІ	
Кагамлик Світлана, Обушний Микола	74
ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПОЛЮСИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ	
Комар Олена	82
SOFT POWER І ПРОПАГАНДА У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ: ЕПІСТЕМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	

Кондур Земфіра, Афанасьєва Людмила, Букрєєва Ірина, Глебова Наталя, Глинська Людмила, Фалько Наталя	89
РЕГІОНАЛЬНІ ПРАКТИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОЄКТНИЙ ДОСВІД	
Марківська Людмила, Сірук Наталія	96
НАРАТИВИ «НЕКОНВЕНЦІЙНОЇ» ВІЙНИ СУЧАСНОЇ МОСКОВІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	
Мотенко Ярослав, Шишкіна Євгенія	102
КОНЦЕПЦІЯ «ГОМО СОВЕТІКУС» О.О. ЗІНОВ'ЄВА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА Z-ІДЕОЛОГІЇ	
Сморжевська Оксана	108
МІФОЛОГІЯ ВІЙНИ: МИСТЕЦЬКІ ОБРАЗИ ТА СМИСЛИ	
Стребкова Юлія, Чжань На	114
АНАЛІЗ ВІЗУАЛЬНИХ ОБРАЗІВ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВИХ У КИТАЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ 2020 – ПОЧАТКУ 2022 РОКІВ	
Талько Тетяна, Грабовська Ірина, Кагамлик Світлана, Аташкаде Руслана	120
ПРОЯВ АНТИТОТАЛІТАРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ НЕОРЕЛІГІЙНОГО РУХУ ФАЛУНЬГУН)	
Фігурний Юрій, Шакурова Ольга	127
ПОВНОМАСШТАБНА АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ	
Цимбал Тетяна	136
ШЛЯХЕТНІСТЬ І ВІЙНА: ПОСТАВАННЯ СУБ'ЄКТА ГЕРОЇЧНОЇ ДІЇ	
РЕЦЕНЗІЇ	
Шамсутдинова-Лебедюк Тетяна	143
НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З МИНУЛОГО УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ (<i>Рецензія на колективну монографію: І. Грабовська, С. Грабовський, В. Крисаченко, К. Настояща, Л. Чупрій «Латентні західноєвропейські дискурси в українській філософії та соціології доби УРСР» / За наук. ред. канд. філос. н., доц. К. Настоящої. Тернопіль: Вид-во «Крок», 2022. 229 с.</i>)	

CONTENT

RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE: REALITIES, PROBLEMS, PROSPECTS	
Bezsmertna Natalia THE FUNCTIONING OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE AGGRESSION BY RUSSIA AGAINST UKRAINE	8
Boiko Svitlana FORMATION OF THENATIONAL IDENTITY OFUKRAINIAN YOUTH DIN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR	17
Bukrieieva Iryna, Afanasieva Lyudmila, Hlebova Natalia, Glyns'ka Lyudmila, Semikin Mykhailo POLITICAL AND MENTAL FOUNDATIONS OF RUSSIAN IMPERIALISM	22
Grabovska Iryna THE FEMALE "FACE" OF UKRAINE'S WAR AGAINST THE RUSSIAN AGGRESSOR	29
Hrabovsky Serhiy PROBLEM OF THE POSSIBILITY OF DIALOGUE AND MUTUAL UNDERSTANDING WITH THE "RUSSIAN WORLD"	35
Danylenko Serhiy, Averianova Nina, Voropayeva Tetiana, Drobotenko Mykola THE STRATEGY OF "SMART POWER"AS A KEY PREREQUISITE FOR UKRAINE'S VICTORY IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN NEO-IMPERIAL WAR	43
Denysiuk Serhiy UKRAINIAN-RUSSIAN CULTURAL RELATIONS IN THE RESEARCH OF YURII SHEVELOV	54
Dzyra Olesia THE WAR WITH THE UKRAINIAN BOOK: SOVIET TIMES AND MODERN REALITIES	59
Ivanets Andriy THE FIRST MEMORIAL SIGN TO THE VICTIMS OF THE HOLODOMOR IN CRIMEA: FROM IDEA TO PLACE OF MEMORYIN SIMFEROPOL	65
Kahamlyk Svitlana, Obushnyi Mykola THE ORTHODOX CHURCH IN UKRAINE IN CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: POLES OF CIVILIZATIONAL CHOICE	74
Komar Olena <i>SOFT POWER</i> AND PROPAGANDA IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: EPISTEMOLOGICAL ANALYSIS	82
Kondur Zemfira, Afanasieva Lyudmila, Bukrieieva Iryna, Hlebova Natalia, Falko Natalia REGIONAL PRACTICES AND MECHANISMS OF RESOLVING THE PROBLEMSOF NATIONAL MINORITIES IN THE CONDITIONS OF WAR:PROJECT EXPERIENCE	89

Markivska Liudmyla, Siruk Natalia NARRATIVES OF "UNCONVENTIONAL" WAR OF MODERN MOSCOW AGAINST UKRAINE	96
Motenko Yaroslav, Shyshkina Yevheniia CONCEPT OF "HOMO SOVETICUS" BY O.O. ZINOVIEV AS A COMPONENT OF Z-IDEOLOGY	102
Smorzhevska Oksana THE MYTHOLOGY OF WAR: ARTISTIC IMAGES AND MEANINGS	108
Strebkova Julia, Zhan Na ANALYSIS OF VISUAL IMAGES OF WOMEN IN THE MILITARY IN CHINESE AND UKRAINIAN ONLINE MEDIA IN THE YEARS 2020 - EARLY 2022	114
Talko Tetiana, Grabovska Iryna, Kahamlyk Svitlana, Atashkadeh Ruslana THE MANIFESTATION OF ANTI-TOTALITARIAN TENDENCIES IN THE RELIGIOUS LIFE OF MODERN UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF THE NEO- RELIGIOUS MOVEMENT FALUN GONG)	120
Fihurnyi Yuriy, Shakurova Olha FULL-SCALE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE IN THE NATIONAL SCIENTIFIC DISCOURSE: SOCIOLOGICAL DIMENSION OF MODERN ETHNO-CULTURAL PROCESSES	127
Tsymbal Tetiana NOBILITY AND WAR: THE FORMATION OF THE SUBJECT OF HEROIC ACTION	136
REVIEWS	
Shamsutdynova-Lebedyuk Tetyana NEW RESEARCH BASED ON THE PAST UKRAINIAN PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY (<i>Review of the collective monograph: I. Grabovska, S. Grabovsky, V. Krysachenko, K. Nastoyascha, L. Chupriy "Latent West-European Discourses in Ukrainian Philosophy and Sociology in the age of the URSR" / Ed. K. Nastoyascha. Ternopil: "Krok", 2022. 229 p.</i>)	143

ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: РЕАЛІЇ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.1>
УДК 94(477)

Наталія БЕЗСМЕРТНА

молодший науковий співробітник відділу української філології
Науково-дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України, Київ

ORCID:0000-0001-8853-1110

Email: Natalia_bs@ukr.net

ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. Проаналізовано функціонування української мови в умовах повномасштабної агресії Росії проти України. Виявлено, що після 24.02.2022 р. в українському суспільстві актуалізувалося мовне питання, оскільки російська агресія сприяла процесу українізації й повернення українській мові втрачених позицій у всіх сферах життєдіяльності суспільства. З'ясовано, що за даними соціологічних опитувань спостерігається стале зменшення російськомовних українців й збільшення україномовних громадян. Встановлено, що лише українська мова має бути вживана в публічному просторі, а перехід на українську мову повинен відбутись поступово, але цілеспрямовано. Простежено, що перший рівень стабілізації мовної стійкості зробило мовне законодавство, а саме закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який набув чинності 16 липня 2019 р., і впродовж 2019–2022 рр. поступово впроваджувався у всі сфери життєдіяльності українського суспільства. Обґрунтовано, що його імплементація допомогла українській мові утвердити своє гідне місце в Українській державі. Варто відзначити, що 16 липня 2022 р. набрали чинності окремі норми мовного закону, які закріпили статус української мови у інформаційній та бізнесовій сферах. Розкрито, що другий рівень мовної стабілізації – це українська влада, яка, використовуючи законодавчі, виконавчі, судові органи, буде впроваджувати та вдосконалювати мовне законодавство. Доведено, що третій рівень мовної стабілізації – це громадяни України, як етнічні українці, так і представники інших національностей, які можуть й мають вплинути на мовну стійкість. Обґрунтовано, що повернення українській мові належного статусу в Українській державі в усіх сферах її життєдіяльності допоможе згуртувати українську політичну націю та змотивує перемогти російських агресорів.

Ключові слова: українська мова, Україна, українці, повномасштабна агресія РФ, зросійщення, українізація, російсько-українська гібридна війна.

Natalia BEZSMERTNA

Junior Research Fellow Department of Ukrainian Philology
Research Institute of Ukrainian Studies
Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv

THE FUNCTIONING OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE AGGRESSION BY RUSSIA AGAINST UKRAINE

Abstract. The functioning of the Ukrainian language in the conditions of full-scale Russian aggression against Ukraine is analyzed. It was revealed that after February 24, 2022, the language issue became relevant in Ukrainian society, as Russian aggression contributed to the process of Ukrainization and the return of lost positions to the Ukrainian language in all spheres of society. It was found that, according to sociological surveys, there is a constant decrease in Russian-speaking Ukrainians and an increase in Ukrainian-speaking citizens. It was established that only the Ukrainian language should be used in public space, and the transition to the Ukrainian language should take place gradually, but purposefully. It has been observed that the first level of stabilization of language stability was made by language legislation, namely the Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State", which entered into force on July 16, 2019, and during 2019-2022 was gradually introduced into all spheres of Ukrainian society. It is justified that its implementation helped the Ukrainian language to regain its rightful place in the Ukrainian state, it should be noted separately that on July 16, 2022, separate norms of the language law entered into force, which established the status of the Ukrainian language in the information and business spheres. It was revealed

that the second level of language stabilization is the Ukrainian government, which, using legislative, executive and judicial bodies, will implement and improve language legislation. It has been proven that the third level of language stabilization is the citizens of Ukraine, both ethnic Ukrainians and representatives of other nationalities, who can and should influence language stability. It is well-founded that returning the Ukrainian language to its proper status in the Ukrainian state in all areas of its life will help unite the Ukrainian political nation and motivate to defeat the Russian aggressors.

Keywords: Ukrainian language, Ukraine, Ukrainians, full-scale aggression of the Russian Federation, fusion, Ukrainization, Russian-Ukrainian hybrid war.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження заявленої теми полягає в тому, що після повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації (далі – РФ) на територію України (з 24.02.2022 р.) одним із основних питань українського суспільства є мовне питання, а саме розвиток української мови в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни. Однією з так званих причин агресії РФ проти України ще з 2014 р. очільник Кремля назвав «захист російськомовного населення», але не всі громадяни України на той час були національно свідомими і продовжували послуговуватися мовою ворога – російською мовою у всіх сферах діяльності, аргументуючи це як «какая разница». На жаль, і державна мовна політика після 2014 р. не проводилася на належному рівні. Тільки після повномасштабного вторгнення РФ на територію України політичне керівництво та більшість українських громадян нарешті усвідомила, що українська мова – це кордон, який відмежовує нас від ворога та об'єднує всередині країни.

Наукова новизна праці полягає у розробці актуальної проблематики, яка є новою та недостатньо вивченою і тому потребує подальших фахових студій. Дослідження реалізується у межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету, «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації». Вона виконується у НДІУ МОН України відповідно до напрямку планової роботи відділів української етнології та української філології.

Аналіз досліджень і публікацій. Здійснюючи аналіз останніх публікацій, у яких започатковано розв'язання вказаної проблематики, ми можемо стверджувати, що проблема функціонування української мови в умовах повномасштабної агресії РФ проти України у контексті реваншистської політики Кремля щодо України й українців стає важливим об'єктом наукових досліджень. Варто відзначити важливу монографію відомої мовознавиці С. Єрмоленко. «Мова і українознавчий світогляд», хоча вона була оприлюднена ще у 2007 р., але проблеми, які там висвітлювалися актуальні і в цей час. Так, С. Єрмоленко зазначає: Оскільки, українська влада не приділяла достатньо уваги для поступального розвитку української мови та впровадження її в усі сфери життєдіяльності соціуму: «Адже одна річ – проголосити українську мову державною і зовсім інша річ – забезпечити насправді державність мови [2, с. 58]. Також дослідниця наголошує: «Державотворча функція мови – її роль як засобу державотворення, бо ж такі

єдина мова робить населення народом – державним народом. [2, с. 78].

Багато уваги приділяє впровадженню української мови в соціогуманітарну сферу України Інститут української мови НАН України під керівництвом П. Гриценка. У численних працях та інтерв'ю він обстоює важливість функціонування української мови як державної. Зокрема, він зазначає: «Незважаючи на темпи і незважаючи на етапи, процес утвердження української мови, виформування україноцентризму і, зрештою, процес відновлення українського обличчя України, справжнього українського обличчя – це процес незворотній» [3].

Уповноважений із захисту державної мови Т. Кремінський [7;8;9] досліджує проблеми переходу російськомовних громадян України на українську, лінгвоциду на тимчасово окупованих територіях України. На його думку, головним чинником збереження й розвитку мови є застосування її у щоденній комунікації [7]. В. Лизанчук вивчає проблеми розвитку, функціонування і утвердження української мови в усіх сферах України. Дослідник зазначає, що розмовляти українською – це політична безпека, адже країна-агресорка Росія відкрито заявляє, що вважає своїми «соотечівниками» всіх тих, хто розмовляє російською, бо за словами В. Путіна «росія закінчується там, де закінчується російська мова» [10]. Л. Масенко у своїх дослідженнях приділяє осмисленню проблеми двомовності в Україні. Зокрема, вона зауважує, що така ситуація зазвичай складається в колоніальній країні, як це трапилося в Україні, коли українці змушені були опановувати, крім рідної мови, російську, тому панівна мова колонізаторів поступово перейняла всі функції української, і зрештою намагалася її асимілювати повністю [11]. Експертка з організаційного розвитку, конфліктології, розвитку спільнот О. Матвійчук досліджує проблематику української мови з акцентом на конфліктах. Зокрема, вона зазначає, що мовне питання, на жаль, стало передумовою російсько-української війни, оскільки в період повномасштабної війни відбувається не лише переосмислення внутрішніх цінностей, а й національних [12]. Голова ГО «Асоціація Політичних Наук» Д. Сінченко вивчає питання загострення мовної проблеми під час російської агресії війни. На його думку, повномасштабне російське вторгнення в Україну стало черговим поштовхом для переходу на українську мову, а також продовженням багаторічної мовної суперечки з тими, хто так і не помітив причинно-наслідкових зв'язків між російською

агресію та мовою спілкування [15]. Варто відзначити рівень опанування проблематики збереження та розвитку української мовознавці, педагогині, науковиці І. Фаріон, яка у своїх працях, лекціях, публічних виступах постійно наголошує на архіважливості мовного питання під час російсько-української війни. Вона наголошує, що мовний чинник наразі – це найвнешній спосіб виявити ворожі диверсійно-розвідувальні групи, вкрай загрозові для усієї країни в умовах війни, а також питання мови – це питання влади, а не мінливої чи ситуативної комунікації [19].

Джерельною базою наукової праці є результати соціологічних опитувань провідних соціологів України, зокрема групи «Рейтинг» та матеріали власних польових досліджень, які провела авторка, співробітниця відділу української філології НДІУ з метою виконання завдань науково-дослідної роботи «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації».

Мета дослідження полягає в осмисленні функціонування української мови в умовах повномасштабної агресії РФ проти України. Для досягнення поставленої мети вважаємо за доцільне: 1. Сисло охарактеризувати стан досліджуваної проблематики. 2. Охарактеризувати функціонування української мови в українському суспільстві в умовах російсько-української війни. 3. Проаналізувати мовну політику України після повномасштабної війни РФ проти України. 4. Осмислити яким чином повномасштабна агресія РФ проти Української держави вплинула на мовну сферу українського народу. 5. Підвести підсумки дослідження.

Виклад основного матеріалу. Українська мова важлива тим, що це наша рідна мова, яка передалася нам у спадок від наших пращурів. Сила слова у рідній мові. У ній багато відкритих звуків, чудових шиплячих і твердих. У ній є природна милозвучність, яку відразу чути навіть тим, хто нею не володіє. Українська мова неймовірно лагідна та ніжна, мелодійна та дзвінка, мова, яка надихає митців, втішає нужденного та мотивує на подвиги. Це один з найцінніших скарбів нації та народу. Її існування виборювали століттями. Це наш національний код і бренд, і ми маємо її берегти. Багатьом українцям психологічно важко чути мову, якою розмовляють їхні вороги, важко чути мову окупантів, мову, якою розмовляють вбивці. Та особливо боляче, коли вона звучить з вуст українців. Тому українцям, які ще не перейшли на українську мову, радимо зареєструватися на безкоштовні курси вивчення української мови, які можна проходити онлайн. Також радимо читати книги українських авторів, слухати україномовні пісні, споживати україномовний контент. Це полегшить вивчення мови, а також повсякденне спілкування. Відгородитися від РФ, «руського мира» можна тільки українським словом. Відгородитися від Пушкіна можна лише Шевченком. Зараз потрібно єднатися на

культурному рівні, на знанні мови, історії, літератури і свого коріння. Зараз дуже багато російськомовних громадян України, які хочуть розмовляти українською мовою і вже вивчають мову, і прагнуть спілкуватися солов'їною, а не суржиком. Все робиться поетапно, згодом всі перейдуть на українську. Звісно, Закон про мову чималою мірою вплинув на покращення мовної ситуації. Але саме зараз, під час війни відбувається процес, коли російськомовні українці починають ще активніше переходити на українську.

Для кожного українця є приємним сприйняттям того, що початок повномасштабного злочинного вторгнення РФ на територію України став початком зародження нової України – держави, яка прагне бути незалежною. Ця війна згуртувала українську націю навколо мети вистояти і перемогти. Розпочався так званий процес українізації. Люди почали пишатися, що вони українці. У багатьох людей прокинулася любов до всього українського та самої України, якої раніше не було в такому обсязі. Стосовно всього українського, а також окремо мови – це тренд № 1 в світі за період цього протистояння. А головне, що це тренд для українців, які розмовляли російською. Президент України Володимир Зеленський в одному з інтерв'ю пояснив журналістам, що це очевидно, чому російськомовні українці після вторгнення РФ та вчинення низки злочинів масово почали переходити на українську мову. Володимир Зеленський навіть сам почав забувати російські слова. Це ще один живий приклад прогресу людини, яка обрала для себе курс українізації. І таких прикладів зараз багато.

Для Росії мова – це засіб агресії. Лише на носіїв російської мови можуть подіяти інші інструменти російської «м'якої сили» – культура та пропаганда. Лише після ідеологічної і психологічної обробки населення можна здійснювати фактичну окупацію, як мінімум не чекаючи суттєвого опору з боку місцевого населення (Донбас), як максимум – отримуючи від нього сприяння (Крим). Для успішної військової операції їм було потрібне максимально лояльне населення. У Кремлі постійно стежили за поширенням російської мови, вони вкладали значні ресурси в поширення російської мови і культури, в ностальгію за совком, і прийшли насамперед туди, де найбільше говорили російською і де найбільше спрацювала їхня пропаганда [15].

Проте, люди зі Сходу України також є громадянами Української держави і мають знати, розуміти та володіти українською мовою. Якщо навіть не спілкуються українською мовою у побуті, то у інших сферах діяльності мають послуговуватися саме державною мовою. З 24.02.2022 р. ніяково якраз відчують себе українці, які чують, що до них звертаються російською. Нічого поганого у націоналізмі немає, адже націоналізм – це, на нашу думку, любов і до своєї нації, і до своєї країни, і до свого народу. Мова – це духовне багатство народу, це святі скрижалі нації. Зокрема, у Біблії багато уваги приділено тому, що противною Богові є відмова народу від Його найвищого дару – рідного слова, бо «усяке добре давання та дар

досконалий походить згори від Отця світил, що в Нього нема переміни чи тіні відміни» (Собоне послання святого апостола Якова (1: 17) [1, с. 1120]. Із Старого Заповіту, наприклад, варто навести рядки із Книги Естер, де сказано «щоб кожен чоловік був паном у домі своєму, і говорив про це мовою свого народу» (1:22) [1, с. 475].

Українська мова – національний феномен, адже вона є для українців справжнім маркером їх самобутності. Українська мова ідентифікує українців, їхню національну свідомість та громадянську позицію. Нашому народові судилося безсмертя у світовій цивілізації. І мова відіграє тут важливу роль, адже саме вона тепер у всьому світі асоціюється із опором, сміливістю та свободою. У єдності – наша сила, в мові – наш незламний дух, у вірі – наше майбутнє. Українська мова – це зброя, бо вона здатна чинити опір. Українська мова – це маяк. Вона дозволяє знаходити своїх людей навіть за тисячі кілометрів від дому. Вибір говорити українською – це спосіб воскресити гідне ім'я свого роду, це можливість повернути собі те, що в тебе вкрали московіти, це – світлий вклад у розвиток квітучої України. Говорити українською символізує зв'язок поколінь, збереження культурного простору, історичного спадку народу України. [10].

Під час повномасштабної війни, яку розпочала Росія проти України, українська мова – не тільки ознака національної ідентичності та громадянської позиції, а й інструмент боротьби з ворогом. Боронити свою країну від агресора можна не лише зброєю, а й словом. Російськомовні українці ще до початку війни активно переходили на українську і продовжують це робити. Так вони висловлюють свою позицію проти агресора. Нині – історичний шанс для України назавжди позбутися будь-яких культурних зв'язків із Росією. Українську мову вчать усе більше іноземців. За даними онлайн-платформи для вивчення іноземних мов Duolingo, за тиждень повномасштабної війни, яку розпочала Росія, кількість охочих вчити українську у світі зросла на 200%. Українська мова в усьому світі тепер асоціюється з опором, сміливістю, єдністю та свободою. Російська ж – мова країни-агресора [20].

Мовне питання під час війни таке ж важливе, як наше з вами життя, тому постає потреба удосконалювати й розширювати український мовний фронт.

«Головна проблема України – не багатомовність, а двомовність, поширення на її території двох мов, коли поряд з державною українською на всі сфери вжитку претендує також російська», – каже професорка Національного університету «Києво-Могилянська академія» Лариса Масенко. Тобто одна справа, коли це білінгвізм (ми опановуємо, крім рідної, іноземну мову), а інша справа – масова двомовність. Вона зауважує, що така ситуація зазвичай складається в колоніальній країні, коли вся підкорена спільнота повинна оволодіти, крім своєї мови, мовою колонізатора.

Якщо друга мова поступово переймає всі функції рідної, то останній загрожує зникнення [11].

25 квітня 2019 р. під час завершення каденції президенства П. Порошенка, Верховна Рада України нарешті ухвалила мовний закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який набув чинності 16 липня 2019 р. (через два місяці з дня його опублікування «Голосом України»: 16 травня 2019 р.) [6]. Антиукраїнські сили сподівалися, що з обранням нового президента В. Зеленського україноцентрична спрямованість цього закону буде переглянута, а його найбільш дієві пункти будуть скасовані. Новообрана влада спочатку робила деякі кроки щодо його коригування, але, наштовхнувшись на потужний спротив громадянського суспільства, вирішила зачекати.

Після повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України ситуація кардинально змінюється. В. Путін у своїй промові рано-вранці 24.02.2022 р. заявив, що головними завданнями так званої «спеціальної військової операції в Україні» є демілітаризація і денацифікація України та захист російськомовного населення. Тому питання мови вийшло на порядок денний українського спротиву агресору.

Тільки після повномасштабної вторгнення військ РФ проти України політичне керівництво та більшість українських громадян нарешті усвідомила, що українська мова – це зброя, це генетичний код української нації, який відрізняє її від інших націй; це кордон, який відмежовує нас від ворога та об'єднує всередині країни. Розуміє це і російський ворог, який серед умов перемир'я з Україною (10 березня 2022 р.) висував мовне питання на порядок денний (російська мова – друга державна; скасування всіх законів, що її обмежують), що є другим після основної вимоги не вступу України до НАТО та закріплення їх у Конституції України. Тому ворог активно пропагує та закидає українському суспільству в інформаційній війні різні мовні маніпуляції навколо цієї теми (наприклад, мовне питання зараз не на часі, бо у нас війна; російськомовні воїни також воюють у ЗСУ; не потрібно тиснути на російськомовних; мовне питання розхитує українське суспільство всередині країни тощо).

У ролику «Мовні маніпуляції чи утиски російськомовних?» на власному каналі «Ярина Паславська» у Ютубі (20,2 тис. користувачів на 2.11.2022 р.) автором проаналізовано мовні маніпуляції, які активно закидає нам російська пропаганда. Як зазначає Я. Паславська, українці терпимі до всього російського, поки воно залишається у межах своєї території. А на території України мають свої правила і українська мова у них – це єдина державна не лише на сторінках Конституції України (Стаття 10. Державною мовою в Україні є українська мова). Якщо якась особистість вважає себе українським лідером думок, то вона має

навчитися висловлювати свої думки державною мовою [14].

О. Матвійчук зазначає, що в українців змінилося ставлення до російської мови, тому що вони переживають війну, в якій на їх напала саме РФ, де люди користуються російською мовою. Тому для українців це може бути дуже чужинне в психологічному сприйнятті, та дуже принципове питання – з громадянської позиції. На питання чому виникають мовні конфлікти, дослідниця відповідає, що будь-які емоції, будь-які конфлікти говорять про те, що є якась незадоволена потреба. Зважаючи на умови війни, у яких зараз живуть українці, то йдеться про базову потребу в безпеці. При такому рівні емоцій, агресії, ненависті, та зі значною потребою у безпеці – коли ми чуємо, наприклад, російську мову, то насамперед можемо відчувати якраз небезпеку. У такому стані логічна, нормальна реакція людини – це захистити себе. При цьому мозок на рівні захисту працює дуже примітивно: «Ми відчуваємо себе в небезпеці, російська мова = небезпека = агресор. Що потрібно робити? Потрібно захищатися!» Коли ми кажемо про мову, то, ймовірно, це може стосуватися також потреби приналежності. Я розмовляю українською, тож якщо хтось інший також розмовляє українською, то, швидше за все, він ближчий до мене, ніж той, хто говорить російською. Дослідниця пропонує замість ненависті до російської мови плекати любов до української мови, долучаючись до переліку спеціальних ресурсів в Інтернеті (добірка ресурсів додано до дослідження), які допоможуть покращити чи полегшити процес вивчення української мови [12].

І. Фаріон вважає, що наявність російськомовних – це основний мотив Путіна напасти на Україну, щоб їх убивши, «захистити». На її думку, нашим завданням сьогодні, в час цієї героїчної і жертвовної національно-визвольної війни, не дати знову, як це було після Майдану 2014 року, ослабити мовне питання, звузивши його до згубної московсько-української мовної шизофренії. Мова – це чинник національної безпеки, що в час війни набуває виняткового ідентифікаційного значення. Маємо вживати негайних системних заходів з розширення функціонування української мови відповідно до Конституції України та закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», не чекаючи закінчення війни [19].

Одним із основних питань українського суспільства постало мовне питання, а саме розвиток української мови в умовах російсько-української війни. На сайті Уповноваженого із захисту державної мови Т. Кременя зазначено: «16 липня 2022 року після століть лінгводику, організованого росією, який призвів до мовної окупації великої частини України, українська мова вчергове за останні 3 роки (7-й раз) переходить у контрнаступ!». Тобто, 16 липня 2022 р. набирають чинності окремі норми Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», які стосуються використання мови в мережі

Інтернет та мови інтерфейсів комп'ютерних програм, встановлених на товарах. Фактично це означає, що з 16 липня 2022 р. усі інтернет-ресурси (вебсайти, сторінки в соцмережах, Ютуб-, Вайбер-, Телеграм-канали, мобільні застосунки тощо), які використовуються в якості інтернет-представництв суб'єктів господарювання, зареєстрованих в Україні, у тому числі інформаційні інтернет-ресурси, повинні мати основну версію українською мовою, яка має завантажуватися для користувачів в Україні за замовчуванням. Також відсутність україномовної версії інформаційного інтернет-ресурсу після 16 липня 2022 р. може означати свідоме порушення його власником вимог Закону про державну мову або факт відсутності державної реєстрації засобу масової інформації, або власника як суб'єкта підприємницької діяльності. Це в свою чергу має намір власника інтернет-ресурсу перебувати поза правовим полем України і викликати обґрунтовану недовіру до опублікованої на ресурсі інформації. Зміни передбачають можливість для Уповноваженого із захисту державної мови з 16.07.2022 р. накладати штраф на посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, керівників та працівників підприємств, установ та організацій усіх форм власності, інших фізичних осіб, які порушуватимуть Закон [4].

Впровадження Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ст. 27) [6], який набув чинності 16.07.2022 р. у життєдіяльність суспільства став дуже важливим чинником для набуття української мови свого поважного статусу та її поступального розвитку. І людина або дотримується його, або веде свою діяльність у іншій країні, закони якої влаштовують. Запроваджуються різноманітні курси з української мови. Велика кількість українців від початку повномасштабної війни РФ проти України прийняли рішення про перехід на державну мову. Тому є величезний попит на курси з вивчення української мови.

«Мережа безкоштовних курсів стала максимально розгалуженою. Подивімося на захід України! Тернопіль, Рівне, Івано-Франківськ, Чернівці, Ужгород... Всюди є такі курси. Підтримка української мови як державної сягнула максимального рівня за всі роки Незалежності. Поважати Україну та бути українцем - спілкуватися рідною мовою!», – наголошує Уповноважений із захисту державної мови Тарас Кремень. Тому задля популяризації рідної української мови за ініціативи «Навчай українською» та підтримки Уповноваженого із захисту української мови оголосила про початок реалізації проєкту «Єдині» (опубліковано 21.04.2022 р.). Проєкт «Єдині» – це 28 днів підтримки в переході на українську мову. Щоденно протягом навчання учасники отримують завдання та навчальні матеріали, які допомагають подолати мовний бар'єр; беруть участь у вебінарах та розмовних клубах у своєму місті. Перший безоплатний курс було розпочато 25.04.2022 р. Щоб зареєструватися, учасникам потрібно було залишити

свої контакти у гугл-формі і приєднатись до Фейсбук-групи. Участь можлива з будь якої точки світу [5].

У мобільному додатку Viber організаторами групи «Країна_інфо» (1830317 учасників на 2.11.2022 р.) 30.10.2022 р. було розміщено повідомлення про те, що проект «Єдині» вже оголосив 7-ий безкоштовний онлайн-курс української мови, який стартує 7.11.2022 р. Проект був створений для того, щоб допомогти 1 мільйону людей перейти на українську до кінця 2024 р. За півроку роботи «Єдині» допомогли вже 40-а тисячам учасникам.

Крім того, на сайті Уповноваженого є інформація про безкоштовні курси, розмовні клуби, інтернет-ресурси для опанування та підвищення рівня володіння українською мовою. «Ця інформація постійно оновлюється, адже майже щодня з'являються нові ініціативи. Є курси, які діють за рахунок громадських ініціатив, є і ті, які працюють при університетах. Сьогодні наші внутрішні переселенці потребують всебічної підтримки. Організація безкоштовних курсів з вивчення державної мови – це рука порятунку тим громадянам України, які не мали такої можливості раніше», – зазначив Т. Кремінь [5].

Адміністратор групи «Країна_інфо» (1830317 учасників на 2.11.2022 р.) у додатку Viber 15.09.2022 р. розмістив інформацію про те, як в Україні та світі зростає любов до нашої української мови. Кількість громадян, які спілкуються лише українською, невпинно зростає. У серпні 2022 р. 51% опитуваних зазначили, що обирають українську для спілкування. У квітні 2022 р. показник був 48 %. Чимало бізнесів також за українську мову: «Монобанк» прибирає російську зі свого застосунку (нова версія буде доступна лише українською); розробники української гри S.T.A.L.K.E.R 2 відмовились від російської озвучки (тепер гра звучатиме лише українською та англійською мовами); в LinkedIn з'явився інтерфейс українською; у популярного відеохостингу YouTube з'явилися автоматичні субтитри українською; компанія Sony випустила оновлення для PlayStation 5, в якому буде інтерфейс українською мовою.

Організаторами групи «Київ city» у додатку Viber (248566 учасник на 2.11.2022 р.) 20.10.2022 р. було розміщено повідомлено про те, що 57 % українців стали більше спілкуватися українською після вторгнення РФ. Про це свідчить опитування на замовлення Суспільного. Дослідження було проведено 18–19 жовтня 2022 р. за допомогою мобільного додатку GRADUS. Було опитано 1000 респондентів віком 18–60 років по всій Україні, окрім окупованих територій та зон активних бойових дій. Вибірка відображає структуру населення України віком 18–60 років за статтю, віком, розміром населеного пункту та освітою. 18–19 жовтня 2022 р. 42 % українців стали спілкуватися українською більше 14 % повністю перейшли на українську.

Свідченням того, що українці активно переходять на українську є інформація про те, що на вересень 2022 р. кількість переглядів російської «Вікіпедії» з території України впала до 47% (– 9%) –

зі 113 млн. до 98 млн. переглядів (– 15% млн), тоді як кількість переглядів української версії виросла до 38 % (+6%) – з 65 млн. до 80 млн. переглядів (+15 млн.).

Політична влада, пересічні громадяни, більшість українських зірок (співаків, телеведучих, акторів, блогерів), які до того говорили російською, активно переходять на українську мову. Раніше українські блогери зацікавлені були у більшій кількості підписників, тому послуговувалися російською мовою у Інтернет-мережі (так можна охопити більше читачів, бо матеріал міг потрапити на очі людям з країн СНД та тих, хто з вірогідністю знає російську на долю відсотків більше, а ніж українську). Проте є відомі в медіапросторі українці, які публічно висловили свою позицію стосовно переходу на українську мову. Їхні успіхи та приклади, надихають інших громадян на вектор українізації.

Співаки, які раніше послуговувалися і виконували музичні хіти російською мовою, після повномасштабної війни РФ почали записувати та виконувати пісні українською мовою. Наприклад, український співак та композитор Макс Барських (справжнє ім'я Микола Бортник), який вже 5 березня 2022 р. презентував на YouTube свою пісню «Хай буде весна», яка стала символом боротьби й незламності українського народу та набрала мільйони переглядів у мережі. Українська співачка Настя Каменських на 20-й день російсько-української війни презентувала проникливу україномовну композицію «Я – Україна» (слова та музику пісні написав чоловік співачки Олексій Потапенко). Український артист MONATIK (Дмитро Монатик) після 5-ти місяців російсько-української війни представив свій перший україномовний міні-альбом з 24 лютого 2022 р., який має назву «Art Оборона», куди увійшли пісні про війну в Україні і про те, що близько усім українцям. Музикант Коля Серга за 10 років своєї музичної кар'єри вперше презентував пісню українською мовою «Тільки разом», що б нагадати українцям, що ми перемаємо тільки разом.

Діяч шоу-бізнесу у минулому, а тепер військовослужбовець Коля Серга, який служив у ЗСУ, а зараз очолює «Культурний десант» (організований проєктом «Разом») – об'єднання відомих українських митців для підняття бойового духу та зміцнення морально-психологічного стану українських воїнів та жителів на деокупованих територіях. «Чотири місяці тому я почав розмовляти українською, бо для мене це ще один спосіб сказати Україні, що я її люблю. Я зрозумів важливість цього переходу, що він має відбутися, бо ми розвиваємо українську культуру і я, як український артист, я маю перейти, бо насамперед це моє професійне. Також це відповідальність ще й перед російськомовною аудиторією, я можу показати їм мову, я можу закохати в мою рідну мову. І дуже багато хто з мого оточення після мене почав переходити на українську мову і отримувати таке ж задоволення, яке отримую я» – зазначає Коля Серга в Інтерв'ю [18].

Діяльність таких публічних людей цікавить соціум, у свою чергу, зірки впливають на суспільну думку і таким чином тримають інформаційний фронт. Чим більше буде тих, хто свідомо будуть спілкуватися українською, тим більше ми актуалізуємо це питання на рівні країни. У випадку, якщо людина хоче жити в Україні, але при цьому не буде поважати її державну мову та ігнорувати її історію, то її потрібно обмежити статусом резидента. Тоді вона зможе жити повноцінно в нашій країні, але не матиме змоги голосувати на виборах, займати державну посаду і т.п. Тому що такі люди винні в тому, що відбулося з Україною за ці тридцять років незалежності.

Соціологічна група «Рейтинг» провела 19 березня 2022 р. шосте загальнонаціональне опитування «Мовне питання в Україні (19 березня 2022)». Аудиторія: населення України віком від 18 років і старші в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу. Вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення. Вибіркова сукупність: 1000 респондентів. Метод опитування: CATI (Computer Assisted Telephone Interviews – телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера). Помилка репрезентативності дослідження з довірчою імовірністю 0,95: не більше 3,1% [17].

Проаналізувавши отриманий матеріал соціологи зробили наступні висновки: Рівень мовної самоідентифікації українців стабільно зростає. Війна, як виклик для всього суспільства тільки прискорить цей процес. Українська мова як один із наріжних каменів державності сьогодні лише зміцнюється і лінії протистояння у цьому питанні зникають. Перехід на українську у побуті відбувається еволюційно. Руйнування міфу про «братній народ», ізоляція РФ від світового культурного та інформаційного контексту лише сприятимуть його пришвидженню в українському суспільстві. «Мовна проблема» та намагання розпочинати дискусії навколо цієї теми не мають підтримки у більшій частини населення. Ця проблема носить суто політичний і частково локальний характер. Попри це, більшість громадян, незалежно від мови спілкування, усвідомлюють, що у нас один спільний ворог – РФ, яка намагається знищити нашу державність. Найбільш постраждалими від дій агресора є саме російськомовні міста сходу. У лавах Збройних сил України поруч воюють україномовні та російськомовні і вони об'єднані єдиною метою – перемогою над ворогом. Після перемоги можна очікувати продовження змін у мовній самоідентифікації громадян та розширення сфери використання української мови у всіх сферах [17].

Однією із заявлених цілей так званої російської «спеціальної військової операції» в Україні був захист російськомовного населення, яке нібито переслідувалося українськими націоналістами. Ідеологічний приціл окупантів вийшов бракованим, бо, за іронією долі, з початку війни російськомовні в Україні записуються на курси, щоб удосконалити свої

навички володіння українською мовою. Зрозуміло, що йдеться не лише про вивчення граматики. Це – тотальне внутрішнє переродження, потреба відчувати себе єдиним цілим із рідною країною. Російські війська чинять звірства в Україні під виглядом «денацифікації» країни. При чому геноциду піддаються як українськомовні, так і російськомовні співвітчизники. Таким чином, РФ розпалила потужні антиросійські настрої навіть серед тих, хто з дитинства розмовляв російською. І в цьому новому становленні української вийшов на поверхню ще один нюанс: постколоніальна мовна ситуація призвела до того, що в нашій спільноті, на відміну від більшості національних держав, було порушено рівновагу між розумінням мови як символу ідентичності, з одного боку, та засобу спілкування, з іншого. Часто вживані поняття «живе слово», «жива мова» стосуються саме мови повсякденного спілкування, яке забезпечує її рух, динаміку розвитку, поповнення словникового складу, формування спільних смислів, спільної громадської думки [8]. У питаннях захисту України та державної мови як основи ідентичності нас підтримує весь цивілізований світ. «Мова є інструментом влади та панування. Нею держава проводить уявні кордони, – так влучно написав німецький журналіст Флоріан Кулмас у «Новій цюрихській газеті» про силу і роль української в нашій державі [7]. Л. Сорочук наголошує, що функціонування російсько-мовного культурного продукту в культурно-інформаційному просторі України та нав'язлива пропаганда «руського мира» несе загрозу існуванню української етнокультурної традиції й рідної мови [16, с. 165].

На жаль не всі українці, розуміють важливість переходу на українську мову, особливо зараз під час повномасштабної війни РФ проти України. Деякі й досі не зрозуміли, що мова – це генетичний код української нації, головний чинник української ідентифікації, який єднає нас всередині країни та боронить на кордоні з ворогом.

Авторка дослідження перебуваючи у двох групах мобільного додатку Viber мала змогу долучитися до дискусії, пов'язаної з функціонуванням української мови. На її здивування, навіть в умовах повномасштабної російської агресії, переважна більшість учасників була не лише російськомовною, але й продовжували прихильно ставитися до російської мови і не вважали за потрібне переходити на українську, оскільки для них вона залишалася «мовою високої культури та визначних досягнень російської цивілізації, російську мову не придумав Путін, вона є надбанням тисячолітньої стародавньої цивілізації росіян», тому російська і надалі повинна побутувати і розвиватися поряд з українською. За період обговорювання мовної теми у чаті з групи вийшло декілька людей. Завершилася дискусія таким висновком адміністратора, що кожен модератор може анонсувати свою групу зручною для нього мовою, а кожна з присутніх у чаті може доєднатися до будь якої групи і бути певною, що її приймуть незалежно від мови і будь чого ще. Усі

повідомлення цієї дискусії про мову адміністратор групи видалила [13].

Висновки. Після повномасштабного вторгнення військ РФ в Україну в українському суспільстві почали активніше обговорювати мовне питання. Російська агресія сприяла процесу українізації. Поширюється певна тенденція: більшість українських співаків, телеведучих, акторів, блогерів й звичайних громадян, які до того говорили російською мовою, активно почали переходити на спілкування українською. Нами обґрунтовано модель розвитку мовної ситуації в Україні у період повномасштабної агресії російських військ на українську територію. Її суть полягає у синергетичній взаємодії трьох рівнів збереження, функціонування й розвитку української мови. Дуже важливо, щоби мовна політика впроваджувалась на всіх рівнях нашого життя. Стрімко ситуація з мовною стійкістю не зміниться, проте *перший рівень* стабілізації та впровадження реформ зроблено на законодавчому рівні: мовний закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який набув чинності 16 липня 2019 р., впродовж 2019 – 2022 рр. поступово впроваджувався у всі сфери життєдіяльності українського суспільства. Його імплементація допомогла українській мові повернути своє гідне місце в Українській державі. Нагадаємо, що 16 липня 2022 р. набрали чинності окремі норми мовного закону, який закріпив статус української мови у інформаційній та бізнесовій сферах. *Другий рівень* – це результативність роботи української влади, яка, використовуючи законодавчі, виконавчі та судові органи, буде впроваджувати та вдосконалювати мовне законодавство. Треба відзначити виважену і послідовну роботу Уповноваженого із захисту державної мови Т. Кременя, який цілеспрямовано впроваджує мовний закон у життєдіяльність українського суспільства. *Третій рівень* – це громадяни України, як етнічні українці, так і представники інших національностей, які можуть й мають вплинути на мовну стійкість. Оскільки кожен з них, незалежно від етнічної приналежності прагне жити у правовій державі й мати громадянські та політичні права і свободи. Тому, утвердження української мови як державної у незалежній Україні, її функціонування в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства, згуртує українську політичну націю й мотивує до боротьби з російським агресором та здобуття ПЕРЕМОГИ.

1. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Переклад проф. І. Огієнка. Біблійна Ліга України. Київ, 2014. 1151 с.
2. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. К.: НДІУ, 2007. 444 с.
3. Гриценко П. Українська мова злить Росію. Кремль знає, що мова є ідеологічним інструментом. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-viynezaborona-vbyvstvo/32115335.html>
4. З 16 липня 2022 року – новий контрнаступ української мови! URL: [https://mova-](https://mova-ombudsman.gov.ua/16-lipnya-2022-roku-novij-kontra-nastup-ukrayinskoyi-movi)

- ombudsman.gov.ua/16-lipnya-2022-roku-novij-kontra-nastup-ukrayinskoyi-movi
5. За підтримки Уповноваженого 25 квітня стартує мовний проєкт «Єдині». URL: https://mova-ombudsman.gov.ua/news/za-pidtrimki-upovnovazhenogo-25-kvitnya-startuye-movnij-proyekt-yedini?fbclid=IwAR1Rztjt-8Ai5B3gBM2GY0r28_0lpv6MoewGf04DsPtOCihJ0xm4CtuVY
6. Закон України про забезпечення функціонування української мови як державної. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
7. Кремень Т. Лінгвоцид на окупованих територіях може зупинити тільки перемога України. URL: https://lb.ua/blog/taras_kremen/520408_lingvotsid_okupovanih_teritoriyah.html
8. Кремень Т. Російськомовні відкидають «мову ворога», вивчаючи українську. URL: https://lb.ua/blog/taras_kremen/519604_rosiyskomovni_vidkidayut_movu.html
9. Кремень Т. Українська мова стала зброєю опору Росії. URL: https://lb.ua/blog/taras_kremen/517476_ukrainska_mova_stala_zbroieyu_oporu.html
10. Лизанчук В. Українська мова – одухотворення нашого життєдайного середовища. Голос України. URL: <http://www.golos.com.ua/article/361045>
11. Масенко Л. Наступ на українську мову: Україна проти Малоросії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30686971.html>
12. Матвійчук О. Мовні війни: як допомогти українській перемогти у наших громадах. URL: <https://blog.liga.net/user/olmatviichuk/article/44620>
13. Матеріали власних польових досліджень, зібраних Н. Безсмертною у групах мобільного додатку Viber впродовж 7.07.; 26.08. 2022 р.
14. Паславська Я. Мовні МАНІПУЛЯЦІЇ чи УТИСКИ російськомовних? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ugvCQSxNbwU>
15. Сінченко Д. «Російськомовних українців» не існує... URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/17/7352949/>
16. Сорочук Л. Функціонування української етнокультурної традиції в умовах сучасних викликів і загроз. *Українознавчий альманах*. 2021. Випуск 29. С. 164–170.
17. Соціологічна група «РЕЙТИНГ». Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html
18. Степуренко О., Бутко Т. «Після перемоги залишусь працювати в ЗСУ», – Коля Серга під час відвідин Житомира з культурним десантом. URL: <https://suspiine.media/306338-pisla-peremogi-zalisusa-pracuvati-v-zsu-kola-serga-pid-cas-vidvidin-zitomira-z-kulturnim-desantom/>
19. Фаріон І. Війна і мова. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/6235e596d4cc3/>

20. Яблучна А. Чому Росія так боїться української мови? URL: <https://ukrainer.net/rosiia-boitsia-ukrainskoi-movy/>

References

1. *Bibliia abo Knyhy Sviatoho Pys'ma Staroho i Novoho Zapovitu. Pereklad prof. I. Ohienka. Biblijna Liha Ukrainy.* (2014) [The Bible or the Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testaments. Translated by Prof. I. Ohienko. Bible League of Ukraine.]. Kyiv. 1151 p.
2. Yermolenko S. (2007). *Mova i ukraїnoznavchij svitohliad: Monohrafiia* [Language and Ukrainian studies worldview": Monograph.] Kyiv: NDIU. 444 p. (in Ukraine).
3. Hrytsenko P. *Ukrains'ka mova zlyt' Rosiiu. Kreml' znaie, scho mova ie ideolohichnym instrumentom* [The Ukrainian language angers Russia. The Kremlin knows that language is an ideological tool]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/mova-viyna-zaborona-vbyvstvo/32115335.html> (in Ukraine).
4. *Z 16 lypnia 2022 roku – novyi kontrnastup ukrainskoi movy!* [From July 16, 2022 – a new counteroffensive of the Ukrainian language!]. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/16-lipnya-2022-roku-novij-kontrnastup-ukrayinskyi-movi> (in Ukraine).
5. *Za pidtrymky Upovnovazhenoho 25 kvitnia startuie movnyi proiekt «ledyni»* [With the support of the Commissioner, the language project "Edyni" will be launched on April 25.]. URL: https://mova-ombudsman.gov.ua/news/za-pidtrimki-upovnovazhenogo-25-kvitnya-startuye-movnij-projekt-yedini?fbclid=IwAR1Rzjtj-8Ai5B3gBM2GY0r28_0Ipv6MoewGf04DsPtOCcihKJ0xm4CtuVY (in Ukraine).
6. *Zakon Ukrainy pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi* [The Law of Ukraine on Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (in Ukraine).
7. Kremin T. *Linhvotsyd na okupovanykh terytoriiakh mozhe zupynyty tilky peremoha Ukrainy* [Linguocide in the occupied territories can be stopped only by the victory of Ukraine]. URL: https://lb.ua/blog/taras_kremin/520408_lingvotsid_ok-upovanih_teritoriyah.html (in Ukraine).
8. Kremin T. *Rosiiskomovni vidkydaiut «movu voroha», vyvchaiuchy ukrainsku* [Russian speakers reject the "language of the enemy" by learning Ukrainian]. URL: https://lb.ua/blog/taras_kremin/519604_rosiiskomovni_vidkidaiut_movu.html (in Ukraine).
9. Kremin T. *Ukrainska mova stala zbroieiu oporu Rosii* [The Ukrainian language became a weapon of resistance to Russia]. URL: https://lb.ua/blog/taras_kremin/517476_ukrainska_mova_stala_zbroieiu_oporu.html (in Ukraine).
10. Lyzanchuk V. *Ukrainska mova – odukhotvorennia nashoho zhyttiedainoho seredovyshcha. Holos Ukrainy* [The Ukrainian language is the spiritual creation of our life-giving environment. Voice of Ukraine]. URL: <http://www.golos.com.ua/article/361045> (in Ukraine).
11. Masenko L. *Nastup na ukrainsku movu: Ukraina proty Malorosii* [Attack on the Ukrainian language: Ukraine against Little Russia]. URL: <https://blog.liga.net/user/olmatviichuk/article/44620> (in Ukraine).
12. Matviichuk O. *Movni viiny: yak dopomohty ukrainskii peremohty u nashykh hromadakh* [Language wars: how to help Ukrainian to win in our communities]. URL: <https://blog.liga.net/user/olmatviichuk/article/44620> (in Ukraine).
13. *Materialy vlasnykh pol'ovykh doslidzhen', zibranykh N. Bezsmertnoi u hrupakh mobil'noho dodatku Viber vprodovzh 7.07. i 26.08.2022 r.* [Materials of own field research collected by N. Bezsmertna in Viber mobile application groups during 07.07. and 26.08.2022] (in Ukraine).
14. Paslavska Ya. *Movni MANIPULIaTsii chy UTYSKY rosiiskomovnykh?* [Linguistic MANIPULATIONS or OPPRESSION of Russian speakers?]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ugvCQSxNbwU> (in Ukraine).
15. Sinchenko D. *«Rosiiskomovnykh ukrainsiv» ne isnuie...* [«Russian-speaking Ukrainians» do not exist]. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/17/7352949/> (in Ukraine).
16. Sorochuk L. (2021). *Funktsionuvannia ukrains'koi etnokul'turnoi tradytsii v umovakh suchasnykh vyklykiv i zahroz* [The functioning of the Ukrainian ethno-cultural tradition in the conditions of modern challenges and threats]. *Ukraїnoznavchij al'manakh*. Vypusk 29. Pp. 164–170. (in Ukraine).
17. *Sotsiolohichna hrupa «REITYNH». Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia: movne pytannia v Ukraini (19 bereznia 2022)* [Sociological group "RATING". The sixth national survey: the language issue in Ukraine (March 19, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_iss_ue_in_ukraine_march_19th_2022.html (in Ukraine).
18. Stepurenko O., Butko T. *«Pisla peremohy zalyshusia pratsiuvaty v ZSU», – Kolia Sierha pid chas vidvidyn Zhytomyra z kulturnym desantom* [«After the victory, I will stay working in the Armed Forces», – Kolya Serga during his visit to Zhytomyr with the cultural contingent.]. URL: <https://suspilne.media/306338-pisla-peremogizalisusa-pracuvati-v-zsu-kola-serga-pid-cas-vidvidin-zitomira-z-kulturnim-desantom/> (in Ukraine).
19. Farion I. *Viina i mova* [War and language]. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/6235e596d4cc3/> (in Ukraine).
20. Yabluchna A. *Chomu Rosiia tak boitsia ukrainskoi movy?* [Why is Russia so afraid of the Ukrainian language?]. URL: <https://ukrainer.net/rosiia-boitsia-ukrainskoi-movy/> (in Ukraine).

Світлана БОЙКО

кандидат філософських наук,
завідувач сектору авторського педагогічного новаторства
відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи
Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти»;
старший науковий співробітник
відділу освітніх технологій та популяризації українознавства
Науково-дослідного інституту українознавства, м. Київ

ORCID:0000-0002-4999-4603
Email: boyko-svitlana@ukr.net

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті розкриваються концептуальні засади формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. У науковому дискурсі сьогодення проблема ідентичності є проблемою міждисциплінарною, адже вона представлена майже у всіх галузях суспільних та гуманітарних наук. На основі міждисциплінарного підходу висвітлено теоретичні аспекти формування національної ідентичності. Звернено увагу на те, що міждисциплінарний підхід дозволяє виявити проблеми формування національної ідентичності, пов'язані як з потребою окреслення ціннісно-сміслового наповнення, так і з ризиками інформаційного, політичного та воєнного протистояння.

У статті наголошується, що питання формування національної ідентичності української молоді в умовах соціальних зрушень, воєнних дій та ціннісної кризи набуває особливого змістового наповнення, адже актуалізація історико-культурного спадку та національних процесів накладається на аксіологічно неоднорідний та фрагментарний сучасний соціокультурний простір. Складність формування національної ідентичності в тому, що вона має увібрати суспільні, економічні, політичні та культурні ознаки єдності українства, репрезентувати національний простір, не заперечуючи права відтворення інших ідентичностей.

Особливої уваги потребує творення спільного соціокультурного простору як горизонтальної солідарності суспільства, заснованого на ціннісних домінантах національної ідентичності. З'ясовано, що важливою підставою подальшого відтворення українства в Україні та за кордоном є духовні надбання й національні традиційні виміри, які становлять основу національного буття України та дозволяють відчувати постійний зв'язок з Батьківщиною.

Ключові слова: національна ідентичність, українська молодь, російсько-українська війна, збереження цілісності держави.

Svitlana BOIKO

Ph.D. in Philosophy,
Head of the Sector of the Original Pedagogic Novelty,
Department of the Innovative Activity and Experimental Research Work,
State Scientific Institution "Institute of Education's Content Modernization";
Senior Research Fellow
Department of Educational Technologies and Popularization of Ukrainian Studies,
Research Institute of Ukrainian Studies, Kyiv

FORMATION OF THE NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIAN YOUTH IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract. The article reveals the conceptual foundations for the formation of Ukrainian youth national identity during the Russian-Ukrainian war. Based on an interdisciplinary approach, the theoretical aspects of national identity formation are highlighted. Attention is paid to the fact that an interdisciplinary approach allows identifying the problems of national identity formation, related to both the need to outline the value and meaning content, as well as the risks of informational, political and military confrontation.

The article emphasizes that the question of the formation of Ukrainian youth national identity during social changes, military operations and value crisis acquires meaningful content, because the actualization of the

historical and cultural heritage and national processes is imposed on the axiologically heterogeneous and fragmented modern socio-cultural space. The difficulty of forming the national identity is that it consists of social, economic, political and cultural signs of Ukrainian unity, represent the national space, without denying the right to reproduce other identities.

Special attention needs to be paid to the creation of common socio-cultural space as a horizontal solidarity of society, based on the dominant values of national identity. It was found that an important basis for the further reproduction of Ukrainianness in Ukraine and abroad is spiritual heritage and national traditional dimensions, which form the basis of the national existence of Ukraine and allow to feel a constant connection with the Motherland.

Keywords: National Identity, Ukrainian Youth, Russian-Ukrainian War, Preserving the Integrity of the State.

Постановка проблеми. Нині, в умовах тимчасової окупації українських територій та повномасштабної війни російської федерації проти України, дослідження ідентифікаційних процесів та національної ідентичності зокрема, має особливу вагу та актуальність. Віра у найближчу перемогу України у війні, осмислення й переоцінювання історичних фактів і здобутків українського народу у сфері освіти, науки й культури, спонукають дослідити формування національної ідентичності молодого покоління громадян України як одного із чинників збереження цілісності держави та її зміцнення. При цьому важливо враховувати, що «особливістю сучасного періоду розвитку України є його постколоніальний (пострадянський, посттоталітарний, посткомуністичний, постсоціалістичний, постгеноцидний і т.п.) характер, що суттєво ускладнює розгортання позитивних ідентифікаційних процесів в українському суспільстві» [4].

Аналіз наукових публікацій. У науковому дискурсі сьогодення проблема ідентичності є проблемою міждисциплінарною, адже вона представлена майже у всіх галузях суспільних та гуманітарних наук. Її досліджують філософи, психологи, соціологи, історики, культурологи, педагоги, політологи. І у кожній галузі знань є певні теоретико-методологічні засади і своя специфіка висвітлення ідентичності.

Так, психологи (А. Адлер, У. Джеймс, Е. Еріксон, А. Маслоу, Дж. Мід, К. Роджерс, Ж. П. Піаже, Г. Тард, Дж. Тернер, З. Фрейд, К. Юнг та ін.) поняття «ідентичність» тлумачать як вираження внутрішніх процесів особистості, коли суспільні системи є лише контекстом. Соціологи (З. Бауман, П. Бергер, Е. Гідденс, І. Гофман, Ч. Кулі, Р. Лейнг, Т. Лукман, Дж. Мід та ін.) зосереджують увагу на формах соціокультурної ідентичності індивіда й поняття «ідентичність» висвітлюють як комплекс соціальних статусів та ролей.

У філософії науковці (Ю. Габермас, М. Гайдеґґер, Г. Гегель, Е. Гуссерль, І. Кант, Ж. Локан, Дж. Локк, Д. Рісмен, Ж.-П. Сартр, Г. Фіхте, Д. Юм, К. Ясперс та ін.) поняття «ідентичність» досліджують як результат процесу ідентифікації, суть якого відображає побудову взаємозв'язків людини з зовнішнім світом та визначає співвідношення внутрішнього і зовнішнього [8, с. 6].

З точки зору взаємозв'язку і взаємодоповненості психології й політики проблема ідентичності представлена працями таких науковців, як: В. Васютинський, П. Гнатенко, П. Горностай, О. Донченко, В. Павленко, М. Слюсаревський, В. Татенко, Н. Хазратова та ін., які розкривають соціально-психологічні механізми і

чинники виникнення (конструювання, трансформування) ідентичності, а також закономірності її впливу на масову політичну свідомість і поведінку.

Для даного дослідження (з точки зору міждисциплінарного висвітлення проблеми) бралися до уваги праці Н. Авер'янової [14], І. Беха [12], Т. Бойко [1], Т. Воропаєвої [3; 4], О. Газізової, І. Грабовської [5], Я. Грицака, В. Дегтяра, К. Журби, Д. Калініченка [6], О. Калити, М. Козловець, П. Кононенко, Т. Кононенко, В. Кременя, І. Кресіної, О. Кривицької, В. Крисаченка, С. Марійко, Л. Нагорної, М. Обушного, В. Піскун, Ю. Руденко, А. Ручки, М. Рябчука, В. Сергійчука [9], В. Скуратівського, Р. Сойчук, М. Степика [11], С. Трощинського [13], Н. Хазратової, О. Хоменка та ін. У них науковці розкривають ті чи інші особливості формування ідентичності відповідно до актуальних фундаментальних або прикладних наукових тем, які виконувалися в наукових установах, інститутах, університетах, Центрі українознавства.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що проводиться з використанням не тільки спільних категорій, але й з кооперуванням різних наукових дисциплін. Міждисциплінарний підхід увібрав у себе системний, аналітичний та культурологічний методи, що дозволило обґрунтувати особливості формування національної ідентичності української молоді в конкретній історичній обумовленості.

Метою статті є осмислення сутності процесу формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни та обґрунтування на цій основі твердження про те, що цей процес необхідно розглядати як один із чинників збереження цілісності держави та її зміцнення.

Виклад основного матеріалу. Формування національної ідентичності української молоді в сучасних умовах світової глобалізації, полікультурних впливів і особливо в умовах російсько-української війни (2014–2022) стає особливо актуальним. З одного боку, як зазначають сучасні українські науковці, відбувається стирання сформованих культурних кордонів, що полегшує молодій людині в комунікації, визначення свого місця у соціокультурному просторі та здійснення життєвого вибору [12]. З іншого боку, на шляху міжкультурної взаємодії, зміні ціннісних орієнтацій виникають зони напружень і конфліктів. Тому й не дивно, що сучасні вчені відмічають кризу національної і національно-культурної ідентичності як на рівні окремої особистості, соціальних груп, так і в межах суспільства,

що безпосередньо впливає на проблеми соціалізації сучасної молоді людини.

Гострота проблеми формування національної ідентичності молоді детермінується ще поліетнічністю населення нашої держави. (За даними Всеукраїнського перепису населення на території України проживають представники понад 130 національностей та народностей і кожен із цих представників вважає той чи інший регіон нашої країни своєю Батьківщиною. Як зауважує М. Степико, українське суспільство є полікультурним зі складною структурою ідентифікацій, які не завжди мають спільні національні засади [11].

Важливо також взяти до уваги, що в умовах російсько-української війни, з боку російської федерації проти України широко використовуються сучасні різноманітні технології негативних інформаційно-психологічних впливів, які загрожують національному інформаційному простору та суверенітету української держави. (Відповідно до моніторингу емоційних станів, рівня життєстійкості та психологічного виснаження, проведеного 8-9 жовтня 2022 року в рамках вісімнадцятої хвилі проекту «Україна в умовах війни» Соціологічною групою «Рейтинг», було з'ясовано, що з березня по жовтень 2022 року в цілому українці змогли втримати та стабілізувати свій психологічний та емоційний стан, набути достатньої компетентності в подоланні стресових подій воєнного життя. Проте групами ризику залишаються молоді люди, старші за віком, жінки та ті, хто втратив роботу» [2].

У такій непростій ситуації дуже потрібна консолідація зусиль на усіх рівнях державної влади та громадянського суспільства зокрема. Заради безпеки України та формування її майбутнього проблема формування національної ідентичності молоді потребує особливої уваги, адже під впливом соціально-економічних, політичних, військових подій у молодих людей дуже загострюються переживання стосовно власної національної ідентичності.

Національна ідентичність, за визначеннями сучасних науковців (Н. Авер'янової, Т. Воропаєвої, П. Кононенка, Т. Кононенка, І. Кресіної, Л. Нагорної, В. Піскун, Ю. Руденко та ін.) вважається природною, загальною і найбільш стабільною підставою соціальності. На відміну від етнічної, національна ідентичність спирається на свідомий вибір і залежить від раціональних чинників – усвідомлення суб'єктом ідентифікації (особою, етнічною групою чи нацією) історичних, громадянських, політичних цінностей, що є вторинними щодо тих цінностей, які лежать в основі етнічної ідентифікації і які є, як правило, сталими, незмінними. Раціональний вибір при цьому може послуговуватися переосмисленими (у сенсі ідентифікаційних можливостей) культурними ідентифікаторами.

Національна ідентичність, як зазначають Н. Авер'янова та Т. Воропаєва, є однією з форм соціальної ідентичності, при вивченні якої особливу увагу дослідників привертають питання культурної,

соціальної та колективної пам'яті, дослідження рольових конфліктів, міжгрупових відносин, вивчення базових цінностей, стратегій акультурації, формування націй, а також процесів, що супроводжують соціальні зміни [14].

Серед основних елементів національної ідентичності, за Е. Смітом, можна виділити такі: історична територія (або рідний край), спільні міфи та історична пам'ять, спільна масова громадська культура, спільна економіка, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів [10, с. 23].

Національна ідентичність дуже пов'язана з національно-культурною ідентичністю і має декілька спільних чинників, які негативно впливають як на формування національної, так і на формування національно-культурної ідентичності молодого покоління. Так, К. Журба у доповіді «Концептуальні засади формування національно-культурної ідентичності школярів в умовах сучасних викликів», яка була виголошена на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Радянсько-комуністична окупація України. Національно-патріотичне виховання в закладах освіти» 1 жовтня 2022 року (https://www.youtube.com/watch?v=C8GdQB_hy84), зазначила, що негативними чинниками у формуванні національно-культурної ідентичності є: зросійщення населення, відлучення від української мови; проведення інформаційно-психологічної операції на теренах України; перекичування історичних фактів; заперечення автентичності української мови та культури самого існування нації; боротьба за утвердження російської як другої державної мови; витіснення української мови з Медіа-ринку; використання політехнологій та передвибірчих компаній з метою розмежування регіонів України та інші.

Формування національної та національно-культурної ідентичності має опиратися на історичну правду, національну пам'ять, ідеали, гідність, національну самосвідомість, патріотизм, творення смислів та інші чинники.

Значний вплив на формування національної ідентичності молоді мають загальні трансформаційні процеси колективної ідентичності громадян України, зокрема ті, які відбулися після Революції Гідності 2014–2019 рр., про що висвітлюють у своїх наукових працях Н. Авер'янова, Т. Воропаєва [14], А. Любарець, С. Онуфрив, О. Сінкевич та ін.

Культурні, освітні, релігійні, соціальні, геополітичні впливи на прикордонних територіях також мають свою специфіку і є зоною як привабливості, так і масштабних маніпуляцій, які впливають на формування національної ідентичності. Українська дослідниця Т. Бойко в статті «Політизація сучасних етнонаціональних процесів у Донецькому краї: ризики незворотності» наголошує на політизації сучасних національних відносин у Донецькому регіоні і звертає увагу на соціально-політичний ґрунт донецької ідентичності як основи відокремленого простору, що виявляється на окупованих територіях у форсуванні

асиміляційних процесів та пропагуванні фейкових ідентичностей [1].

Важливим маркером формування національної ідентичності українського суспільства і молоді зокрема, є піднесення престижу і ролі української мови, особливо в умовах російсько-української війни. Саме українська мова в таких умовах відображає «комунікаційну революцію» в Україні, головними засобами якої є трансляція україномовних фільмів, серед яких особливо вирізняються фільми іноземного виробництва з гарним українським перекладом, який відображає місцевий колорит, радіо і телебачення, фонографічна музика, інтернет. Спільно телекомунікаційні та інформаційні знаряддя, масові медіа стали головними засобами трансмісії та джерелом інформації, необхідної для функціонування публічних інституцій; знаряддям контролю і суспільного управління в Україні.

Британський політолог українського походження Тарас Кузьо (Taras Kuzo) у своїй книзі «Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет», досліджуючи вплив російсько-української війни на зміни в національній ідентичності громадян України, відзначив, що тривала війна стала великою трагедією, але водночас і поштовхом для трансформації національної ідентичності, докорінно змінивши ставлення російськомовних громадян України до Росії [7, с. 26].

Національна ідентичність України та війна Путіна – доволі актуальна тема для сучасних наукових дискусій. Так, у статті І. Грабовської та Т. Талько «Путінізм та його ідеологічні засади як проблема сучасного теоретичного дискурсу в соціогуманітаристиці» зазначено, що «путінізм є не лише практичним, але й ідеологічним феноменом нашої доби»; це ідеологічна доктрина гібридного типу, загальна характеристика якої може бути визначена як неоімперіалізм авторитарного типу з елементами тоталітаризму, базований із сукупності різних доктрин минулого і сучасності [5, с. 49].

«Вкрай складним для розуміння більшості російських громадян є феномен російськомовних українських патріотів, адже політична риторика визначає їх як «співвітчизників», які апіорі мають бути налаштовані проросійськи (останнє в очах багатьох, до того ж, нібито вимагає пропутінської орієнтації)» [7, с. 468]. «Росіяни уперто вважають, що вони знають Україну краще, ніж українці, які там мешкають» [7, с. 467].

Н. Авер'янова і Т. Воропаєва у статті «Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019)» зазначають, що серед чинників, що перешкоджають нівеляції національної та європейської цивілізаційної ідентичності, а також допомагають протидіяти антиукраїнській інформаційній агресії, чи не найважливішим є українознавча компетентність [14]. Проведене ними дослідження показало, що для подолання кризи колективної ідентичності в українському суспільстві потрібна загальна

«референтна канва», під якою і розуміється українознавча компетентність, що з'єднує національний і європейський ідентифікаційні модули особи у єдину систему.

На нашу думку, саме українознавча компетентність є одним із ключових факторів безпеки української нації, яка проявляється у внутрішньому факторі – національній самоідентифікації, що втілюється у почуттях-цінностях – «Я – Українець» – «Ми – Українці». Сутність цих почуттів цінностей полягає у дієвій причетності особистості до своєї нації, до роду у широкому розумінні цього слова.

Питаннями вивчення і популяризації наукових досліджень, пов'язаних з українознавством і дослідженням українознавчої компетентності вже тривалий час займаються науковці різних інституцій, серед яких Науково-дослідний інститут українознавства, Центр українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедри українознавства при інститутах післядипломної педагогічної освіти та інші. У своїх дослідженнях особливого значення науковці надають різним питанням, які стосуються світового українства, яке з точки зору просторового розміщення тлумачиться як певна система, яка включає в себе три підсистеми: українців в Україні, українців за кордоном та субетнічні групи українців, які компактно проживають як в Україні, так і за її межами.

Висновки і пропозиції. Таким чином, швидкоплинні зміни сучасного глобалізованого світу та російсько-українська війна актуалізують і загострюють проблему формування національної ідентичності молоді громадян України у всіх типових соціокультурних вимірах (мова, ментальність, світогляд, норми поведінки, соціокультурні цінності).

Ефективними шляхами формування національної та національно-культурної ідентичності в умовах російсько-української війни є: поширення ареалу спілкування українською мовою; доступ до правдивої інформації та розвиток критичного мислення; формування національної свідомості та самосвідомості; культивування національної гідності та протистояння проявам національної меншовартості; впровадження ефективних реформ; подолання ксенофобії та нетерпимості; дотримання політичної рівності громадян України, вираженої в чинній системі прав і обов'язків, звернення уваги на спільність громадянської культури та ідеології; виховання молоді на основі національних цінностей.

Українознавча компетентність є одним із ключових факторів безпеки української нації та формування національної ідентичності. Як зазначає Т. Воропаєва, «для розвитку національної ідентичності української молоді необхідно захистити український інформаційний простір; забезпечити інформаційно-психологічну безпеку українських громадян; підняти на більш високий рівень політичну культуру населення України; подолати соціально-психологічні стереотипи утопічного й тоталітарного походження та комплекс національної неповно-

цінності; розширити базу демократичних сил; досягти стану незворотності державотворчих процесів і стабілізації політичного та соціально-економічного життя; довести до логічного завершення процес консолідації української нації в єдиний соціально-політичний організм; виховувати національно свідомих громадян і духовно сконсолідувати українство на основі європейських ідеалів, базових цінностей та української національної ідеї»[3].

Подальші розвідки з обраної теми можуть бути пов'язані з дослідженнями українознавчої компетентності, що здатна позитивно впливати на формування національної ідентичності особистості в сучасному глобалізованому світі.

1. Бойко Т. Політизація сучасних етнонаціональних процесів у Донецькому краї: ризики незворотності. *Українознавство*, 2017. № 1–2 (62–63). С. 25–39.
2. Вісімнадцяте загальнонаціональне опитування: психологічні маркери війни (8-9 жовтня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html
3. Воропаєва Т. С. Вплив українознавства на формування національної ідентичності особистості в сучасному освітньому просторі. *Українознавство*. 2010. № 4. С. 174–177. URL: <http://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2220&number=78&category=4>
4. Воропаєва Т. С. Інтегративне осмислення трансформацій колективної ідентичності громадян України. *Virtus: Scientific Journal*. 2020. Вип. 49. С. 25–31. URL: <http://conference-ukraine.com.ua/ru/archivej>
5. Грабовська І., Талько Т. Путінізм та його ідеологічні засади як проблема сучасного теоретичного дискурсу в соціогуманітаристиці. *Українознавчий альманах*. 2019. Випуск 25. С. 49–54.
6. Калініченко Д. Формування національної ідентичності в контексті патріотичного виховання. URL: <https://plastovabanka.org.ua/dumka/formuvannya-natsionalnoyi-identychnosti-v-konteksti-patriotychnogo-vyhovannya/>
7. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / Пер. з англ. Андрія Павлишина. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. 560 с.
8. Руденко Ю. Консолідаційна модель націо-нальної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.
9. Сергійчук В. І., Піскун В. М., Воропаєва Т. С. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціальнопсихологічні аспекти. *Фундаментальні орієнтири науки*. К.: Академперіодика, 2005. С. 24–53.
10. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Е. Д. Сміт ; пер. з англ. П. Таращука. Київ : Основи, 1994. 224 с.

11. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування / Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2011. 336 с.
12. Формування в учнів основної школи національно-культурної ідентичності в контексті сучасних полікультурних впливів : Посібник / [І.Д. Бех, О.М. Докукіна, С.Д. Федоренко, І.М. Шкільна, К.О. Журба]. К., 2019. 114 с.
13. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти : монографія / В. П. Трощинський, В. А. Скуратівський, Н. П. Ярош та ін. ; за заг. ред. В. П. Трощинського. Київ : НАДУ, 2018. 256 с.
14. Averianova Nina, Voropaieva Tetiana. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. № 7. Pp. 45–71. URL: <http://kmhj.ukma.edu.ua/article/view/219654/219369>

References

1. Boiko T. (2017). *Politicization of Contemporary Ethnonational Processes in Donetsk Region*. [Politicization of modern ethno-national processes in the Donetsk region: risks of irreversibility]. *Ukrainoznavstvo*. Vol. 1–2 (62–63). P. 25–39. (in Ukrainian).
2. *Visimnadsiate zahal'nonatsional'ne opytuvannya: psykhologichni markery vijny (8-9 zhovtnia 2022)*. (2022). [Eighteenth National Survey: Psychological Markers of War (October 8-9, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosemnadcatyy_obschenacionalnyy_opros_psihologicheskie_markery_voyny_8-9_oktyabrya_2022.html (in Ukrainian).
3. Voropaieva T. S. (2010). *Vplyv ukraїnoznavstva na formuvannya natsional'noi identychnosti osobystosti v suchasnomu osviti'nomu prostori*. [The influence of Ukrainian studies on the formation of the national identity of the individual in the modern educational space]. *Ukrainoznavstvo*. № 4. P. 174 – 177. URL: <http://archive.ndiu.org.ua/text.html?id=2220&number=78&category=4> (in Ukrainian).
4. Voropaieva T. S. (2020). *Intehratyvne osmyslennia transformatsij kolektyvnoi identychnosti hromadian Ukrainy*. [Integrative understanding of transformations of collective identity of citizens of Ukraine]. *Virtus: Scientific Journal*. Vyp. 49. P. 25–31. URL: <http://conference-ukraine.com.ua/ru/archivej> (in Ukrainian).
5. Hrabov's'ka I., Tal'ko T. (2019). *Putinizm ta joho ideolohichni zasady iak problema suchasnoho teoretychnoho dyskursu v sotsiohumanitarystytsi*. [Putinism and its ideological background as a problem of modern theoretical discourse in social sciences and humanities]. *Ukrainoznavchij al'manakh*. Vypusk 25. P. 49-54. (in Ukrainian).
6. Kalinichenko D. *Formuvannya natsional'noi identychnosti v konteksti patriotychnoho*

- vykhovannia. [Formation of national identity in the context of patriotic education]. URL: <https://plastovabanka.org.ua/dumka/formuvannya-natsionalnoi-identychnosti-v-konteksti-patriotychnogo-vyhovannya/> (in Ukrainian).
7. Kuz'o T. (2018). *Vijna Putina proty Ukrainy. Revoliutsiia, natsionalizm i kryminalitet* [Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism and criminality / Trans. from English Andriy Pavlyshyn] / Per. z anhl. Andriia Pavlyshyna. K.: DUKh I LITERA. 560 p. (in Ukrainian).
  8. Rudenko Yu. (2020). *Konsolidatsijna model' natsional'noi identychnosti: vid teorii suverenitetu do teorii politychnoi modernizatsii: monohrafiia*. [Consolidation model of national identity: from the theory of sovereignty to the theory of political modernization: monograph]. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla». 364 p. (in Ukrainian).
  9. Serhijchuk V. I., Piskun V. M., Voropaieva T. S. (2005). *Transformatsiia natsional'noi identychnosti: istoriosofs'ki, kul'turolohichni ta sotsial'nopsykhologichni aspekty. Fundamental'ni oriientyry nauky*. [Transformation of national identity: historiosophical, cultural and socio-psychological aspects]. K.: Akadempriodyka. P. 24–53. (in Ukrainian).
  10. Smit E. D. (1994). *Natsional'na identychnist'* / E. D. Smit ; per. z anhl. P. Taraschuk. [National identity] / ED Smith; trans. from English P. Taraschuk]. Kyiv : Osnovy, 1994. 224 p. (in Ukrainian).
  11. Stepyko M. T. (2011). *Ukrains'ka identychnist': fenomen i zasady formuvannia* [Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation / National Institute of Strategic Studies] / Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzhen'. K.: NISD,. 336 p. (in Ukrainian).
  12. *Formuvannia v uchniv osnovnoi shkoly natsional'no-kul'turnoi identychnosti v konteksti suchasnykh polikul'turnykh vplyviv* [Formation of national and cultural identity in elementary school students in the context of modern multicultural influences: Manual] : Posibnyk / [I.D. Bekh, O.M. Dokukina, S.D. Fedorenko, I.M. Shkil'na, K.O. Zhurba]. K., 2019. 114 p. (in Ukrainian).
  13. *Formuvannia ukrains'koi identychnosti v umovakh suchasnykh vyklykiv: teoretychni i politychni aspekty : monohrafiia* [Formation of Ukrainian identity in the conditions of modern challenges: theoretical and political aspects: monograph] / V. P. Troschyns'kyj, V. A. Skurativs'kyj, N. P. Yarosh ta in. ; za zah. red. V. P. Troschyns'koho . Kyiv : NADU, 2018. 256 p. (in Ukrainian).
  14. Averianova Nina, Voropaieva Tetiana. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. № 7. Pp. 45–71 URL: <http://kmhj.ukma.edu.ua/article/view/219654/219369> (in English).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.3>
УДК 372.2

Ірина БУКРЕЄВА

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0002-7444-8321
Email: irina.bukreeva@ukr.net

Людмила АФАНАСЬЄВА

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0002-9386-6529
Email: lyudmila.csr@gmail.com

Наталія ГЛЕБОВА

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0003-3417-1337
Email: nat.glebova2005@gmail.com

Людмила ГЛИНСЬКА

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0003-2223-2024
Email: glinskay.lyudmila2016@gmail.com

Михайло СЕМІКІН

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0001-9119-8945
Email: mihail.semikin@gmail.com

ПОЛІТИЧНІ ТА МЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ РОСІЙСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ

Анотація. Сьогодні російський імперіалізм переживає нову фазу своєї видозміни, перейшовши від прихованого втручання у внутрішні справи суверенних держав до відкритої територіальної експансії. Першочерговим його завданням постали плани із захоплення суверенної держави Україна шляхом військової агресії, примусового прищеплення своєї моделі світопорядку і поверненням у простір єдиного «руського миру». Колишні пострадянські республіки Прибалтики, Білорусь, Молдова, Грузія розглядаються як наступні території для інтеграції в імперський простір росії. І це війна не тільки і не стільки за території, як за ідеї, світогляд, який пануватиме на них.

Головними ознаками імперіалізму як ідеології і політики є ірраціональний потяг до військової експансії та абсолютної безпеки, неопатримоніальний режим з відносинами підпорядкування «центр-периферія», патронажно-клієнтальною схемою, «приватизацією» державних функцій правлячою верхівкою з перетворенням їх на джерело приватних прибутків. Відмінною ознакою російського імперіалізму є те, що він здійснює не лише територіальну експансію, а передусім світоглядну, ідейну, насаджуючи захопленим народам свою світоглядну картину світу.

Російська імперська ідеологія формувалася протягом століть і має своїм підґрунтям такі риси ментальності, як: зверхність, домінування, психологічний нахил до вседозволеності й грабіжництва, раболіпне підкорення перед владою у різноманітних формах, аномальна терплячість, релігійний фанатизм тощо.

Означені риси ментальності стали основою імперської ідеології державницького будівництва як системи поглядів, ідей та світогляду росіян. Російський імперіалізм (рашизм) – це синкретизм російського нацизму, православізму та психотравмуючої ностальгії за СРСР, що перетворилося в імперську ідентичність.

Ключові слова: військова експансія, неопатримоніалізм, православізм, ідеологія, ідентичність.

Iryna BUKRIEIEVA

Ph.D. in Philosophical Sciences,
Associate Professor of the Department of Sociology,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Lyudmila AFANASIEVA

Ph.D. in Philosophical Sciences,
Associate Professor of the Department of Sociology,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Natalia HLEBOVA

Dr. Sc. in Sociology, Professor of the Department of Sociology
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Lyudmila GLYNS'KA

Ph.D. in Philosophical Sciences,
Associate Professor of the Department of Sociology,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Mykhailo SEMIKIN

Ph.D. in Philosophical Sciences,
Associate Professor of the Department of Sociology,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

POLITICAL AND MENTAL FOUNDATIONS OF RUSSIAN IMPERIALISM

Abstract. Today, Russian imperialism is undergoing a new phase of its transformation, moving from covert interference in the internal affairs of sovereign states to open territorial expansion. Its primary task is plans to seize the sovereign state of Ukraine through military aggression, forced inoculation of its own model of the world order and return to the space of a single "Russian world". The former post-Soviet Baltic republics, Belarus, Moldova, Georgia are considered as the next territories for integration into the imperial space of Russia. And this is a war not only and not so much for territories, but for ideas, a worldview that will dominate them.

The main features of imperialism as an ideology and policy are an irrational desire for military expansion and absolute security, an unobsessed regime with a "center-periphery" subordination relationship, a patronage-client scheme, and the "privatization" of state functions by the ruling elite, turning them into a source of private profits. A distinctive feature of Russian imperialism is that it carries out not only territorial expansion, but above all ideological and ideological expansion, instilling its ideological picture of the world on the conquered peoples.

The Russian imperial ideology has been formed over the centuries and is based on such mental traits as: superiority, dominance, psychological inclination towards permissiveness and robbery, servile submission to power in various forms, abnormal patience, religious fanaticism and more.

These features of mentality became the basis of the imperial ideology of state building as a system of views, ideas and worldview of Russians. Russian imperialism (rashism) is a syncretism of Russian Nazism, Orthodoxy and psychotraumatic nostalgia for the USSR, which has turned into an imperial identity.

Keywords: Military Expansion, Neopatrimonialism, Orthodoxy, Ideology, Identity.

Постановка проблеми. Українська держава і суспільство вкотре в своїй історії опинилися у центрі геополітичних амбіцій російської федерації, і вже понад 8 років чинять військовий, інформаційний та світоглядний опір російському імперіалізму, виконуючи місію захисту європейської цивілізації. Його політична логіка побудована на психотравмуючих нарративах повернення до часів радянського союзу (СРСР) та біполярного світу з протистоянням двох військових альянсів – НАТО й Організації Варшавського договору. В останній СРСР був гегемоном. Перехід від радянської імперії до нової незалежної Росії виявився вкрай болісним процесом. Надії на те, що нова російська ідентичність і нова ідеологія виникнуть самі по собі виправдалися. Сучасна Росія, проголосивши себе правонаступницею радянської імперії, не змогла позбавитися неопатримоніального режиму з домінуванням центру - «великого старшого брата, який завжди правий» над периферіями-васалами – підкореними народами та республіками. Прагнучи зберегти свій вплив на міжнародній арені, Росія, починаючи з розпаду СРСР, встановлювала спочатку економічну залежність і політичний патерналізм над колишніми пострадянськими республіками, а згодом перейшла і до захоплень їхніх територій. Починаючи з «заморожених конфліктів» у 1992 р. у Придністров'ї, у 2008 р. у Грузії, анексії Криму 2014 року й підтримки проросійських бойовиків на Донбасі, Росія демонструє наочні приклади цієї стратегії. Повернення до так званого «русского мира» відбувається не лише шляхом колонізації, але й примусовим щепленням нових норм, моделей поведінки, культури, які підміняють справжню історію, традиції і

спадщину народів. Проте зазіхання імперії цим не обмежуються, про що свідчать втручання у внутрішні конфлікти держав (Білорусію 2020 році, Казахстані у 2022 році), надання військових послуг диктатору Башару Асаду в Сирії та деяким країнам Африки. У такий спосіб Росія прагне підняти свій статус на міжнародній арені і проявити себе сильним гравцем, яка визначає долю інших країн і суспільств. У цьому контексті, німецький історик В. Моммсен зазначав, що шляхом створення колоніальної імперії більшість країн, як правило, прагнули підняти свій міжнародний престиж, та в ідеалі підняти його до статусу світової держави [6].

Такі імперські прояви є не новими в історії людства, якщо ми згадаємо ще Римську, Османську, Монгольську імперії тощо. Проте, на відміну від самого явища, цей термін став загальновідомим лише в середині XIX- на початку XX століть із розквітом великих колоніальних держав Європи, які швидкими темпами поширювали свій вплив й домінування на порівняно слабо розвинуті країни Азії, Африки й Латинської Америки та боролися між собою за виключні права на володіння новими територіями. В. Моммсен, розглядаючи класичні теорії імперіалізму зазначає, що у XVIII-XIX столітті термін імперіалізм не мав чіткого визначення та використовувався переважно політиками під час їхніх дебатов [14].

Водночас його ідейно-функціональний зміст ретельно не досліджувався а ні в минулому, а ні сьогодні, що пов'язано з думкою про те, що феномен імперіалізму вже не існує у XXI столітті, і не буде існувати у майбутньому. Проте, американський політолог Г. Моргентау ще в середині XX століття зазначав, що імперіалізм є вічним, а не новітнім

історичним явищем, яке існувало в усі часи і у всіх народів [15, с. 59]. Це припущення виявилось вірним 24 лютого 2022 року, коли цивілізований світ зіштовхнувся з військовою агресією російської імперії, якій треба протистояти будь-якими засобами.

Аналіз наукових публікацій. У політичній науці термін «імперіалізм» став широко відомим завдяки праці англійського економіста Дж. Гобсона «Imperialism: a study», в якій він визначає імперіалізм як певним чином обумовлену політику територіальної експансії, яка визначається економічними інтересами пануючих класів і, в першу чергу, інтересами капіталу, що шукає застосування [10]. У короткому оксфордському політичному словнику імперіалізм визначається, як «панування або контроль однієї країни або групи людей над іншими, і то коштом цих інших» [4, с. 263].

Трактування імперіалізму як певної ідеології з відповідним змістовим наповненням започаткували такі дослідники, як С. Хоу, який вважає, що імперіалізм – це процес, чи, відповідно до деяких уявлень, ідеологія та навіть філософія життя [11, с.22]; Г. Фреджунг – «імперіалізм означає одночасно націоналістичну ідеологію, що закликає до розширення домінування виняткової нації, та політику, обумовлену неперервною конкуренцією (боротьбою) між великими державами, що характеризує міжнародну систему» [11, с. 4].

Як політику держави характеризує імперіалізм Й. Шумпетер і визначальною його рисою вважає властиве державі нераціональне й безцільне прагнення до необмеженої насильницької експансії [6, с. 263]. Імперіалістичною є та країна, яка поширює свій контроль на інші уряди чи на групи, інші національності проти їхньої волі [7].

Серед чинників, що спонукають державу до імперіалізму, Г. Моргентау виділяє три, на його думку, основних: переможна війна, програна війна та слабкість великої держави, що уособлює стару систему міжнародних відносин й тим самим спонукає потенційних конкурентів до спроби змінити позиції сил на міжнародній арені на свою користь [15, с. 59].

Виклад основного матеріалу. В останні роки у публічному просторі багато науковців, журналістів, політиків, соціологів та державних діячів називають росію саме імперією. З огляду на це нам необхідно також звернутися до сутності цього поняття. На думку українського дослідника Ветринського І. М., імперія як специфічна політична система, характеризується силовим домінуванням центру над периферією та прагне до глобального поширення, реалізуючи ірраціональний потяг до абсолютної безпеки [2, с. 195]. До цього слід додати, що імперія - велике територіальне утворення, що підпорядковується єдиній політичній суверенній владі. До її складу входять великі і малі за чисельністю народи, етноспільноти, які знаходяться на різних рівнях соціально-економічного, політичного та культурного розвитку.

Головною ознакою імперії є ірраціональний потяг до військової експансії як вид її існування. Імперія не має меж та кордонів, з одного боку, вона розширюється доки це можливо, тож закономірним є постійні військові конфлікти, втручання у політику інших держав, залякування світового співтовариства з метою домінування в певному регіоні або на міжнародній арені в цілому. З іншого ж боку, такі політичні засоби і методи мають за мету постійний процес відволікання свого населення від внутрішніх криз, технічної та технологічної неспроможності, соціальної незахищеності, побутової необлаштованості життя тощо.

Іншою ознакою імперії є ірраціональний потяг до абсолютної безпеки. Відповідно до нього, території, які примикають до кордонів таких імперій, мають бути або випаленою землею, або усіяні уламками інших держав, нездатними до самостійної політики – така собі антропогенна зона смітників і забур'янених пусток навколо сучасних мегаполісів [8]. Цінаочно й демонструє сучасна росія, оточивши свої кордонами невизнаними квазіутвореннями на кшталт «Придністровська Молдавська Республіка», «ДНР/ЛНР», території Південної Осетії, Абхазії тощо.

Патримоніалізм як невід'ємний атрибут імперії концептуальну розробку отримав завдяки М. Веберу. Специфічною його особливістю, насамперед, апропріація (привласнення) сфери управління офіційними носіями політичної влади, а також неподільність публічно-політичної й приватної сфери соціуму, внаслідок чого держава управляється як приватне володіння правлячих груп, які приватизують різні суспільні функції й державні інститути. Як відзначає М. Вебер, «політичне управління розглядається володарем як виключно персональне підприємство, а політичні повноваження існують як частина його особистої власності, що може приносити постійний прибуток у вигляді податків і данини» [16, с. 1028–1029].

Сучасна його форма – неопатримоніалізм, виник передусім як результат розпаду СРСР і наступної політичної модернізації росії, як його правонаступниці. Неспроможність і небажання правлячої верхівки росії модернізувати державу на основі демократичних механізмів конкурентного політичного процесу, свободи медіа та громадянської активності призвело до перманентної кризи політики національно-державного будівництва, що виражається, з одного боку, у зрощуванні функцій політичного та державного апарату, а з іншого – у його штучному авторитарному розширенні і насадженні у всіх сферах життя суспільства. Як відзначає Ж.-Ф. Медар, неопатримоніалізм стає продуктом суперечливої комбінації бюрократичних і патримоніальних норм, коли функціонування публічно-владної сфери здійснюється за логікою патримоніальних відносин, а її легітиміація і формальний порядок формування – за логікою відносин раціонально-легальних [13, с. 180]. На цьому аспекті неопатримоніальних режимів слушно наголосив К. Клепхем: «Неопатримоніалізм – це форма організації, у якій офіційні особи займають позиції в

бюрократичних організаціях, маючи формально встановлені повноваження, однак здійснення цих повноважень відбувається, наскільки це можливо, не у вигляді державної служби, а скоріше як реалізація приватної власності. Загальні взаємини водночас будуються за патримоніальною моделлю пана й васала, а не за моделлю раціонально-легальних відносин між начальником і підлеглим, поведінка ж при цьому скоріше орієнтована на демонстрацію персонального статусу чиновника, ніж на виконання суспільних функцій» [9, с. 48].

Росія постійно демонструє неопатримоніальні норми, ознакою яких є претензії бути «першою» нацією, відносини підпорядкування «центр-периферія», економічний «розрив» між центром та периферією, побудова соціально-політичних відносин за патронажно-клієнтальною схемою, домінуюча роль держави в політичній системі, «приватизація» державних функцій представниками державно-бюрократичного комплексу, перетворення їх на джерело приватних прибутків, що сприяє розгортанню лобістських і корупційних мереж.

Нинішня війна в центрі Європи, що впливає на глобальну ситуацію в світі, знов активізувала питання про причини й джерела агресивного російського імперіалізму, який вкотре виступає чи не найбільшою загрозою для стабільності на планеті. Його причини слід шукати в ментальності самого російського народу. Невдала спроба інтегруватися в світ західної демократії та економічні негаразди, що спіткали при цьому країну, не в останню чергу були спричинені особливостями національного менталітету росіян.

Дослідник і публіцист, політолог Олег Баган визначає ментальні риси московського етносу, які послідовно сформувалися протягом історії. Перші три риси — зверхність, мисливсько-здобувальна свідомість, психологічний нахил до вседозволеності й грабіжництва, які сформувалися у середині XII століття, внаслідок вклинення слов'ян у велетенську масу фінно-угорських народів, які перебували на нижчому щаблі розвитку, в основному як примітивні мисливці-збирачі. Це закономірно породило в ментальності проторосіян почуття зверхності, потреби домінування, яка й стала їхньою визначальною етнопсихологічною характеристикою.

А безкрайні простори, непрохідні ліси «витворили собі доволі каламутний світогляд, почуття безвідповідальності, дикої вседозволеності, а з іншого, привчили до систематичного грабунку, нападництва...» і грабіжництва [1].

Збоку росіян завжди були намагання домінувати, була зверхність, приниження всіх сусідніх народів, яких вони поглинули або намагаються поглинути. Зіхнього боку були або різні спроби опору, або пасивне пристосування до життя в імперії. Є такий вираз, що росія немає друзів, вона має або ворогів, або лакеїв. Бути з ними, урозумінні росіян, це бути під ними, цевизнавати їхню вищість, їхню перевагу, захоплюватися ними. Тоді, як їм здається, вони здатні любити тих, хто все цевизнав.

Якщо ж хтось нацене погоджується, він досить легко і швидко стає ворогом. І ми бачимо, як за останні 30 років грузини були ворогами, естонці були, українці були. Час від часу ворогами ставали навіть казахи.

Протягом XIII-XV ст. монгольська цивілізація, з одного боку, зміцнила «московську народність властивостями державницького порядку, соціальної спаяності, терплячості і суворості», а з іншого — «прищепила вельми ефективно китайсько-азійську форму безмежного імператорського деспотизму і ментальність ставлення до простої людини як до безсловесного раба, брутальне невизнання права простолюду на елементарну людську гідність і свободу. Під цим знаком дикого деспотизму й рабства московія існує, за малими винятками, до тепер, що означає на практиці ігнорування її елітами соціальних прав і можливостей народу, систематичний грабунок його й утримування в страшній бідності, абсолютну нерозвиненість судово-законодавчої сфери, її аморальність, ставлення до простої людини як до тварини, яку можна гнати на забій у великих кількостях під час війни (особливо яскраво це виявилось в ході I-ї і II-ї Світових воєн, в яких загинули десятки мільйонів «росіян» і їх підданих, як гарматне м'ясо)» [1].

Відтак, раболіпне плазування перед владою у різноманітних формах, аномальна терплячість ерисами ментальності, що визначають модель поведінки сучасних росіян.

Сучасні події довели правдивість існування цих ментальних рис. Військову агресію проти України підтримує не лише правляча верхівка, а й деформована суспільна думка росіян, адже вони мають імперські погляди і не розуміють сенсу свободи, тому що ніколи не були свободними людьми, не мали можливості вибору ані власних подій життя, ані життя країни. Детерміновано це системою цінностей, цивілізаційними принципами, умовами виховання і соціалізації, прикладами національних героїв тощо. Московія завжди була територією несвободи, диктатури і репресій. Медард Босс (фахівець з психології) вказує, що свобода це не те, що людям належить, це є те, ким (чим) ці люди є [12].

Це вибір самих росіян в системі координат залежності-незалежності, громадянської відповідальності-патерналізму, демократії-варварства.

Така несвобода потребує певної компенсації, яка полягає у зухвальстві, домінуванні, насаджених своїй моделі світогляду. Якщо звернутися до історії, то росія — не єдина імперія, що існувала у світі. Імперіями були й Іспанія, Англія, Франція. Але різниця в тому, що володіння старих європейських імперій були віддалені від них самих, тож жили ці колонії певним автономним життям. Натомість Російська імперія займалася максимальним переселенням росіян та одночасним винищенням місцевих культур. Відмінною ознакою російського імперіалізму є те, що він здійснює не лише територіальну експансію, а передусім світоглядну,

ідейну, насаджаючи захопленими територіями свою світоглядну картину світу у вигляді «руського мира». Імперська ідентичність знищувала більш живі етнічні ідентичності, які ґрунтуються на культурі, на історії певного регіону, щосвоєю чергою давало імперський ідентичності відчуття штучності і відсутності фундаменту [1].

На початку XVI століття греки-ідеологи, богослови, які емігрували до Московії після падіння Константинополя, причепили ідею про виняткову православну місію московської держави, яка, так би мовити, є правонаступницею Константинополя. Згідно теологічній версії послання ченця Філофея, перші два Рими загинули, третій не загине, а четвертому не бути. Ця теза на словах закріплювала за Московією статус останнього лідера християнського світу. Незважаючи на абсурдність подібного самопроголошення, формула «Москва — третій Рим» знайшла благодатне підґрунтя саме у росіян. «Це дало моральні й духовні підстави для московитів вважати себе лідерами православного світу, «обраним народом», призначеним самим Богом бути «визволителями правдивих християн» від злих поганів-агарян». Звідси Московія вважається непереможною. Ця фраза відображала і відображає до тепер головну політичну ідеологію російської держави. В ній виразніше проявляється російський імперська ідентичність із претензіями на унікальну цивілізацію, основу якої становить православ'я, що протистоїть ворожому ліберальному Заходу.

Означені риси ментальності стали основою імперської ідеології державницького будівництва як системи поглядів, ідей та світогляду. На думку Володимира В'ятровича, «в основі російської агресії ідеологія рашизму — химерне поєднання фашизму, комунізму та російського імперіалізму» [3]

На нашу думку, російський імперіалізм (рашизм) — це синкретизм російського нацизму, православизму та психотравмуючої настальгії за СРСР, що перетворилося на імперську ідентичність.

Православизм позначає релігійну ідеологію, яка не вимагає від adeptів релігійної віри, однак передбачає жорстко визначений вектор політичних цінностей. Відносно Росії доречно говорити про прояви «політичного православ'я». Стисло його можна визначити як проект ресакралізації політики і водночас політизації релігії. Один з відомих захисників цієї ідеї Є. Холмогоров висловився досить чітко: «Політичне православ'я орієнтоване на підтримку національної державності, та, особливо, російської державності, оскільки така підтримка безумовно передбачається доктринальними, віроповчальними засадами православ'я». На його думку, мета політичного православ'я — «симфонія», тобто узгодження стратегічних цілей і найважливіших цінностей між державою, як політичним інструментом національного саморозвитку, і церквою, як «ковчегом спасіння» для кожної окремої людини і вмістилищем божественного одкровення народам». Остання фраза містить допущення експансії як засобу

«національного саморозвитку», а також виправдання для кожного, хто несе «божественне одкровення народам» [5].

Висновки і пропозиції. Уявляється, що «руський мир» не стільки нова ідеологія, скільки чергова модифікація старих імперських моделей і кодів. Вхопившись за ідею зіткнення цивілізацій у тій чи іншій формі (російської, євразійської — західної, євроатлантичної) або цивілізаційної конкуренції Самюеля Хантінгтона росія прагне бути першою нацією у євразійському регіоні і конкурувати на рівних зі США. Програючи Західній Європі і США геополітично, економічно і технологічно, головним засобом для цього у Москві наразі є тільки велика армія, атомні заряди і природні багатства Сибіру, передусім нафта і газ. Тож для посилення цього ресурсу в ідейно-моральному плані Росії треба постати таким собі «лідером православного світу».

Насправді, росія так і не розуміє свого призначення у світі, а тому, ніколи не могла забезпечити своїм народам нормального соціально-економічного і культурного поступу.

Сучасний російський імперіалізм є на сьогодні найзагрозливішою глобальною силою, спрямованою на дестабілізацію геополітичної ситуації у світі. Він набув всіх ознак аморальності ішовінізму у своїй практиці, реанімувавши власні історичні традиції. У цьому сенсі російський імперіалізм є відкритою антицивілізаційною політикою і практикою сучасності, з якими людству треба віднайти методи боротьби.

1. Баган Олег. Російський імперіалізм: джерела і цілі. Український погляд. 2020. URL: <http://ukrpohliad.org/analytics/rosijskyj-imperializm-dzherela-i-tsili.html>
2. Ветринський І. М. До питання про визначення поняття «імперська політика». Політологічний вісник: 36-к. наук. праць. К.: «ІНТАС», 2010. Вип. 46. С. 194 – 203.
3. В'ятрович Володимир. Чому український націоналізм потрібен Україні та світу? URL: <https://zbruc.eu/node/112243>
4. Короткий оксфордський політичний словник. 2. вид.; пер. з англ. К.: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2006. 789 с.
5. Орлова Тетяна. Пострадянський простір: зіткнення цивілізацій. Газета «ДЕНЬ». №143, (2015) URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/posstradyanskyy-prostir-zitknennya-cyvilizacij>
6. Фурса Сергій, Сич Віталій. «Вони історично варвари». Росія завжди вчиняла злочини та бажала мати колонії - розмова з послом Швеції. 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/rosiya-vikoristovuye-varvarki-metodi-viyuni-posol-shveciji-v-ukrajini-interv-yu-nv-video-50248481.html>
7. Шумпетер, Йозеф А. Капіталізм, соціалізм і демократія. Інститут державного управління та місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України. Київ: Видавництво «Основи». 1995. 528 с.
8. Якунов Євген. Ідея повного знищення української державності. Спектр. Новини. 2021. URL: <https://spektrnews.in.ua/news/deya-povnogo->

- znischennya-ukra-ns-ko-derzhavnost---vgen-yakunov/113716#gsc.tab=0
9. Clapham C. *Third World Politics*. Madison: University of Wisconsin Press, 1985. 197 p.
  10. Hobson John A. *Imperialism: A Study*. New York. James Pott & Co. 1902. 412 p.
  11. Howe S. *Empire: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press. 2002. 140p.
  12. Medard Boss. *Existential Foundations of Medicine and Psychology*. Джейсон. 1877. 303 p.
  13. Medard J.-F. *The Underdeveloped State in Tropical Africa: Political Clientelism or Neo-Patrimonialism. Private Patronage and Public Power* / Ed. by C. Clapham. New York: St. Martin's Press, 1982. P. 162—192.
  14. Mommsen W. *Theories of imperialism*. Chicago: The University of Chicago Press, 1982. 190 p.
  15. Morgenthau Hans J. *Politics Among Nations: The Struggle for Peace and Power*. Alfred Knopf. 1978. 59 p.
  16. Weber M. *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Ed. by G. Roth and C. Wittich. Berkeley: University of California Press, 1978. 1469 p.
- References**
1. Bahan Oleh. (2020). *Rosiy's'kyy imperializm: dzherela i tsili* [Russian imperialism: sources and goals]. *Ukrayins'kyy pohlyad*. URL: <http://ukrpohliad.org/analytics/rosijskyj-imperializm-dzherela-i-tsili.html>. (in Ukrainian).
  2. Vyetryns'kyy I. M. (2010). *Do pyttannya pro vyznachennya ponyattya «impers'ka polityka»* [To the question of defining the concept of "imperial policy"]. *Politolohichnyy visnyk: Zb-k. nauk. prats'. K.: «INTAS», Vyp. 46. P. 194. 203.* (in Ukrainian).
  3. V'yatrovych Volodymyr. (2022). *Chomu ukrayins'kyy natsionalizm potriben Ukraini ta sviti?* [Why is Ukrainian nationalism needed by Ukraine and the world?] URL: <https://zbruc.eu/node/112243>. (in Ukrainian).
  4. *Korotkyy oksfords'kyy politychnyy slovnyk* (2006). [Concise Oxford Political Dictionary]. 2. vyd.; per. z anhl. K.: Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko "Osnovy", 789 p. (in Ukrainian).
  5. Orlova Tetyana. (2015). *Postradyans'kyy prostir: zitknennya tsyvilizatsiy* [The post-Soviet space: the clash of civilizations]. *Hazeta «DEN»*. №143. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/postradyanskyj-prostir-zitknennya-cyvilizatsiy>. (in Ukrainian).
  6. Fursa Serhiy, Sych Vitaliy. (2022). «*Vony istorychno varvary*». *Rosiya zavzhdy vchynyla zlochyny ta bazhala maty koloniyi - rozmova z poslom Shvetsiyi* ["They are historically barbarians." Russia has always committed crimes and wanted to have colonies - a conversation with the ambassador of Sweden]. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/rosiya-a-vikoristovuye-varvarki-metodi-viyni-posol-shveciji-v-ukrajini-interv-yu-nv-video-50248481.html>. (in Ukrainian).
  7. Shumpeter, Yozef A. (1995). *Kapitalizm, sotsializm i demokratiya. Instytut derzhavnoho upravlinnya ta mistsevoho samovryaduvannya pry Kabineti Ministriv Ukrayiny* [Capitalism, Socialism and Democracy. Institute of State Administration and Local Self-Government under the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo «Osnovy». 528 p. (in Ukrainian).
  8. Yakunov Yevhen. (2021). *Ideya povnoho znyshchennya ukrayins'koyi derzhavnosti* [The idea of complete destruction of Ukrainian statehood]. *Sapektr. Novyny*. URL: <https://spektrnews.in.ua/news/deya-povnoho-znischennya-ukra-ns-ko-derzhavnost---vgen-yakunov/113716#gsc.tab=0>. (in Ukrainian).
  9. Clapham C. (1985). *Third World Politics*. Madison: University of Wisconsin Press. 197 p.
  10. Hobson John A. (1902). *Imperialism: A Study*. New York. James Pott & Co. 412 p.
  11. Howe S. (2002.). *Empire: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press. 140p.
  12. Medard Boss. (1877). *Existential Foundations of Medicine and Psychology*. Джейсон. 303 p.
  13. Medard J.-F. (1982). *The Underdeveloped State in Tropical Africa: Political Clientelism or Neo-Patrimonialism. Private Patronage and Public Power*. Ed. by C. Clapham. New York: St. Martin's Press. P. 162-192.
  14. Mommsen W. (1982). *Theories of imperialism*. Chicago: The University of Chicago Press. 190 p.
  15. Morgenthau Hans J. (1978). *Politics Among Nations: The Struggle for Peace and Power*. Alfred Knopf. 59 p.
  16. Weber M. (1978). *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Ed. by G. Roth and C. Wittich. Berkeley: University of California Press. 1469 p.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.4>
УДК 3.21(477)

Ірина ГРАБОВСЬКА

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-7416-9541
Email: grabovskai@ukr.net

ЖІНОЧЕ «ОБЛИЧЧЯ» ВІЙНИ УКРАЇНИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОГО АГРЕСОРА

Анотація. У статті аналізується роль українських жінок у війні з російським агресором. Акцентується увага на гендерному вимірі сучасної війни, у тому числі і в контексті політичних принципів НАТО у гендерних питаннях. Зазначається, що ця війна має і «жіноче обличчя», як то сказано було, наприклад, першою леді України Оленою Зеленською.

Сьогодні 17% ЗСУ складають жінки. Всього ж їх в армії України ще до цієї війни було 23% від загальної кількості особового складу. Більше 1 тисячі жінок-військовослужбовців стали командирами. Сьогодні Україна залишається у статусі країни-партнерки НАТО, тому дотримання положень 1325, 1820, 1888, 1889, 1960, 2106, 2122, 2422, 2467 і 2493 Резолюції Ради Безпеки ООН щодо жінок, миру та безпеки, які є основою гендерної політики як ООН, так і НАТО, не відміняється. Констатується, що низка військових професій (снайперки, розвідниці, госпітальєрки) більш успішно виконується саме жінками, як довів досвід Другої світової війни та військових операцій НАТО.

Аналізуються життєві стратегії не лише комбатанток, але і нон-комбатанток. Приділено увагу також і такій драгливій темі, як участь жінок у боротьбі проти України на стороні сепаратистів в ОРДЛО.

Також наводяться приклади участі жіноцтва українських територій у військових діях в історичні часи. Сучасний цивілізований світ з великим подивом і зачудуванням сприйняв здатність українців до тотального спротиву агресорові. У зарубіжній пресі йдуть активні пошуки коріння мужності, гідності і стійкості українського народу. Що стосується у тому числі і українського жіноцтва, то не зайвим буде звертатись і до історичного минулого, яке має чимало героїчних сторінок, що допоможуть зрозуміти правду про український народ.

У статті робиться висновок, що гендерна консолідація, взаємоповага та порозуміння жінок та чоловіків, які разом воюють проти рашизму, тільки сприятимуть руху до перемоги України у війні проти російського агресора.

Ключові слова: Україна, агресія РФ, війна, жінки-військовослужбовці, жінка-воїн, гендерна політика, гендерний вимір війни.

Iryna GRABOVSKA

Ph.D. in Philosophy, Senior Research Associate,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE FEMALE "FACE" OF UKRAINE'S WAR AGAINST THE RUSSIAN AGGRESSOR

Abstract. The Author analyzes the role of Ukrainian women in the war with the Russian aggressor. Attention is focused on the gender dimension of modern warfare, including in the context of NATO's political principles on gender issues. It is noted that this war also has a "female face", as was said, for example, by the first lady of Ukraine, Olena Zelenska.

Today, 17% of the Ukrainian Armed Forces are women. All of them in the army of Ukraine even before this war were 23% of the total number of personnel. More than 1,000 female servicemen became commanders. Today, Ukraine remains a NATO partner country, therefore compliance with provisions 1325, 1820, 1888, 1889, 1960, 2106, 2122, 2422, 2467 and 2493 of the UN Security Council Resolution on women, peace and security, which are the basis of gender policy as a United Nations, as well as NATO, is not canceled. It is noted that a number of military professions (sharpshooters, scouts, hospitalists) are more successfully performed by women, as the experience of the Second World War and NATO military operations proved.

The life strategies of not only combatants, but also non-combatants are analyzed. Attention is also paid to such an irritating topic as the participation of women in the fight against Ukraine on the side of the separatists in ORDLO.

Examples of the participation of women in Ukrainian territories in military operations in historical times are also given. The modern civilized world perceived with great surprise and amazement the ability of Ukrainians to resist the aggressor. The foreign press is actively searching for the roots of courage, dignity and stability of the Ukrainian people. As for Ukrainian women, it will not be superfluous to turn to the historical past, which has many heroic pages that will help to understand the truth about the Ukrainian people.

The article concludes that gender consolidation, mutual respect and understanding of women and men fighting together against the Rashism will only contribute to the movement towards Ukraine's victory in the war against the Russian aggressor.

Keywords: Ukraine, Aggression of the Russian Federation, War, Female Military Personnel, Female Soldier, Gender Policy, Gender Dimension of War.

«У війни не жіноче обличчя, хоча сама війна – іменник жіночого роду». Ця стереотипна фраза відома кожному. Та вона далеко не відображає всю правду про війну. Особливо про таку справді всенародну, загально національну, яка йде в Україні сьогодні.

Перша леді України Олена Зеленська у виступі на міжнародній конференції "Жінки в конфліктах", яка відкрилась 9 червня 2022 року у Брюсселі за участі президента Європейської Ради Шарля Мішеля, організації "ООН Жінки" та нобелівської лауреатки Наді Мурад, заявила, що ця війна має жіноче обличчя, бо жінки є не лише жертвами війни Росії проти України, але й захищають країну на рівні з чоловіками [14]. І це не вперше в українській історії. Видатна історикиня Н. Полонська-Василенко писала: «Тяжкі умови життя вимагали героїки не лише від чоловіків, а також і від жінок. Вони повинні були вміти їздити верхи, володіти зброєю, щоб у разі небезпеки рятувати своє життя, життя дітей. Так в Україні у ХУ-ХУІ віках знов з'являються жінки «поляниці У цієї війни такисправді є і жіноче обличчя. Вірніше, багато жіночих облич. Мова йде не лише про українських жінок-воїнів, які підбивають рашистські танки, рятують поранених, дивляться у приціл снайперської гвинтівки тощо. Історія цієї війни повинна писатися у цілокупності найрізноманітніших подій, осмисленні різних, інколи здавалось би, несумісних факторів, враховуючи як широкомасштабні воєнні дії з обидвох сторін, так і особистісні людські історії. Не мають рації ті, хто стверджує, що ця війна не має гендерного виміру. Має. Справа не лише в тому, що навіть з точки зору учасників активних бойових дій Україна по факту перейшла вже межу, яка описувалась формулою «війна – чоловіча справа». Сьогодні 17%», що не поступалися перед чоловіками в мужності і військовій вправності» [9, с. 82].

ЗСУ складають жінки. Всього ж їх в армії України ще до цієї війни було 23% від загальної кількості особового складу. Більше 1 тисячі з них стали командирами. Українська армія напередодні війни 2022 року станом на грудень 2021 року нараховувала 32569 жінок-військовослужбовців за даними Кадрового центру Збройних Сил України. Всього ж служило в ЗСУ 57 тисяч осіб жіночої статі, тобто, 23% від загальної чисельності особового складу армії. На початок повномасштабного вторгнення РФ в Україну статус учасниці бойових дій

отримали 16,7 тисячі жінок, які «пройшли» Схід. Українська армія нараховувала жінок-старших офіцерів — 1054. Більше 800 військовослужбовиць були командирами відділень та взводів. Сьогодні ж у лавах ЗСУ воюють 37 тисяч жінок [14]. За інформацією Олексія Арестовича, близько 40 тисяч українських та іноземних жінок захищали Україну зі зброєю в руках станом на 10 липня 2022 року. А між тим ще і зараз від деяких українських високопосадовців можна почути «одкровення» на кшталт «Жінці не місце на війні». Вочевидь, як їм, так і суспільству в цілому пора призвичаюватись до думки, що жінці скрізь місце там, де вона сама обере. Особливо у світлі прийнятої Україною Резолюції Ради Безпеки ООН 1325. Як тут не пригадати слова вірша «Відповідь» жінки-воїна Олени Теліги: «О, так, я знаю, нам не до лиця/ З мечем в руках і з блискавками гніву,/ Військовим кроком, з поглядом ловця/ Іти завзято крізь вогонь і зливу./ Ми ж ваша пристань — тиха і ясна,/ Де кораблями — ваші збитікрила... / Не Лев, а Діва наш відвічний знак, / Не гнів, а ніжність наша вічна сила./ Та ледве з ваших ослабілих рук — / Сповзає зброя ворогам під ноги,/ Спиває ніжність легендарний крук — / Жорстокий демон бою й перемоги./ І рвуться пальці, довгі і стрункі,/ Роздерти звички, мов старі котари,/ Щоб взяти зброю з вашої руки/ І вдарить твердо там, де треба вдарить» [13].

Чи не найбільшою легендою цієї війни поряд із Привидом Києва стала винищувачка рашистських танків Тетяна Чорновол – офіцер української армії, «девочка, яка б'є танки орків», як вона сама сказала про себе в одному з інтерв'ю, описуючи власну конкретну ситуацію. До речі, там же, Т. Чорновол описала ситуацію жінки-командира, тобто лідерки, в чоловічому колективі. Вона повинна бути увесь час попереду, найбільше ризикувати, брати на себе найбільше відповідальності й роботи на війні, щоб її поважали й слухались [11].

Відомою всій країні стала й українська снайперка, журналістка, офіцер Збройних Сил України Олена Білозерська. Легендарною з подій 2014 р. стала й Маруся Звіробій (за даними Вікіпедії, справжнє ім'я Звіробій-Біленька Маруся Степанівна, ім'я при народженні — Самбул Олена Степанівна) [8] зі своїми «Марусиними ведмедями». «Відома військова, доброволець, керівниця інструкторських груп «Марусині ведмеді» Маруся Звіробій... в умовах повномасштабної війни навчає, згаджує військових

у своєму підрозділі та готує їх до виконання бойових завдань. Відомо, що її "ведмеді" — це один з елітних проєктів українського війська, ці хлопці виконують найскладніші завдання на передовій та в тилу ворога» [7].

Ці та багато інших прикладів і є «демонстрацією» жіночого обличчя війни, її гендерної специфіки. Вони, як і багато інших феноменів українського спротиву російському агресорові, заслуговують на окрему аналітику та спеціальне дослідження, зокрема, в контексті завершення побудови української модерної нації. Мова також і про реформування ЗСУ, до речі, у гендерному питанні – у відповідності до стандартів НАТО, де, як відомо найкращими бійцями-снайперами є якраз жінки-снайперки. А під час Другої світової війни найкращими розвідниками були такі розвідниці. І це визнається сьогодні як істориками війни, так і військовими аналітиками.

Україну сьогодні не приймають до Альянсу. До того ж вона заявляла не так давно голосами своїх очільників, що в реаліях теперішнього часу не дуже й прагне туди. Щоправда, ситуація різко змінилася із проголошенням путіним відкритої погрози застосувати ядерну зброю проти країни. Й у статусі країни-партнерки НАТО наша країна залишається, отже дотримання положень 1325, 1820, 1888, 1889, 1960, 2106, 2122, 2422, 2467 і 2493 Резолюції Ради Безпеки ООН щодо жінок, миру та безпеки, які є основою гендерної політики як ООН, так і НАТО, ніхто не відмінює.

Наведені вище приклади жіночих звитяг на полі бою з російськими окупантами, як і багато інших, не згаданих тут, дозволяють стверджувати, що ЗСУ виграло від залучення українського жіноцтва до власних лав. Та історія війни, а тим більше жінок і війни, не обмежується лише бойовими звитягами. Вочевидь, величезну консолідуючу роль в українському суспільстві відіграють жінки тилу, вірніше, нон-комбатантки: волонтерки; усі ті, хто працює сьогодні на підтримання економіки країни; хто бореться з ворогом на інформаційному фронті; ті, хто забезпечує виживання власної родини, допомагає іншим справитись зі складними психологічними проблемами тощо.

Прикметною подією нашого часу став широкий волонтерський рух по всій країні та за кордоном, абсолютною більшістю якого є саме жінки. У розмовах із активними учасницями-волонтерками, зокрема, з'ясовується, що для багатьох із них величезне психологічне значення має фактор конкретної корисності справи, яку вони сьогодні роблять для інших, насамперед, для воїнів ЗСУ та тероборони, наприклад, плетучи маскувальні сітки для порятунку життя бійців. На початку агресії це було виготовлення коктейлів молотова («бандера-смузі» в українському перекладі). Мотивуючим фактором «вийти з дому» для українського жіноцтва є і допомога переселенцям, реабілітаційні заходи для дітей, які пережили окупацію та бомбардування, піклування про старих і немічних та багато іншого.

Дуже часто сьогодні можна почути з вуст жінок, що самі українці не чекали від себе такої міри консолідації та побажання зберегти цю єдність спільноти і після перемоги над ворогом. Подібні факти говорять про зростання громадянської свідомості та активну розбудову громадянського суспільства в Україні. Як відомо, саме розвинене громадянське суспільство в конкретній країні є запорукою проти диктатури та гарантією громадянських прав і свобод [16].

Захоплення й глибоку повагу викликають жінки, які разом із чоловіками виходять проти окупантів на боротьбу за свободу й Україну у захоплених ворогом населених пунктах, ведуть партизанську війну проти російських фашистів [Див., напр.:15].

Не можна обійти увагою і роль українського жіноцтва на інформаційному фронті. З'явилося багато нових цікавих і талановитих облич журналісток, блогерок, телеведучих. Очевидно, сьогодні відійшли у небуття світські левиці українських телешоу типу Оксани Марченко, нещодавно ще супер популярної телеведучої України.

Сучасний цивілізований світ, який допомагає Україні у її героїчній боротьбі проти російського фашизму, з великим подивом і зачудуванням сприйняв здатність українців до тотального спротиву агресорові. У зарубіжній пресі йдуть активні пошуки коріння мужності, гідності і стійкості українського народу. Що стосується у тому числі і українського жіноцтва, то не зайвим буде звертатись і до історичного минулого, яке має чимало героїчних сторінок, що допоможуть зрозуміти правду про український народ [Див., напр.: 6]. Як зазначає історик С. Сегеда, «Специфічною рисою суспільної організації і повсякденного життя елітарного прошарку людності Русі-України як однієї із провінцій Великого князівства Литовського в той історичний період був високий соціальний статус жінки-шляхтянки. Незвичний для країн Західної Європи, Московії та Кримського ханства. Це вперше відзначив автор трактату «Про звичаї татар, литовців і московитян» (1550), високоосвічений шляхтич-литовець, що крився під псевдонімом Михайло Литвин. Він зауважував, що, на відміну від жінок кримських татар і московитян, які не «мають особистих прав», «наші властвують над багатьма чоловіками: одні – управляючи волостями, містами, помістями; одні – на правах тимчасового користування; другі – спадково». За словами Михайла Литвина, «...вони начальствують у нас навіть в тих фортецях, які розташовані на пограниччі з землями московськими, татарськими, турецькими і молдавськими, що їх варто довіряти лише особливо відважним чоловікам» [10, с.77]. І далі: «Появі жінок-воїнів в Україні-Русі сприяла також загальна ситуація в порубіжних провінціях Великого князівства Литовського, мало контрольованих центральними урядами. Буденним явищем стали наїзди на сусідні маєтки з метою пограбування, захоплення

полонених, крадіжки худоби тощо, до яких вдавались не лише магнати, а й рядова шляхта. В них брали участь і шляхтянки, які нічим не поступалися представникам «сильної статі», а то й перевершували їх. В історичних джерелах збереглося чимало свідчень про особисту участь войовничих «амазонок» ранньомодерної доби в збройних акціях, спричинених переважно майновими суперечками» [10, с. 81].

Окремі сторінки історії жіноцтва у цій страшній війні буде, безумовно, присвячено жінці-жертві. Це наскрізно трагічна історія наруги, згвалтувань, принижень, страху і страждань, яка випала на долю чималої кількості наших співвітчизниць. Це страшний унікальний досвід, який оприявнює чи не найяскравіше гендерну специфіку рашизму і путінізму, як і війни загалом. Ще однією непростою темою є жінки-колаборантки [4]. Варто погодитись з тим, що «...наразі одним із пріоритетних питань є притягнення до відповідальності колаборантів і держзрадників. Це мало б превентивний ефект і не дало б змоги їм алотуватися до парламенту чи органів місцевого самоврядування знову» [5].

Не менш складною проблемою є колишні українські громадянки теперішнього ОРДЛО, які зі зброєю в руках воюють на боці ворога – російського агресора. Чого варті лише розповіді про «беспредел» на окупованій Донеччині журналістки Олени Степової. «Многие жительницы оккупированной части Донбасса пошли в "армии республик-народную милицию-ополчение" не по призыву, а добровольно. То есть, по зову сердца, — писала журналістка в одному зі своїх матеріалів ще до повномасштабного вторгнення РФ в Україну. — Женщины на фронте со стороны ОРДЛО есть. Это — и военнослужащие в составе военных террористически-коллаборационистских частей, и обслуживающий персонал, и медперсонал, и даже водители, ремонтники. Женщин в "народной милиции" — так в ОРДЛО называют "ополчение", то есть террористическо-коллаборационистские батальоны, дополняющие оккупационные войска РФ — достаточно много. Мужчины выезжают на РФ на заработки, женщины зарабатывают на войне. И занимают они все военные ниши наравне с мужчинами: ракетные установки, танки, минирование, снайпера»[12].

Кому неясно було, що бандити захопили Донецьк та Луганськ із частиною території українського Донбасу і творять там страшні безчинства? Більшість притомних громадян неокупованої України це чудово розуміли, проте, прямо скажемо, закривали очі, прагнули «не заглиблюватись», боялись не допустити розповзання того зла на інші регіони країни. Вбивства і мародерство, скоєні саме там, набули небачених досі на території України розмахів, дозволивши путіну і його ідеологам «русского мира» увірувати в те, що з усією останньою Україною можна витворити те ж саме.

Про це все вище перелічене, мабуть, найскладніше говорити, але уникати чесної і

виваженої аналітики по таких проблемах не можна саме тому, щоб створювались гарантії, що таке не повториться «ніколи знов».

Отже, війна України проти путлер-рейху, як, зрештою, і будь яка інша війна, має конкретне чоловіче й жіноче обличчя, тобто гендерний вимір. І про це теж варто говорити, якщо хочемо зрозуміти, що насправді відбувається з нами.

Нещодавно в інтернеті з'явилася інформація, що Кремль збирається залучати до участі у бойових діях на цій війні проти України російських жінок. Запрошуються також і іноземні представниці так званої «слабкої статі». Хоча у даному випадку стереотип «слабка стать» виглядає абсурдно. Вік – від 18 до 50 років. Якщо це правдива інформація, то приводів для такого небаченого «феміністичного демаршу» ерефії, чиї скрепи просто таки тріщать по швах від подібного неподобства, може бути два: чоловіче москальське м'ясо закінчується, або в РФ розпочалась справжня феміністична революція. Проте, друге мало ймовірно. Скоріше на рішення використати жінок як бойову одиницю могли вплинути жорстка необхідність у солдатах та героїчні подвиги українських жінок, таких, наприклад, як Тетяна Чорновол та її вірна подруга «Стугна» – страшний сон для рашистських танкістів та БТР.

Усі роки путінської деградації Росії йшло активне поборювання будь-яких емансипаційних гендерних та феміністичних практик в ерефії під приводом відродження справжніх віковичних цінностей та збереження скрепотечества. Особливо у цьому підвизалась російська православна церква та її вірні. Ні про який гендерний паритет (гендерну демократію) не могло бути й мови. Та, зрештою, і ні про яку демократію загалом також. Щоправда десь на межі 2010-х років ще йшлося про так звану «керовану демократію», але ж у путінському виконанні це був насправді авторитарний режим.

Проте, тотальне скрепобесіє не означало, що в російській армії зовсім не було й немає жінок. Щоправда, нічого не чуто про росіянок на «нулі», на відміну від чималої їхньої кількості з українського боку. І все ж станом на кінець 2021 р. російська армія нараховувала 10%, за іншими даними 12%, особового складу військовослужбовців-жінок. Загалом же в армії РФ нараховувалось близько 50 тисяч жінок на різних посадах. А це не так вже й мало.

Десять років тому величезного галасу в Росії наробила ініціатива депутата Госдуми В. Мілонова про призов на військову службу жінок, які до 23 років не спромоглися народити дитину. Тоді блогери цитували цього поборювача «хибних» цінностей: «Удел женщины — материнство. Если она сознательно пренебрегает тем даром, который ей дан Господом, то почему она не должна идти служить? А то что она «до сих пор не встретила большой любви» — просто отговорки, женщина либо хочет иметь детей, либо нет. Поиск супруга — дело нехитрое. А если не хочет, то, может, хоть в армии кого-то встретит. А то так называемые феминистки

любят покричат про равные права. Вот вам и равные права, равнее не бывает» [2]. І хоч пізніше Мілонов відхрещувався від ним начебто поданого законопроекту, цитовані у російських засобах масової інформації слова цілком відповідали настроям як значної частини скрепоносців, так і самому вище названому персонажеві. Адже це, на їхню думку, могло бути ефективною помстою феміністкам.

Якщо подивитись на проблему жінки в армії та на війні, то найефективнішою «помстою» феміністкам є насамперед політика НАТО з його гендерною складовою й, безумовно, позиція України, яка втілює стандарти НАТО в діяльність своїх Збройних Сил [3].

Зрештою, нічого особливо нового у ставленні до жінок у війську та їхньої участі у бойових діях путлер-рейх не винайшов. Адже ще Адольф Гітлер заявляв, що «фрау не може кидати гранати». І цього принципу Вермахт дотримувався до кінця війни – німецьких жінок не було на полі бою на відміну, до речі, від ССРР. Як стверджують історики, у лавах Червоної армії жінки були як під час Другої світової війни, так і до неї. Щоправда, під час війни чисельність жінок в советській армії коливалась від 600 тисяч до 1 мільйона осіб, які потрапляли туди завдяки так званій «добровільній мобілізації жінок».

Та сучасний «відроджувач» ССРР Путін явно не поспішає наслідувати політику державного фемінізму, що практикувалась в «странеСоветов». Населення РФ теж вкрай негативно ставиться до участі росіянок у бойових діях. Можливо, острах перед вибухом загального незадоволення населення ерефії стримає російський режим від призову росіянок на війну проти України, хоч за даними військових експертів, Путін давно наполягав, а тепер добився відкритої «часткової» мобілізації через нестачу кадрів на фронтах. При цьому висловлювання у соцмережах щодо таких можливих жінок-воїнів не просто вкрай негативні, а просто такі принизливі, починаючи від поширеного їх називання «бойціцями», до ще більш поширених висловлювань щодо поведінки потенційних танкісток чи льотчиць, які тільки й зможуть, що «обделаться» в танку чи кабіні літака. А між тим, у Червоній армії під час Другої світової війни були жінки-танкістки, льотчиці, розвідниці, диверсантки (пригадаймо, наприклад, широко відому Зою Космодем'янську), не кажучи вже про санінструкторів на фронті та партизанок у ворожих тилах.

Отже, цікаво буде спостерігати, до тактики Вермахту чи сталінського ССРР вдасться путінський режим щодо власного жіноцтва. Проте, чи потрібно це Росії? А от що точно їй потрібно сьогодні, щоб зупинити цю безглузду війну, – то це «хороший бунт», навіть «бессмысленный і безпощадний», не кажучи вже про революцію, на яку надії, на жаль, зовсім обмаль.

Висновки. Підсумовуючи все вище викладене, варто зазначити, що, «коли Батьківщині загрожує небезпека, а її народу неволя, то кожен має стати на її захист. І не важливо, хто ти – чоловік чи жінка. ...Коли настає час воїнів, стать втрачає своє

значення» [1, с. 451]. За великим рахунком це так і є, адже всі ми – і чоловіки, й жінки – люди. Проте, така філософія не виключає потреби виявлення специфіки подій, особливо таких супер важливих для виживання та самоутвердження нації та збереження її свободи, як війна проти жорстокого загарбника. «І хоч говорять, що війна – це не жіноча справа і жінка має народжувати, а не вбивати, місце жінки – поруч з її чоловіком. Якщо чоловік іде захищати свою державу, то жінка має його підтримати. Істинна природа української жінки ніколи не дозволить ображати свою родину і країну. Українська жінка не буде ховатися відмовчуватися. Вона буде поруч із захисником на Майдані, як лікар чи волонтер. На передовій, як парамедик чи снайпер, кухар чи журналіст. Українська жінка завжди знайде своє найкраще призначення, навіть програвши чоловікам-воїнам фізично. Чим більш професійно жінка поводить себе на фронті, тим більше її сприймають як воїна, як справжнього побратима, а не як слабку статтю. Якщо українська жінка йде на війну, як кадровий військовий, вона має забувати про статтю. Українські жінки нарівні з чоловіками можуть захищати Батьківщину так само мужньо і гідно, як українські чоловіки» [1, с.451]. Гендерна консолідація, взаємна повага та порозуміння тільки сприятимуть руху до перемоги України у війні проти російського агресора.

1. Бура Д., Красовицький О. Хроніка війни. 2014-2020: у 3-х т. Т.2. Від першого до другого «Мінська». Харків: Фоліо, 2020. 474 с.
2. Виталий Милонов: Я не хотел призывать в армию бездетных девушек. URL: <https://neva.today/news/vitaliy-milonov-ya-ne-hotel-prizivat-v-armiyu-bezdetnyh-devushek-19251/>
3. Грабовська І. Специфіка сучасного українського фемінізму (соціофілософський зріз проблеми). *Українознавство*, 3(80), 2021. С.194-204.
4. Грабовська Ірина. Що Україні робити з колаборантами? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/shcho-ukrayini-robyty-z-kolaborantamy>
5. Ірина Федорів. Рух «Чесно». URL: <https://glavcom.ua/country/politics/derzhzradniki-prizvishcha-yaki-treba-zakarbuвати-u-nashiy-politichniy-pamyati-851445.html>
6. Країна жіночого роду. Харків: ТОВ «Вид-во "Віват"», 2021. 304 с.
7. Маруся Звіробій, військовослужбовець десантно-штурмових військ ЗСУ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3484543-marusa-zvirobij-vijskovoslužbovec-desantnosturmovih-vijsk-zsu.html>
8. Маруся Звіробій. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D1%8F_%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B9
9. Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України. Вінніпег-Мюнхен, 1969. 160 с.

10. Сегеда Сергій. Видатні жінки української історії. (Книга I. X-XVIII ст.) Біографічні нариси на тлі історичних подій. Київ: Вид-во ТОВ «Балтія-Друк», 2020. 264 с.
11. Скільки рашистських танків та окупантів знищила Тетяна ЧОРНОВОЛ? / відверте інтерв'ю. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BcBNOAxoRt4>.
12. Степова Олена. Тема-табу в соцсетях: женщины ОВДЛО на войне. URL: <https://news.obozrevatel.com/society/tema-tabu-v-sotssetyah-zhenschinyi-ordlo-na-vojne.htm>
13. Теліга Олена. Відповідь. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/t/teliga-olena/748-olena-teliga-vidpovid>
14. Ткачук Борис. У лавах ЗСУ понад тисяча жінок вже стала командирками — Зеленська. URL: <https://hromadske.ua/posts/v-lavah-zsu-ponad-1-tisyacha-zhinok-vzhe-stali-komandirami-zelenska>
15. У Херсоні мешканці зібрались на проукраїнський мітинг, який окупанти розігнали сльозогінним газом. URL: <https://zmina.info/news/u-hersoni-prohodyt-proukrayinskyj-mityng/>
16. Grabovska I.M. Civil society and cultural advancement of modern Ukraine. XXI century science. From theory to practice. Proceedings of XXIV International scientific conference. USA, Morrisville, Lulu Press, 2018. P. 108-111.
7. Marusya Zvirobij, vijs'kovosluzhbovec' desantno-shturmovy'h vijs'k [Marusya Zvirobij, service-man of the airborne assault troops of the Armed Forces of Ukraine]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3484543-marusa-zvirobij-vijskovosluzhbovec-desantnosturmovih-vijsk-zsu.html> (in Ukrainian).
8. Marusya Zvirobij [Marusya Zvirobij]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%83%D1%81%D1%8F_%D0%97%D0%B2%D1%96%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B9 (in Ukrainian).
9. Polons'ka-Vasylenko N. (1969). Vy'datni zhinky' Ukrayiny' [Outstanding women of Ukraine]. Vinnipeg-Myunxen., 160 p. (in Ukrainian).
10. Segeda Sergij. (2020). Vy'datni zhinky' ukrayins'koyi istoriyi. (Kny'ga I. X-XVIII st.) Biografichnary'sy' natliistory' chny'x podij [Prominent women of Ukrainian history. (Book I. X-XIII centuries.) Biographical essays against the background of historical events]. Ky'yiv: Vy'd-vo TOV «Baltiya-Druk». 264 p. (in Ukrainian).
11. Skil'ky' rashy'st'sky'h tankiv ta okupantiv zny'shhy'la Tetyana ChORNOVOL? / vidverteinterv'yu [How many Rashist tanks and occupiers did Tetiana CHORNOVOL destroy? / frank interview]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BcBNOAxoRt4> (in Ukrainian).
12. Stepova Olena. Tema-tabu v socsetyah: zhenshchiny ORDLO na vojne [Taboo topic in social networks: ORDLO women at war]. URL: <https://news.obozrevatel.com/society/tema-tabu-v-sotssetyah-zhenschinyi-ordlo-na-vojne.htm> (in Russian).
13. Teliga Olena. Vidpovid' [Answer]. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/t/teliga-olena/748-olena-teliga-vidpovid> (in Ukrainian).
14. Tkachuk Bory's. U lavax ZSU ponad ty'syacha zhinok vzhe stala komandy'r kamy' — Zelens'ka [In the ranks of the Armed Forces, more than a thousand women have already become commanders — Zelenska]. URL: <https://hromadske.ua/posts/v-lavah-zsu-ponad-1-tisyacha-zhinok-vzhe-stali-komandirami-zelenska> (in Ukrainian).
15. U Xersoni meshkanci zibraly's` naproukrayins'ky'j mity'ng, yaky'j okupanty` rozignaly` sl'ozoginny`m gazom [In Kherson, residents gathered for a pro-Ukraine rally, which the occupiers dispersed with tear gas]. URL: <https://zmina.info/news/u-hersoni-prohodyt-proukrayinskyj-mityng/> (in Ukrainian).
16. Grabovska I.M. (2018). Civil society and cultural advancement of modern Ukraine. XXI century science. From theory to practice. Proceedings of XXIV International scientific conference. USA, Morrisville, Lulu Press. P. 108-111.

References

1. Bura D., Krasovy'cz'ky'j O. (2020). Xronikavijny'. 2014-2020: u 3-x t. T.2. Vid pershogo do drugogo «Mins'ka» [Chronicle of the war. 2014-2020: in 3 volumes T.2. From the first to the second "Minsk"]. Xarkiv: Folio, 474 p. (in Ukrainian).
2. Vitalij Milonov: Ja ne hotel prizyvat' v armiju bezdetnyh devushek. [Vitaly Milonov: I did not want to draft childless girls into the army]. URL: <https://neva.today/news/vitaliy-milonov-ya-ne-hotel-prizyvat-v-armiyu-bezdetnyh-devushek-19251/> (in Russian).
3. Grabovska I. (2021). Specy'fika suchasnogo ukrayins'kogo feminizmu (sociofilosofs'ky'j riz problemy'). [The specifics of modern Ukrainian feminism (a socio-philosophical aspect of the problem)]. *Ukrayinoznavstvo*, 3(80). P. 194-204. (in Ukrainian).
4. Grabovska I. Shho Ukrayini roby'ty` z kolaborantamy'? [What should Ukraine do with collaborators?]. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/shcho-ukrayini-robyty-z-kolaborantamy/> (in Ukrainian).
5. Irina Fedoriv. Rux «Chesno» [Movement "Honestly"]. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/derzhzradniki-prizvishcha-yaki-treba-zakarbuvati-u-nashiy-politichniy-pamyati-851445.html> (in Ukrainian).
6. Krayina zhinochogo rodu [Feminine country]. (2021). Harkiv: TOV «Vy'd-vo "Vivat"». 304 p. (in Ukrainian).

Сергій ГРАБОВСЬКИЙ

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник
відділу філософських проблем етносу та нації
Інституту філософії імені Г.Сковороди НАНУ, м. Київ

Email: hraбовskyS@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3041-8945

ПРОБЛЕМА МОЖЛИВОСТІ ДІАЛОГУ І ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ З «РУССКИМ МИРОМ»

Анотація. Автор у статті аналізує проблему «глухоти» і «сліпоті» щодо реалій російсько-української війни. Ці явища притаманні всім, причетним до «руського мира», незалежно від походження, в тому числі й етнічним українцям. Їх неможливо пояснити тільки потужною пропагандою. Автор вважає, що має йтися про нездатність індивідуальних «функціоналів» «руського мира» до самостійного мислення, до розуміння позицій носіїв інших світоглядних парадигм, до повноцінної комунікації.

Інтернет містить десятки тисяч прикладів, які наочно підтверджують справедливість окреслених вище тез. Телефонні розмови російських вояків між собою та зі своїми близькими, які вдалося перехопити, засвідчують те саме. Адекватна оцінка ситуації нерідко притаманна і представникам російської т.зв. «опозиційної еліти». Результати соціологічних опитувань, які регулярно проводить незалежний «Левада-центр», також засвідчують нездатність абсолютної більшості населення Росії до осмислення реальності, заміщення такого осмислення відтворенням догм «руського мира».

Автор вважає, що це пояснюється передусім характером існуючого в Росії суспільного ладу. Цей лад нерідко називають авторитарним чи «крайнім варіантом авторитаризму». З цього робиться висновок, наче достатньо домогтися зміни влади, демонтажу репресивного апарату та припинення пропаганди, щоб Росія рушила шляхом до демократії. Така теоретична позиція видається хибною, оскільки має йтися про тоталітаризм. Авторитаризм – це політичний режим, а тоталітаризм – всеосяжний соціально-політичний лад, а це поняття є значно ширшим за режим. Головна відмінність тут полягає в тому, що в Росії ствердилася тоталітарна міфореальність, яка не може бути раціонально деконструйована та скасована якимось політичним актом, її можна лише зруйнувати разом із Російською/Совєтською імперією.

Основна маса росіян повністю занурена в цю міфореальність, яка є її і зовнішнім, і внутрішнім світом. Тому неможливі не те що повноцінний діалог, а навіть будь-яка комунікація ані з особисто Путіним, ані з тим «колективним Путіним», який становить більшість населення Росії. Україні та світу потрібне не збереження імперської Росії, навіть у полегшеному варіанті, а її остаточний і повний демонтаж.

Ключові слова: Україна, Росія, війна, «колективний Путін», тоталітарний лад, тоталітарна міфологія.

Serhiy HRABOVSKY

Ph.D. in philosophical sciences, Senior Research Associate,
Department of Philosophical Problems of Ethnicity and Nation,
H. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine

PROBLEM OF THE POSSIBILITY OF DIALOGUE AND MUTUAL UNDERSTANDING WITH THE "RUSSIAN WORLD"

Abstract. In the article, the Author analyzes the problem of "deafness" and "blindness" in relation to the realities of the Russian-Ukrainian war. These phenomena are characteristic of everyone involved in the "Russian world", regardless of origin, including ethnic Ukrainians. They cannot be explained only by powerful propaganda. The author believes that it should be about the inability of individual "functionalists" of the "Russian world" to think independently, to understand the positions of the bearers of other worldview paradigms, to fully communicate.

The Internet contains tens of thousands of examples that clearly confirm the validity of the theses outlined above. Telephone conversations of Russian soldiers between themselves and with their loved ones, which were intercepted, testify to the same. Adequate assessment of the situation is often characteristic of representatives of the Russian so-called "opposition elite". The results of sociological polls, regularly conducted by the independent "Levada Center", also testify to the inability of the absolute majority of the population of Russia to understand reality, replacing such an understanding with the reproduction of the dogmas of the "Russian world".

The author believes that this is explained primarily by the nature of the existing social order in Russia. This system is often called authoritarian or "extreme version of authoritarianism". From this, it is concluded that it is enough to achieve a change of power, the dismantling of the repressive apparatus and the cessation of propaganda, so that Russia moves on the path to democracy. Such a theoretical position seems wrong, since it should be about totalitarianism. Authoritarianism is a political regime, and totalitarianism is a comprehensive socio-political order, and this concept is much broader than a regime. The main difference here is that a totalitarian mythological reality has established itself in Russia, which cannot be rationally deconstructed and abolished by some political act; it can only be destroyed together with the Russian/Soviet Empire.

The bulk of Russians are completely immersed in this mythical reality, which is both their external and internal world. Therefore, not only a full-fledged dialogue, but even any communication is impossible, neither with Putin personally, nor with the "collective Putin", which makes up the majority of the population of Russia. What Ukraine and the world need is not the preservation of imperial Russia, even in a simplified version, but its final and complete dismantling.

Keywords: *Ukraine, Russia, War, "Collective Putin", Totalitarian System, Totalitarian Mythology.*

Одним із присутніх чинників нинішнього етапу російсько-української війни («холодною» вона була з моменту розпаду СРСР, «гаряча» фаза її розпочалася 2014 року, а якнайширший обсяг вона набула 24 лютого 2022 року) є повна «глухота» та «сліпота» значної чи взагалі переважної частини російського суспільства щодо всього того, що стосується реальних подій цієї війни. І не лише власне російського, а всієї спільноти «руського мира», йдеться про Росію, Білорусь, окупований Крим чи т.зв. «ДНР» і «ЛНР» тощо. Разом із тим ці «глухота» та «сліпота» не означають відсутності певних чітко визначених парадигм уявлень про війну у середовищі «руського мира». Ці суспільні парадигми забезпечують їхнім індивідуальним «функціоналам» фантазмагоричну повноту та цілісність пояснення всього, що відбувається, і так само неможливість комунікації з носіями інших світоглядних парадигм, які мають в основі особистісне бачення як цієї війни, так і ситуації у світі.

Доказів того, що в інтегрованих до «руського мира» осіб відсутні як здатність, так і саме бажання отримувати нову для них інформацію, Інтернет надає тисячі, якщо не десятки тисяч. Це доводять як тексти самих adeptів «руського мира», так і дописи тих, хто з цими adeptами намагався чи донині намагається спілкуватися та критичні аналізи чинної ситуації. Причому не тільки етнічні українці, а й білоруси, євреї та росіяни, які не інтегровані в «руський мир», відзначають надзвичайну «глухоту» та «сліпоту» тих, із ким безуспішно намагалися комунікувати. Наведу один лише приклад, надто вже він показовий і красномовний.

Бронзова призерка Олімпійських ігор-2020 в артистичному плаванні Аліна Шинкаренко, чії батьки з 2014 року проживають на тимчасово окупованій території Донбасу, взагалі опинилася у неймовірній ситуації. Ось що вона розповіла: «Так, ми перші дні з мамою дуже сварилися. Я одразу ж подзвонила їй та кажу: "Мамо, у нас стріляють, війна почалася". Це була 7-ма ранку. Певна річ, вона ще спала: "Зараз, я новини подивлюся". Передзвонує та каже: "Все нормально, наша і ваша армія стоять на кордоні, у них нейтралітет, а це ваші нацики стріляють". Я відповіла: "Добре, мамо, бувай". У нас родичі якраз у Волновасі. 25-го числа вони взагалі перестали

виходити на зв'язок. І я говорю: "Мамо, там немає вже Волновахи, її розбомбили". На це вона відповідає: "Це ваші нацики б'ються з вашою армією". Я говорю: "Мамо, дуже цікаво, нам тут нудно просто дуже, і ми вирішили в пейнтбол пограти між собою". Вона: "Не знаю, ми на вас не нападали". Ми з нею дуже сварилися. Я назвала президента РФ не дуже коректним словом, а вона у відповідь теж відгукнулася. Кажу: "Наш президент найкращий". Вона відповідає: "А чого ти нашого ображаєш?" Я сказала, що він виродок... Прийшли до того, що нам немає про що між собою говорити» [12].

Варто звернути увагу: для жительки «ЛДНР» ще до номінальної анексії цих українських територій президентом уже був Путін.

Між тим «ЛДНР» лише з 2014 року де-факто поза Україною, і ось таке торжество «руського мира». А в самій РФ це торжество ще більш повне та страшне, що доводять тисячі перехоплених розмов вояків-убивць зі своїми рідними в «глибинній» Росії. У десятків мільйонів біосоціальних одиниць утрачена (чи, радше, ніколи й не існувала) здатність до осмислення дійсності, у них, як говорив знаний філософ Мераб Мамардашвілі, замість мислення – «словесні шлакоблоки» та відсутній «м'яз самостійності». При цьому йдеться не тільки про «плекс», а й про «еліту», навіть начебто «опозиційну». У телеграм-каналі телекомпанії «Медуза», яка переїхала з РФ до Латвії, в повідомленні про загибель в автокатастрофі режисера Сергія Пускепаліса було сказано, зокрема: «...Він переганяв із водієм броньований мікроавтобус Ford Transit для військових Донбасу», тобто для місцевих терористів [14]. Як бачимо, «опозиційна еліта» нерідко – складова «колективного Путіна». Маємо проблему і теоретичну, і практичну: повну нечутливість більшості «руського мира» до того, що незапрограмоване цим «руським миром».

Тепер візьмімо дані про настрої росіян з проведеного Левада-центром наприкінці жовтня 2022 року всеросійського репрезентативного опитування. У цьому опитуванні, зокрема, одержані такі результати: беззастережно чи в основному підтримує дії військ РФ в Україні 73% опитаних, у лютому таких було 68%; повністю чи в основному не підтримує 20%, у лютому таких було 23% [4]. Схвалення

діяльності Путіна сягало у жовтні 79%, схвалення діяльності прем'єра й уряду РФ було меншим (відповідно 68% і 66%), проте все одно стабільно високим, Путін, Мішустін, Шойгу та Лавров були лідерами суспільної довіри [5]. Отже, «колективний Путін», соціально-політичний безсуб'єктний носій практики «русского мира» (саме так: у цьому «мире» суб'єктом є «цар» у ролі «живого бога» та його оточення, що виконує накази «згори» відповідно до переважно неписаних норм) беззастережно домінує в РФ. І найбільш красномовно довели це серпневі відповіді на запитання Левада-центру стосовно майбутнього двох частково окупованих областей. Так, 45% респондентів вважало, що Херсонська та Запорозька області України повинні ввійти до складу РФ, 21% вважало, що вони повинні стати незалежними державами, 19% не визначилися і тільки 14% вважали, що вони мають залишитися частиною України [6]. Як відомо, Кремль на практиці поєднав два найпопулярніших для «колективного Путіна» варіанти: спершу створив «незалежні держави» у цих двох областях, а потім «приєднав» їх до складу РФ. Яким було підґрунтя створення в цих регіонах «незалежних держав»? Які там дві нації мешкають, що мають право на самовизначення? Міфічна «новоросійська нація» у двох екземплярах? Мислити самостійно та критично (тобто мислити взагалі) абсолютна більшість росіян не здатна. За певної умовності самої можливості проведення валідних соціологічних досліджень у деспотичних державах, дані Левада-центру принаймні не містять свідомих підтасовок ні на чю користь.

Сказане стосується як власне російського ядра «русского мира», так і його обрусілих «околиць», бо ж здавна «зросійщені іногородці завжди пересолоють по частині істинно російського настрою...» [7, с. 357]. Із цим висновком Леніна не випадає не погодитися: він добре розумів багато які присутні аспекти російської дійсності. При цьому зрощені на ґрунті імперського самодержавства і, в свою чергу, викшталтовані як одна з заporук його стабільності, такі умонастрої були істотно трансформовані та розвинені в добу Сталіна та його наступників. При цьому у самодержавній імперії тодішня парадигма «русского мира» (православ'я, самодержав'я, народність) була менш «ядучою» та стійкою, ніж її спадкоємиця.

Одним із найпоширеніших пояснень, чому так відбувається, – є зведення всього до концентрації політичної влади, потужної пропаганди та репресій. Тобто – до питомих механізмів авторитаризму. Мовляв, у РФ авторитарний режим, і це зумовлює все інше. Ідею, що в Росії панує авторитаризм, обстоює чимало західних політиків і політичних аналітиків, наприклад, Мічіто Цуруока, доцент університету Кейо (Японія). Зокрема, він справедливо зазначає, що проблема полягає в тому, що російська агресія є замахом на засадничі принципи міжнародного співжиття. А далі він пише, що «з точки зору розширення кола держав, що

протистоять російській агресії, теза «демократія vs авторитаризм» непродуктивна, а можливо й шкідлива, оскільки може відштовхнути недемократичні країни від приєднання (до цього кола – С.Г.). Простіше кажучи, країнам не обов'язково бути демократіями, щоб об'єднати зусилля у протидії російській агресії». Бо ж, наприклад, «В'єтнам і Лаос, які зазвичай не вважаються демократичними, також заслуговують на міжнародну підтримку у разі вторгнення могутнього Китаю» [20]. Про схожі речі веде мову й американський дослідник Джанан Ганеш [19]. Навіть серед українських науковців і журналістів, політичних аналітиків і політиків популярним стало позначення Росії як авторитарної держави, автократії. Взагалі, під вивіску авторитаризму наразі надто часто підганяються всі недемократичні режими. Виходить, що і режим Кім Чен Ина – авторитарний, і уряд Орбана – також авторитарний, і команда «кремлівських чекістів» на чолі з Путіним – авторитарна, й адміністрація США часів Трампа – авторитарна. Якщо ж звернутися до описань минулого, то побачимо: Тіто, Гітлер, де Голль, Сталін, Маннергейм, Чан Кайши, Туджман, Мілошевич і ціла низка інших діячів ХХ століття кваліфіковані як авторитарні правителі. А от кваліфікувати російський режим і весь соціально-політичний лад як тоталітарний з якогось дива стало немодним. Тим часом різниця тут принципова. Візьмімо статтю про авторитаризм в авторитетній Encyclopedia Britannica: «...Авторитаризм, принцип сліпого підкорення владі на противагу індивідуальній свободі думки та дії. В уряді авторитаризм означає будь-яку політичну систему, яка зосереджує владу в руках лідера або невеликої еліти, яка не несе конституційної відповідальності перед народом. Авторитарні лідери часто здійснюють владу довільно та без урахування існуючих законів, і зазвичай їх не можуть замінити громадяни, які вільно обирають серед різноманітних конкурентів на виборах. Свобода створювати опозиційні політичні партії чи інші альтернативні політичні угруповання, з якими конкурувати за владу з правлячою групою, або обмежена, або взагалі відсутня в авторитарних режимах. Таким чином, авторитаризм стоїть на фундаментальному контрасті з демократією. Однак він також відрізняється від тоталітаризму, оскільки авторитарні уряди зазвичай не мають високорозвиненої керівної ідеології, допускають певний плюралізм у суспільній організації, не мають сили мобілізувати все населення для досягнення національних цілей і здійснюють владу у відносно передбачуваних межах. Приклади авторитарних режимів, на думку деяких вчених, включають прозахідні військові диктатури, які існували в Латинській Америці та інших країнах у другій половині 20 століття» [13].

Останнє зауваження вельми важливе: справа в тому, що існував й існує т.зв. «модернізаційний авторитаризм», не лише в Латинській Америці, який здатен ефективно змінити недостатньо розвинену

або зруйновану внаслідок війни країну та вивести її на шлях до демократії.

На ці ж засадничі риси авторитаризму вказувала соціологиня Ірина Бекешкіна: «Авторитаризм (франц. *autoritarisme*, від лат. *au(ctor)itas* – влада, вплив) – тип політичного режиму, що характеризується обмеженням політичних прав і свобод народу, його участі в управлінні державою, зосередженням влади в одних руках. [...] Авторитарний устрій не настільки жорстко контролює суспільство, як тоталітарний. Авторитарна влада, зазвичай, не втручається в приватне життя громадян і здатна допустити певну свободу в економічних відносинах, хоча й тут держава може свавільно змінювати «правила гри», роздавати пільги і встановлювати «винятки з правил». При авторитаризмі політична еліта формується шляхом кооптації, призначення; діяльність політичних партій та інших громадських угруповань обмежується; до мінімуму зводяться можливості політичної опозиції; народ фактично не визнається головним джерелом та сувереном влади; проти активної опозиції застосовуються політичні репресії. [...] Для авторитарної свідомості є не вельми значущими особисті демократичні свободи, які, хоч і не заперечуються, мають інструментальну цінність як певний засіб для досягнення інших цілей. [...] Якщо йдеться про авторитарний тип політичного керівника, то такий керівник може діяти за умов демократії як лідер популістської авторитарної партії, а в суспільстві з авторитарним режимом – як представник панівного угруповання». Бекешкіна назвала олігархічну владу (вочевидь маючи на увазі Україну) пом'якшеним варіантом авторитаризму, «коли формально допускається поділ влади, багатопартійність, існування профспілок, але за умов їхньої підконтрольності виконавчій владі, зрощеній із кланово-олігархічними групами» [1].

Разом із тим є думка, що тоталітаризм – це одна з форм авторитаризму: «Тоталітаризм – це форма правління та політична система, яка забороняє всі опозиційні партії, оголошує поза законом індивідуальну та групову опозицію державі та її претензіям, а також здійснює надзвичайно високий, якщо не повний, контроль і регулювання суспільного та приватного життя. Він вважається найбільш крайньою і повною формою авторитаризму. [...]. Тоталітарні режими відрізняються від інших авторитарних режимів, оскільки останні позначають стан, у якому єдиний власник влади, як правило, окремий диктатор, комітет, військова хунта чи інша невелика група політичних еліт, монополізує політичну владу. Тоталітарний режим може намагатися контролювати практично всі аспекти суспільного життя, включаючи економіку, систему освіти, мистецтво, науку, а також приватне життя та мораль громадян за допомогою розробленої ідеології. Він також може мобілізувати все населення для досягнення своїх цілей» [19].

Як видається, у цьому визначенні вловлені деякі засадничі риси тоталітаризму, проте не всі. «Тоталітарні режими часто характеризуються крайніми політичними репресіями, у більшій мірі, ніж авторитарні режими, за недемократичного правління, широко поширеним культом особистості навколо людини чи групи, яка перебуває при владі, абсолютним контролем над економікою, широкомасштабною цензурою та системи масового стеження, обмежена або відсутня свобода пересування (свобода залишати країну), а також широке використання державного тероризму. Інші аспекти тоталітарного режиму включають широке використання таборів для інтернованих, всюдишчу таємну поліцію, практику релігійних переслідувань або расизму, нав'язування теократичного правління або державного атеїзму, звичне застосування смертної кари та показових судів, фальсифікацію виборів (якщо вибори залишаються), можливе володіння зброєю масового знищення, потенціал для фінансованих державою масових вбивств і геноцидів, а також можливість участі у війні або колоніалізмі проти інших країн, за якими часто слідує анексія їхніх територій» [19]. Знов-таки, абрис тоталітаризму окреслений, проте незрозуміло, чому потрібно «впихати» його в авторитаризм, тим більше, що авторитаризм – це політичний режим, а тоталітаризм – це всеосяжний соціально-політичний лад, а це поняття значно ширше за режим. Раду Сінпоес справедливо пише, що авторитарна держава «стурбована лише політичною владою, і доки вона не оскаржується, вона дає суспільству певний ступінь свободи». [...] При цьому авторитаризм «не намагається змінити світ і людську природу» [15, р.70].

Натомість Роберт Конквест описує тоталітарну державу як державу, яка «не визнає жодних обмежень щодо своєї влади в будь-якій сфері суспільного чи приватного життя та поширює цю владу на будь-яку тривалість, що вважає можливою» [16, р. 74]. А Річард Пайпс наголошував, що офіційно проголошена ідеологія «проникає в найглибші шари суспільної структури, а тоталітарний уряд прагне повністю контролювати думки та дії своїх громадян» [18, р. 243].

Так чи інакше, у всіх цих визначеннях акцент робиться на політичний лад, на державу, на ідеологію, на репресивні органи тощо, а ще – на верховного правителя. Тож складається враження, що досить змістити владні органи, змінити правителя, знищити таємну поліцію разом зі службою пропаганди, і тоталітаризм впаде. Чи так усе просто? Видається, що ні. У 1937-38 роках Сталін в ході Великого Терору улаштував грандіозну чистку каральних органів, а у 1939 році розвернув пропаганду на 180 градусів – це захитало советський тоталітаризм? Ні, він ще посилювався. А після смерті Сталіна й усунення Берії цілий рік не існувала служба безпеки, пропаганда була розгублена, а на додачу до 1957 року діяло «колективне керівництво» партії – як,

зник тоталітаризм? Ні. Вдруге «колективне керівництво» в СРСР з'явилося у 1964 році та проіснувало до початку 1970-х – а тоталітаризм, який дещо пом'якшився за хрущовської «відлиги», лише зміцнів. Наприкінці 1980-х советський тоталітаризм начебто зазнав повного краху, проте вже в 1993 році «показав зуби», влаштувавши у Москві «червоно-коричневий» путч з метою відновлення СРСР/«великої Росії». Іншими словами, маємо значно стійкішу за авторитаризм соціально-політичну систему (тобто вислів «Народ и партия едины» – не сама лише пропаганда), яка спирається на свої стабільні символічні ряди. А символ, як зазначав убитий більшовиками російський філософ Павло Флоренський, «є така реальність, яка більша за себе саму». Не випадково Путін почав правління з реанімації сталінського гімну СРСР («у дівоцтві» – пісня про партію більшовиків, 1938 рік) в якості гімну РФ із дещо зміненими словами (автор тексту і двох варіантів гімну СРСР, і гімну РФ – той самий С. Міхалков). Не випадково під час подій 2013-14 року в Україні пам'ятники Леніну прихильники «русского мира» обертали триколорами (білогвардійський і власовський символ!) і захищали з усіх сил, бо це понад усе були символи непорушності імперії, а тому тут вмикався феномен Double Thinking. І нині повсюдно у РФ пам'ятники Леніну є символами міфореальності, яка не може бути раціонально деконструйована та скасована якимось політичним актом – її можна лише зруйнувати разом із Російською/Советською/Російською імперією. Так, як догма божественності імператора Японії й інші тисячолітні японські символи були зруйновані у 1945 році разом із Японською імперією.

Тоталітаризм, який неминуче або одразу, або ж дещо згодом оживляє, використовує і розвиває настанови традиційного етнонаціонального деспотизму, неможливий без потужних засобів комунікацій, які поширюють соціально-історичні та соціально-міфологічні наративи. Зовсім не випадково більшовики та нацисти широко використовували, крім газет, розмовне радіо, а з середини 1930-х у Німеччині – й телебачення. У повоєнному Советському Союзі була запозичена нацистська практика використання телебачення для формування «міфу ХХ століття» й у значному масштабі втілена в життя. Цю тенденцію підхопила та розвинула нинішня РФ, формуючи дещо оновлений неототалітарний «міф ХХІ століття». Майже все, навіть талановиті фільми та концерти, що транслюються російським телебаченням, працюють на це. Як підмітила росіянка Тетяна, яка переїхала в Україну та вийшла заміж за «азовця», це відбувається наразі дуже просто – «вмикається телевизор, його ніхто не дивиться, він просто на фоні працює, і все це відкладається у голові» [8]. Тобто обробка мас російського населення триває десятиліттями, ледь не цілодобово, і на свідомому, і на підсвідомому рівні; це тільки за допомогою телебачення. А є ж й інші численні способи фор-

мування неототалітарної поведінки, в тому числі й тиск традицій і тиск життєвого оточення росіян.

Ще раз зазначу – якщо ми вважаємо, що в Росії авторитарний, навіть жорсткий режим, то справедлива теза про «обдурених пропагандою» росіян. Тобто Путін їх обдурих, залякав і змусив діяти на свою користь. Досить дати якісь серйозні альтернативні джерела інформації – й облуда почне цезати. Проте це не так, ідеться про тоталітаризм. Про тотальне злиття людей із владою, російською спільнотою та міфологемами, які заміщають реальність.

Тоталітарна міфологія – це явище, відчутно інше, ніж міфологія первісної доби, тим більше, міфологія християнства й інших світових релігій. При цьому, якщо ідеологія як така є засобом впливу на людину й остання більш-менш вільна у виборі її типу та його сприйнятті, то міф – це спосіб життя, який не викликає сумнівів, а міфологія – це система координат, яка не може бути піддана запереченню чи критичному розмислу. Тоталітарна чи сучасна неототалітарна соціально-міфологічна система світобачення заміщує собою (у більш м'якому, неостаточному варіанті – доповнює) реальну історію, і не тільки її – а й реальне сьогодні, а відтак – активну формує майбутнє тієї чи іншої нації та соціальної системи. Тоталітарний соціально-історичний міф формувався і формується нині при своїх основах за допомогою трьох основних інгредієнтів: потужна цілеспрямована державна та партійна пропаганда; терор «компетентних органів»; потужний тиск повсякденного буття, традицій і «звичаїв». До цього додається чинник специфічного етнічного ґрунту, історично-ментальної основи, на якій виникає, виростає та розвивається все це. Скажімо, німецький нацизм неможливий був би без звички до «орднунгу» та мілітарної традиції, а італійський фашизм – без доволі патріархального патерналізму. Крім того, діяла сильна інерція об'єднавчих процесів регіонів цих двох країн у єдині держави, яка – вже після такого об'єднання, за інерцією, – підсилила тоталітарну політику й відповідну міфологію. А про російський більшовизм і зв'язок «третього Риму» з «третім Інтернаціоналом» з часів Бердяєва написано чимало як критичного, так й апологетичного. Про зв'язок маоїзму та чинної китайської системи з китайською ж класикою теж є література.

Загалом соціальна міфологія «вживлена» у суспільне тіло завжди, впливаючи на людські вчинки. Те саме стосується й міфології, що обернена в історію, давно та недавно. І в класичній тоталітарній державі, і в неототалітарній насаджувана та підживлювана «згори» міфологія відповідає запиту «знизу», вона пронизує всі сфери життя та підпорядковує їх собі. Російські телевізійні пропагандисти у цьому просторі – щось на кшталт шаманів, жерців, їхні виступи – ритуальне камлання. Якщо ідеологія як така є засобом впливу на людину й остання більш-менш вільна у її виборі та сприйнятті

(принаймні, може, образно кажучи, «заткнути вуха»), то міф – це спосіб життя, а міфологія – це система координат, яка не може бути піддана запереченню або навіть критичному розмислу; за намагання зробити це, навіть у приватному спілкуванні, – жорстока кара, не тільки з боку влади, а й з боку соціуму, остракізм і цькування, до фізичного знищення. Для прикладу: понад 10 років тому тодішній міністр культури РФ, а нині радник Путіна Володимир Медінський заявив, що біографії Зої Космодем'янської та 28 панфіловців, слід шанувати як життя святих. Ті, хто ставить під сумнів їхні подвиги, горітимуть у пеклі, заявив він. «Ставити їхній подвиг під сумнів, щось там шукати під лупою, вважати – 28 чи 38 – це чинити так само, як зробив цей поліцай, який здав її фашистам. Німці 30 срібників заощадили, як відомо, вони нагородили його пляшкою самогону за це. Та горить він у пеклі! Як горітимуть ті, хто ставить під сумнів, копається і намагається спростувати подвиг наших предків» [9]. Хоча насправді «здали» німцям Зою Космодем'янську селяни, чиї оселі вона намагалася підпалити у люті морози на виконання сталінського наказу про «випалену землю». А щодо панфіловців, то витоки міфу про їхній подвиг були досліджені ще у 1947 році, першу публікацію про це зробив журнал «Новий мир» наприкінці 1960-х, з тим були публікації під час перебудови, у 1990-х і на початку 2000-х, загалом мільйони росіян їх прочитали, але міф не похитнувся, навпаки, відтворився. Тобто йдеться не про «зомбування», не про пропаганду, хоч і вони мають місце, а про життя всередині всеосяжного міфу. Тоталітарна чи неототалітарна соціально-міфологічна система світобачення заміщує собою реальну історію і реальне сьогодення, а відтак активно формує майбутнє. Ця міфологія є одним із ефективних інструментів нинішньої війни Росії проти України та дій проти всіх (передусім демократичних) держав як на постсовєтському просторі, так і по всьому світу, де Росія активно залучає до себе всіх, хто в силу різних причин прагне жити в тоталітарно-міфологічному світі, бути його елементом.

Власне, Росія – це інша цивілізація, ніж сучасна євроатлантична; вона є наслідком того, що декілька поколінь росіян у минулому народжувалися та проживали життя за умов тоталітаризму, що російський тоталітаризм глибоко закорінений у століттях імперського буття Третього Риму і що в останні 22 роки відновилося звичне для росіян буття-в-тоталітарній-міфореальності. Ясна річ, воно охоплює не всіх мешканців РФ (громадян у цій державі бути за визначенням не може, як і в Третьому Рейху), але домінує чи не беззастережно, витискаючи за кордон мільйони тих, кому з різних причин (далеко не лише з політичних) жити в ньому некомфортно; при цьому втікачі й переселенці у демократичних країнах нерідко виступають носіями тоталітарних настанов, підтримуючи агресивну політику своєї матірньої держави й особисто Путіна, але, так би мовити, «здаля». Незначна кількість тих,

кого не підібрала під себе тоталітарна міфореальність, намагається більш чи менш відкрито протестувати (у РФ порушено понад 4000 справ «за дискредитацію армії», число мізерне у порівнянні з числом населення), дехто навіть вдається до силового спротиву тоталітаризму (скажімо, партизани в Башкортостані підпалюють релейні шафи та підстанції на залізницях) [11], але такі радикальні акції відбуваються в основному в російських колоніальних володіннях. Певна частина росіян, у свідомості та підсвідомості яких хаотично перемішалися міфологічні настанови з ідеями постмодерну, намагається відгородитися від проблем і здатна тільки на обговорення цін на ковбасу й горілку чи на критику районного начальства. А основна маса так чи інакше повністю занурена в тоталітарну міфореальність, яка є її і зовнішнім, і внутрішнім світом (що, за всієї своєї достатньої умовної валідності, доводять соціологічні дослідження «іноземного агента» Левада-Центру). Відтак неможливі не те що повноцінний діалог, а навіть будь-яка комунікація ані з особисто Путіним, ані з цим «колективним Путіним».

За цієї ситуації трагікомічним, якщо не сказати більше, виглядає виступ одного з найвидатніших філософів сучасності Юргена Габермаса під назвою «Війна й обурення» у газеті *Süddeutsche Zeitung* від 28 квітня 2022 року, виклад якого зі своїми коментарями опублікував Євген Бистрицький [3]. Свій газетний виступ Габермас присвятив необхідності пошуку компромісу з Путіним, під яким розуміється те, що «зберігає обличчя для обох сторін», коли «жодна зі сторін не буде очікувати поразки». Габермас прямо пише, що «з цим Путіним ще треба домовитися про закінчення війни», комунікація з ним потрібні Заходу й Україні, «оскільки вони залишають відкритим взаємне бачення опонента як можливого партнера на переговорах», хоча така настанова «не є синонімом вимоги пожертвувати політично вільним існуванням на вітвар простого виживання». Впадає в очі, що написано це вже після того, як стало широко відомо про масові злочини росіян у Бучі, тобто що ті, кому філософ хоче «зберегти обличчя», роблять для своїх опонентів надзвичайно проблематичним не тільки «політично вільне існування», а й «просто виживання», тобто відверто глухі до елементарної людяності.

На відміну від чи не найвизначнішого філософа сучасності, колишній гравець київського «Динамо» і збірної України Артем Яшкін, який народився в Росії, але вже 24 роки як переїхав до Києва, має значно більш адекватне розуміння російської дійсності та заходів впливу на неї: «Покоління зомбі в них залишиться, а зомбі народять інших зомбі. Це надовго, їм не пощастило. Має бути повна ізоляція, усі розумні люди під час минулих трьох еміграцій, починаючи з 20 сторіччя, із Росії вже виїхали, а залишився сам непотріб. Вони навіть після смерті Путіна, сподіваюся скорої, усе одно виберуть собі такого самого лопуха, вони невеликовні

найближчі кілька поколінь. Або просто розділити Росію: Китаю – Сибір, Японії – Курили, повернути Грузії всі території, Фінляндії – Карелію, тобто все, що було забрано, інакше загроза від них буде завжди. Або різати при корені, або терпіти» [2].

Відтак маємо об'єктивно посталий перед українськими інтелектуалами (і не лише перед ними) виклик. Ідеться про вивчення і витіснення на маргінес соціально-історичної міфології класичного тоталітаризму та його новітніх форм і видозмін, про теоретичну деконструкцію та деструкцію цієї міфології, витвореної всіма тоталітарними режимами минушини та сучасності, а затим розробку практичних заходів щодо реалізації зазначеного вище та нівеляцію російського впливу на українську та «навколоукраїнську» спільноту в самій Україні та за її межами, зрештою, про «дерашизмізацію» Росії і її населення.

В Україні російський «червоний» тоталітаризм і колоніалізм, насаджені ззовні, не тільки безжально нищили мільйони людей, а й перетворювали вцілілих на «хохлів» і «малоросів». Імпринтинг комплексів національної байдужості, новітнього москвофільства та меншовартості Кремлю вдався; донині значна частина громадян України – навіть попри війну, навіть попри суб'єктивне бажання дерусифікації – підсвідомо живе у частковому полоні цих комплексів і відповідних соціально-історичних міфів.

Під тоталітарним тиском виникають квазі-національні спільноти (арійська та романська раси, советський народ, «русский мир»), цілком реальні, а водночас чимось ефемерні, розгорнуті на основі певних ідеологічних проєктів і певних традицій, які затим перетворилися на соціально-міфологічні системи. Вони претендують на те, що є інтегрованими «підсумками всієї попередньої історії» – «Ein Volk, ein Reich, ein Führer», «Народ и партия едины», «Путин – Россия» тощо. Сучасна нація зростає та ґрунтується на громадянській спільноті, у свою чергу, розвиває її, тоді як квазінаціональна спільнота існує на рівні вірнопідданства. Власне, росіяни досі не стали нацією: це «соціальна химера», це «привид» із часів раннього Середньовіччя, а тому визначення їх як орди є достатньо коректним, тільки з урахуванням буття в парадигмі суспільно-історичних міфологем як на рівні всього суспільства, так й окремих макро- і мікроспільнот. Проблема тут у тому, що ця «химера» є посутньо агресивною, засадничо глухою до раціональних аргументів, вона концентрує зусилля на ефективному впливі своєї тоталітарної суспільно-історичної міфології не лише на сусідів, а навіть на ті народи та спільноти, що перебувають поза її основним територіальним ареалом. Усе це яскраво вирізнилося у світлі подій останніх місяців та вимагає швидких, обачливих і водночас рішучих дій. А що стосується перспектив Росії, то варто зважити на зроблений якраз 10 років тому прогноз знаного російського письменника Бориса Стругацького: «Мабуть, на нас чекає один із двох (нерівноймовірних!) варіантів. Або в правлячій еліті

візьме гору розуміння того, що єдиний правильний шлях Росії – демократія, вільна економіка, Європа. Тоді – чергова перебудова та вітри змін. Або все піде, як іде, – тоді стагнація, перетворення на країну Третього світу (з ядерними ракетами напереваги), Азіопа, розвал країни та якийсь «сирійський варіант», включаючи введення міжнародних поліцейських сил» [10]. З контексту, в якому міститься цей прогноз, зрозуміло, що найімовірнішим письменник вважав саме другий варіант, і виявився правим, хоча говорилося це ще до «Кримнашу» та «Лугандонії». Питання тільки в тому, хто візьме на себе цю поліцейську місію і скількох мільйонів жертв вартуватиме світу нерозуміння природи російської держави та більш-менш тривале збереження імперської Росії.

1. Авторитаризм. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=42475
2. Артем Яшкін: «Росіяни навіть після смерті Путіна виберуть собі такого самого, як він, вони невеликовні». URL: https://lb.ua/sport/2022/10/21/533116_artem_yashkin_r_osiyani_navit_pislya.html
3. Бистрицький Євген. Звичний Габермас. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/>
4. Левада-центр. Конфликт с Украиной: октябрь 2022 года. URL: <https://www.levada.ru/2022/10/27/konflikt-s-ukrainoj-oktyabr-2022-goda/>
5. Левада-центр. Одобрение институтов и рейтинги политиков. URL: <https://www.levada.ru/2022/10/26/odobrenie-institutov-i-rejtingi-politikov/>
6. Левада-центр. Общественное мнение о будущем Херсонской и Запорожской областей Украины. URL: <https://www.levada.ru/2022/09/02/obshhestvennoe-mnenie-o-budushhem-hersonskoj-i-zaporozhskoj-oblastej-ukrainy/>
7. Ленин В.И. К вопросу о национальностях или об «автономизации». Полное собрание сочинений. 5-е изд. М.: Издательство политической литературы, 1970. Т. 45, с. 356–362.
8. «Мама в Росії вважає, що мого чоловіка вбили самі ж українці». Історія вдови азовця і росіянки за паспортом. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/09/27/7369198/>
9. Мединский о 28 панфиловцах: Те, кто ставит под сомнение подвиг наших предков, будут гореть в аду. URL: <https://meduza.io/news/2016/11/26/medinskiy-o-28-panfilovtsah-te-kto-stavit-pod-sommenie-podvig-nashih-predkov-budut-goret-v-adu>
10. Стругацкий Б. OFF-LINE интервью с Борисом Стругацким. Ноябрь 2012. URL: <http://www.rusf.ru/abs/int0170.htm>
11. Хроники распада. URL: <https://graniru.org/Politics/Russia/Regions/m.286379.html>

12. Шинкаренко: Мама вважає, що наша армія воює з нашими нациками. URL: <https://ua.korrespondent.net/sport/other/4461307-shynkarenko-mama-vvazh-aie-scho-nasha-armiia-vouie-z-nashymy-natsykamy>
13. Authoritarianism. URL: <https://www.britannica.com/topic/authoritarianism> Encyclopedia Britannica
14. Ayder Muzhdabaev. Какие ещё «военные Донбасса»? URL: https://www.youtube.com/post/UgkxeL_ewWGc1gtH-AxhtAXiwhowFmdZ8bUm
15. Cinpoes, Radu, Nationalism and Identity in Romania. A History of Extreme Politics from the Birth of the State to EU Accession. London: Tauris Academic Studies, 2010, 256pp. ISBN 978-1848851665.
16. Conquest, Robert Reflections on a Ravaged Century. Published by Norton & Company Limited, W. W., 1999. 317pp. ISBN 0393048187
17. Janan Ganesh The Ukraine war is not about democracy versus autocracy. URL: <https://www.ft.com/content/182adfa1-daae-449a-bdd9-8fe4265c20ed>
18. Pipes, Richard. Russia Under the Bolshevik Regime. New York: Vintage Books, Random House. 1995. 608pp. ISBN 0394502426.
19. Totalitarianism. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Totalitarianism>
20. Why the war in Ukraine is not about Democracy versus Authoritarianism. URL: <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/why-war-ukraine-not-about-democracy-versus-authoritarianism>

References

1. *Avtorytaryzm* [Authoritarianism]. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=42475 (in Ukrainian).
2. Artem Yashkin: «Rosiyany navit' pislya smerti Putina vyberut' sobi takoho samoho, yak vin, vony nevylikovni» ["Even after Putin's death, Russians will choose someone like him, they are incurable"]. URL: https://lb.ua/sport/2022/10/21/533116_artem_yashkin_rosiyani_navit_pislya.html (in Ukrainian).
3. Bystryts'kyi Yevhen. *Zvychnyy Habermas* [Habitual Habermas]. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/> (in Ukrainian).
4. *Levada-tsentr Konflikt s Ukrainoy: oktyabr' 2022 hoda* [Levada Center Conflict with Ukraine: October 2022] URL: <https://www.levada.ru/2022/10/27/konflikt-s-ukrainoj-oktyabr-2022-goda/> (in Russian).
5. *Levada-tsentr Odobrenye ynstitutov y reytnyhy polytkov* [Levada Center Approval of Institutes and Ratings of Politicians] URL: <https://www.levada.ru/2022/10/26/odobrenie-institutov-i-rejtingi-politikov/> (in Russian).
6. *Levada-tsentr Obshchestvennoe mnenye o budushchem Khersonskoy y Zaporozhskoy oblastey Ukrainy* [Levada Center Public opinion on the future of the Kherson and Zaporozhye regions of Ukraine]

- URL: <https://www.levada.ru/2022/09/02/obshchestvennoe-mnenie-o-budushhem-hersonskoj-i-zaporozhskoj-oblastey-ukrainy/> (in Russian).
7. Lenyn V.I. (1970). *K voprosu o natsyonal'nostyakh yly ob «avtonomyzatsyy»* [Lenin V.I. To the question about nationalities or about "autonomization"]. *Polnoe sobranie sochinenyy*. 5-e yzd. M.: Yzdatel'stvo polytycheskoy lyteratury, T. 45. Pp. 356–362. (in Russian).
  8. «Mama v Rosiyi vvazhaye, shcho moho cholovika vbyly sami zh ukrayintsi». *Istoriya vdovy azovtsya i rosiyanky za pasportom* ["My mother in Russia believes that my husband was killed by the Ukrainians themselves." The story of an Azov widow and a Russian woman according to a passport]. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/09/27/7369198/> (in Ukrainian).
  9. *Medynskyy o 28 panfilovtsakh: Te, kto stavyt pod somnenye podvyh nashykh predkov, budut horet' v adu* [Medinskiy about 28 Panfilovtsah: Those who question the feat of our ancestors will burn in hell]. URL: <https://meduza.io/news/2016/11/26/medinskiy-o-28-panfilovtsah-te-kto-stavit-pod-sommenie-podvig-nashih-predkov-budut-goret-v-adu> (in Russian).
  10. *Struhatskyy B. OFF-LINE interv'yu s Borysom Struhatskym Noyabr' 2012* [Strugatsky B. OFF-LINE interview with Boris Strugatsky November 2012]. URL: <http://www.rusf.ru/abs/int0170.htm> (in Russian).
  11. *Khronyky raspada* [Chronicles of disintegration]. URL: <https://graniru.org/Politics/Russia/Regions/m.286379.html> (in Russian).
  12. *Shynkarenko: Mama vvazhaye, shcho nasha armiya voyuye z nashymy natsykamy* [Shynkarenko: Mom believes that our army is fighting with our Nazi]. URL: <https://ua.korrespondent.net/sport/other/4461307-shynkarenko-mama-vvazh-aie-scho-nasha-armiia-vouie-z-nashymy-natsykamy> (in Ukrainian).
  13. Authoritarianism. URL: <https://www.britannica.com/topic/authoritarianism> Encyclopedia Britannica
  14. Ayder Muzhdabaev. *Какие ещё «военные Донбасса»? [What other "military Donbass" are there?]* URL: https://www.youtube.com/post/UgkxeL_ewWGc1gtH-AxhtAXiwhowFmdZ8bUm (in Russian).
  15. Cinpoes, Radu, Nationalism and Identity in Romania. A History of Extreme Politics from the Birth of the State to EU Accession. London: Tauris Academic Studies, 2010, 256pp. ISBN 978-1848851665.
  16. Conquest, Robert Reflections on a Ravaged Century. Published by Norton & Company Limited, W. W., 1999. 317pp. ISBN 0393048187
  17. Janan Ganesh The Ukraine war is not about democracy versus autocracy. URL: <https://www.ft.com/content/182adfa1-daae-449a-bdd9-8fe4265c20ed>

18. Pipes, Richard. *Russia Under the Bolshevik Regime*. New York: Vintage Books, Random House. 1995. 608pp. ISBN 0394502426. [our-research/publications/commentary/why-war-ukraine-not-about-democracy-versus-authoritarianism](https://www.researchgate.net/publication/355014771_why_war_ukraine_not_about_democracy_versus_authoritarianism)
19. Totalitarianism URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Totalitarianism>
20. Why the war in Ukraine is not about Democracy versus Authoritarianism URL: [https://rusi.org/explore-](https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/why-war-ukraine-not-about-democracy-versus-authoritarianism)

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.6>
УДК 316.485.6(477):[355.01(470+571):477]

Сергій ДАНИЛЕНКО

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних медіакомунікацій і комунікативних технологій, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-3873-2525
Email: danylenko@knu.ua

Ніна АВЕР'ЯНОВА

кандидат філософських наук, науковий співробітник, Центр українознавства філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-1088-2372
Email: aver_n@ukr.net

Тетяна ВОРОПАЄВА

кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник, Центр українознавства філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-8388-7169
Email: voropayeva-tania@ukr.net

Микола ДРОБОТЕНКО

інженер Лабораторії методичного та видавничого забезпечення навчального процесу, Інститут міжнародних відносин, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-2213-0394
Email: obdarmolod@ukr.net

СТРАТЕГІЯ «РОЗУМНОЇ СИЛИ» ЯК КЛЮЧОВА ПЕРЕДУМОВА ПЕРЕМОГИ УКРАЇНИ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ НЕОІМПЕРСЬКІЙ ВІЙНІ

Анотація. У статті розглядаються українські реалії в умовах війни. Автори статті розробляють українську версію стратегії «розумної сили» як ключової передумови перемоги України в російсько-українській неоімперській війні.

Для вирішення цієї проблеми використовувався інтегративний підхід, який передбачає розгляд об'єкта дослідження в його зв'язках і взаємозалежностях з іншими процесами та явищами, а також урахування взаємодії різноманітних чинників, що обумовлюють формування та розвиток конфліктизаційних явищ. Інтегративні можливості сучасного українознавства дозволяють поєднати концептуальний інструментарій і дослідницькі принципи не лише українознавства та соціальної філософії, а й історії, політології, інформаціології, соціології, психології, соціокультурної антропології, імперіології,

комунікативістики, постколоніальних. досліджень та військової науки у рамках вивчення стратегії «розумної сили» в умовах сучасних викликів і загроз.

Автори статті аналізують основні складові української версії стратегії «розумної сили» в умовах російсько-української неоімперської війни, а також пропонують поєднувати не лише «жорстку» та «м'яку силу» в рамках стратегії «розумної сили», а й інтелектуальний потенціал наукового та експертного середовища України. У статті розглядається українознавча компетентність як важлива складова стратегії «розумної сили», яка в умовах російсько-української неоімперської війни є досить ефективною у відстоюванні українських національних інтересів, а також у сфері деокупації українського суспільства та у сфері забезпечення національної безпеки України. У статті аналізується фундаментальна роль конструктивної взаємодії освіти і науки у застосуванні стратегії «розумної сили» як основи деконфліктизації суспільства та реінтеграції населення окупованих українських територій. Компетентність у сфері українознавства розглядається як ефективний спосіб подолання негативних наслідків інформаційної війни.

Ключові слова: «розумна сила», «жорстка сила», «м'яка сила», стратегія, російсько-українська неоімперська війна, інтелектуальний потенціал, українознавча компетентність, громадяни України.

Serhiy DANYLENKO

Doctor of political sciences (Dr.hab.), Professor,
Head of the department of international media communications
and communication technologies, Institute of International Relations
of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

Nina AVERIANOVA

Ph.D. in Philosophy, Research Associate,
Centre of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Tetiana VOROPAYEVA

Ph.D. in Psychology, Associate Professor, Senior Research Associate,
Centre of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Mykola DROBOTENKO

Engineer of the Laboratory of methodical and publishing support
of education, Institute of International Relations,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE STRATEGY OF "SMART POWER" AS A KEY PREREQUISITE FOR UKRAINE'S VICTORY IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN NEO-IMPERIAL WAR

Abstract. *The article considers Ukrainian realities in the conditions of the war. The authors of the article develop the Ukrainian version of the «smart power» strategy as a key prerequisite for Ukraine's victory in the Russian-Ukrainian neo-imperial war.*

To solve this problem, an integrative approach was used, which involves considering the object of study in its connections and interdependencies with other processes and phenomena, as well as taking into account the interaction of various factors that determine the formation and development of conflictizational phenomena. Integrative capabilities of modern Ukrainian studies allow combining conceptual tools and research principles not only of Ukrainian studies and social philosophy, but also of history, political science, information science, sociology, psychology, socio-cultural anthropology, imperialology, communication studies, post-colonial studies and military science in the study of the strategy of a «smart power» in the conditions of modern challenges and threats.

The authors of the article analyze the main components of the Ukrainian version of the «smart power» strategy in the conditions of the Russian-Ukrainian neo-imperial war, and also propose to combine not only «hard» and «soft power» within the framework of the «smart power» strategy, but also the intellectual potential of scientific and expert environment of Ukraine. The article examines competence in the field Ukrainian studies as an important component of the strategy of a «smart power», which in the Russian-Ukrainian neo-imperial war is most effective in defending Ukrainian national interests, and in the field of deoccupation of the Ukrainian society, and in the field of ensuring national security of Ukraine. The article analyzes the fundamental role of constructive interaction between education and science in utilizing the «smart power» strategy as the basis for deconflicting the society and reintegration of the

people of the occupied Ukrainian territories. Competence in the field Ukrainian studies is seen as an effective way to overcome the negative consequences of the informational war.

Keywords: «Smart Power», Hard Power, Soft Power, Strategy, Russian-Ukrainian Neo-Imperial War, Intellectual Potential, Ukrainian Studies Competence, Ukrainian Citizens.

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення на територію України 24 лютого 2022 р. різко актуалізувало наукову проблематику, пов'язану з тероризмом, екстремізмом, реваншизмом, збройними конфліктами та війнами.

Відомо, що збройні конфлікти та війни несуть величезну небезпеку, оскільки вони не тільки затримують поступальний розвиток суспільства, але й можуть призвести до загибелі усього людства. В історії людської цивілізації війни виступали найсуттєвішим чинником дестабілізації людського соціуму, а кількість людських жертв постійно зростала. Так, наприклад, якщо у війнах у XVII ст. загинуло 3 млн осіб, у війнах у XVIII ст. – більше 5 млн осіб, у війнах XIX ст. – 6 млн осіб, то під час Першої світової війни кількість вбитих досягла 10 млн осіб, а у Другій світовій війні – більше 50 млн осіб [1, с. 16–25].

В умовах постбіполярного світу збройні конфлікти створюють значну загрозу всьому людству, адже шляхом швидкої ескалації вони можуть перетворюватися на широкомасштабні війни. У період рубежу XX і XXI століть кількість збройних конфліктів постійно зростала. Серйозну загрозу для всього світу сьогодні становить загострення різних проявів сепаратизму, екстремізму, релігійного фанатизму і тероризму, прояви яких постійно модифікуються. Конфліктизація відносин між РФ та Україною розпочалась із 1991 р., коли ініціювалися торгові, газові, економічні конфлікти, всі ці конфлікти проходили на тлі практично постійної інформаційно-психологічної війни Росії проти України. У 2014 р. відбулась мілітаризація цих конфліктних взаємовідносин, які переросли у гібридну війну, названу В. Горбуліним «ключовим інструментом російської геостратегії реваншу» [8].

Вивчення сучасних збройних конфліктів, причин їх виникнення та розвитку у зв'язку з глобальними політичними процесами є актуальним і займає важливе місце в системі сучасної соціогуманітаристики. Після повномасштабного російського вторгнення на територію України 24 лютого 2022 р. глобальними загрозами стали не тільки міжнародний тероризм і екстремізм, але й загроза застосування зброї масового ураження на теренах Європи. Таким чином, проблеми, пов'язані з російсько-українською неоімперською війною, є дуже актуальними і невідкладними. У коло даної проблематики входить і питання Перемоги України у цій війні, адже ця Перемога має величезне значення для всієї планети.

Аналіз наукових публікацій. Відомо, що ще К. Клаузевіц підкреслював, що «війна – це акт насильства, який має на меті змусити противника виконати нашу волю» [1]. Всі війни, які коли-небудь

мали місце на нашій планеті, сучасні дослідники поділяють на **війни доядерного і ядерного періодів**. Поява у 1945 році ядерної зброї порушила еволюційний процес розвитку війн, адже **нове покоління війн** не приходить миттєво, для цього необхідний певний період, який залежить від економічного рівня розвитку певного суспільства [17]. Війну будь-якого покоління слід розглядати як складне суспільно-політичне явище, що включає сукупність різних видів боротьби: політичної, дипломатичної, ідеологічної, економічної, збройної, інформаційної, екологічної та інших, які ведуть між собою держави або суспільно-політичні та цивілізаційні системи [15]. Відомо, що у всі часи війна поєднувала в собі суперечливу єдність політики й збройного насильства та ґрунтувалася на тому, що для кожної воюючої сторони формулу збройної боротьби можна було уявити як суму двох взаємопов'язаних, але протилежних за напрямком векторів дій: 1) вектор наступальний ударний (удар по противнику своїми засобами ураження), 2) вектор оборонний (захист своїх військ та об'єктів від дії (ураження) засобами противника).

Д. Райський, В. Сліпченко, М. Требін та інші вчені виокремили **шість поколінь війн** [15; 16; 17]. **Шосте покоління війн** називають війнами XXI ст. Таку війну визначають як безконтактну без'ядерну війну стратегічного масштабу. Головною метою протиборчих сторін є розгром військового, економічного, геополітичного, геоecологічного, соціогуманітарного, культурного, наукового, демографічного потенціалу противника, а також зміна політичного устрою його держави. Якщо в основу концепції війн **п'ятого покоління** було закладено масове застосування ракетно-ядерної зброї, то концепція війн шостого покоління базується на принципі широкомасштабного використання високоточної зброї, основними бойовими характеристиками якої є вибірковість і точність ураження противника. Руйнування єдиного інформаційного поля противника, так само як і успішний захист свого власного інформаційного поля може мати **вирішальне значення** у війнах шостого покоління. У збройних конфліктах нового типу значно зростає роль **інформаційно-психологічної боротьби**. Будь-яка розвинена країна, що має достатній потенціал для ведення війн шостого покоління, може безкарно змінити політичний режим в іншій країні (яка ще не досягла успіхів у розбудові «мережевої армії»), поставити під власний контроль її природні ресурси, вивести з ладу промисловість тощо [15, с. 343–344].

Особливості війн нового покоління вивчали як українські [3; 4; 7; 8], так і зарубіжні науковці [20; 22; 28; 30; 40]. Зокрема, зарубіжні дослідники вважають, що **«війна нового покоління»** – це новий підхід до

реалізації концепції нетрадиційних бойових дій, який пов'язаний із сучасними російськими військово-теоретичними напрацюваннями у сфері ведення війн ХХІ ст. [20]. Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці припускають, що ця концепція втілює в життя фундаментальні положення так званої «доктрини В. Герасимова» [22], яка була розроблена у 2013 р. на протигагу ідеї гібридної війни, яка була розроблена західними експертами кількома роками раніше. Доктрина В. Герасимова була використана в ході протистояння російських та українських військ під час окупації Криму в 2014 р. [30]. Західні вчені переконані, що тема «війни нового покоління» є простою адаптацією традиційних російських військових уявлень про те чи інше оперативне оточення, яке має властивість швидко еволюціонувати під впливом політичних, технологічних, економічних та інформаційних чинників [40]. Експерти зазначають, що застосування російськими збройними силами деяких елементів нової стратегії можна було побачити у процесі війн у Чечні та Грузії, але в ході окупації Криму та російсько-українського збройного конфлікту вона була помітно вдосконалена [20; 30]. Отже, сутністю концепції «війни нового покоління» є формулювання, запропоноване російським генералом Валерієм Герасимовим: «війни вже не оголошуються, а розпочавшись – йдуть не за звичним для нас шаблоном» [22].

Відомо, що ключові положення концепції «війни нового покоління» засновані на принципах, що були розроблені китайським мислителем Сунь Цзи, який стверджував, що «війна – це шлях обману» [1] (визначаючи військове ремесло як мистецтво уведення в оману), а також на радянській теорії рефлексивного управління [20; 40]. «Війна нового покоління» надає можливість по-новому подивитись на те, що у недалекому майбутньому може стати ареною бойових зіткнень, а російсько-українська неоімперська війна, очевидно, стала для цієї концепції своєрідним випробувальним полігоном [30].

У дослідженнях багатьох сучасних вчених аналізувались дотичні до теми даної статті проблеми: 1) наступ росії на Україну та європейську безпеку, глобальний вплив війни в Україні на продовольчу, енергетичну та фінансову системи (Луїджі Скаццієрі), 2) стратегії перемоги над росією у війні майбутнього (В. Горбулін), 3) токсичність інфопростору (Г. Почепцов), 4) вплив війни Путіна проти України на поширення глобальних шоків хвиль (Фріда Гітіс), 5) стратегічна політика Ізраїлю у 2022 році (Д. Шалом і А. Курц), 6) політика Східного партнерства, посилення національної стійкості європейських держав, розширення можливостей європейської оборони (Н. Дженнінгс, К. Качачія, Б. Лебанідзе та В. Дубовик), 7) оновлена стратегія національної безпеки росії (Купер Джуліан), 8) європейські глобальні наративні стратегії (Нідерландський інститут міжнародних відносин), 9) розвиток концептуальних і науково-практичних

поглядів на сутність неконвенційної («гібридної») конфліктності (Д. Веденєєв, О. Семенюк), 10) Безпека і Стратегія в контексті онтології війни і миру (Б. Парахонський), 11) політика Європейського Союзу щодо східних сусідів (Т. Шабан), 12) неоголошені війни росії проти України у ХХ – ХХІ ст. (М. Дорошко) [9; 31; 39]. Але ще ніхто з науковців не досліджував ключові передумови Перемоги України в російсько-українській неоімперській війні у контексті стратегії «розумної сили».

Метою даної статті є трансдисциплінарний аналіз стратегії «розумної сили» як ключової передумови Перемоги України в російсько-українській неоімперській війні.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що концепцію «розумної сили» («*smart power*») одним із перших розробляв Джозеф Най-молодший [14; 15; 16], який дав поштовх для досліджень цієї проблеми й іншими вченими, до яких належать: Крістіан Вітон, Моріс Грінберг, Тед Гален Карпентер, Вільям Коен, Карол Макгіфферт, Сабріна Медейрос, Сюзанна Носсель, Даніель Пінто, Еван Резнік, Алан Чонг [21; 23; 24; 32; 33; 38; 43]. В Україні, на жаль, концепт «розумної сили» не отримав належного розвитку, хоча нині в багатьох країнах світу феномен «*smart power*» стає важливою складовою ефективною державної політики.

Поняття «розумної сили» не можна розглядати без розуміння й аналізу «м'якої сили». Термін «м'яка сила» (*soft power*) у науковий обіг увів Джозеф Най, американський політолог, доктор філософії Гарвардського інституту державного управління імені Джона Ф. Кеннеді. Концепція *soft power* Дж. Ная стала відповіддю на низку проблем, які виникли перед США після завершення холодної війни у світі. Найперше, йшлося про збереження США свого іміджу та авторитету як наддержави на міжнародній арені. І хоча, як вважає більшість науковців, використання різних форм «м'якої сили» спостерігалось ще в давні часи, проте саме у період глобалізації кардинально зросли інформаційні впливи на соціум, що дало широкий простір для застосування «м'якої сили». На сьогодні зазначене поняття широко використовується у дискурсах, присвячених питанням зовнішньої політики держави, а концепція Дж. Ная залишається актуальною та дієвою.

«М'яка сила», за Джозефом Насем, означає здатність країни переконувати інших робити те, що необхідно цій державі, але без сили та примусу, тобто формувати пріоритети інших саме так, як вигідно цій країні. Якщо в інших будуть сформовані такі ж світоглядні позиції та культурні цінності, то можна буде легко заручитися їхньою підтримкою для досягнення власних цілей. «М'яка сила» країни опирається на три базові ресурси: культуру (саме у тих її частинах, які цікаві й привабливі для інших), політичні цінності (якщо вони життєздатні як у середині країни, так і поза її межами), зовнішню політику (коли вона легітимна й моральна). Успіх у

проектуванні «м'якої сили» досягається за допомогою публічної дипломатії, економічної допомоги, спорту, мистецьких проєктів, медіапродукції, університетів, шкіл, церков та інших інститутів громадянського суспільства. Оскільки «м'яка сила» має обмежені можливості, то досягти конкретних результатів за її допомогою складно й довго в часі, однак «м'яка сила» необхідна для завоювання прихильності опонентів. Важливо й те, що, застосовуючи «м'яку силу» у вирішенні певних питань, державі не потрібно йти на поступки, вона просто досягає своєї мети, але м'яко та ненав'язливо. Водночас Дж. Най підкреслював, що успішним країнам при формуванні зовнішньої політики потрібна і «жорстка», і «м'яка» сили [35; 37].

Значення «м'якої сили» у світі, стверджує Джуліо Галларотті, нині суттєво зростає. На його думку, це пов'язано з: 1) процесами глобалізації (адже існує тісна взаємозалежність держав і величезна швидкість передачі інформації); 2) процесами демократизації та поширенням ліберальних принципів (вони не лише самі по собі несуть прихильність до «м'яких принципів», а й створюють обмеження у використанні сили); 3) колосальними витратами при застосуванні ядерної зброї; 4) прагненням сучасних західноєвропейських суспільств до стабільності й процвітання; 5) зростанням ролі міжнародних організацій [29].

Водночас концепція «м'якої сили» протиставляється загальноприйнятому традиційному сприйняттю «жорсткої сили» (*hard power*), яка ідентифікується з військовою міццю та економічною потужністю. «Жорстка сила» включає в себе військові інтервенції, примусову дипломатію («соєгсіве діпломасу») й економічні санкції, вона спирається на збройні сили та економічні засоби, застосовує погрози і зброю. «Жорстка сила», зазначає Дж. Най, не завжди буває необхідною та виправданою стратегією, тому в певних обставинах (для досягнення поставленої мети) державі потрібно поклатися саме на «м'яку силу», на її здатність впливати на соціум та бажані події за допомогою механізмів навіювання, наслідування й переконання. «Жорстка сила» дає більш швидкі бажані результати, проте ніколи не приносить дивідендів, які можна отримати за допомогою «м'якої сили», а саме, при застосуванні «жорсткої сили» завжди відбувається внутрішній спротив країни-опонента [34].

«Жорстка сила» значно шкодить іміджу держави, якщо вона відверто в агресивно-односторонньому порядку здійснює вторгнення, економічний тиск, санкції чи погрози. Водночас така агресивна «жорстка сила» може створювати позитивний імідж зазначеної держави у тих країн, які мають з цього певні вигоди. «Жорстка сила» може схвально сприйматися іншими країнами й тоді, коли її дії будуть спрямовані на підтримку миру у світі, захист від геноциду, надання економічної допомоги на сприятливих умовах для країн, що її потребують тощо. Тому державам, щоб досягти максимального

впливу на міжнародній арені необхідно шукати «золоту середину» у застосуванні «м'якої» та «жорсткої» сил [34].

Таким чином, у рамках політики «жорсткої сили» важлива роль належить економічному складнику як засобу тиску на опонентів. У рамках політики «м'якої сили» створюється економічна система, що пропонує населенню високий рівень доходів, а це стимулює країни, на які спрямована «м'яка сила», мати такий самий рівень добробуту, що, у свою чергу, може сприяти економічній співпраці між країнами-опонентами. Розвинені держави світу активно використовують для власного впливу свою економічну могутність, що виявляється у зовнішній торгівлі та закордонних інвестиціях, які визначають рівень розвитку промисловості, аграрного сектору і сфери послуг. Будь-яка держава, застосовуючи «м'яку силу», повинна дбати про свій імідж на міжнародній арені. Певна країна володіє більш потужним потенціалом «м'якої сили» тоді, коли її культурні цінності та інституції позитивно і з повагою сприймаються у світі, що дає цій країні змогу створювати вигідні для неї альянси. При цьому не слід вважати «м'яку силу» гуманнішою або ж менш впливовою у порівнянні з «жорсткою силою», яка асоціюється з військовою міццю. Адже в реальності «м'яка сила» (яка може стати більш дієвою) обов'язково містить елементи «жорсткості», які виявляються, наприклад, у нав'язуванні чужих стандартів, коли об'єкт впливу досить часто не усвідомлює того, що його вибір не є повністю власним вільним вибором. Ефективна «м'яка сила», на відміну від «жорсткої» сили (яка здатна використовувати «батіг» і «пряник», економічні й військові важелі тиску), вимагає посиленого **гуманітарно-технологічного оснащення та інформаційно-психологічного забезпечення**.

Проблему взаємозв'язку та взаємодоповнення «м'якої» і «жорсткої» сил Дж. Най репрезентував у концепції «розумної сили» («*smart power*»), яку розглядав як можливість поєднання «м'якої» і «жорсткої» сил для створення вигідних стратегій. Хронологічно зазначена концепція в наукових колах почала осмислюватися з 2004 р., з часу публікації роботи Ная «*Soft Power: The Means To Success In World Politics*». Фактично одночасно з названою працею з'явилася робота Сюзанни Носсель «*Smart Power*» [33]. Дж. Най підкреслював, що концепція «розумної сили» може бути застосована не лише для США, а й для будь-якої іншої держави. Завдання влади полягає в тому, щоб за певних обставин правильно комбінувати ці дві сили. Мати вплив і повагу у світі можуть не лише великі країни з потужним військово-промисловим комплексом та сильною економічною базою, а й країни середнього розміру [36].

Отже, у своїх публікаціях Дж. Най дав більш повне пояснення «м'якої», «жорсткої» та «розумної» сили. «М'яка» сила визначається ним через спокусу, привабливість, м'яку аргументацію тощо. «Жорстка»

сила використовує агресію, насильство, шантаж, погрози, санкції тощо. «Розумна» сила є комплексним поєднанням «м'якої» та «жорсткої» сили. Особливістю «розумної» сили є чітка мета, спрямування всіх ресурсів на отримання ефективного результату, чітка стратегія досягнення мети й досвідчене та компетентне керівництво. Обидві сили є важливими, але викликати симпатію і привабити когось набагато дешевше, ніж змусити щось робити силою. Алан Чонг наголошує, що «розумна сила» і військова сила концептуально пов'язані між собою, але «розумна сила» вдається до військової сили лише тоді, коли цього вимагають екстремальні обставини. «Розумна сила» все більше схильється до дипломатичного стилю та компромісів, до завоювання «сердць і розуму» [23, с. 233].

Таким чином, стратегія «розумної сили», сформована на комбінованому застосуванні «жорсткої» та «м'якої» сил, дає набагато кращі результати у порівнянні з тим, якщо покладатися виключно на одну з них. Сьогодні багато країн світу у своїй політиці намагаються застосовувати «розумну силу». Зокрема, у США концепція «smart power» глибоко вивчається і аналізується на сторінках наукових видань, активно обговорюється на наукових конференціях і семінарах. А за президентства Барака Обами концепція «розумної сили» була покладена в основу зовнішньополітичного курсу США. Сучасний Китай широко використовує потенціал «м'якої сили», однак аналітики країни підкреслюють необхідність поєднання «м'якої» та «жорсткої» сил, тобто застосовувати концепцію «розумної сили» для ефективної діяльності держави та зміцнення її авторитету на міжнародній арені. У боротьбі за міжнародне лідерство ФРН опирається на «м'яку» та «розумну» сили. Наприклад, політика ФРН у сферах міграції та освіти ґрунтується на широкому залученні людського капіталу, зокрема, на зростанні потоків висококваліфікованих працівників. «Розвиток німецької законодавчої бази щодо міграції населення чітко вказує на те, що імміграція кваліфікованих працівників і вчених на сучасному етапі поширюється» [18, с. 226]. Здійснюється інтернаціоналізація вищої освіти, іноземні студенти мають можливість безкоштовно навчатись у державних навчальних закладах. До ФРН прибуває значна кількість студентів із Австрії, Болгарії, Китаю, Польщі, Туреччини та Франції, а також з інших держав. Студенти-іноземці, після здобуття освіти, розглядаються і владою країни, і роботодавцями як перспективні кваліфіковані кадри, тому створюються привабливі умови для подальшого їхнього перебування в країні та для їхньої інтеграції у рамках ринку праці. Така «м'яка сила» у проведенні політики закріплює за Німеччиною статус держави з великими можливостями та перспективами.

Отже, концепція «розумної сили» розробляється також іншими країнами Європи й Азії. Оскільки концепція «smart power» може розглядатися як **теоретична, світоглядна й ідеологічна основа**

внутрішньо- та зовнішньополітичної стратегії держави, то для України давно на часі **розробка власної стратегії «розумної сили»**, яка дозволить проводити ефективну внутрішню й зовнішню політику **з опорою на власні національні інтереси, сучасну безпекову стратегію та з урахуванням специфіки тривалої російсько-української неоімперської війни.**

Дієва відповідь антиукраїнським підривним силам має бути заснована на стратегії «розумної сили», яка поєднує і юридичні заходи впливу на них, і ефективні соціальні й гуманітарні технології. Найжорсткішу відповідь мають отримати російські окупанти й терористи, сепаратисти й промоутери російського неоімперського реваншизму, а також сепаратистські наміри та дії тих суб'єктів, які мають суттєвий силовий, адміністративний та фінансовий ресурс. Потрібно припинити дії як рядових виконавців, так і організаторів та замовників підривної діяльності в Україні. При цьому правоохоронні органи повинні працювати на випередження, активізуючи співпрацю між силовими службами та відомствами.

Ми розробляємо **українську версію стратегії «розумної сили»** упродовж 2015–2022 років у контексті деокупації, деконфліктизації та реінтеграції населення окупованих територій України [2; 5; 6]. Ми запропонували поєднати в рамках цієї стратегії **не тільки «жорстку» та «м'яку сили», але й інтелектуальний потенціал науковців та експертів України.** Адже для того, щоб поєднувати ресурси «жорсткої» і «м'якої» сили, необхідно мати розвинуте контекстуальне мислення [36; 37]. Дж. Най підкреслював, що контекстуальне мислення – це здатність мислити глобально і передбачати тривалу перспективу, це здатність розуміти зміни у навколишньому середовищі та вміння інтуїтивно діагностувати ситуацію, що допомагає з'єднати тактику з цілями і створювати розумні стратегії у різних ситуаціях. Одним із засобів вирішення поставленої проблеми є також **використання знань комплексного типу**, що поєднують **наукові** (зокрема, теоретичні, емпіричні, прикладні наукові дослідження) та **експертні знання** (експертні висновки, доповіді, аналітичні записки, експертизи законопроектів, рекомендації експертних рад, експертні відгуки тощо) в процесі вивчення специфіки управління конфліктами та практик припинення збройних конфліктів [2].

Теоретико-методологічною основою для розробки української версії стратегії «розумної сили» є **інтегративний підхід**, який охоплює взаємодію соціальної філософії, історії, політології, українознавства, інформаціології, соціології, психології, соціокультурної антропології, імперіології, комунікативістики, військової науки та постколоніальних досліджень. Інтегративний підхід передбачає створення цілої системи **«концептуальних мостів»** між цими науковими дисциплінами, а також **поєднання концептуального інструментарію й дослідницьких**

принципів цих наук. У рамках інтегративного підходу ми використовуємо метод трансдисциплінарного аналізу, а також загальнонаукові методи дослідження (аналіз, синтез, аналогія, абстрагування, узагальнення тощо).

Інтегративні можливості сучасної інформаціології, комунікативістики та українознавства дозволяють найоптимальніше вивчити **інформаційний вимір стратегії «розумної сили» в російсько-українській неоімперській війні**. У цьому контексті дуже важливими є наукові дослідження С. Даниленка, О. Добржанської, М. Дроботенка, В. Копійки та інших вчених [10; 11; 12; 13; 14; 25; 26; 27]. У рамках розробки української версії стратегії «розумної сили», вивчення процесів деконфліктизації українського соціуму, деокупації та реінтеграції населення тимчасово окупованих теренів України, а також для подолання негативних наслідків тривалої інформаційної війни РФ проти України були проведені дослідження, присвячені ролі **українознавчої компетентності** як інструмента деколонізації, деколонізації українського соціуму та нівеляції деструктивних інформаційно-психологічних впливів на громадян України [6; 19; 41; 42].

Сьогодні вкрай необхідне посилення соціально-гуманітарної та інформаційної складової національної безпеки України для розробки й впровадження цілісної системи соціогуманітарних технологій у формуванні й підтримці почуття колективної самоповаги громадян України, розвитку їхньої суб'єктності, патріотизму, критичного мислення та українознавчої компетентності, які є важливою основою для формування позитивної національної ідентичності [42].

Інтегративний підхід дозволяє зробити такі висновки: а) нинішня російсько-українська неоімперська війна (2014–2022(?) рр.) розпочалась у результаті ескалації гібридної війни РФ проти України, яка тривала з 1991 року (виявляючись у газових, економічних, інформаційних та інших війнах); б) гібридна агресія Кремля проти України (а також проти інших незалежних держав) була пов'язана як із намірами РФ відновити СРСР, так і з прагненнями відновити російську імперію у кордонах 1913 р. (для цього достатньо ознайомитись із матеріалами Міжнародного дискусійного клубу «Валдай», починаючи з 2004 р.); в) якщо агресію РФ проти України у 2014–2021 рр. можна було називати **російсько-українським збройним конфліктом неокolonіального типу**, то після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 р., цю війну слід назвати **російсько-українською неоімперською війною з проявами нацизму, шовінізму та геноциду** [2; 5; 6].

Україна може одержати Перемогу в російсько-українській неоімперській війні за допомогою стратегії «розумної сили» (зміцнюючи потугу ЗСУ, запустивши процеси врегулювання суперечностей, а також деескалації, дерадикалізації, дехаотизації та стабілізації соціуму з урахуванням принципів

конфлікт-менеджменту). Адже саме ця стратегія відповідає сучасним загрозам і викликам найоптимальнішим чином. Вона дозволить Україні діяти на міжнародній арені як «відповідальному суб'єкту», формувати більш стійку міжнародну систему прийняття колективних рішень і вирішувати завдання деокупації та реінтеграції населення окупованих регіонів України за допомогою стратегічно продуманих, інноваційних і гнучких підходів [2; 5; 6]. Як уже зазначалось, стратегія «розумної сили» дозволяє застосовувати як «м'які», так і «жорсткі» методи, а головне – уміти розрізняти випадки, коли доречні або перші, або другі, або перші і другі одночасно, щоб у результаті виник синергетичний ефект від поєднання засобів «м'якої» та «жорсткої» сили. Концепцію «розумної сили» варто застосувати як стратегію стримування неоімперського реваншизму РФ та її неокolonіальної гібридної політики. Застосування української версії стратегії «розумної сили» дозволить вибудувати **послідовність дій та стратегічних комунікацій**, спрямованих на зниження деструктивного політичного, економічного та інформаційного впливу РФ як на європейському просторі, так і у всьому світі.

При цьому **українознавство** виступає стратегічним ресурсом держави у контексті подолання деструктивних інформаційно-психологічних наслідків російсько-української неоімперської війни. Проведені нами багаторічні дослідження (1991–2022 рр.) показали, що респонденти з розвинутою національною та європейською цивілізаційною ідентичністю мають високий рівень українознавчої компетентності. Результати емпіричних досліджень (2000–2022 рр.) дозволили з'ясувати, що **курс українознавства** суттєво впливає на формування у студентів, учнів та слухачів не тільки української ідентичності й українознавчої компетентності, але й критичного мислення, патріотизму, суб'єктності, навичок інформаційної гігієни та медіаграмотності.

На основі проведених досліджень ми розробили **концепцію українознавчої компетентності** як інструмента деколонізації, деколонізації українського соціуму та нівеляції деструктивних інформаційно-психологічних впливів на громадян України. У цьому контексті постає завдання обов'язкового формування українознавчої компетентності у представників української політичної еліти, управлінського апарату, депутатського корпусу, керівників українських ЗМІ, журналістів тощо. Необхідно поширювати українознавчу компетентність усіма мовами світу, а також розвивати українознавчу компетентність у дипломатів, які представляють різні держави в Україні, що допоможе мінімізувати негативний вплив російської пропаганди у різних країнах світу. Отже, українознавча компетентність є одним з найдієвіших чинників подолання деструктивних наслідків інформаційної війни, яка ведеться проти України.

Основними складовими української версії стратегії «розумної сили» в умовах російсько-української неоімперської війни є: 1) поєднання

«жорсткої» та «м'якої сили» з інтелектуальним потенціалом наукового та експертного середовища України; 2) підвищення військової майстерності ЗСУ та вчасне забезпечення країнами-партнерами поставок необхідної зброї для ЗСУ; 3) модернізація українського озброєння на базі стандартів НАТО; 4) створення надійної системи протиповітряної й протиракетної оборони України; 5) зміцнення енергетичної потужності держави та посилення захисту критичної інфраструктури; 6) підтримка економічної стабільності України; 7) динамічна та гнучка дипломатія, постійна координація зусиль країн-учасниць антипутінської/антиімперської коаліції; 8) зміцнення вже існуючих військово-оборонних союзів, створення альянсу Велика Британія – Польща – Україна, залучення нових країн-партнерів до співпраці з Україною та антиімперської боротьби; 9) суттєве посилення санкційного тиску на РФ і визнання її державою-терористом; 10) виключення РФ зі складу «Великої двадцятки» (G20) та Ради Безпеки ООН з одночасним «перезавантаженням» цих організацій; 11) позиціонування злочинів РФ у Бучі та Маріуполі як Української Сребрениці; 12) своєчасне відбиття інформаційно-психологічних операцій противника, репрезентація пропагандистської діяльності російських ЗМІ як російської версії «Радіо Руанди»; 13) посилення консолідації українського суспільства та всього українства; 14) зміцнення національної та європейської ідентичності, суб'єктності й патріотизму, критичного мислення та проукраїнської мотивації у діяльності українських громадян; 15) розвиток українознавчої компетентності депутатів, урядовців, лідерів громадської думки та всього суспільства, поширення українознавчої компетентності усіма мовами світу,

Висновки. Отже, українська версія стратегії «розумної сили» дозволить Україні не тільки посилити власну суб'єктність на міжнародній арені та більш адекватно відповідати на актуальні виклики й загрози, але й може стати **ключовою передумовою Перемоги України** в російсько-українській неоімперській війні.

Практична цінність української версії стратегії «розумної сили» полягає у тому, що вона буде сприяти вдосконаленню існуючої системи національної безпеки, поширенню проукраїнських стратегічних наративів у світі, підвищенню обороноздатності України, подоланню деструктивних наслідків тривалої інформаційної війни проти України, оптимальній реінтеграції населення тимчасово окупованих територій. Реалізація української версії стратегії «розумної сили» буде сприяти й розвитку науки, оскільки саме на теренах України упродовж 1991–2022 років відбуваються дуже показові і яскраві процеси **декомунізації, дерадянзації та деколонізації** українського суспільства, які не мають аналогів у світі.

1. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Специфіка збройних конфліктів постбіполярного світу в контексті NBICS-технологій: українські реалії. *Українознавчий альманах*. 2021. Випуск 29. С. 16–25.
2. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Стратегія «розумної сили» як основа для припинення збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Випуск 147 (№ 8). Ч. 2. С. 7–13.
3. Батрименко О.В. *Особливості сучасних збройно-політичних конфліктів*. К., 2006. 18 с.
4. Воротнюк М.О. Особливості міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду. *Стратегічна панорама*. 2009. № 4. С. 41–44.
5. Воропаєва Т.С., Авер'янова Н.М. Вступ України в НАТО у контексті стратегії «розумної сили». *Virtus: Scientific Journal*. 2021. № 55. С. 170–176.
6. Воропаєва Т.С., Авер'янова Н.М. Стратегія «розумної сили» як найоптимальніша стратегія Перемоги в російсько-українській війні. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. Perfect Publishing*. Vancouver, Canada. 2022. 635 p. Pp. 476–483.
7. Гай-Нижник П. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики. К.: МП Леся, 2016. 586 с.
8. Горбулін В.П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyuna-yak-klyuchoviy-instrumentrosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html>.
9. Горбулін В. *Як перемогти Росію у війні майбутнього*. К.: Брайт Букс, 2021. 248 с.
10. Даниленко С.І., Гмирянська К.О. Медіа в системі інструментів зовнішньополітичного впливу. *Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки*. 2018. №18–19. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3472/3143
11. Даниленко С.І., Добржанська О.Л. Трансформації суспільної сфери сучасних міжнародних відносин. *Глобальні тренди міжнародних відносин. Монографія*. К.: Вадекс, 2020. 523 с. С. 399–436.
12. Даниленко С., Копійка В. та ін. *Стратегічні комунікації у міжнародних відносинах. Монографія*. К.: Вадекс, 2019. 442 с.
13. Дроботенко М. Постколоніальний вплив на політичні реалії сучасної України. *Українознавчий альманах*. 2017. Вип. 20. С. 31–34.
14. Копійка В.В., Грубов В.М., Даниленко С.І. *Нотоінформатична епоха постіндустріалізму: витоки, ідеї, ризики (соціо-комунікативний вимір). Монографія*. Київ: Вадекс, 2019. 498 с.
15. Райский Д.А. Концепция войн шестого поколения в контексте международной безопасности. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. Серия 6. 2009. Вып. 3. С. 342–349.

16. Слипченко В.И. Войны шестого поколения: оружие и военное искусство будущего. М., 2002. 384 с.
17. Требин М.П. Войны XXI века. М., 2005. 608 с.
18. Філіппов С.О., Мота А.Ф., Петреченко С.А. Міграційна політика Німеччини та її значення для національних прикордонних служб. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 67. С. 224–229.
19. Averianova N. and Voropayeva T. Information Security of Ukraine: Social and Humanitarian Aspects. *2020 IEEE International Conference on Problems of Infocommunications. Science and Technology (PIC S&T)*. Kharkov, 2020. Pp. 511–514.
20. Bērziņš J. *Russia's New Generation Warfare in Ukraine: Implications for Latvian Defense Policy*. Center for Security and Strategic Research: National Defence Academy of Latvia, 2014. 240 p.
21. Carpenter Ted Galen. *Smart Power: Toward a Prudent Foreign Policy for America*. Cato Institute, 2008. 264 p.
22. Chambers J. *Countering Gray-Zone Hybrid Threats. An Analysis of Russia's 'New Generation Warfare' and implications for the US Army*. Modern War Institute at West Point. 18 October, 2016.
23. Chong Alan. Smart Power and Military Force: An Introduction. *Journal of Strategic Studies*. 2015. Volume 38. Issue 3. Pages 233–244.
24. Cohen William S., Greenberg Maurice R., McGiffert Carola. *Smart Power in U.S.-China Relations: A Report of the CSIS Commission on China*. Center for Strategic and International Studies (CSIS), March 2009. 31 p.
25. Danylenko Sergii. Koncentracja prorosyjskich zasobów medialnych jako strategii niszczącego wpływu informacji na Ukrainę. *Rosyjska propaganda wobec Polski i Ukrainy: Biuletyn. Monitoring propagandy i dazinformazij* / Wydział Politologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. № 1, 2020. URL: <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2020/0907/112151-biuletyn-politologiavissn.pdf>
26. Danylenko S., Nesteriak Y., Grynchuk M. National Media as a Projection of a Devastating Effect of External Influences. *Przegląd Strategiczny*. Poznan, UAM, 2018. Numer 11. P. 185–199.
27. Danylenko S., Nesteriak Y., Grynchuk M. Ukrainian historical issues in polish media in the context of a hybrid war: between myths and post-truth. *Przegląd Strategiczny*. Poznan, UAM, 2020, Numer 13. P. 333–348.
28. Fedyk N. Russian «New Generation» Warfare: Theory, Practice, and Lessons for U.S. Strategists. *Small Wars Journal*. 2016. 25.08.
29. Gallarotti Giulio M. Soft power: what it is, why it's important, and the conditions for its effective use. *Journal of Political Power*. 2011. Volume 4. Issue 1. Pp. 25–47.
30. Karber P., Thibeault J. Russia's New-Generation Warfare. *ARMY Magazine*. 2016. T. 66. № 6.
31. Luigi Scazzieri. Russia's assault on Ukraine and European security. *Centre for European Reform*. March 30. 2022. URL: <https://www.cer.eu/publications/archive/bulletin-article/2022/russias-assault-ukraine-and-european-security>.
32. Medeiros Sabrina E., Pinto Danielle J. A. International Reputation and Smart Power: How Brazil is building its international insertion in XXI century. In *ISA's 56th Annual Convention*. New Orleans, Louisiana, 2015.
33. Nossel Suzanne. Smart Power. *Foreign Affairs*. 2004. Vol. 83. № 2 (March-April). Pp. 131–142.
34. Nye Joseph S., Jr. *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books, 1990. 336 p.
35. Nye Joseph S., Jr. Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*. 2009. Vol. 88. № 4 (July/August 2009). Pp. 160–163.
36. Nye Joseph S., Jr. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs, 2005.
37. Nye Joseph S., Jr. *The Future of Power*. New York: PublicAffairs, 2011. 320 p.
38. Resnick Evan. I Will Follow: Smart Power and the Management of Wartime Alliances. *Journal of Strategic Studies*. 2015. Volume 38. Issue 3. Pp. 383–409.
39. Shalom D., Kurz A. (eds.). Strategic Survey for Israel 2022: A time for Decisions. *Institute for National Security Studies*. 2022. URL: https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2022/02/StrategicAssessment21-22_ENG_5.pdf
40. Sinclair N. Old Generation Warfare: The Evolution – Not Revolution – of the Russian Way of Warfare. *Military Review*. 2016. №5-6. Pp. 8–15.
41. Voropayeva Tatiana, Averianova Nina. Information and economic security as priority directions of the state policy of Ukraine in the context of the strategy of «smart power». *2021 IEEE 8th International Conference on Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T)*. Kharkiv, Ukraine, 2022. Pp. 197–202.
42. Voropayeva T.S., Averianova N.M. Competence in the field Ukrainian studies as a key component of the strategy of a «smart power». *International scientific conference «Organization of scientific research in modern conditions '2021»*. Conference proceedings. May 7, 2021. Seattle, Washington, USA: «ISE&E» & SWorld in conjunction with KindleDP. 2021. 190 p. Pp. 142–145.
43. Whiton Christian. *Smart Power: Between Diplomacy and War*. Dulles, United States: Potomac Books, 2013. 240 p.

References

1. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2021). *Spetsyfika zbroinykh konfliktiv postbipoliarnoho svitu v konteksti NBICS-tekhnologii: ukrainski realii* [Specificity of

- armed conflicts of the post-bipolar world in the context of NBICS-technologies: Ukrainian realities]. *Ukraino-znavchyi almanakh*. Vyp. 29. Pp. 16–25 (in Ukrainian).
2. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2019). *Stratehiya «rozumnoyi syly» yak osnova dlya prypynennya zbroynoho konfliktu v Ukraini ta reintehratsiyi okupovanykh terytoriy* [The “reasonable force” strategy as a basis for ending the armed conflict in Ukraine and reintegrating the occupied territories]. *Hileya: naukovy visnyk*. Vyp. 147 (№8). Part 2. Pp. 7–13 (in Ukrainian).
  3. Batrymenko O.V. (2006). *Osoblyvosti suchasnykh zbrojno-politychnykh konfliktiv* [Features of modern armed and political conflicts]. Kyiv. 18 p. (in Ukrainian).
  4. Vorotnyuk M.O. (2009). *Osoblyvosti mizhnarodnykh konfliktiv post-bipolyarnogo periodu* [Features of international conflicts of the post-bipolar period]. *Strategichna panorama*. № 4. Pp. 41–44 (in Ukrainian).
  5. Voropayeva T.S., Averianova N.M. (2021). *Vstup Ukrainy v NATO u konteksti stratehii «rozumnoi syly»* [Ukrainian entry into NATO in the context of the «smart power» strategy]. *Virtus: Scientific Journal*. № 55. Pp. 170–176 (in Ukrainian).
  6. Voropayeva T.S., Averianova N.M. (2022). *Stratehiia «rozumnoi syly» yak naioptymalnishia stratehiia Peremohy v rosiisko-ukrainskii viini* [The strategy of «smart power» as the most optimal strategy for victory in the Russian-Ukrainian war]. *Innovations and prospects of world science. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference*. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 635 p. Pp. 476–483 (in Ukrainian).
  7. Gai-Nyzhnyk P. (2016). *Agresiya Rosiyi proty Ukrainy: istorychni peredumovy ta suchasni vyklyky* [Russia's aggression against Ukraine: historical preconditions and modern challenges]. Kyiv: MP Lesya. 586 p. (in Ukrainian).
  8. Gopbulin V.P. *«Gibrydna vijna» yak klyuchoviy inctpument posijskoyi geoctpategiyi pevanshu* [«Hybrid warfare» as a key instrument of the Russian geo-strategy of the vanguard]. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrumentrosijskoyi-geostrategiyi-revanshu-.html> (in Ukrainian).
  9. Gorbulin V. (2021). *Yak peremohty Rosiiu u viini maibutnoho* [How to defeat Russia in the war of the future]. Kyiv: Brait Buks. 248 p. (in Ukrainian).
  10. Danylenko S.I., Hmyryanska K.O. (2018). *Media v systemi instrumentiv zovnishnopolitychnoho vplyvu* [Media in the system of instruments of foreign political influence]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriya: Politychni nauky*. №18–19. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3472/3143 (in Ukrainian).
  11. Danylenko S.I., Dobrzhanska O.L. (2020). *Transformatsii suspilnoi sfery suchasnykh mizhnarodnykh vidnosyn* [Transformations of the social sphere of modern international relations]. *Hlobalni trendy mizhnarodnykh vidnosyn. Monograph*. Kyiv: Vadeks. 523 p. Pp. 399–436 (in Ukrainian).
  12. Danylenko S., Kopyyka V. and others (2019). *Stratehichni komunikatsii u mizhnarodnykh vidnosynakh. Monohrafiia* [Strategic communications in international relations. Monograph]. Kyiv: Vadeks. 442 p. (in Ukrainian).
  13. Drobotenko M. (2017). *Postkolonialnyi vplyv na politychni realii suchasnoi Ukrainy* [Postcolonial Influence on the Political Realities of Modern Ukraine]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 20. Pp. 31–34 (in Ukrainian).
  14. Kopyyka V.V., Hrubov V.M., Danylenko S.I. (2019). *Homo informaticus epohi postindustrializmu: vitoki, ideyi, riziki (socio-komunikativnij vimir)*. Monografiya [Homo informaticus of the post-industrial era: origins, ideas, risks (socio-communicative dimension). Monograph]. Kyiv: Vadeks. 498 p. (in Ukrainian).
  15. Raisky D.A. (2009). *Koncepciya vojn shestogo pokoleniya v kontekste mezhdunarodnoj bezopasnosti* [The concept of sixth generation wars in the context of international security]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta*. Seriy 6. Vyp. 3. Pp. 342–349 (in Russian).
  16. Slipchenko V.I. (2002). *Vojny shestogo pokoleniya: oruzhie i voennoe iskusstvo budushchego* [Sixth Generation Wars: Weapons and the Art of War of the Future]. Moscow. 384 p. (in Russian).
  17. Trebin M.P. (2005). *Vojny XXI veka* [Wars of the XXI century]. Moscow. 608 p. (in Russian).
  18. Filippov S.O., Mota A.F., Petrechenko S.A. (2021). *Migracijna politika Nimechchini ta yiyi znachennya dlya nacionalnih prikordonnih sluzhb* [Germany's migration policy and its significance for national border services]. *Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu. Seriya: Pravo*. № 67. Pp. 224–229. (in Ukrainian).
  19. Averianova N., Voropayeva T. (2020). Information security of Ukraine: social and humanitarian aspects. *2020 IEEE International Conference on Problems of Infocommunications. Science and Technology (PIC S&T)*. Kharkiv. Pp. 511–514.
  20. Bērziņš J. (2014). *Russia's New Generation Warfare in Ukraine: Implications for Latvian Defense Policy*. Center for Security and Strategic Research: National Defence Academy of Latvia. 240 p.
  21. Carpenter Ted Galen (2008). *Smart Power: Toward a Prudent Foreign Policy for America*. Cato Institute. 264 p.
  22. Chambers J. (2016). *Countering Gray-Zone Hybrid Threats. An Analysis of Russia's 'New Generation Warfare' and implications for the US Army*. Modern War Institute at West Point. 18 October.
  23. Chong Alan (2015). Smart Power and Military Force: An Introduction. *Journal of Strategic Studies*. Volume 38. Issue 3. Pages 233–244.
  24. Cohen William S., Greenberg Maurice R., McGiffert Carola (2009). *Smart Power in U.S.-China Relations:*

- A Report of the CSIS Commission on China*. Center for Strategic and International Studies (CSIS). 31 p.
25. Danylenko Sergii (2020). Koncentracja prorosyjskich zasobów medialnych jako strategii niszczącego wpływu informacji na Ukrainę. *Rosyjska propaganda wobec Polski i Ukrainy: Biuletyn. Monitoring propagandy i dezinformacji* / Wydział Politologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. № 1. URL: <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2020/0907/112151-biuletyn-politologiavissn.pdf> (in Polish).
  26. Danylenko S., Nesteriak Y., Grynychuk M. (2018). National Media as a Projection of a Devastating Effect of External Influences. *Przegląd Strategiczny*. Poznan, UAM. № 11. Pp. 185–199.
  27. Danylenko S., Nesteriak Y., Grynychuk M. (2020). Ukrainian historical issues in polish media in the context of a hybrid war: between myths and post-truth. *Przegląd Strategiczny*. Poznan, UAM. № 13. Pp. 333–348.
  28. Fedyk N. (2016). Russian «New Generation» Warfare: Theory, Practice, and Lessons for U.S. Strategists. *Small Wars Journal*. 25.08.
  29. Gallarotti Giulio M. (2011). Soft power: what it is, why it's important, and the conditions for its effective use. *Journal of Political Power*. Volume 4. Issue 1. Pp. 25–47.
  30. Karber P., Thibeault J. (2016). Russia's New-Generation Warfare. *ARMY Magazine*. T. 66. № 6.
  31. Luigi Scazzieri (2022). Russia's assault on Ukraine and European security. *Centre for European Reform*. March 30. URL: <https://www.cer.eu/publications/archive/bulletin-article/2022/russias-assault-ukraine-and-european-security>.
  32. Medeiros Sabrina E., Pinto Danielle J. A. (2015). International Reputation and Smart Power: How Brazil is building its international insertion in XXI century. In *ISA's 56th Annual Convention*. New Orleans, Louisiana.
  33. Nossel Suzanne (2004). Smart Power. *Foreign Affairs*. Vol. 83. № 2 (March-April). Pp. 131–142.
  34. Nye Joseph S., Jr.(1990). *Bound to Lead: Te Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books. 336 p.
  35. Nye Joseph S., Jr. (2009). Get Smart: Combining Hard and Soft Power. *Foreign Affairs*. 2009. Vol. 88. № 4 (July/August). Pp. 160–163.
  36. Nye Joseph S., Jr. (2005). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: PublicAffairs.
  37. Nye Joseph S., Jr. (2011). *The Future of Power*. New York: PublicAffairs. 320 p.
  38. Resnick Evan (2015). I Will Follow: Smart Power and the Management of Wartime Alliances. *Journal of Strategic Studies*. Volume 38. Issue 3. Pp. 383–409.
  39. Shalom D., Kurz A. (eds.) (2022). Strategic Survey for Israel 2022: A time for Decisions. *Institute for National Security Studies*. URL: https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/2022/02/StrategicAssessment21-22_ENG_5.pdf
  40. Sinclair N. (2016). Old Generation Warfare: The Evolution – Not Revolution – of the Russian Way of Warfare. *Military Review*. №5-6. Pp. 8–15.
  41. Voropayeva Tatiana, Averianova Nina (2022). Information and economic security as priority directions of the state policy of Ukraine in the context of the strategy of «smart power». *2021 IEEE 8th International Conference on Problems of Infocommunications, Science and Technology (PIC S&T)*. Kharkiv, Ukraine. Pp. 197–202.
  42. Voropayeva T.S., Averianova N.M. (2021). Competence in the field Ukrainian studies as an key component of the strategy of a «smart power». *International scientific conference «Organization of scientific research in modern conditions '2021»*. Conference proceedings. May 7, 2021. Seattle, Washington, USA: «ISE&E» & SWorld in conjunction with KindleDP. 190 p. Pp. 142–145.
  43. Whiton Christian (2013). *Smart Power: Between Diplomacy and War*. Dulles, United States: Potomac Books. 240 p.

Сергій ДЕНИСЮК

Кандидат філологічних наук, доцент,
Доцент кафедри української мови, літератури та культури,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID:0000-0002-2134-254X
Email: sdenchik@gmail.com

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКІ КУЛЬТУРНІ ВЗАЄМИНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

Анотація. У статті розкриваються погляди відомого українського вченого Ю.Шевельова на проблему україно-російських культурних стосунків. Стверджується, що праці дослідника були альтернативою панівним у радянській науці концепціям, які розглядали комплекс питань україно-російських взаємовідносин винятково у межах офіційної ідеології.

Вказується на те, що одним із найбільш деструктивних факторів у розвитку української культури Ю.Шевельов вважав провінційність, яка у його працях постає як зумовлений історією і колоніальним становищем України психологічний комплекс. У своїх роботах дослідник намагався з'ясувати причини провінційності, прагнув простежити генезу формування рабської психології, зорієнтованої на російське домінування. Ю.Шевельов неодноразово звертався до питання духовно-інтелектуальної експансії українців у Московське царство у XVI-XVII ст. Учений доводить, що російське колоніальне поглинання України призвело до того, що українська культура на довгий час втратила безпосередній зв'язок з Європою.

Підкреслюється, що Ю.Шевельов доклав зусиль для спростування домінуючих у працях радянських науковців стереотипних поглядів щодо позитивного впливу діячів російської культури на українську. Зокрема, він аргументовано доводить безпідставність усталеного у СРСР твердження про вирішальний вплив російських критиків і публіцистів М.Чернишевського та М.Добролюбова на Т.Шевченка.

Серед сучасних російських письменників Ю.Шевельов виділяв автора «Архіпелагу ГУЛАГ» О.Солженіцина, який у своїй фундаментальній праці розкрив механізм радянської каральної системи. Водночас вчений наголошує, що О.Солженіцину не вдалося подолати російські імперські комплекси, що виявляється у його ставленні до поневолених народів Радянського Союзу. Ю.Шевельов проводить паралелі між твором О.Солженіцина і романом «Сад Гетсиманський» Івана Багряного, який набагато раніше російського автора порушив тему випробувань людини у лещатах тоталітарно-репресивної системи.

Наголошуються, що загалом у своїх працях Ю.Шевельов трактував українську і російську культури як відмінні системи, взаємини між якими він неодноразово розцінював як історію великої і ще незавершеної війни.

Ключові слова: україно-російські культурні взаємини, колоніальна залежність, провінційність, психологічний комплекс.

Serhiy DENYSIUK

Ph.D. in Philology, Associate Professor,
Department of Ukrainian language, literature and culture,
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

UKRAINIAN-RUSSIAN CULTURAL RELATIONS IN THE RESEARCHES OF YURII SHEVELOV

Abstract. The article reveals the views of the famous Ukrainian scientist Y. Shevelov on the problem of Ukrainian-Russian cultural relations. It is argued that the researcher's works were an alternative to the concepts prevailing in Soviet science, which considered a set of issues of Ukrainian-Russian relations exclusively within the framework of official ideology.

It is pointed out that one of the most destructive factors in the development of Ukrainian culture, Y. Shevelov considered provinciality, which in his writings appears as a 'psychological complex' caused by the history and colonial position of Ukraine. The expansion of Ukrainians into the Tsardom of Muscovy in the sixteenth and eighteenth

centuries, the colonial absorption of Ukraine led to the fact that the Ukrainian culture for a long time lost its direct connection with Europe.

It is emphasized that Y. Shevelov made efforts to refute the stereotypical views prevailing in the works of Soviet scientists about the positive influence of figures of Russian culture on the Ukrainian one. In particular, he has been proving the invalidity of the assessment adopted in the USSR that T. Shevchenko got inspired by the Russian critics and publicists M. Chernyshevskiy and M. Dobrolubov.

Among modern Russian writers, Y. Shevelov singled out the author of the "Gulag Archipelago" A. Solzhenitsyn, who in his fundamental work revealed the mechanism of the Soviet punitive system. At the same time, the scientist emphasized that A. Solzhenitsyn failed to overcome the Russian imperial complexes, which is manifested in his attitude to the enslaved peoples of the Soviet Union. Y. Shevelov draws a parallel between the work of A. Solzhenitsyn and the novel "The Garden of Gethsemane" by Ivan Bahrianyi, who much earlier than the Russian author raised the topic of testing a person in the grip of a totalitarian-repressive system.

It is noted, that in general in his writings Y. Shevelov interpreted Ukrainian and Russian cultures as excellent systems, the relationship between which he repeatedly regarded as the history of a great and still unfinished war.

Keywords: Ukrainian-Russian Cultural Relations, Colonial Dependence, Provinciality, Psychological Complex.

Постановка проблеми. Життя та творча діяльність видатного вченого-українознавця Ю. Шевельова вже тривалий час перебуває у полі зору дослідників. Увагу науковців привертає багата і розмаїта спадщина Патріарха вітчизняної науки, нестандартність його підходу до предмета дослідження, глибина осмислення найрізноманітніших питань наукового, суспільно-політичного, громадського, культурологічного характеру. Незважаючи на появу низки серйозних наукових праць, присвячених постаті та діяльності Ю. Шевельова, вважаємо, що досі доробок ученого залишається малодослідженим. Сказане повною мірою відноситься і до проблеми українсько-російських культурних взаємин, яка посідає особливе місце у спадщині науковця.

Слід зазначити, що у радянській науці проблема українсько-російських взаємовідносин розглядалася винятково у контексті доведення ідеї благодетельного впливу воз'єднання України з Росією, що відкрило для українців широкі можливості для подальшого цивілізаційного розвитку. Будь-яке відхилення від цієї генеральної лінії загрожувало ученим серйозними неприємностями. Науковці за межами СРСР і його сателітів були більш вільними при розгляді усього комплексу питань, пов'язаних з широким спектром українсько-російських взаємин. Але доводиться констатувати, що ці обставини не призвели до суттєвих зрушень у науковому осмисленні зазначеної проблематики. Відомий учений-україніст Г. Грабович, аналізуючи українсько-російські літературні зв'язки, зазначив, що у нерадянській науці це питання також навряд чи колись порушувалося як власне наукове. «Українські критики націоналістичної орієнтації вбачали в ньому здебільшого національний антагонізм і не стільки літературні взаємини, скільки політичне й соціальне гноблення» [1, с.196]. Гадаємо, що у цьому зв'язку погляди Ю. Шевельова як одного з найпомітніших учених української діаспори на феномен українсько-російських культурних взаємин викликають неабиякий інтерес, котрий посилюють трагічні події останнього часу у житті нашої країни.

Аналіз наукових публікацій. У своїй статті ми спираємось на праці дослідників, які порушували

у свої роботах окремі аспекти заявленої проблеми [1;2;5;6;7]. Багатий матеріал для наукового аналізу дають мемуари Ю. Шевельова [11] та його друга і соратника Г. Костюка [3]. Разом з тим варто зазначити, що досі не створено окремої праці, у якій би ґрунтовно розкривалось бачення Ю. Шевельовим сутності і особливостей українсько-російських культурних взаємин.

Метою статті є осмислення поглядів Ю. Шевельова на складні українсько-російські культурні взаємини як важливого фактора історичного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Важливе значення у контексті досліджуваної проблеми має питання національного самоусвідомлення науковця. Слід наголосити на тому, що Ю. Шевельов з раннього дитинства як ніхто з українських вчених-українознавців того часу був закорінений у російську класичну культуру. Цьому сприяло його походження, виховання і сама атмосфера тогочасного зрусіфікованого Харкова, у якому він провів значну частину свого життя. Адже і «батько і мати німецького коріння. Обидва виховані в Петербурзі. Вони жили в російській культурі і в російській мові. Так вони виховували дітей, зокрема мене. У родині не було українських книжок, ніколи не говорили по-українськи між собою і не мали зв'язків з українською інтелігенцією. Саме місто Харків назовні було російське» [11, с.77]. Але попри це стихійна українськість існувала у родині майбутнього вченого. У своїх спогадах Ю. Шевельов вважав це проявами того, що Ю. Липа назвав «телюричними силами української землі» - здатність українського доквілля і повітря «навіть чужинців і зайд змусити відчувати себе таки своїми на цій землі і чужими на тій, де вони виховалися й звідки прийшли» [11, с.77].

Найбільшим відкриттям років шкільного навчання, яке справило вирішальний вплив на національне становлення Ю. Шевельова, стала розмова з його родичем – ученим-етнографом Анатолієм Носовим. На зауваження молодого Ю. Шевельова, що українська мова не красива, його співрозмовник спокійно відповів, що мова, якою послуговуються мільйони людей не може бути некрасивою.

Сприяли зміцненню національного самоусвідомлення як українця здобутки української культури 20-х рр. ХХ ст., що увійшли в історію під назвою Розстріляне Відродження. «Високі осяги української культури – «Березиль» Курбасів, писання Миколи Хвильового, який, як на мене, йшов в одному річищі з Борисом Пільняком, але йшов глибше і цікавіше, вірші Павла Тичини..., прозою Юрія Яновського, відкриття після нездарних Сологубових перекладів Шевченка в оригіналі, а особливо, на перших порах, відкриттям Лесі Українки з її поєднанням європейськості з українськістю. Бо я не був селяк, і українськість найбільше промовляла до мене через європейськість» [11,с.76]. Завершився цей високий лет «страшним проваллям сталінської доби», позначеного трагедією переслідування українців і їхньої культури. За словами самого Ю. Шевельова, «тепер відійти від того, чим я захоплювався в двадцятих роках, було б ганьбою й злочином перед самим собою. І я лишився викладачем української мови, ніколи в роки життя на Україні не викладавши російської, десятками років нічого не публікуючи по-російськи. Коли запроваджували пашпорти, треба було визначити для пашпорта свою національність, я усвідомлював, що було б куди безпечніше написати росіянин, і це цілком залежало від мого вільного вибору, але після недовгих вагань я вибрав – українець» [11, с.76].

Питання українсько-російських культурних відносин є складовою значно ширшого комплексу культурологічної проблематики, якій дослідник присвятив багато своїх робіт. У працях Ю. Шевельова знаходимо ідеї та твердження, що дозволяють вести мову про наявність у нього власної концепції української культури. У її основі знаходиться бачення духовної культури як складного, багатоаспектного явища, складові якого розвиваються за власними іманентними законами і водночас у тісному зв'язку і взаємодії з особою і суспільством.

Підлягаючи загальним закономірностям світового культурного розвитку, українська культура має свою виразну специфіку і характерну особливість. Зокрема, як доводив Ю. Шевельов, культура українського народу належить до євразійського типу, вона формувалась і розвивалась на межі європейської та азійської цивілізацій. Визнавши українців як націю, що має «всю культуру європейських джерел у своїй крові», дослідник водночас наголошує, що українська культура вбирала елементи з різних культур світу. Зокрема, на ній виразно позначився орієнтальний вплив, який потребує глибокого та всебічного наукового осмислення. «Злочин Росії не тільки в тому, що вона відірвала нас від Європи. Вона відірвала нас і від Сходу. Вона виховувала не тільки єврофобство, а і зневагу до Сходу» [10, с.130].

Несприятливі умови історичного розвитку України призвели до появи такого явища як провінційність, яку вчений вважав найбільшим

ворогом української нації загалом і культури зокрема. Принципова, постійна і запекла боротьба з провінційністю в усіх її проявах стала лейтмотивом творчої діяльності Ю. Шевельова. «Провінція – все те, що не стверджує себе столицею світу. Провінція – не географія, а психологія. Не територія, а душа» [10,с.116]. Отже, провінційність виступає у концепції ученого як насамперед психологічний комплекс, що виник історично. У своїх працях Ю. Шевельов прагнув розкрити причини духовної провінційності, національної меншевартості, знайти витoki того феномена, який відомий в історії під назвою «малоросійство». У цьому зв'язку привертає увагу написана у воєнні роки стаття «Меч, труби, люття» (1944), у якій дослідник уперше звернувся до більш віддаленої епохи і порушив тему свідомого вибору представника української еліти на користь Росії.

Автор здійснив спробу простежити ґенезу рабської психології у свідомості українців, а також розглянути проблему світоглядних деформацій на матеріалі життя та діяльності відомого церковного діяча, вченого, барокового письменника другої половини ХVІІ ст. Лазаря Барановича.

Постать Л. Барановича бачиться Ю. Шевельову показовою у той зламний період історичного розвитку України, який ішов від «героїзму хоругов козацької революції до цинкових ґудзиків царського служачки» [8, с.34].

Критик знаходить у творах Л. Барановича ознаки світоглядного зламу особистості, «меч» якої «глибоко застряг у піхвах, труби не кличуть до бою, а сурмлять славу поневолювачам України, і в звуках люття шукає він втечу від життя» [8, с.38]. Причиною цього світоглядного перелому стали не лише трагізм своєї епохи з її боротьбою всіх проти всіх і взаємознищенням, а й особисті якості, що дозволили Ю. Шевельову назвати Л. Барановича героєм компромісу. Л. Баранович не бачив у тогочасному українському суспільстві сили, здатної відновити національну згоду, принести мир і спокій на рідну землю. «Тільки стороння сила – здавалося Барановичеві – може внести лад у цю розбурхану стихію. Так зароджується в Барановича смертельна хвороба не одного нашого покоління, що зветься «зовнішня орієнтація». Повинен прийти хтось, сильний і могутній, і, простягнувши свою владну руку, заспокоїти розгнуждане криваве море. Вибір цього «когось» був наперед визначений тим, що Баранович своїм становищем – достойник православної церкви. Так починається сподівання на царя, орієнтація на Московщину» [8,с.39]. З часом він розчаровується у своєму виборі, переконується у підступності планів російської влади щодо України, але сили і мужності вступити у боротьбу вже бракує, бо його світогляд вже підточений і захитаний у своїх основах. Зовнішня орієнтація «зламала і зробила з нього попередника типу зламаного і зорієнтованого назовні українця. А гідною карою за його орієнтацію на Москву було те, що Москва згодом зреклася його, засудивши його книжки як не ортодоксальні» [8,с.44]. І хоча у своїх

мемуарах Ю. Шевельов критично ставився до цієї праці, бо вона ідейно перебувала під впливом донцовських концепцій, до порушених у ній проблем науковець ще буде повертатися у подальшому.

На думку Ю. Шевельова, Л. Баранович був одним з тих діячів української культури, хто намагався реалізувати план культурного поглинання українцями Московської держави, що виник у середовищі українських інтелектуалів ще з кінця XVI ст. Про це йдеться у невеликій, але надзвичайно змістовій розвідці Ю. Шевельова «Москва, Маросейка» (1954), що з'явилася у рік, коли в СРСР гучно відзначалося 300-річчя возз'єднання України Росією. Для дослідника Переяслав став початком військової, політичної та культурної поразки України. Хоча на початку багато українських діячів сподівалися на велику культурну експансію в бік Росії. Але подібного до того, як завойована римлянами Греція здолала культурно Рим, не сталося. «Передумовою для культурного завоювання нації-переможця є, однак, культурна перевага переможеної нації на всьому полі бою, себто в усій культурі» [10, с.67]. Українська культура доби бароко була суто церковна, але цього вже було недостатньо для XVIII ст. – доби секуляризації духовного життя. «Бій під Полтавою Петрові виграли українські Кочубеї. Але Петро справді виграв бій на культурному фронті тим, що він відгородив Україну від Заходу... Хто не йде вперед, відстає. Відставання було безнадійне. Тоді як російська культура свою церковну сторону доповнювала новою, технічно-світською, українська лишалася на старому місці. Так вона ставала старомодною. Старомодність означає смішність. Смішність убиває культуру» [10, с.68]. Відгомони того, що Ю. Шевельов назвав переяславською концепцією українського культурного наступу, простежується і в пізніші часи, зокрема в постаті і творчості М. Гоголя. Дослідник вбачає в історії України повторюваність одного і того ж фатального сценарію – «універсалістична концепція, надія на свої сили, на свою перевагу, обмеженість цієї переваги тим провінціальним станом, у якому перебуває або в якому тримають Україну, – і поразка, і трагедія» [10, с.69].

Саме у цій статті ми знаходимо слова, у яких Ю. Шевельов досить виразно і містко виразив сутність українсько-російських культурних зв'язків.

«Москва підкреслює русско-украинские культурные связи. Не будем их запиречувати. Вони були і є. Хіба солдати по два боки лінії фронту не зв'язані між собою? Вони зв'язані на життя і смерть. Історія культурних зв'язків між Україною і Росією – це історія великої і ще не закінченої війни» [10, с.70].

Також Ю. Шевельов докладав зусиль для спростування панівних у радянській науці стереотипних поглядів на стосунки представників української і російської культури. Зокрема, у своїй статті «Кінець однієї легенди. Шевченко і Добролюбов» (1943), він аргументовано доводив безпідставність усталеного у СРСР твердження про вирішальний вплив російських революційних демократів М. Чернишевського і М. Добролюбова на

Т. Шевченка. Суттєві корективи вніс дослідник і щодо питання про позитивне ставлення М. Добролюбова до доробку Кобзаря. За зовнішньою високою оцінкою поезій Т. Шевченка приховується бажання російського критика вмістити творчість найбільшого українського поета у вузькі межі народного, суто селянського співця. «Шевченко, на думку Добролюбова, не належить до «книжної» чи то пак «цивілізованої» літератури, він, на думку Добролюбова, не прокладає нових шляхів українській літературі й українському народові, він не пророк і вождь, він – тільки талановитий відгомін відмираючого світу етнографічно своєрідної пісні, думи, побуту» [9, с.450]. Для Добролюбова не існує Шевченка як новатора у літературі, сміливого експериментатора, який оновив і збагатив народну творчість, синтезував національне з європейською духовною традицією. «Для Добролюбова Шевченко – не початок, а кінець. І похвали Добролюбова Шевченкові – це найгірше приниження постові, це найбільша образа українській нації. Ці похвали об'єктивно нічим не кращі від лайок Белінського. Це, власне, продовження традицій Белінського, тільки пізніше відповідно до нових обставин» [9, с.451]. Ю. Шевельов не ставить під сумнів щирість російського автора у його захопленні творчістю Т. Шевченка. Але в основі його бачення, незалежно від свідомого бажання критика, виявився погляд представника великодержавної нації до нації поневоленої, яку він інстинктивно розглядав як меншевартісну, підлеглу.

Серед нечисленних сучасних російських письменників, творчість яких розглядав у своїх роботах Ю. Шевельов, слід насамперед згадати О. Солженіцина, автора фундаментального дослідження «Архіпелаг ГУЛАГ», у якому він розкрив механізм радянської каральної системи. Віддавши належне героїзму і витривалості найбільшому з російських еміграційних письменників, Ю. Шевельов водночас стверджує, що йому не вдалося подолати російські імперські комплекси, що виявляється у ставленні до поневолених народів Радянського Союзу. «Звісно, дуже не легко росіянинові, чие виховання, ціла духовна атмосфера сторіччями будувалися на колоніалізмі, позбутися цих упереджень, навіть при наявності максимуму доброї волі. Цей поріг найвищий, і, щоб через нього переможно переступити або бодай переметнутися, треба зусилля майже надлюдського. Але без цього зусилля найщиріша суб'єктивна правда не може стати об'єктивно певною правдою» [8, с.1086]. Дослідник проводить паралелі між твором О. Солженіцина і романом І. Багряного «Сад Гетсиманський», у якому задовго до появи праці російського автора змалював вражаючі картини нелюдських випробувань людини у лещатах тоталітарно-репресивної системи. Критик робить висновок, що «Солженіцина книжка, ширша тематичним охопленням і зібраним матеріалом, не унікальна і не перша. «Брак сприятливої кон'юнктури... і класичне українське невміння

виходити поза своє гетто спричинили до того, що роман Багряного не здобув і однієї тисячної частки тієї популярності, якої осягла документальна епопея Солженіцина» [10, с.1089].

Висновки. Отже, можемо стверджувати, що у своїх працях Ю. Шевельов трактував українську і російську культури як відмінні системи, взаємини яких розглядалися у контексті бездержавного становища України. Одним із негативних наслідків колоніального поглинання українських земель, стала відірваність від європейського культурного простору, зростання духовно-культурної провінційності. Учений доводив, що навіть найбільш прогресивним діячам російської культури не вдалося подолати свої імперські комплекси і стереотипи щодо України. Взаємини між українською та російською культурами Ю. Шевельов неодноразово розцінював як історію великої і ще не завершеної війни.

1. Грабович Г. До історії української літератури (Дослідження, есеї, полеміка). К.: Основи, 1997. 608 с.
2. Дзюба І. Юрій Шерех – літературознавець і культуролог. *Вибрані праці: у 2 кн.* Ю. Шевельов. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн.2. С.5–32.
3. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади у двох книгах. К.: Смолоскип, 2008. Кн.2. 512 с.
4. Краснодемська І. Українознавчі студії діаспори (XX ст.). К.: ННДІУ, 2011. 368 с.
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. К.: Либідь, 1997. 360 с.
6. Піскун В.М., Ціпка А.В., Шептицька Т.Л. *Юрій Шевельов: виклик часу і відповідь науковця: Монографія*. К.: «МП Леся», 2010. 174 с.
7. Українська літературна критика XX ст.: Антологія у двох томах. К.: Наукова думка, 2015. Т. 1. 720 с.
8. Шевельов Ю. *Вибрані праці: у 2 кн.* К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. Кн.2. 1151 с.
9. Шевельов Ю. Доеміграційне (Публікації 1929-1944 рр.). Харків: Фоліо, 2020. 762 с.
10. Шевельов Ю. З історії незакінченої війни. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 471 с.
11. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги). Спогади. Харків – Нью-Йорк: Видання часопису «Березіль». Видавництво М. П. Коць, 2001. Т. 2. 304 с.

References

1. Grabovych G. (1997). *Do istorii yiukrainskoy iliteratury (Doslidzhennya, eseyi, polemika)* [To the history of Ukrainian literature (research, essays, polemic)]. Kyiv: Osnovy, 608 p. (in Ukrainian).
2. Dzijuba I. (2008). *Yuriy Scherekh – literaturoznaveць i kulturoloh* [Yuri Sherekh – literary scholar and culturologist] *Shevelov Y. Vybranipratsi* [Selected works]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylyansk academiya». Book 2, pp. 5–32 (in Ukrainian).
3. Kostyuk G. (2008). *Zustrichi i proshhannya. Spogady u dvohknygah* [Meeting and farewell. Memories in the two books]. Kyiv: Smoloskyp. 512 p. (in Ukrainian).
4. Krasnodemska I. (2011). *Ukrainoznavchi studii diaspory (XXst)* [Ukrainian studies in Diaspora (20th century)]. Kyiv: NNDIU. 368 p. (in Ukrainian).
5. Pavlychko S. (1997). *Dyskurs modernizmu v ukrainskij literatury* [The discourse of modernism in the Ukrainian literature]. Kyiv: Lybid. 360 p. (in Ukrainian).
6. Piskun V., Tsipko A., Sheptytska T. (2010). *Yuriy Shevelov: vyklykchasu i vidpovid naukovtsya* [Yuri Shevelov – challenge of time and response of the scientist]. Kyiv: Lesya ltd. 174 p. (in Ukrainian).
7. *Ukrainska literaturna krytyka XX stolittya: Antologiya v dvohtomah* [Ukrainian literature critics of the 20th century: anthology in the two volumes]. Kyiv: Naukova dumka. Book 2. 720 p. (in Ukrainian).
8. Shevelov Y. (2008). *Vybranipraci u 2 knyghakh* [Selected works in 2 volumes]. Kyiv: Vyd. Dim «Kyievo-Mohylyanska academiya». Book 2. 1151 pp. (in Ukrainian).
9. Shevelov Y. (2020). *Doemihratsiynе (Publikatsii 1929-1944 rr)* [Pre-emigrational. (Publications 1929-1944 rr)]. Kharkiv: Folio. 762 p. (in Ukrainian).
10. Shevelov Y. (2009). *Z istorii nezakinchenoi vijny* [From the history of the unfinished war]. Kyiv: Vyd. Dim «Kyievo-Mohylyanska academiya». 471p. (in Ukrainian).
11. Shevelov Y. (2001). *Ya – mene – meni... (I dovkruihy) Spohady*. [I – me... and around of me. Memories]. Kharkiv-New York: Vydannya chasopysu «Berezil». Vydavnytstvo M.P.Kocz. Book 2. 304p. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.8>
УДК 94(477):025.855

Олеся ДЗИРА
кандидат історичних наук,
завідувач відділу зарубіжної україніки
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ

ORCID: 0000-0002-3928-3824
Email: dzyraolesya@gmail.com

ВІЙНА З УКРАЇНСЬКОЮ КНИГОЮ: РАДЯНСЬКІ ЧАСИ ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

Анотація. У статті розглядається історія боротьби з українською книгою та словом, яку вела багато століть Росія. Ця війна почалась відразу після входження українських земель до складу Московського царства. Вона тривала і в роки існування Російської імперії, яка успішно трансформувалась у Союз Радянських Соціалістичних Республік. Нове державне утворення не змінило ставлення до українців і продовжило свою русифікаторську політику. У статті зосереджено увагу на радянській добі, а саме створенні фонду спеціального зберігання в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ). Спецфонди стали типовим явищем та були створені в провідних бібліотеках союзних республік. Їх метою було приховати від пересічних читачів національну літературу, що суперечила сповідуваній комуністичною партією марксистсько-ленінській ідеології, спрямованій на виховання нової «радянської людини». Внаслідок діяльності спецфонду НБУВ творчість багатьох письменників і науковців 1920–1930-х рр. залишилась невідомою для широкої громадськості, так як і література української діаспори. У пропонованому дослідженні проведено паралелі із сучасними реаліями та черговою хвилею російської агресії. Розказано про долю української книги й бібліотек на окупованих територіях. Наведено приклади випадків вивезення літератури та її знищення. Викрити та висвітлити варварську місію російських окупантів стало можливо завдяки звільненню частини українських земель Збройними силами України, що дало можливість обстежити ситуацію в публічних бібліотеках та зібрати покази очевидців. Українські бібліотеки також стали жертвами обстрілів і пожеж ними спричиненими. Підбито підсумки, як змінилась ставлення росіян до української книги, культури, науки протягом ХХ – ХХІ ст. Доведено на прикладі долі українських книг політику геноциду, спрямовану росіянами на знищення української ідентичності, яку вони самі назвали «денацифікація».

Ключові слова: російсько-українська війна, фонд спеціального зберігання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотеки, книга.

Olesya DZYRA
PhD in History, head of the Department of
Foreign Ukrainica of Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv

THE WAR WITH AGAINST UKRAINIAN BOOK: SOVIET TIMES AND MODERN REALITIES

Abstract. The article examines the history of the struggle against the Ukrainian book and the word, which was waged by Russia for many centuries. This war began as soon as the Ukrainian lands became part of the Muscovite Empire. It continued during the years of the existence of the Russian Empire, which was successfully transformed into the Union of Soviet Socialist Republics. The new state did not change its attitude towards Ukrainians and continued its Russification policy. The article focuses on the Soviet era, namely the creation of a fond of special storage in the Vernadsky National Library of Ukraine (hereinafter – NLUV). Special funds became a typical phenomenon and were created in the leading libraries of the Union republics. Their goal was to hide national literature from ordinary readers, which contradicted the Marxist-Leninist ideology, professed by communist party, aimed at the education of a new «Sovietman». As a result of the activity of the special fond of the NLUV, the works of many writers and scientists of the 1920s and 1930s remained unknown to the general public, as did the literature of the Ukrainian diaspora. The proposed study drew parallels with modern realities and the next wave of Russian aggression. The fate of Ukrainian books and libraries in the occupied territories was told. Examples of incidents of removal of literature and its destruction were given. Exposing and highlighting the barbaric mission of the Russian occupiers became possible thanks to the liberation of part of the Ukrainian lands by the Armed Forces of Ukraine, which made it possible to examine the situation in public libraries and collect eyewitness

evidences. Ukrainian libraries have also become victims of shelling and fires caused by them. It was summarized how the attitude of Russians to Ukrainian books, culture, and science changed during the 20th – 21st centuries. Using the example of the fate of Ukrainian books, the policy of genocide aimed at the destruction of Ukrainian identity by the Russians, which they themselves called «denazification», is proven.

Keywords: Russian-Ukrainian war, fond of special storage of the Vernadsky National Library of Ukraine, libraries, book.

Постановка проблеми. Росіяни розпочали війну з українською ідентичністю ще в XVII ст. Нам відомі указ 1709 р. про обов'язкове цензурування в Москві всіх українських книжок та указ Петра I 1720 р. про заборону книгодрукування українською мовою й вилучення українських текстів з церковних книг, горезвісний Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р. Усі вони слугували русифікаторській політиці в Україні. Не змінилась ситуація і з постановам Радянського Союзу. На жаль, масові акти вандалізму й цілеспрямованого вилучення українознавчої літератури мають місце і в обставинах російсько-української війни. Тому необхідно пояснити передумови цих явищ і по гарячих слідах дослідити їх продовження. **Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Тема нищення української книги під час російсько-української повномасштабної війни ще не встигала знайти висвітлення в останніх наукових дослідженнях. Діяльність же спецфонду НБУВ вивчалась його співробітниками та працівниками відділу зарубіжної україніки, що став його правонаступником [7; 8; 18; 19]. Також його доля згадується в монографіях з історії НБУВ, підготованих Л. Дубровіною та О. Онищенко [9; 10].

Метою дослідження є висвітлити русифікаторську політику, спрямовану на нищення та заборону української книги в СРСР та в сучасній Україні. Згідно мети поставлено такі **завдання**: проаналізувати місце української книги в фонді спеціального зберігання НБУВ, пояснити мету його заснування, провести паралелі між політикою СРСР та РФ відносно української книги.

Виклад основного матеріалу. Радянська політична цензура виникла одразу ж після Жовтневого перевороту 1917 р. Декрет про друк, загальновідомий текст якого свідчить про «тимчасову» заборону всіх «контрреволюційних» органів друку, став відправною точкою в історії радянського ідеологічного терору. У 1922 р. було засноване Головне управління у справах літератури та видавництва (далі – Головліт) [21, с. 121].

Друковані видання, як носії різного роду політичних концепцій, ретельно оглядалися і піддавалися цензурі. За цим слідували знищення значної кількості книг та репресії щодо їх авторів, утворення спецховів, де містились твори, вилучені з наукового та культурного обігу. 1920-ті рр. позначені формуванням цензурної системи в СРСР, а саме установ з нагляду за бібліотечною та книготоргівельною галуззю, ввезенням літератури з-за кордону, збереженням державної таємниці в пресі, складанням списків та організацією спецфондів

заборонених видань, проведенням так званих ідеологічних чисток [21, с. 167–168].

У період масових репресій другої половини 1930-х рр. ледь не щоденно надходили циркуляри про вилучення книг партійних і державних діячів, митців, учених, які опинились в лабетах ОДПУ-НКВС. Унаслідок цензурної політики твори багатьох письменників і науковців 1920–1930-х рр. залишились невідомими для пересічного читача [3, с. 480, 488].

Уперше відділи спеціального зберігання в бібліотеках на радянському просторі були створені на основі постанови РНК РРФСР від 12 грудня 1921 р. У 1922 р. Всенародна бібліотека України одержала право на обов'язковий український примірник конфіскованого друку. У 1923 р. відділи спеціального зберігання переходять у відання Головліту та Головлітпросвіту. Внаслідок проведених «чисток» бібліотек, до цих структурних підрозділів була передана значна кількість дореволюційних видань, зокрема майже вся література з історії та філософії, у зв'язку з її «монархічними» та «ідеалістичними» тенденціями. У сталінські часи посилюється контроль над видавництвами, цензурою видань та бібліографічною діяльністю. Реальне створення фонду обмеженого доступу та спецховища почалося в 1924 р., коли було підготовлено та розіслано до всіх бібліотек звернення від 19 вересня 1924 р. з пропозицією відокремити й опечатати всі книги «контрреволюційного та релігійного характеру». Це була так звана «ідеологічно шкідлива» література, яку зберігали в окремо створеному в 1931 р. таємному відділі в НБУВ (хоча точна дата організації відділу наразі не відома), який у 1933–1934 рр. називався «концентрація книжкових фондів інших бібліотек, де вони використовуються не за призначенням». Підставою для вилучення книг із загальних фондів були накази Головліту УРСР і СРСР [9, с. 41, 111–112, 127, 279]. До цієї категорії видань згодом увійшла література, видана на Західній Україні до 1939 р.

До матеріалів спецфонду також потрапляли видання 1917–1921 рр., що не пройшли радянську цензуру; книги 1918–1936 рр., написані «ворогами народу», або що містили згадки про них, їх цитати (Так, у спецфонді НБУВ збереглись видання репресованих письменників та інших діячів науки і культури. Це близько 16 000 видань згодом реабілітованих авторів, які в різний час вилучалися з основного книгосховища або й відразу потрапляли до відділу спеціального збереження); книги та періодика, видані емігрантами; іноземна література і преса; видання з релігійної тематики тощо. Час від часу проводились чистки книжкових фондів від

ідеологічно шкідливої літератури, вилучення літератури для спецфонду або ж її знищення. За роки свого існування останній тільки поповнювався [3, с. 492].

Усі ці «репресовані» видання не включались до загальних каталогів. Під час Другої світової війни, перед евакуацією Бібліотеки Академії наук УРСР, спецфонд було знищено [10, с. 16]. Відновлено спецфонд невдовзі після звільнення українських територій від гітлерівських загарбників. Перший запис у його новій інвентарній книзі датовано січнем 1945 р., а для зарубіжної монографічної літератури – березнем 1948 року [8, с. 37–38]. Пожежею 1964 р. було знищено значну частину матеріалів україніки [7, с. 30].

У 1960-ті рр. важливим напрямом роботи репресивних органів став пошук продукції самвидаву. Співробітники цензури допомагали стежити за творчістю дисидентів і політичних емігрантів та своєчасно поповнювати їх працями списки та покажчики заборонених видань.

Політика «гласності» відобразилась і на діяльності фонду спеціального зберігання. Уже з 1987 р. бібліотеки починають систематично отримувати накази Головліту УРСР і СРСР у вигляді списків про повернення книг до загальних фондів [8, с. 39]. 17 січня 1990 р. наказом № 6 Головліту УРСР «Про повернення книг до загальних фондів бібліотек» спецфонди фактично скасовувалися. Рішенням дирекції бібліотеки від 16 вересня 1991 р. усі видання, що на той момент зберігалися у спецфонді, були передані до новоутвореного сектору зарубіжної україніки у вигляді єдиної колекції [15, арк. 26].

Матеріали фонду за радянських часів вважались «буржуазно-націоналістичними» та «контрреволюційними». Термін «україніка» не вживався взагалі. Такі книги надходили до відділу від Головліту СРСР та УРСР, з фондів КГБ (Комітету державної безпеки), Міністерства закордонних справ [18, с. 43] шляхом конфіскації у репресованих громадян. Після війни спецфонд поповнювався трофейною літературою. Часом еміграційні видання вилучали на кордоні в «українських націоналістів», котрі намагалися провезти їх на територію УРСР для нелегального поширення. Траплялись випадки, коли книги могли закуповувати за кордоном самі співробітники спецслужб для ознайомлення з «ворожою літературою». При цьому деякі видання так і не потрапляли до спецфонду, оскільки їх просто знищували.

Систематичним комплектуванням спецфонду деякий час (на межі 60–70-х рр. ХХ ст.) займався відділ зарубіжної історіографії, відомий як «відділ контрпропаганди» академічного Інституту історії, працівники якого замовляли потрібні для роботи книги. Література надходила шляхом валютної передплати та книгообміну. Всього одержано близько 800 видань, якими «історики-контрпропагандисти» могли користуватися лише у відділі спеціального збереження [19, с. 13].

У 1968 р. ЦК КПУ ухвалив посилити обмеження доступу до літератури цього фонду і у спецфонді було створено ще більш закритий фонд – сектор контрпропаганди, де зберігалась «ідеологічно шкідлива література». На надходженнях до нього ставили шестигранні печатки, що засвідчували режим особливої секретності й тому доступ до них був суворо обмежений. Один «шестигранник» ставили на «шкідливі книги», а два «шестигранники» – на «особливо шкідливі книги». Так дозвіл на користування книгою з однією шестигранною печаткою давав директор бібліотеки, а з двома – віце-президент Академії наук, у структурі якої була НБУВ [8, с. 37]. Користувались цими фондами співробітники Інституту історії та інших інститутів гуманітарного профілю Академії наук, які мали вести контрпропаганду з позиції офіційної ідеології [18, с. 44]. Читальний зал відділу розташовувався на першому поверсі, у приміщенні без вікон. Більшість читачів бібліотеки навіть не знали про існування цього спецфонду, діяльність не мала публічного розголосу. З настанням незалежності України доступ до книг став відкритим для всіх бажаючих.

З новою хвилею російської агресії продовжується нищення та вилучення українських книг. На деокупованих територіях цьому є підтвердження, для прикладу, акти про вилучення літератури в Балаклійській загальноосвітній школі I–III ступенів № 3 від 12 серпня 2022 р. та в Яковенківській загальноосвітній школі Балаклійського району Харківської області від 18 серпня 2022 р. Вони включають в себе підручники для молодшої, середньої та старшої школи, українську символіку, художню літературу, методичні посібники, «агітаційні» матеріали, вивіски, шкільну документацію. В актах вказані члени комісії, що виконували злочинний наказ. Їх фото опублікував у Телеграмі та на своїй сторінці у фейсбуці український журналіст, блогер Д. Казанський, що побував на звільнених територіях [11].

Окупанти хотіли, але не встигли вивезти українські книги до Росії з місцевої бібліотеки Балаклії. У цьому їм допомагали місцеві колаборанти. Вони поділили книги на окремі стоси: так звана «бандерівська література» (М. Матіос, В. Стус тощо) та видання українською мовою американських та інших авторів. Інформацію про це разом з відповідними фотоматеріалами подав у своєму телеграм-каналі міністр культури та інформаційної політики України О. Ткаченко [20].

За даними Центру національного спротиву російські окупанти вилучили всю українську літературу з бібліотек міста Мелітополя Запорізької області [17]. Так виглядає денацифікація. Натомість тепер бібліотеки наповнюються літературою кремлівських псевдоісториків тощо. Шкільні бібліотеки Куп'янського району отримали розпорядження від окупаційної влади скласти реєстр усіх наявних книг від 1991 р. та утилізувати їх. Про це повідомляла Борівська селищна рада у телеграмі [16].

Така ж ситуація була і в Київській області. Для прикладу, в Ірпені росіяни палили Біблії та знищили будинок християнської місії «Євразія». Про це повідомляє у фейсбуці заступник командира батальйону ОУН, пастор протестантської церкви О. Магдич [14].

У Маріуполі з уцілілого приміщення бібліотеки вивезли всі книжки до Донецька. Про це повідомив у телеграм-каналі радник міського голови Маріуполя П. Андрющенко. За його ж словами, зі шкіл забрали всі україномовні підручники й замінили їх підручниками з російської мови та історії [1]. Водночас у червні 2022 р. було спалено бібліотеку храму Святителя Петра Могили ПЦУ. Про це повідомив той же П. Андрющенко [2]. Сам храм входить до Книги рекордів Гіннеса України завдяки найбільшому петриківському розпису.

Також вивезли книги з бібліотек смт Мангуш та Нікольське Донецької області. Їх відбором та так званою «інвентаризацією» займалися працівники бібліотеки ім. Крупської в Донецьку. Всі книжки, що містять, на думку окупантів, «екстремістський зміст» вилучено за словами радника міського голови Маріуполя [1].

Про випадки вилучення книжок на тимчасово окупованих територіях Луганської, Донецької, Херсонської областей зазначала Уповноважена Верховної Ради із захисту прав людини Л. Денісова: «Так звана «воєнна поліція» вилучає українську художню та історичну літературу з бібліотек» згаданих територій» [5].

Інформація воєнної розвідки підтверджувала нищення української літератури на теренах бібліотек Чернігівської та Сумської областей. Ворог або знищував на місці ці книги, або вивозив їх у невідомому напрямку.

А скільки ще бібліотек було знищено внаслідок ворожих авіанальотів?! За словами Л. Денісової (згідно даних директора Українського інституту книги О. Коваль) найбільших руйнувань внаслідок обстрілів зазнали: Чернігівська бібліотека для юнацтва, Донецька бібліотека для дітей, Макарівська публічна бібліотека, Бібліотека ім. Короленка у Харкові. І це тільки дані на кінець травня 2022 р. [5].

У Центральній Ізюмській бібліотеці, зі слів очевидця В. Прокопенка, багато книг просто зникло. Пересічні люди брали їх додому для розпалювання вогнища, оскільки в центрі міста не було ні світла, ні газопостачання [4].

Вищезгадані дії агресора порушують статті 4-ту та 5-ту Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [22]. Відповідно до статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду це воєнний злочин [23].

У свою чергу, реакцію українських бібліотек на такі явища є списання книг з російською пропагандою за рекомендаціями Міністерства культури та інформаційної політики [12]. Для прикладу, в бібліотеках Луцька не видають російську літературу,

російськомовні книги іноземних авторів видаються, лише якщо немає україномовних аналогів. Така ж ситуація в Чернівецькій та інших областях України. Все це робиться на розсуд адміністрації.

Директорка Українського інституту книги О. Коваль припускає, що з публічних бібліотек необхідно вилучити понад 100 млн примірників пропагандистських книжок, зокрема й російську класику. «Поки триває процес підготовки нормативних документів, це важко передбачити. Але, за моїми підрахунками, у фондах публічних бібліотек наразі може бути понад 100 млн примірників літератури, яка потребуватиме вилучення. Звісно, хочеться це зробити швидше, але було б добре, якщо хоча б ідеологічно шкідлива література, видана за радянських часів (до речі, двома мовами, російською та українською), якої дуже багато, а також російська література антиукраїнського змісту були вилучені до кінця року», – сказала Коваль в ексклюзивному інтерв'ю агентству «Інтерфакс-Україна» [6].

Вилучення літератури буде відбуватися на основі методичних рекомендацій, які напрацювала Рада з питань розвитку бібліотечної справи. Як зазначили в міністерстві, першочергово потребують вилучення видання, зміст яких спрямований на ліквідацію незалежності України, зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини; видання, які містять виправдовування, визнання правомірною збройної агресії Російської Федерації проти України, зокрема шляхом представлення збройної агресії РФ проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України; книги, які прославляють осіб, що здійснювали збройну агресію Росії проти України, представників збройних формувань РФ тощо; книги видавництва, а також авторів, до яких були застосовані санкції або які публічно підтримали агресію проти України [13].

Висновки. Росія почала війну з українською книгою ще у XVII ст., успішно її продовжила в імперські та радянські часи. Країна-агресор не зупинилась на скоєному і під час сучасної повномасштабної російсько-української війни. В УРСР українські заборонені цензурою видання або знищувались, або вилучались до спецсовів. Зокрема фонд спеціального зберігання діяв у НБУВ. Його метою було приховання від пересічних читачів українознавчої літератури, яка становила основу фонду й виховувала національну ідентичність та суперечила комуністичній ідеології. Таким чином, діяльність спецсовів була важливим пунктом в успішному проведенні русифікаторської політики. Ця політика продовжується в умовах чергової хвилі російської агресії проти України. На даний момент її підтвердженнями є документи окупаційних органів, фото та свідчення очевидців, результати

журналістських розслідувань тощо. Українська книга, мова, історія, як і українська культура, підпали під «денацифікацію». Їх знищення для росіян означає і знищення духовної складової української державності.

1. Андрищенко П. Маріуполь. На зараз. 25. 05. 2022. URL: <https://t.me/andriyshTime/1063>

2. Андрищенко П. Релігійна помста. 25. 06. 2022. URL: <https://t.me/andriyshTime/1593>

3. Бабюх В. Політична цензура в Україні в 1920–1930-х рр. Книжкова продукція під впливом цензури (фрагменти дисертаційного дослідження). *Список репресованої літератури /* упоряд. С. І. Білокін. Київ: Українські пропілеї, 2018. С. 451–517.

4. Війна і окупація в Ізюмі: спогади. Частина 3: [інтерв'ю Г. Тишко з В. Прокопенком]. *Громада груп*. 25. 08. 2022. URL: <https://gromada.group/news/statti/17867-vijna-i-okupaciya-v-izyumi-spogadi-chastina-3>

5. Денісова Л. Російські окупанти нищать українські бібліотеки та книжки. 25. 05. 2022. URL: <https://www.facebook.com/denisovaombudsman/posts/547543326726944>

6. Директор УІК Коваль: книжки – це зброя, або оборонна, або наступальна: [інтерв'ю Є. Шуміхіна з О. Коваль]. *Інтерфакс-Україна*. 23. 05. 2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/834181.html>

7. Дідківська Г. Г. Сторінки фонду «україніка». *Бібліотечний вісник*. 1993. № 5–6. С. 29–31.

8. Дідківська Г., Дегтяренко Л. Фонд відділу зарубіжної україніки. *Бібліотечний вісник*. 1998. № 2. С. 36–39.

9. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1918–1941. Київ: НБУВ, 1998. 335 с.

10. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1941–1964. Київ: Наукова думка, 2003. 357 с.

11. Казанський Д. Акты об изъятии из школ украинской литературы... 11. 09. 2022. URL: <https://t.me/kazansky2017/4076>

12. Книжки були і залишаються зброєю пропаганди РФ як правонаступниці СРСР / Міністерство культури та інформаційної політики України. 11. 07. 2022. URL: <https://www.facebook.com/MCIPUkraine/posts/357359883214905>

13. Котенко Т. Мінкульт вилучить із бібліотек російські книги: які саме. *Главком*. 5. 05. 2022. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/minkult-viluchit-iz-bibliotek-rosiyski-knigi-yaki-same--843327.html>

14. Магдич О. Руський мир ≠ християнський світ. 5. 04. 2022. URL: <https://www.facebook.com/magdych/posts/10160539490730961>

15. Накази директора з основної діяльності бібліотеки, 1991 р. *Архів Національної бібліотеки*

України імені В. І. Вернадського. Оп. 1. Спр. 2391. 47 арк.

16. Оперативна інформація станом на 25. 07. 2022: нові обіцянки окупаційної влади, блокування інформаційного простору та боротьба окупантів з українськими підручниками / Борівська селищна рада. 25. 07. 2022. URL: https://t.me/borova_gromada/1115

17. Росіяни вилучили всі українські книжки з мелітопольських бібліотек. 20. 09. 2022. URL: <https://sprotyv.mod.gov.ua/2022/09/20/rosiyanu-vyluchyly-vsi-ukrayinski-knyzhky-z-melitopolskyh-bibliotek/>

18. Супронюк О. Відділ зарубіжної україніки НБУВ (1991–2011): історія, здобутки, завдання. *Бібліотечний вісник*. 2012. № 2. С. 43–52.

19. Супронюк О. Зарубіжна україніка: проблеми вивчення. *Бібліотечний вісник*. 1997. № 2 С. 12–15.

20. Ткаченко О. Найцікавіше в Балаклії довелося побачити у бібліотеці. 21. 09. 2022. URL: <https://t.me/otkachenkoyiv/2158?fbclid=IwAR2jvr9JLR194ueXpu8jO2u1lknQuu53240WC6YpLkKsQFuKFsNZpgupnDk>

21. Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань УСРР – УРСР (1917–1990 рр.). Київ: Парламентське видавництво, 2009. 350 с.

22. Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict with regulations for the execution of the convention, the Hague, 14 May 1954. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf

23. Rome Statute of the International Criminal Court, Rome, 17 July 1998. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/585?OpenDocument>

References:

1. Andriuschenko P. *Mariupol'. Na zaraz* [Mariupol. Fornow]. 25. 05. 2022. URL: <https://t.me/andriyshTime/1063> (in Ukrainian).

2. Andriuschenko P. *Relihijna pomsta* [Religious vengeance]. 25. 06. 2022. URL: <https://t.me/andriyshTime/1593> (in Ukrainian).

3. Babiukh V. (2018). *Politychna tsenzura v Ukraini v 1920–1930-kh rr. Knyzhkova produktsiia pid vplyvom tsenzury (frahmenty dysertatsijnoho doslidzhennia)* [Political censorship in Ukraine in the 1920s and 1930s. Book production under the influence of censorship (fragments of dissertation thesis)]. *Spysok represovanoi literatury* [List of repressed literature] / S. I. Bilokin' (Comp.). Kyiv: Ukrain's'ki propilei. Pp. 451–517. (in Ukrainian).

4. *Vijna i okupatsiia v Iziumi: spohady. Chastyna 3 : interv'iu H. Tyshko z V. Prokopenkom* [War and occupation in Izyum: memories. Part 3 : interview of H. Tyshko with V. Prokopenko]. *Gromada Group*. 25. 08. 2022. URL: <https://gromada.group/news/statti/17867-vijna-i-okupaciya-v-izyumi-spogadi-chastina-3> (in Ukrainian).

5. *Denisova L. Rosijs'ki okupanty nyschat' ukrains'ki biblioteky ta knyzhky* [Russian occupants

destroy Ukrainian libraries and books]. 25. 05. 2022. URL:

<https://www.facebook.com/denisovaombudsman/posts/547543326726944>(in Ukrainian).

6. *Dyrektor UIK Koval': knyzhky – tse zbroia, abo oboronna, abo nastupal'na: interv'iu Ye. Shumikhina z O. Koval'* [Director of UIB Koval: books are weapons, either defensive or offensive: [interview of E. Shumikhin with O. Koval']. *Interfax-Ukraine*. 23. 05. 2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/834181.html>(in Ukrainian).

7. Didkivs'ka H. H. (1993). *Storinky fondu «ukrainika»* [Pages of the "Ukrainica" fond]. *Bibliotechnyj visnyk* [Library journal]. № 5–6. Pp. 29–31. (in Ukrainian).

8. Didkivs'ka H., Dehtiarenko L. (1998). *Fond viddilu zarubizhnoi ukrainiky* [Fond of the Department of Foreign Ukrainica]. *Bibliotechnyj visnyk* [Library journal]. № 2. Pp. 36–39. (in Ukrainian).

9. Dubrovina L. A., Onyschenko O. S. (1998). *Istoriia Natsional'noi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho 1918–1941* [History of the Vernadsky National Library of Ukraine in 1918–1941]. Kyiv: NBUV. 335 p. (in Ukrainian).

10. Dubrovina L. A., Onyschenko O. S. (2003). *Istoriia Natsional'noi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho 1941–1964* [History of the Vernadsky National Library of Ukraine in 1941–1964]. Kyiv: Naukova dumka. 357 p. (in Ukrainian).

11. Kazans'kij D. *Akty ob iz'yatii iz shkol ukrainskoj literatury...* [Acts of the withdrawal of Ukrainian literature from schools...]. 11. 09. 2022. URL: <https://t.me/kazansky2017/4076>(in Russian).

12. *Knyzhky buly i zalyshaiut'sia zbroieiu propahandy RF iak pravonastupnytsi SRSR* [Books were and remain a weapon of propaganda of the Russian Federation as the legal successor of the USSR] / *Ministerstvo kul'tury ta informatsijnoi polityky Ukrainy*. 11. 07. 2022. URL: <https://www.facebook.com/MCIPUkraine/posts/357359883214905>(in Ukrainian).

13. Kotenko T.(2022).*Minkul't vyluchyt' iz bibliotek rosij's'ki knyhy: iaki same* [The Ministry of Culture will remove Russian books from libraries: which ones exactly]. *Hlavkom*. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/minkult-viluchit-iz-bibliotek-rosijski-knigi-yaki-same--843327.html>(in Ukrainian).

14. Mahdych O. *Rus'kij mir ≠ khrystyians'kyj svit* [Russian world ≠ Christian world]. 5. 04. 2022. URL: <https://www.facebook.com/magdych/posts/10160539490730961>(in Ukrainian).

15. *Nakazy dyrektora z osnovnoi diial'nosti biblioteki*.(1991) [Orders of the director on the main activities of the library, 1991]. (Inventory 1. File 2391. 47 f.). *Archives of the Vernadsky National Library of Ukraine*. (in Ukrainian).

16. *Operativna informatsiia stanom na 25. 07. 2022: novi obitsianky okupatsijnoi vlady, blokuvannia informatsijnoho prostoru ta borot'ba okupantiv z ukrains'kymy pidruchnykamy* [Operational information as of July 25, 2022: new promises of the occupation authorities, blocking of the information space and the occupiers' struggle with Ukrainian textbooks] / *Borivs'ka selyschna rada*. 25. 07. 2022. URL: https://t.me/borova_gromada/1115(in Ukrainian).

17. *Rosiiany vyluchyly vsi ukrains'ki knyzhky z melitopol's'kykh bibliotek* [Russians removed all Ukrainian books from Melitopol libraries]. 20. 09. 2022. URL: <https://sprotyv.mod.gov.ua/2022/09/20/rosiiany-vyluchyly-vsi-ukrayinski-knyzhky-z-melitopolskyh-bibliotek/>(in Ukrainian).

18. Suproniuk O. (2012). *Viddil zarubizhnoi ukrainiky NBUV (1991–2011): istoriia, zdobutky, zavdannia* [The Department of Foreign Ukrainica of the NLUV (1991–2011): history, achievements, tasks]. *Bibliotechnyj visnyk* [Library journal]. № 2. S. 43–52. (in Ukrainian).

19. Suproniuk O. (1997). *Zarubizhna ukrainika: problemy vyvchennia* [Foreign Ukrainica: problems of study]. *Bibliotechnyj visnyk* [Library journal]. № 2. Pp. 12–15.(in Ukrainian).

20. Tkachenko O. *Najtsikavishe v Balaklii dovelosia pobachyty u bibliotetsi* [The most interesting things in Balaklia happened to be seen in the library]. 21. 09. 2022. URL: <https://t.me/otkachenkokyiv/2158?fbclid=IwAR2jvr9JLR194ueXpu8jO2u1lknQuu53240WC6YpLkKsQFuKFsNZpgypnDk>(in Ukrainian).

21. Fedotova O. O. (2009). *Politychna tsenzura drukovanykh vydan' USSR – URSS (1917–1990 rr.)* [Political censorship of printed editions of the Ukrainian SSR – Ukrainian SSR (1917–1990)]. Kyiv: Parlaments'ke vydavnytstvo. 350 p. (in Ukrainian).

22. Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict with regulations for the execution of the convention, the Hague, 14 May 1954. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf

23. RomeStatueoftheInterntional Criminal Court, Rome, 17 July 1998. URL:<https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/585?OpenDocument>

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.9>
УДК 94(477:477.75)351.853

Андрій ІВАНЕЦЬ

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
філіялу «Інститут дослідження Голодомору»
Національного музею Голодомору-геноциду, м. Київ

ORCID: 0000-0001-7167-8183
Email: crimeaua@ukr.net

ПЕРШИЙ У КРИМУ ПАМ'ЯТНИЙ ЗНАК ЖЕРТВАМ ГОЛОДОМОРУ: ВІД ІДЕЇ ДО МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ У СІМФЕРОПОЛІ

Анотація. У статті висвітлюється історія першого в Криму пам'ятного знаку жертвам Голодомору, який був встановлений у вигляді православного хреста у 2000 р. на фасаді собору святих рівноапостольних князів Володимира і Ольги в Сімферополі. Ідея його створення належить секретарю Кримської єпархії УПЦ Київського патріархату Павлу Кущу, який у 2000 р. був висвячений у єпископський сан під ім'ям Климент. Майже триметровий пам'ятний знак у вигляді п'єдесталу та стели, на якій висічені православний хрест, увитий лозою на камен. виготовив знак й передав в дар єпископу кримсько-татарський скульптор і діяч національного руху Ільмі Аметов. Пам'ятний хрест став місцем пам'яті, де з 2000 р. щороку збираються представники громадськості для вшанування як пам'яті жертв Голодомору, так і людей репресованих та депортованих тоталітарним комуністичним режимом. До окупації (2014 р.) Криму Росією у цих заходах разом з активістами української громади Криму регулярно брали участь й представники кримськотатарського народу. У скороченому варіанті церемонії вшанування жертв геноциду української нації біля пам'ятного знаку у Сімферополі продовжують проводити у тимчасово окупованому Криму, проте виникла загроза його існуванню. В рамках загальної політики дискримінації української громади Криму систематичному тиску піддається Кримська єпархія УПЦ Київського патріархату, яка з 2018 р., стала частиною автокефальної ПЦУ. В неї, зокрема, окупанти вже відібрали частину храмів. У 2019 р. нелегітимний окупаційний "суд" ухвалив рішення про звільнення ПЦУ приміщення, на якому встановлений пам'ятний хрест жертвам Голодомору. Станом на 2022 р. церква продовжує його утримувати, але в разі захоплення церковної будівлі окупантами пам'ятний знак, ймовірно, буде демонтовано, адже Росія оголосила себе правонаступницею СРСР та не визнає Голодомор геноцидом української нації.

Ключові слова: пам'ятний хрест жертвам Голодомору, геноцид, українська громада Криму, пам'ятники, пам'ятні знаки.

Andriy IVANETS

Ph.D. in Historical sciences,
leading research worker of the "Holodomor Research Institute" - the
branch of the National Museum of the Holodomor-genocide, Kyiv

THE FIRST MEMORIAL SIGN TO THE VICTIMS OF THE HOLODOMOR IN CRIMEA: FROM IDEA TO PLACE OF MEMORY IN SIMFEROPOL

Abstract. The article highlights the history of the first memorial sign in Crimea to the victims of the Holodomor, which was installed in the form of an Orthodox cross in 2000 on the facade of the Cathedral of the Holy Equal-to-the-Apostles Princes Volodymyr and Olga in Simferopol. The idea of its establishment belongs to the secretary of the Crimean Diocese of the UOC of the Kyiv Patriarchate Pavlo Kushch, who in 2000 was ordained a bishop under the name of Kliment. The nearly three-meter memorial sign in the form of a pedestal and a stele, on which an Orthodox cross entwined with vines and stones are carved, was made and presented to the bishop by Crimean Tatar sculptor and national movement activist Ilmi Ametov. The memorial cross has become a place of remembrance where, since 2000, members of the public have gathered every year to commemorate both the victims of the Holodomor and the people repressed and deported by the totalitarian communist regime. Before the occupation of Crimea by Russia in 2014, representatives of the Crimean Tatar people regularly participated in these events along with activists of the Ukrainian community of Crimea. In an abbreviated version, the ceremony honoring the victims of the genocide of the Ukrainian nation at the memorial in Simferopol continues to be held in the temporarily occupied Crimea, but its existence is threatened. As part of the general policy of discrimination against the Ukrainian community of Crimea, the Crimean Diocese of the UOC of the Kyiv Patriarchate, which since 2018 has become part of the autocephalous

Orthodox Church of Ukraine is subject to systematic pressure. In particular, the occupiers have already taken part of the temples from it. In 2019, the illegitimate occupation "court" decided to vacate the premises of the OCU, where a memorial cross to the victims of the Holodomor was installed. As of 2022, the church continues to hold it, but if the church building is seized, the memorial will probably be dismantled, because Russia has declared itself the successor of the USSR and does not recognize the Holodomor as genocide of the Ukrainian nation.

Keywords: Memorial Cross to the Victims of the Holodomor, Genocide, the Ukrainian Community of Crimea, Monuments, Memorial Signs.

Постановка проблеми. Російська окупаційна влада на території АР Крим та Севастополя проводить політику дискредитації та знищення пам'яті про Голодомор-геноцид 1932–1933 рр. Ідеологія неототалітарної Росії тягнє до цілковитого заперечення існування української нації, відповідно її геноцид, організований комуністичним режимом з центром у Москві у ХХ ст., має бути витіснений до сфери суспільної амнезії. Два тимчасово окупованих південних регіони України перебували до 2014 р. в українському соціо-культурному та інформаційному просторі, хоч і були найбільш специфічними в етнокультурному сенсі територіями Української держави. Відповідно після проголошення незалежності України кримчани отримали широкий доступ до інформації про масові штучні голоди, організовані комуністичним режимом, тому в Криму сформувалися певні традиції вшанування пам'яті жертв Голодомору, які набували все більшої стійкості та популярності. Процес відбувався у складних умовах, адже йому протидіяли кримські проросійські сили, які поділяли російській дискурс заперечення, нівеляції та дискредитації пам'яті про геноцид української нації, а також російські структури, які діяли у автономії та Севастополі. Тим не менше, у Дні пам'яті жертв Голодомору (певний період вони були одночасно присвячені жертвам голодоморів і політичних репресій) в Криму регулярно проходили меморіальні заходи, в яких брали участь представники громадськості, пізніше (особливо у період президентства Віктора Ющенка) органів влади та самоврядування й було створено кілька місць пам'яті. Активно організовували та брали участь у цих заходах представники української громади Криму та кримськотатарського народу.

Відзначимо, що Крим у 1932-1933 рр. перебував у складі РСФРР і зіткнувся з трагедією Голодомору насамперед через втікачів від штучно створеної голодної катастрофи з УСРР, а також у зв'язку із забороною з певного моменту в'їзду для українських селян та вивозу продовольства в Україну. Попри недостатню вивченість ситуації в Кримській АРСР у ті роки можна твердити, що окремі її степові регіони на півночі також стикнулися з проблемою голоду, хоч й у меншому масштабі, ніж сусідні материкові українські райони. Протягом наступних десятиріч до Криму переїхали з різних причин сотні тисяч українців, які самі або їх предки пережили Голодомор.

З моменту захоплення Криму у 2014 р. через політику держави-агресора ситуація із вшануванням пам'яті жертв Голодомору кардинально змінилася. На тимчасово окупованій території відомі факти

знищення літератури про Голодомор [7], переслідування за її зберігання у публічних бібліотеках [4]. Звісно, представники окупаційної адміністрації перестали брати участь у щорічних заходах у День пам'яті жертв Голодомору, а значна частина кримських активістів, які до агресії Росії організовували чи відвідували такі заходи, були державою-окупантом позбавлені свободи або змушені виїхати за межі Кримського півострова.

Непросто складається доля і кількох місць пам'яті, пов'язаних з Голодомором в Криму. Історик С. Громенко у науково-популярній статті про участь Криму у загальноукраїнському процесі відновлення пам'яті про катастрофу згадує про встановлення у листопаді 2008 р. місцевими жителями до 75-х роковин безпрецедентного в українській історії злочину меморіальних знаків жертвам Голодомору 1932–1933 рр. у селах Цілинне, Мирнівка, Переможне, Ясна Поляна, Пахарівка, Смарагдове Джанкойського району [3]. Газетяр тоді так їх описав: "Маленькі, дуже прості і невибагливі, ці пам'ятники збудували самі селяни. Деякі з них, повоєнні переселенці з українських регіонів, самі пережили Голодомор чи втратили рідних. А дехто ще пам'ятає, як втікачі з південних областей тодішньої Української РСР, прорвавшись через загороджувальні заони НКВС, сотнями і тисячами помирали на вулицях кримських сіл і міст" [8]. У Цілинному комуністи пікетували відкриття пам'ятного знаку, а тому міліції довелося втрутитися і зупинити їх.

Інформації про стан місць пам'яті у Джанкойському районі, пов'язаних з Великим Голодом, після початку російської окупації у нас немає. Можна припустити, що, як мінімум, жителі цих населених пунктів Північного Криму вже не можуть так вільно організовувати заходи, як це було до 2014 р., біля них навіть якщо ці місця пам'яті вціліли. Адже російське законодавство, яке незаконно застосовується на тимчасово окупованому півдні України де-факто забороняє безперешкодно проводити публічні заходи, тим більше які суперечать антиукраїнській великодержавній ідеології сучасної Росії. Показова ситуація з першою в Криму меморіальною дошкою жертвам Голодомору 1932–1933 рр., яка була урочисто відкрита у листопаді 2007 р. на будівлі Українського культурно-інформаційного центру у Севастополі [11]. У 2016 р. поруч з цим місцем пам'яті встановили лавочку "для закоханих" і назвали "територія щастя", причому мас-медіа повідомляли, що було не ясно меморіальну дошку демонтовано чи просто закрито афішами [10]. Втім згадані об'єкти у Джанкойському районі та

Севастополі не були першими меморіалами жертвам Голодомору в Криму.

Вже у 2000 р. у Сімферополі у ніші на фасаді будинку, де розташований Собор рівноапостольних князів Володимира і Ольги Української Православної Церкви Київського Патріархату (з 2018 р. – помісної автокефальної Православної Церкви України), було встановлено пам'ятний знак жертвам Голодомору у вигляді хреста. З цього моменту він перетворився на місце пам'яті. Причому у цій якості завдяки позиції духовенства та потребам української громади Криму він продовжив функціонувати навіть після початку російської окупації.

Оскільки історія цього загроженого в умовах окупації Криму об'єкта культурної спадщини поки не знайшла свого відображення у наукових розвідках, тому метою цієї статті є її реконструкція. Для цього будуть використані як усноїсторичне джерело – спогади митрополита Сімферопольського і Кримського ПЦУ Климента (Куца), записані нами у червні 2022 р. у Михайлівському монастирі в Києві, так і друковані джерела. Методи усної історії допомагають вивчати соціокультурну та суспільно-політичну ситуацію в Криму в умовах його тимчасової окупації. Там, де цитуються слова митрополита Климента і не вказано посилання, використовується основне джерело статті – інтерв'ю. Поеднання аналізу усноїсторичного та оприлюднених джерел дозволяє в цілому досягнути поставленої мети.

Виклад основного матеріалу. Митрополит Климент народився у Сімферополі в 1969 р. у родині з українськими і болгарськими коріннями, отримав вищу освіту у Харкові. У 1995 р. став кліриком УПЦ Київського патріархату. Через два роки був призначений секретарем Кримської єпархії – на цій посаді в нього і виникла думка щодо встановлення пам'ятного знаку жертвам Голодомору. Мабуть, цьому могло дати додатковий стимул і офіційне запровадження у 1998 р. указом Президента України Дня пам'яті жертв Голодомору. Архієрей Климент згадує, що “українська громада Криму не змогла пробити ту стіну ненависті до всього українського, яка була в Криму, в кримській владі, особливо, що стосувалося теми Голодомору”, представники останньої “боялися жорстокої правди і...виступали проти підняття цієї теми”. Складність була також в тому, що у секретаря єпархії “було бажання, а не було ідеї”. “По-перше, це впиралося в кошти. По-друге, в реалізацію ідеї. Я розумів, що місця нам ніхто ніде в Криму не дасть для встановлення пам'ятного знаку, бо для цього треба експертизи, заявки, сесії”, пригадає митрополит.

Поштовхом для визначення форми пам'ятного знаку стала поїздка в Судак у 1998 р. чи 1999 р. “ І підїжджаючи до Судака я звернув увагу, що по дорозі в місто праворуч великий пагорб і там цікаві кам'яні скульптури. Я не знав що це. Для чого воно поставлено. Цвинтар це чи інше місце, але воно притягнуло мою увагу. Я піднявся на той пагорб, дивлюся з білого каменю шикарний пам'ятник. Він

був присвячений історії кримськотатарського народу. Зараз не можу сказати в пам'ять якої події він був поставлений. Але на що я звернув увагу: стояла кримськотатарська стела, яка встановлюється на кримськотатарських цвинтарях на могилах померлих, зверху була вибита з каменю чалма, притому ці стела і чалма були на великому шматку міцного білого каменю витесані і позаду була решітка з виноградною лозою. І ця стела мене так вразила своєю художністю, художнім виконанням. Я кажу собі: «Стоп. Це залишити, це залишити, це замість стели поставити хрест і буде дуже цікавий пам'ятник. Мені сподобався сам задум. Це був дуже оригінальний задум, при тому що давньої кримської традиції, бо багато пам'ятних знаків прекрасно в будівлях робилися з білого альмінського каменю – це дуже древній вапняк, який можна було різати і він міцний, довговічний у використанні”, розповів під час інтерв'ю митрополит Климент.

Очевидно, архієрей розповідав про пагорб Орман-тепе (у перекладі з кримськотатарської “Ліс на холмі”) у с. Таракташ, розташований поруч з дорогою на Судак. Після депортації кримськотатарського народу у 1944 р. село було перейменовано у Дачне, старовинний мусульманський цвинтар на пагорбі зруйнували, а на його вершині збудували вертолітний майданчик. У 1998 р. відомий кримськотатарський скульптор і діяч національного руху Ільмі Ганійович Аметов (1947–2011 рр.), псевдонім за назвою родового села в Криму – Ільмі Амет Байрач) встановив на ньому пам'ятник Сеїтоглу Сейдамету, який є його предком, та двом його односельцям, яких без достатніх доказів звинуватили у вбивстві ігумена Кизилташського монастиря Парфенія, судили і стратили у 1868 р. Сумніви у версії слідства були одразу і їх висловлюють вже понад півтора століття різні спостерігачі та дослідники. Сучасний кримський дослідник Юрій Белов, який багато років ретельно вивчав обставини вбивства ігумена, написав у 2015 р.: “Скажу одразу, що, добре знаючи матеріали справи, я не вірю у провину страчених, яка насправді не була доведена” [2].

У пам'ятник на Орман-тепе вмонтована плита з іменами трьох страчених жителів Таракташа і написом кримськотатарською мовою: “Вогонь впав на Таракташ. Ми стали жертвами і віддані землі”. У серпні 2000 р. архієрейський собор РПЦ визнав ігумена Парфенія святим. На жаль, автори житія спиралися, на нашу думку, на необґрунтовану версію слідства та взагалі у спотвореному вигляді виклали відносини Парфенія з кримськими татарами. Такі підходи є сумнівними не лише з історичної точки зору, а й тому що несуть конфліктогенний потенціал у міжнаціональних та міжконфесійних відносинах. Історії різних християнських церков знають неодноразові приклади виправлення подібних житій або навіть взагалі скасування культу деяких святих, житія яких пов'язані з етноконфесійними конфліктами (наприклад, про “кривавий навіт”).

Секретар Кримської єпархії УПЦ Київського патріархату Павло Куц у 2000 р. був пострижений у монахи під ім'ям Климент і висвячений на єпископа Сімферопольського і Кримського. Він згадує, що любив подорожувати Кримом. Під час робочих поїздок до Судака священнослужитель неодноразово за запрошенням брав участь у заходах, організованих кримськотатарськими громадськістю та органами національного самоврядування – таких як День пам'яті жертв депортації 18 травня, Хидирлез тощо. Під час одного з них орієнтовно у 1999 р. представник УПЦ КП у публічній промові поділився враженнями від пам'ятного знаку в Таракташі (Дачному), який його так вразив. По завершенні заходу до нього підійшов чоловік і, як згадує митрополит, сказав: “Я скульптор, я це робив, і взагалі у мене є ідея створити парк кримськотатарської скульптури, відродити самі красиві і самі пам'ятні знаки, які зруйновані, напівзруйновані, щоб зробити сучасний каталог, антологію древньої кримськотатарської скульптури”. Очевидно, що тут йдеться про ідею створення парку давньотюркської скульптури, яку І. Аметов багато років виношував і пізніше зробив спробу реалізувати під Судакком у районі Капселі, але шовіністично налаштовані вандали знищили його балбал – “культегін хан” (“камінь на постаменті”), коли поруч “випадково” опинилися журналісти російського телеканалу “НТВ” і зняли сюжет про цей варварський акт [9]. Ймовірно, православний священнослужитель під час першої зустрічі також поділився своїми планами щодо пам'ятного знаку жертвам Голодомору. Так почалася співпраця українського клірика та кримськотатарського митця.

На той момент І. Аметов мав вже великий життєвий і професійний досвід. Він народився у 1947 р. в м. Катта-Курган Самаркандської області Узбекистану, куди була депортована його родина. Виховувався дідом з бабцею, адже його батька позбавили свободи через конфлікт з міліціонером, який образив його національну честь. У 1966 р. він поступив до політехнічного інституту м. Навої та почав діяльність у кримськотатарському національному русі, за що через два роки був виключений із вишу. Тоді ж він з родиною зробив спробу оселитися в Криму, але через відсутність прописки мав виїхати у м. Кримськ на Кубані. Під тиском влади переїхав до Москви, де познайомився з дисидентами (серед яких – П. Григоренко, А. Сахаров, В. Новодворська, І. Габай), а потім через переслідування КДБ – до Баку. У столиці Азербайджану І. Аметов у 1971–1974 рр. навчався на факультеті художньої обробки каменю Бакинського державного художнього училища, де отримав фах скульптора-монументаліста, а потім працював у реставраційних майстернях [1]. У 1977 р. він знову переїхав до Краснодарського краю, а у 1987 р. зумів повернутися на омріяну землю батьків – до Криму, де спочатку оселився у родичів у м. Старий Крим, де

його знову не прописували, а потім перебрався до Сімферополя.

На момент зустрічі з майбутнім єпископом Климентом за плечима в майстра вже був чвертьвіковий досвід створення скульптур – свою першу скульптурну композицію він створив із граніту в 1974 р. у вірменському селі на знак пам'яті загиблих воїнів під час Другої світової війни. До речі, на землі батьків чи не першою його роботою стала реставрація у 1987-1988 рр. власними силами чаш джерел у середньовічному вірменському монастирі Сурб-Хач (під Старим Кримом), який на той момент був закинутим. У Криму талант І. Аметова розкрився особливо – він допомагав оприявнити у публічному просторі присутність корінного народу, відновити його культурний спадок. Його зусиллями, зокрема, створено пам'ятні знаки жертвам депортації у кількох регіонах Криму, пам'ятник жертвам Другої світової війни у с. Сонячна Долина під Судакком.

Разом з іншим скульптором І. Аметов брав участь у створенні погруддя дисидента генерала П. Григоренка, який мужньо відстоював права кримськотатарського народу в тяжкі часи гонінь і був за це кинутий комуністичним режимом в лабети каральної психіатрії. Після того як влада Запорізької області чотири роки відмовляла родичам героя у встановленні пам'ятника на його малій батьківщині – у с. Борисівка Бердянського району [6], Меджліс кримськотатарського народу та активісти НРУ ухвалили рішення встановити погруддя в Криму. 17 травня 1999 р, напередодні 54-х роковин депортації, І. Аметов всупереч позиції кримської влади та комуністів разом із співвітчизниками – кримськими татарами та представниками української громади Криму встановив пам'ятник правозахиснику та другу кримськотатарського народу на одній з центральних площ у Сімферополі – Советській, яку після того частина сімферопольців неофіційно називає Григоренківською.

Митрополит Климент так згадує складну ситуацію навколо собору святих рівноапостольних князів Володимира і Ольги у кримській столиці та встановлення пам'ятного знаку жертвам Голодомору у 2000 р.: “Збіг обставин був: я ж з 1996-го року воював з кримською владою за приміщення в місті Сімферополі і в тій ніші, де було поставлено хрест, була велика-велика фанерна дошка оббита жерстю, де були намальовані Володимир і Ольга, українськими літерами було написано «Українська Православна Церква Київський Патріархат», але з часом воно все вигоріло, вигляд вже було втрачено. Прибирати було страшно, бо там би дірка була, у мене суди, і тут я розумію, що на приміщенні немає хреста, купола нема, на фасаді нема, дзвіниці нема і є просто архітектурна споруда без хреста, тому привід забрати це приміщення у нас є. Це приміщення не позначене як культове. Отак через збіг обставин – суди, сесія ВР Криму. Нам приміщення виділили спочатку в безстрокове користування, потім фонд майна через прокуратуру

оскаржив це рішення, потім Верховна Рада АРК приймає уже за [головування Бориса – А.І.] Дейча рішення, що дають це приміщення мені за 1 гривню [за рік – А.І.]. Здається це вже 2001 рік. Але це затягнулося в часі і загроза, що у мене це приміщення буде забрано була дуже велика. І тут якраз втілення цієї ідеї. Скульптор, правда, не зробив решітку, але другу сторону, другий план він зробив таким лояним битим камінням – як обламани доли людей і опоясав це виноградною лозою”.

Питання встановлення пам'ятного знаку впиралося також у відсутність якісного інкерманського каменю для створення скульптури. Влітку 2000-го року скульптор повідомив єпископа Климента, що знайшов неподалік від свого дому на розі вулиць Севастопольської та Д. Ульянова закинуті після будівництва дві брили, які не використали і не вивезли через їх значну вагу. Одна з них була велика, а інша значно менша. “Дивись: у нас вже каміння є і на постамент, і на стелу”, сказав тоді І. Аметов. Архієрей згадує, що скульптор “дуже швидко вибив цей камінь” – робота над пам'ятним знаком жертвам Голодомору 1932–1933 рр. розпочалася влітку, а восени 2000 р. вже була завершена.

Під час встановлення пам'ятного знаку напередодні Дня пам'яті жертв Голодомору у 2000 р. стався ризикований технічний інцидент. Митрополит Климент в інтерв'ю так його описав: “Потім ми його привезли на площу. Одна справа була його вибити. А інша справа ці дві брили доволокти до приміщення церкви і не просто дотягнути, а ще поставити в нішу, яка розташована на висоті, має глибину та обмежене коло зверху. Його [пам'ятний знак – А.І.] треба було туди втиснути. ...Коли поставили постамент, я кажу: «Слухайте, а це же ще й колья просвердлити, вбити

треба, щоб потім на неї поставити сам хрест». Тут я зрозумів, що (сміється – А. І.) щось не то сказав, бо його взагалі треба було якось в нішу поставити, а я вже не говорю, що його треба нанизати на штирі. Ільмі мені каже, що не треба нічого, бо камінь стабільний, тяжкий, рівна поверхня забезпечує від коливання і падіння. От єдине що з тильного боку у нас є достатній проміжок, тому ми його будемо кріпити з внутрішньої сторони. Піднімаємо другу частину. Якщо ми розвантажували з машини з допомогою клешні крану, то спробували нею ж ставити в нішу. А воно не йде, тому що нема можливості коливання і обмеження руху, тому що кліщі впиралися в стіну і не давали просунути те каміння вглиб. Взяли стропи, обмотали, закріпили края, починаємо піднімати. Піднімаємо та й піднімаємо, я стою поруч і уже коли рухом коливання починаємо загоняти камінь на постамент у нас обриваються стропи і цей камінь падає. Єдине що добре, що він впав не плашмя, а як стояв на землю своєю основою, тому він не поколовся, не завдав шкоди. Єдине, що треба було просто відскочити трохи вбік, бо так воно по ногам би й вдарило. Такий момент був не дуже приємний і страшний. Але у мене шок був не від того, що він впав, а від уявлення, що якщо б він впав і розколовся, бо тоді б вся робота була би просто знищена і далі не було б жодного сенсу його якось поновлювати. ...За другим разом ми поставили. Якраз він дуже добре став. Ми вже зрозуміли нюанси як його треба ставити. У нас був м'який качок. Ми тільки підняли і м'яким качком поставили, палками підперли і він опинився на своєму місці».

Символіка пам'ятного знаку: поламани доли та надія на вічне життя

Пам'ятний знак розміром близько трьох метрів, виготовлений із білого інкерманського вапняку, складається із п'єдесталу та стели з православним хрестом, увитим виноградом, на фоні каміння. Він встановлений у ніші фасаду будівлі, в якій розташовані собор святих рівноапостольних князів Володимира і Ольги, менший храм, єпархіальне управління, Кримський православний духовний центр. Перед будівлею є невеликий майдан, який виходить на перетин вулиць Севастопольської та Козлова, що дозволяє проводити публічні заходи перед пам'ятним знаком.

Митрополит Климент так розшифровує в інтерв'ю у 2022 р. символіку пам'ятного хреста: «Другий план скульптор зробив таким ломаним битим камінням – як обламани долі людей і опоясав це виноградною лозою. Виноградна лоза є символом, по-перше, Христа (один із символічних образів Його: «Я є лоза істини»). Взв'язавши гроно виноградне Він сказав: «Пийте це. Це є кров моя Нового Заповіту». Далі багато є образів, де Ісус Христос ногами чавить вино в діжі, а з Його ребра виростає лоза з гронами і воно тримає Христа в своїх руках. Тобто виноградна лоза в християнській символіці дуже символічна. І вона пов'язана з Христом. Виходить тут хрест символ смерті і Воскресіння, Життя вічного, і одночасно жива лоза, яка опоясує, – це життя безкінечне з Христом. Тобто без зображення Ісуса Христа є велике символічне значення самої скульптурної композиції. Вона зчитується. Вона дуже зчитується. І вона унікальна за задумом і реалізацією, тому що символіка в церкві, то дуже складна річ і не всі можуть впоратися з вирішенням цієї складної задачі». «Дуже малими художніми засобами була досягнута велика духовна сила», – підкреслює архієрей.

У 2001 р. в інтерв'ю він розповів про подарунок кримських татар, як «конкретний добрий приклад» їх взаємодії з православними українцями Криму, і описав його так: «Цей хрест з одного боку прикрашений візерунком у вигляді виноградної лози, з іншого – битим камінням. Вони, даруючи сказали, що лоза символізує вічне життя (як у православ'ї, так і в мусульманстві), а биті та рублені скелі — життя, що не відбулося» [5, с. 544].

Він також розповів, що було питання: який текст вибити на постаменті — слова «Жертвам Голодомору» через дрібний шрифт не були б, на його думку, читабельні, а дата «1932–1933» могла викликати «певну реакцію» і це б призвело до спалювання пам'ятного знаку. Після довгих вагань вирішили залишити п'єдестал у первинному вигляді. «Моє побоювання відносно осквернення не було безпідставним, тому що один чи два рази хрест заливали фарбою. Брала флакончик з чорнилами і кидали, але слава Богу, що удар приходився по нижній стелі [п'єдесталу – А. І.] та по стіні. Плюс сонячний бік, воно вигоріло і не завдавало великої шкоди. А ось якщо б потрапили вище, то шкода було б роботи», – пояснює митрополит Климент.

Починаючи з 2000 р., у третю суботу листопаду, біля пам'ятного хреста жертвам Голодомору у Сімферополі щороку відбуваються церемонії вшанування загиблих українців з вини організаторів геноциду українського народу. Швидко склався порядок заходу – орієнтовно, він виглядав так: архієрей Климент служив панахиду, потім виступали представники громадськості та політичних сил переважно української громади Криму та кримськотатарського народу і запалення свічок в пам'ять жертв геноциду. Частина виступаючих ділилася власним досвідом виживання під час Голодомору, інші – роздумами про вплив злочину 1932–1933 рр. та політики загалом комуністичного тоталітарного режиму з центром у Москві на долю української нації, про актуальні проблеми постгеноцидного суспільства.

Пам'ятний хрест став місцем для вшанування жертв тоталітарного СРСР і у дати не пов'язані з Голодомором. Митрополит Климент згадував у червні 2022 р.: «Восени 2000-го... року ми вперше на вулиці відзначили День пам'яті жертв Голодомору. Далі всі панахиди, які були пов'язані не тільки з жертвами Голодомору, а й з репресіями, з комуністичним кривавим терором ми громадою правили біля хреста на вулиці. Слава Богу, була площа, було місце, де ми могли зібратися і багато людей бачили. Це в центрі Сімферополя. Приємно було те, що жодного разу не було провокацій. Неприємно було те, що жодного разу кримська влада не прийшла. Може, один раз...». Варто уточнити, що представники влади брали участь у заходах, але це були у певні роки співробітники Представництва Президента України в АР Крим, депутат Верховної Ради АР Крим від НРУ Л. Пілунський чи інші представники української громади. Критично відгукнувся архієрей Климент про організацію заходів вшанування жертв Голодомору у 2005 р. у перший рік президентства В. Ющенка, який приділяв особливу увагу відновленню пам'яті про геноцид української нації. Тоді на короткий час після Помаранчевої революції Раду міністрів АР Крим сформували переважно із представників проукраїнських помаранчевих політичних сил і заходи до Дня жертв Голодомору у Сімферополі були організовані доволі масштабні. До речі, в піку їм того дня провели контрзаходи комуністи та шовіністична газета «Кримська правда». Тим не менше, митрополит Климент звертає увагу, що захід влади на площі Советській у центрі Сімферополя відбувся, на його думку, у не вдалому місці – на стоянці, тоді як можна було використати для цього майданчик перед пам'ятним хрестом жертвам Голодомору. За спогадами кримського архієрея, 2006 року керівники Криму, у тому числі «помаранчевий» прем'єр-міністр, знову проігнорували захід української громади, а пішли у собор Петра і Павла УПЦ Московського патріархату, де правилася панахида «не за жертвами Голодомору 1932–1933 років, а взагалі за всіма

жертвами голодоморів: і Ленінграда, і 1920-х рр., і 1946 р.", тобто "розмивалася сама дата".

Важливим позитивним аспектом функціонування цього місця пам'яті у довоєнний період було те, що воно слугувало взаєморозумінню та поєднанню зусиль представників української громади Криму та кримськотатарського народу. У ґрунті був, звісно, дар кримськотатарського скульптора єпископу Клименту. У 2000–2013 рр. у всіх заходах біля пам'ятного хреста у День пам'яті жертв Голодомору, а також і багатьох інших, разом з кримськими українцями брали участь кримськотатарські активісти та активістки. Митрополит Климент надзвичайно тепло згадує ветерана кримськотатарського національного руху Зампіру Асанову (1941–2014), яка регулярно брала участь у заходах біля пам'ятного знаку і була "дуже релігійною і побожною". "В її права і обов'язки входило гуртування жінок в тих місцях, де вони збиралися, але як представниця релігійної спільноти. Я так розумів, тому що вона завжди ходила в спеціальному покритті, що відрізняло її від інших жінок. Навколо неї завжди гуртувалися жінки і молитву, яку вона читала перед ними на всіх заходах, робила тільки вона. Вона була як старша сестриця в церквах у мусульманській традиції", згадує єрарх ПЦУ. Він також розповідає: "Зампіра ханум завжди брала благословіння, цілувала руку. Це теж мене вражало. Ця її побожність, ця її внутрішня віра. Це не зовнішнє було, було внутрішнє покликання. Вона ставилася до мене як до людини церковного сану. ...Для мене було дуже приємно не з точки зору гордині: подивіться, мені і мусульмани руку цілують. Ні. Це було духовне єднання з віруючою людиною".

Жорстокі виклики для цього місця пам'яті принесла окупація Росією Криму у лютому–березні 2014 р. Окупаційна російська влада, звісно, офіційно не вшановує загиблих страшною голодною смертю українців, більше того намагається дискредитувати пам'ять про Голодомор як геноцид українського народу. До того ж вона незаконно демонтувала кілька пам'ятників, пов'язаних з українською історією та культурою, де-факто заборонила кримчанам проводити традиційні публічні заходи, наприклад, біля погруддя Т. Шевченку у Сімферополі 9 березня чи на центральній площі Сімферополі 18 травня, у День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу. Загалом українська громада Криму, яку Росія перетворила на одну з найбільш дискримінованих етнічних спільнот (поруч з кримськотатарським народом), позбавлена можливостей повноцінно задовольняти навіть свої інформаційно-культурні потреби, перебуваючи під постійним інформаційно-пропагандистським, адміністративно-судовим, а то й кримінальним тиском. В умовах знищення абсолютної більшості довоєнних українських громадсько-політичних та культурно-освітніх структур Кримська єпархія УПЦ Київського патріархату, а потім автокефальної ПЦУ перетворилася для

кримських українців на один з небагатьох центрів підтримання не тільки духовного життя, а й збереження національної ідентичності. Втім і сама єпархія, клір та віряни якої відмовилися перереєструватися за законами держави-окупанта, зазнала великих втрат.

У результаті цілеспрямованої політики держави-агресора – Росії, з моменту окупації кількість структур цієї конфесії в Криму різко скоротилася з 2014 р. до 2021 р. з 46 релігійних громад, 2 братств і 1 монастиря до 7 громад, а священників – з 23 (за іншими даними з 15) до 4 осіб. Таким чином, кількість парафій під тиском окупаційної влади зменшилась у більше, ніж 6 разів, а кількість священнослужителів – майже у 3,5–6 разів.

Тим не менше навіть за цих вкрай несприятливих обставин заходи біля пам'ятного хреста в окупованому Сімферополі відбуваються щороку, хоч і у дещо зміненому форматі. Митрополит Климент у червні 2022 р. розповів: "До 2014 року ми правили велику панахиду і це по часу було трошки довше, ніж ті поминальні служби, які ми правили із 2014 року. Бо основну панахиду ми правили в церкві, оскільки вона довга, а вже літню заупокійну правили біля хреста. Вона трошки коротша. Але присутність наша біля цього хреста, кількість людей, яка збиралася, і сам акцент на тому, що ми згадуємо пам'ять померлих, він привертав увагу. І приємно вражало те, що навіть після 2014 року ніхто жодного разу не робив якісь вигуків проти нашої церкви, проти того, що ми правимо панахиду, жодної провокації не було. Це дуже серйозно. Тому що кожного разу як ми виходили на вулицю, то були певні побоювання, але ми виходили. Виходили з хоругвами, виносили стіл, ставили свічки, лампади, люди несли квіти, ставився хліб. Після завершення заходу лишалися *"горіти лампади і їх ніхто не тушив, не громив, не крав"*.

Окрім скорочення служби біля пам'ятного хреста з 2014 р. у церемонії вшанування жертв Голодомору помітні й інші зміни. Очевидно, що тепер представники окупаційних органів влади не беруть участь у заходах біля нього. Велика частина активістів української громади Криму, яка брала участь в організації у листопаді вшанування жертв комуністичного режиму, змушена була під тиском окупаційного режиму виїхати на материк чи була позбавлена свободи. Останній раз, як згадує митрополит Климент, під час окупації кримські татари "прийшли після Пасхи 2014 року, перед подіями депортації". "Пам'ятаю вони плов принесли, самсу. Це був як поминальний обід. Панахиди по загиблим під час депортації я все одно правлю. Під час депортацій померли і українці, і болгарі. Моя бабця була депортована", – розповів митрополит.

Висновки і пропозиції. Встановлення пам'ятників є одним із способів символічного маркування простору. Вони, за визначенням М. Фуко, формують "режим правди". Це пов'язано з тим, що твори візуального мистецтва у публічному просторі створюють враження очевидного, загально-прийнятого або й загальновизнаного. Пам'ятники

легітимізують певну владну модель. Політика із створення інформаційної блокади навколо злочину Голодомору, яку десятиліттями проводила влада СРСР, унеможлиблювала у публічному просторі вшанування жертв геноциду до кінця існування цієї держави. Із здобуттям Україною незалежності у 1991 р. процес подолання штучно створеної амнезії суспільства щодо трагедії 1932–1933 рр. прискорився і поступово знайшов підтримку органів державної влади. Втім усвідомлення громадянами масштабів і наслідків злочину Голодомору мало регіональну специфіку. У Криму, де під час Другої світової війни було знищено велику кількість кримчан, де гітлерівські та сталінські режими проводили геноциди етнічних спільнот та народів, на формування свідомості населення мала у другій половині ХХ ст. величезний вплив радянська пропаганда. Навіть в умовах незалежної України значна частина кримчан зберігала ідентичність советської/радянської людини з її часто негативним ставленням до визнання злочину Голодомору або спробою нівелювати його суть та масштаб. Посилював ці установки й потужний російський інформаційно-пропагандистський вплив на кримчан, адже влада Росії докладає величезних зусиль для заперечення геноцидний характеру подій в Україні у 1932–1933 рр. Разом з тим зникнення репресивного ставлення до пам'яті про Голодомору у 1990-ті рр. призвело до пошуків представниками української громади Криму, серед якої було чимало його свідків або їх нащадків, способів її репрезентації у публічному просторі та вшанування жертв колосального злочину комуністичного режиму. Перший пам'ятник їм у світі з'явився в Канаді у 1983 р., у окремих регіонах північної та центральної України перші пам'ятні знаки у вигляді хрестів, як правило на місці поховань жертв Голодомору, встановили наприкінці 1980-х рр., а за часів Незалежності країни їх кількість зростає багатократно.

У цих умовах у 1999–2000 рр. відбулася співпраця секретаря Кримської єпархії УПЦ Київського патріархату Павла Куца/єпископа Сімферопольського і Кримського Климента (висвяченого у архієреї у липні 2000 р.), який виношував ідею пам'ятного знаку жертвам Голодомору, та кримськотатарського скульптора, діяча національного руху І. Аметова, який реалізував задум українського священнослужителя на волонтерських засадах. У 2000–2013 рр. пам'ятний хрест жертвам Голодомору, встановлений ними на фасаді собору святих рівноапостольних князів Володимира і Ольги у Сімферополі, став місцем де громадськість регулярно проводила публічні заходи як у День пам'яті жертв Голодомору, так і в інші дні пам'яті жертв комуністичного режиму. Був вироблений певний ритуал цих заходів, який включав у себе молитву за загиблими (панахиду), виступи свідків злочину та представників громадськості щодо впливу трагедії на долю української нації та актуальних проблем Криму та України загалом, запалення свічок. Цікаво, що попри яскраво

виражену конфесійно-релігійну символіку пам'ятного знаку – наявність православного хреста – у церемоніях вшанування пам'яті загиблих голодною смертю у 1932–1933 рр. регулярно брали участь не тільки українці різних конфесій або поглядів на релігію, а й кримськотатарські активісти. Показово й те, що й до російської агресії 2014 р. керівники автономії відвідували у пам'ятні дні заходи біля пам'ятного хреста. Попри це він все ж перетворився на місце пам'яті, яке позитивно впливало на формування пам'яті суспільства про злочин комуністичного режиму.

Окупація Криму створила загрозу для існування пам'ятного хреста жертвам Голодомору у Сімферополі. Окупаційна адміністрація активно маркує простір тимчасово окупованого Криму, зокрема, з допомогою незаконного встановлення великої кількості пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіалів, меморіальних дошок, які відбивають насамперед російсько-імперський дискурс. Під час "пам'ятникобудівельного буму" були відкриті об'єкти на честь організатора Голодомору – Й. Сталіна. До того ж з 2014 р. окупаційна влада відбирає храми та інші приміщення в УПЦ Київського патріархату/ПЦУ різними способами – від силового захоплення (у селищі Перевальному, у місті Севастополі) до адміністративного та квазісудового тиску. Щодо будівлі у Сімферополі, в ніші якої встановлено пам'ятний знак жертвам Голодомору, є рішення 2019 р. нелегітимного окупаційного "суду" з вимогою до ПЦУ остаточно звільнити це приміщення. За два роки до того так вже була захоплена російськими силовиками частина приміщень у Сімферополі, де розташовувалося єпархіальне управління. В разі силового захоплення окупантами собору святого Володимира і Ольги пам'ятний хрест, ймовірно, буде демонтовано.

Полегшити захист майнових прав ПЦУ в окупованому Криму могла б передача згаданих приміщень церкві, що дозволило б більш повно використати міжнародні судові інстанції. Цього року Верховна Рада України зробила перший крок для цього, визначивши юридичний механізм процесу передачі майна в умовах відсутності легітимної влади в окупованому Криму. Сподіваюся, що виконавча влада України завершить цей процес, а також на те, що перше в Криму місце пам'яті жертв Голодомору продовжить виконувати свою місію нагадування про мільйони злочинно знищених комуністичним режимом українців.

1. Автор ВУЕ. Аметов, Ільмі Ганійович. *Велика українська енциклопедія*. 28.01.2021. URL: <https://vue.gov.ua/Аметов,ІльміГанійович>
2. Белов Ю. Кизилташ — загадки истории. Дело игумена Парфения. 2015. URL: <https://proza.ru/2015/11/21/1650>
3. Громенко С. Голодомор і Крим: на шляху відновлення історичної пам'яті. *Крим.Реаліі*. 24.11.2019. URL: <https://ua.krymr.com/a/golodomor->

- i-krym-na-sliakhu-vidnovlennia-istorychnoi-pamiati/29618702.html
4. Директора библиотеки в Крыму оштрафовали, обнаружив запрещенную в России книгу о голодоморе. *Медиазона*. 16.01.2015. URL: <https://zona.media/news/2015/16/01/oshtrafovali-biblioteki>
  5. Дорошенко Ю. Багатоконфесійний півострів. Київському патріархату кримські татари подарували кам'яний хрест, а московському влаштували "хрестоповал". *Дорошенко Ю. Без догмати: релігійні магістралі*. Київ: Ярославів Вал, 2012. С. 540–544.
  6. Ковальчук Г. Бентежний дух майстра. *Всеукраїнський інформаційно-культурний центр*. 06.06.2012. URL: <http://vikcentr.narod.ru/ilmiametov.html>
  7. Марионетки Кремля в Крыму сжигают книги о Голодоморе, - активисты. *Цензор.нет*. 30.12.14. URL: marionetki_kremlya_v_krymu_sjigayut_knigi_o_golodomore_aktivisty_foto
  8. Попри спротив. *Кримська світлиця*. 28.11.2008. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=vip&viplD=351>
  9. Тарасов І. «Бунтівний скульптор». Як кримський татарин відновлював історичну топоніміку півострова. *QHA media*. 14.12.2018. URL: <https://qha.com.ua/uk/novosti-uk/buntivnij-skulptor-yak-krimskij-tatarin-vidnovlyuvav-istorichnu-toponimiku-pivostrova/>
  10. У Криму назвали "щастя" місце пам'яті жертв Голодомору: з'явилося відео. 15.02.16. URL: https://novyny.online.ua/amp/u-krimu-nazvali-shchastyam-mistse-pamyati-zhertv-golodomoru-zyavilosya-video_n735290/
  11. Україна вшанувала пам'ять жертв Голодомору. *Сайт "Радіо Свобода"*. 25.11.2007. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/973175.html>
  4. [Without author]. (2015). *Dyrektora byblyoteky v Krymu oshtrafovali, obnaruzhyv zapreshhennuju v Rossii knygu o golodomore* [The director of a library in Crimea was fined after discovering a book about the Holodomor banned in Russia]. URL: <https://zona.media/news/2015/16/01/oshtrafovali-biblioteki> (in Russian).
  5. Doroshenko Ju. (2012). *Bagatokonfesijnyj pivostrov. Kyi'vs'komu patriarhatu kryms'ki tatory podaruvaly kam'janyj hrest, a moskovs'komu vlashtuvaly "hrestopova"* [A multi-religious peninsula. The Crimean Tatars presented the Kyiv Patriarchate with a stone cross, and the Moscow Patriarchate held a "overthrow of crosses"]. *Doroshenko Ju. Bez dogmaty: religijni magistrali*. Kyiv: Jaroslaviv Val, 2012. P. 540–544. (in Ukrainian).
  6. Kovalchuk H. (2012). *Bentezhnyj duh majstra* [The perplexing spirit of the master]. *Vseukrai'ns'kyj informacijno-kul'turnyj centr*. URL: <http://vikcentr.narod.ru/ilmiametov.html> (in Ukrainian).
  7. [Without author]. (2014). *Maryonetky Kremlja v Krymu szhygajut knygy o Golodomore, - aktyvisty* [Kremlin puppets in Crimea burn books about the Holodomor – activists]. URL: marionetki_kremlya_v_krymu_sjigayut_knigi_o_golodomore_aktivisty_foto (in Russian).
  8. [Without author]. (2008). *Popry sprotyv* [Despite opposition]. *Kryms'ka svitlycja*. 28.11.2008. (in Ukrainian).
  9. Tarasov I. (2018). *«Buntivnyj skul'ptor». Jak kryms'kyj tataryn vidnovljuvav istorychnu toponimiku pivostrova* ["Rebellious Sculptor". How the Crimean Tatar restored the historical toponymy of the peninsula]. URL: <https://qha.com.ua/uk/novosti-uk/buntivnij-skulptor-yak-krimskij-tatarin-vidnovlyuvav-istorichnu-toponimiku-pivostrova/> (in Ukrainian).
  10. [Without author]. (2016). *U Krymu nazvaly "shhastja" misce pam'jati zhertv Holodomoru: z'javylosja video* [In Crimea, the place of memory of Holodomor victims was called "happiness": a video appeared]. URL: https://novyny.online.ua/amp/u-krimu-nazvali-shchastyam-mistse-pamyati-zhertv-golodomoru-zyavilosya-video_n735290/ (in Ukrainian).
  11. [Without author]. (2007). *Ukrai'na vshanuvala pam'jat' zhertv Holodomoru* [Ukraine commemorated the victims of the Holodomor]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/973175.html> (in Ukrainian).

References

1. Author VUE. (2021). *Ametov, Il'mi Ganijovych. Velyka ukrai'ns'ka encyklopedija*. [Great Ukrainian encyclopedia]. URL: <https://vue.gov.ua/Ametov, Il'mi Ganijovych> (in Ukrainian).
2. Belov Ju. (2015) *Kyzyltash – zagadky istorii. Delo igumena Parfenyja* [Kiziltash - the mysteries of history. The case of hegumen Parthenius]. URL: <https://proza.ru/2015/11/21/1650> (in Russian).
3. Hromenko S. (2019). *Golodomor i Krym: na shljahu vidnovlennja istorychnoi pam'jati*. [Holodomor and Crimea: on the path of remembrance of historical memory]. *Krym.Realii*. URL: <https://ua.krymr.com/a/golodomor-i-krym-na-sliakhu->

Світлана КАГАМЛИК

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID: 0000-0003-4732-1410
Email: kagam@i.ua

Микола ОБУШНИЙ

доктор політичних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID: 0000-0002-9121-5095
Email: mobushnyy@gmail.com

**ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ
ВІЙНИ: ПОЛЮСИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ**

Анотація: У статті з'ясовано роль провідних православних інституцій України – Православної Церкви України і Української Православної Церкви Московського Патріархату – в умовах повномасштабної війни Росії проти України. Зауважено, що війна стала могутнім каталізатором національної ідентифікації та цивілізаційного вибору інституцій українського православ'я, позиції яких остаточно поляризувало повномасштабне вторгнення російських військ. Зроблено висновок, що ПЦУ в умовах війни бачить свою роль передусім у безперервному постачанні капеланів для Збройних Сил України. Вони виконують функції задоволення духовно-релігійних потреб українських воїнів, забезпечення їх необхідними припасами, соціально-психологічною допомогою. Церква надає добровільну допомогу українським родинам, чії домівки були зруйновані окупантами. На це спрямована соціальна ініціатива Фонду митрополита Епіфанія щодо будівництва тимчасового житла для мешканців Київщини. Презентацією Української автокефалії у світі стало представництво ПЦУ в асамблеї Всесвітньої Ради Церков у жовтні 2022 р., яке підсилила резолюція із засудження російської агресії. УПЦ МП займає неоднозначну позицію у ставленні до війни. З початком повномасштабного вторгнення російських військ середовище цієї інституції суттєво поляризувалося. З одного боку, її ієрархи Сходу та Півдня України підтримують вторгнення російських військ і мобілізацію, фейкові референдуми, ведуть активну колабораційну діяльність з окупантами. Водночас інша частина УПЦ МП намагається чітко та однозначно відмежуватися від РПЦ. У складі УПЦ МП виокремилася група протоієрея Андрія Пінчука, який став одним з ініціаторів збору підписів за міжнародний церковний трибунал над патріархом Кирилом. Щоб зупинити розкол Церкви, Собор УПЦ МП ухвалив рішення про “самостійність і незалежність” від російської церкви. Аналізуючи рішення Собору, провідники ПЦУ прокоментували їх як «димову завісу», фактично мімікрію незалежності від РПЦ.

Ключові слова: російсько-українська війна, Православна Церква України, Українська Православна Церква Московського Патріархату, Російська Православна Церква, капеланство, колаборація.

Svitlana KAHAMLYK

Doctor of Historical Sciences (PhD in History), Senior Researcher,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Mykola OBUSHNYI

Doctor of Political Sciences (PhD in History), Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

**THE ORTHODOX CHURCH IN UKRAINE IN CONDITIONS OF THE RUSSIAN-
UKRAINIAN WAR: POLES OF CIVILIZATIONAL CHOICE**

The article clarifies the role of the leading Orthodox institutions of Ukraine – the Orthodox Church of Ukraine and the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate – in the conditions of Russia's full-scale war against Ukraine. It was noted that the war became a powerful catalyst for the national identification and civilizational choice of the institutions of Ukrainian Orthodoxy, the positions of which were finally polarized by the full-scale invasion of Russian troops. It was concluded that the Orthodox Church of Ukraine in the conditions of war sees its role primarily in

the continuous supply of chaplains for the Armed Forces of Ukraine. They perform the functions of meeting the spiritual and religious needs of Ukrainian soldiers, providing them with the necessary supplies, and social and psychological assistance. The church provides charitable assistance to Ukrainian families whose homes were destroyed by the occupiers. The social initiative of the Foundation of Metropolitan Epiphany regarding the construction of temporary housing for residents of the Kyiv region is aimed at this. The presentation of Ukrainian autocephaly in the world was the representation of the OCU in the assembly of the World Council of Churches in October 2022, which was strengthened by the resolution condemning Russian aggression. The Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate takes an ambiguous position regarding the war. The environment of this institution became significantly polarized with the beginning of the full-scale invasion of Russian troops. On the one hand, its hierarchs in the East and South of Ukraine support the invasion of Russian troops and mobilization, fake referendums, and actively collaborate with the occupiers. At the same time, another part of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate is trying to clearly and unambiguously distance itself from the Russian Orthodox Church. The group of archpriest Andrii Pinchuk, who became one of the initiators of collecting signatures for an international church tribunal against Patriarch Kirill. In order to stop the split in the Church, the Council of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate adopted a decision on "independence and independence" from the Russian Church. Analyzing the decisions of the Council, the leaders of the Orthodox Church of Ukraine commented on them as a "smoke screen", in fact a mimicry of independence from the Russian Orthodox Church.

Key words: Russian-Ukrainian war, Orthodox Church of Ukraine, Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, Russian Orthodox Church, chaplains, collaboration.

Постановка проблеми. Війна Росії проти України актуалізувала роль Церкви як інституції та осередку вірян. Особлива роль церкви як храму під час війни в тому, що перебування в його приміщенні має психологічний, заспокійливий ефект, який додатково посилюється літургійною службою і хорovими піснями. Соціальна роль Церкви в Україні у воєнні часи зростає завдяки виконанню гуманітарної місії та духовної опіки військових.

Роль військового капеланства, необхідність якого пошла від початку російської збройної агресії в 2014 р., особливо посилилась у зв'язку з повномасштабним вторгненням російських військ в Україну. Про вагомість вирішення цього питання на державному рівні засвідчує Закон України «Про Службу військового капеланства», прийнятий 30 листопада 2021 р. з редакцією від 19 березня 2022 р., який визначив засади діяльності Служби військового капеланства. Як йшлося у тексті цього документа, «цей закон регулює відносини у сфері реалізації конституційного права на свободу світогляду та віросповідання військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Державної прикордонної служби України, а також визначає правові та організаційні засади і принципи діяльності Служби військового капеланства» [1].

Війна Росії проти України стала могутнім каталізатором цивілізаційного вибору інституцій українського православ'я. Якщо військова та ідеологічна агресія Росії у 2014-2021 роках стала маркером соціальної ідентичності християнських конфесій в Україні, то повномасштабне вторгнення російських окупантів 24 лютого 2022 р. остаточно поляризувало їхні позиції щодо національної ідентифікації та цивілізаційного вибору.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика ролі Церкви в умовах сучасних глобалізаційних

викликів упродовж останніх десятиліть перебувала в ракурсі зацікавлень науковців різних галузей – істориків, філософів, релігієзнавців, соціологів, політологів. Провід у питаннях релігійної безпеки для сучасного українського суспільства належить Інституту релігієзнавства НАН України, зокрема, А. Арістовій, М. Бабію, В. Климову, А. Колодному, Л. Філіпович, В. Шевченку та ін., які традиційно вивчають сферу державно-церковних відносин, релігійних конфліктів та міжконфесійного діалогу. Генеза та сутність міжцерковних конфліктів у православ'ї України складає пріоритетний інтерес для С. Здіорука [7], В. Войналович відслідковує інституційні та ідентифікаційні аспекти конфесійних процесів в сучасному українському суспільстві [3], М. Обушний аналізує їхню політичну складову [17]. Реакцію християнських конфесій в Україні на російську військову агресію на Сході України намагалася з'ясувати С. Кагамлик, розглядаючи це як вияв їхньої релігійної і національної ідентичності [10].

Дослідники вже неодноразово зауважували на деструктивній ролі РПЦ та її української філії УПЦ МП як потужного інструменту реалізації політики й ідеології «руського мира» на теренах України. Як стверджують сучасні українські вчені, «проект «руського мира» суперечить національним інтересам України, орієнтований на підірив гуманітарної безпеки Української держави, поляризує українське суспільство, перешкоджає формуванню загально-української ідентичності, гальмує процеси європейської інтеграції», а тому, «природно, постає питання про спроможність на найвищому державному рівні здійснювати заходи, що покликані нейтралізувати експансію неоімперських світоглядних конструктів в українському суспільстві» [8].

Сучасні релігієзнавці звертають увагу на те, що УПЦ МП навіть формально до цього часу не засудила російську інтервенцію, не визнала Росію агресором. Натомість, «повторюючи слова Московського

Патріарха, її духовенство продовжує повчати про якусь “междоусобную брань на Україні”, на ділі цим само тільки підтримуючи дії російських загарбників, діючи на користь ворогу, виступаючи проти України» [19, с. 137]. Як зазначає у цьому зв'язку і М. Паращевін, «Росія, застосовуючи всі можливі засоби впливу й тиску, використовувала, використовує й використовуватиме РПЦ як інструмент гібридної війни проти України, що не дає можливості УПЦ (як залежній від РПЦ структурі) бути цілковито нейтральною. Отже, зберігаються підстави для звинувачень УПЦ в антидержавній, зрадницькій діяльності, в прямому пособництві агресору, що сприяє негативному ставленню до неї значної частки населення» [20, с. 50].

Мета дослідження: з'ясувати роль провідних православних інституцій України – ПЦУ і УПЦ МП – в умовах повномасштабної війни Росії проти України.

Виклад основного матеріалу. Православна Церква України в умовах війни бачить свою роль передусім у безперервному постачанні капеланів для Збройних Сил України. Священники, які виконують ці функції, сприяють ЗСУ в оборонному сенсі через постачання необхідних припасів, надання соціально-психологічної допомоги, але головна їхня ціль – задоволення духовно-релігійних потреб українських воїнів, «коли солдати і офіцери, які мають релігійні переконання, відчувають особливу потребу долучитися до власної релігії, таїнств та спілкування зі священником та одновітчизниками» [2, с. 109].

Оцінюючи роль військового капеланства в сучасних умовах, предстоятель ПЦУ митрополит Епіфаній наголосив: «На нас, священнослужителях, лежить ще більша відповідальність: навчати, проповідувати, духовно опікуватись народом, особливо нашими військовослужбовцями, які зараз там, на передовій, обороняють наші кордони» [14].

Предстоятель ПЦУ вбачає свою персональну участь у подіях воєнного часу у візитах прифронтових зон, де, окрім безпосереднього служіння архієрейських літургій, передбачено зустрічі з представниками місцевої влади, волонтерами, відвідування шпиталів, де лікуються поранені воїни.

Православна Церква України надає суттєву добротинну допомогу українським родинам, чий дім були зруйновані окупантами. Важливо акцентувати на соціальній ініціативі Митрополичого Фонду ПЦУ спільно щодо будівництва тимчасового комфортного житла для українських родин, що постраждали від війни. Вже в травні 2022 р. на ці потреби було виділено 20 мільйонів гривень і до середини літа зведено модульні будинки для 50 родин з Київщини: в Гостомелі, Бучі, Мошунях, Озерному та інших населених пунктах [15]. У вересні 2022 р. відбулася передача ще однієї черги будинків родинам в с. Озерах Бучанського району. Митрополит Епіфаній освятив новозбудоване житло та передав його в користування сім'ям [16]. Гуманітарна допомога

наразі особливо важлива для українців, які потерпають від обстрілів: за даними ООН їй потребує майже 18 мільйонів українців (близько 40 відсотків усього населення країни) [18].

У контексті оцінки ролі ПЦУ у подіях воєнного часу варто зауважити на її представництві в асамблеї Всесвітньої Ради Церков у жовтні 2022 р. Очільник української церковної делегації, архієпископ ПЦУ Євстратій Зоря назвав цю подію «неймовірним проривом», який фактично став презентацією Української автокефалії перед майже усією християнською спільнотою світу» [6]. Це тим більш важливо, що на цьому заході прийняли резолюцію, якою було засуджено російську агресію. Тобто, можна говорити як про розширення впливу помісної Української Церкви, так і зростання підтримки України у війні з Росією.

Окремого розгляду потребує ставлення до російсько-української війни Української Православної Церкви Московського Патріархату. Варто зазначити, що позиція УПЦ МП певним чином еволюціонувала від початку російської військової агресії 2014 р. Якщо на початку військового протистояння на Сході України її зверхники здебільшого зберігали мовчанку, намагаючись уникнути публічних заяв, то з часом УПЦ МП виробила офіційну позицію, яка в загальних рисах зводилася до закликів про припинення вогню і підтримки своїх вірян по обидва боки конфлікту. Водночас існують свідчення, що окремі священники УПЦ МП відкрито пропагували російську агресію і закликали до порушення територіальної цілісності України. Храми УПЦ МП на Донбасі служили складами зброї для російських військ, а російські терористи відкрито прислужували Московському патріархату [10]. Окремі релігійні громади із юрисдикції УПЦ МП не лише підтримали сепаратизм, але й надавали притулок російським військовим, «благословляли» їх на війну з Україною, розповсюджували сепаратистську літературу тощо [2, с. 111-112]. Фактично, середовище УПЦ МП було просякнуте ідеєю знищення української політичної нації.

З початком повномасштабної російсько-української війни середовище УПЦ МП суттєво поляризувалося. З одного боку, частина УПЦ МП зберегла свої проросійські позиції. Так, митрополит Лазар в Криму, який від самого початку окупації був послідовним прихильником Аксьонова, підтримав і повномасштабне вторгнення російських військ на українські землі. Сумнозначний священник з Бородянки на початку березня 2020 р. висловився на камеру російських пропагандистів: «шкода, що ви прийшли тільки тепер, якби ви прийшли, коли Янукович тікав, вас би з квітами зустрічали» [6].

Митрополит Роменський і Буринський Іосиф відвідав Росію під час повномасштабної війни в Україні. Саме він є нині однією з довірених осіб, так званим зв'язковим із патріархом Кирилом. Промовисто, що цей візит митрополита співпав з початком мобілізації росіян на війну в Україні та

відбувся попри заяву патріарха РПЦ Кирила про підтримку вбивств українців російською армією. В соціальних мережах оприлюднені фото, де митрополит з України молиться разом зі служителями РПЦ за швидшу мобілізацію російських солдатів [5].

У проголошенні незаконної анексії чотирьох областей України був присутній ще один ієрарх, представник УПЦ МП – митрополит Луганський та Алчевський Пантелеймон (Поворознюк), та два архімандрити – настоятель Свято-Саввинського монастиря міста Мелітополя Іоанн (Прокопенко) і настоятель Свято-Успенського кафедрального собору у Херсоні Алексій (Федоров). За інформацією ЗМІ, всі вони відзначилися співпрацею з окупантами та місцевими колаборантами і «благословляли» проведення фейкових «референдумів» [21].

Численні факти колаборації з РФ з боку духовних осіб УПЦ МП виявляє Служба безпеки України. Зокрема, виявилось, що у квітні 1922 р. настоятель храму на Дніпропетровщині навіть після повномасштабного нападу Росії на Україну підтримував позицію патріарха Кирила та дії окупаційної влади, надавав вказівки прихожанам щодо сприяння військам РФ. Під час обшуку у нього було вилучено комп'ютерну техніку та документацію, спрямовану на підтримку агресора. Священнику оголосили підозру за фактом ведення дій, спрямованих на розпалювання національної та релігійної ворожнечі і помістили під варту [31].

Як встановило СБУ, керуючий єпархією на Вінниччині митрополит УПЦ МП Іонафан (в миру Анатолій Єлецьких) виправдовував агресію РФ і розпалював міжконфесійну ворожнечу серед вірян. Під час обшуку місця проживання архієрея правоохоронці вилучили друковані матеріали проросійського змісту та пропагандистську літературу, у тому числі звернення В. Путіна та Московського патріарха Кирила до громадян України. Ініційована СБУ експертиза «підтвердила протиправний характер дій зловмисника» [22].

Прикметно, що всі ці факти не отримують засудження очільника УПЦ МП митрополита Онуфрія. Водночас ті духовні особи, які публічно показали себе колаборантами, не тільки не покарані, а навпаки – отримують нагороди, отримують публічне визнання і схвалення особисто митрополита Онуфрія.

Водночас частина УПЦ МП намагається чітко та однозначно відмежуватися від РПЦ. Це яскраво засвідчують переходи громад разом зі священниками до ПЦУ. Прикро, що на цьому терені інколи зустрічаються непорозуміння чи навіть перекося: так, заступник начальника Головного управління СБУ у Києві та Київській області Юрій Палагнюк заявив, що це «створює передумови для дестабілізації суспільно-політичної ситуації у Києві та регіоні» і є загрозою для національної безпеки, за що його було відсторонено від виконання своїх обов'язків [4].

У складі УПЦ МП виокремилася група Андрія Пінчука, протоієрея Дніпропетровської єпархії, який 18 квітня 2022 р. став одним із ініціаторів збору підписів за міжнародний церковний трибунал над патріархом Кирилом. Предстоятелю РПЦ було висунуто звинувачення в тому, що він проповідує доктрину «русского мира», яка не відповідає православному вченню та має бути засуджена як ересь, а також схвалення війни проти України та підтримка російських військ на території України. Станом на квітень 2022 р. прихильники Пінчука зібрали 430 підписів від УПЦ МП [28]. Щонайменше 15 єпархій УПЦ МП вже офіційно заявили, що припиняють поминання імені патріарха Кирила під час богослужінь. У багатьох інших єпархіях правлячі єпископи дали усні дозволи духовенству не поминати імені патріарха Кирила.

Відомо також, що у Рівненському облвсному центрі служби крові священники та миряни УПЦ МП 7 жовтня 2022 р. здавали кров на потреби ЗСУ. Своєю кров'ю, зокрема, поділився й архієпископ Рівненський та Острозький Пимен. Як повідомив Інформаційно-просвітницький відділ УПЦ МП., кров для українських воїнів священники та миряни здавали у рамках акції «УПЦ дякує ЗСУ», яка присвячена до Дня захисника України [30].

На цьому фоні офіційна позиція УПЦ МП залишається неоднозначною. Особливо після того, як з'явився проєкт Закону від 22.03.2022 р. про заборону Московського патріархату, провідники цієї Церкви декларують своє відмежування від РПЦ, але дуже обережно. Щоб зупинити розкол Церкви і дедалі частіші переходи церковних громад до ПЦУ, Собор УПЦ МП 27 травня 2022 р. ухвалив рішення про «самостійність і незалежність» від російської церкви. Проте у постанові собору не було засудження позиції патріарха Московського і всієї Русі Кирила щодо війни в Україні, а лише заявлено про незгоду. Водночас у постанові Собору зазначалося, що утворення Православної Церкви України, «лише поглибили непорозуміння та привели до фізичного протистояння», і для того, щоб відбувся діалог з представниками ПЦУ, їм необхідно: «припинити силові захоплення храмів та примусові переводи парафій Української Православної Церкви; усвідомити, що їхній канонічний статус, як він зафіксований у «Статуті Православної Церкви України», є фактично неавтокефальним» [23].

Відомо, що таке ставлення до ПЦУ провідники УПЦ МП демонстрували від початку її створення – не визнаючи новостворену структуру канонічною, противилися реальній автокефалії українського православ'я і перешкоджали її розвитку різними способами. З цих самих мотивів організовано в УПЦ (МП) бойкот візиту патріарха Варфоломія (о. Сидор) [29].

В колах ПЦУ Собор УПЦ МП коротко прокоментували: «Із великої хмари – малий дощ» [9]. Як висловився архієпископ ПЦУ Євстратій Зоря,

«насправді це димова завіса, спрямована на те, щоби задовольнити дуже різні групи». У заяві вирази щодо російської агресії «максимально м'які та округлі». «Це після трьох місяців страждань, які головним чином торкнулися областей, де багато симпатиків МП. На все, що вважали за потрібне сказати про війну, знайдено сорок слів! І жодного з них – про оцінку ідеології «русского міра», як основи агресії, та про свою роль в поширенні цієї ідеології», – проаналізував священнослужитель [6].

Представник Крайової ради українців Криму Андрій Іванець уточнив, що в канонічному сенсі статус УПЦ не змінився: «У разі зміни політичної ситуації УПЦ дуже легко повертається до старого стану демонстративної приналежності до РПЦ» [12].

Проте, навіть такі «несміливі» заяви УПЦ МП про незалежність викликали невдоволення у Москві. Як наслідок, Московський патріархат безпосередньо втрутився у справи УПЦ МП і фактично насильно вивів із її підпорядкування три кримські єпархії. 7 червня РПЦ рішенням Синоду створила на нині окупованій території Криму Кримську митрополію, підпорядкувавши її безпосередньо патріарху Кирилу в Москві. Очільником новоствореної митрополії призначено митрополита Сімферопольського і Кримського Лазаря. Водночас митрополит Онуфрій також лишається у складі ієрархії РПЦ: предстоятеля УПЦ МП досі не виключили зі списку головних ієрархів російської церкви [12].

У умовах війни та обставин, що склалися в сфері українського православ'я, цілком логічно є постановка питання про передачу ПЦУ головних резиденцій УПЦ МП, якими на сьогодні є 2 лаври – Києво-Печерська і Почаївська. Варто зауважити, що ПЦУ звернулася з петицією щодо передачі у її відання Києво-Печерської лаври ще у квітні 2020 р., мотивуючи це тим, що «цілком справедливо, щоб духовну святиню використовувала православна конфесія, яка визнана православним світом автокефальною православною церквою на території України» [24]. Проте петиція не отримала необхідного вирішення.

За умов повномасштабного вторгнення предстоятель ПЦУ Епіфаній звернувся 23.06.2022 р. до Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала з проханням про надання одного з храмів на території Верхньої Лаври, які фактично не використовуються для постійних богослужінь (Благовіщенського храму в колишніх Митрополітичних палатах, храму Всіх Святих над Економічною брамою чи іншого в межах Верхньої Лаври) – для звершення регулярних богослужінь Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври ПЦУ. У листі зазначалося, що «монополія монастиря Московського Патріархату на богослужіння в Лаврі категорично не сприймається більшістю православних в Україні та українським суспільством» [13].

Події сьогодні (на початку жовтня 2022 р. на кордоні затримали керівника Києво-Печерської Лаври митрополита Павла, який спробував вивезти цінні церковні речі [11]; в середині листопада 2022 р. СБУ відкрила кримінал щодо прославлення росії у Києво-

Печерській Лаврі [27]) вимагають невідкладного вирішення питання про передачу у відання ПЦУ всієї Києво-Печерської лаври, адже саме ця Церква є середовищем колаборантів та інструментом потужного впливу ворожої держави, що суперечить інтересам України в досягненні перемоги у війні.

Отже, російсько-українська війна стала могутнім каталізатором національної ідентифікації та цивілізаційного вибору інституцій українського православ'я, позиції яких остаточно поляризувало повномасштабне вторгнення російських військ. ПЦУ в умовах війни бачить свою роль передусім у безперервному постачанні капеланів для Збройних Сил України, які виконують функції задоволення духовно-релігійних потреб українських воїнів, забезпечення їх необхідними припасами, соціально-психологічною допомогою. Церква надає добродійну допомогу українським родинам, чії домівки були зруйновані окупантами. На це спрямована соціальна ініціатива Фонду митрополита Епіфанія щодо будівництва тимчасового житла для мешканців Київщини. Презентацією Української автокефалії у світі стало представництво ПЦУ в асамблеї Всесвітньої Ради Церков у жовтні 2022 р., яке підсилила резолюція із засудження російської агресії.

УПЦ МП займає неоднозначну позицію у ставленні до війни та РПЦ. З початком повномасштабного вторгнення російських військ середовище цієї інституції суттєво поляризувалося. З одного боку, представники УПЦ МП, передусім її ієрархи Сходу та Півдня України, підтримують вторгнення російських військ і мобілізацію, фейкові референдуми, ведуть активну колабораційну діяльність з окупантами. Водночас інша частина УПЦ МП намагається чітко та однозначно відмежуватися від РПЦ, що яскраво засвідчують переходи громад разом зі священниками до ПЦУ. У складі УПЦ МП виокремилася група протоієрея Андрія Пінчука, який став одним із ініціаторів збору підписів за міжнародний церковний трибунал над патріархом Кирилом. Щоб зупинити розкол Церкви Собор УПЦ МП ухвалив рішення про «самостійність і незалежність» від російської церкви. Аналізуючи рішення Собору, провідники ПЦУ прокоментували їх як «димову завісу», фактично мімікрію незалежності від РПЦ.

1. Верховна Рада ухвалила Закон «Про Службу військового капеланства» (30.11.2021). URL: https://risu.ua/verhovna-rada-uhvalila-zakon-pro-sluzhbu-vijskovogo-kapelanstva_n123874
2. Вовк Д. Релігійна свобода на тлі українсько-російської війни: деякі юридичні аспекти. *Релігійна свобода на перехресті епох, свобод і культур. Науковий щорічник*. №19. 2016. С. 106–113.
3. Войналович В. Динаміка конфесійних процесів у сучасній Україні: інституційні та ідентифікаційні аспекти. *Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій*. К., 2017. С. 169–228.

4. Втручання СБУ у перехід громад від УПЦ до ПЦУ. Що відомо про скандал, через який відсторонили заступника голови СБУ Київщини(17.09.2022). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/sbu-vtruchayetsya-v-proces-perehodu-gromad-vid-upc-do-pcu-shcho-pro-se-vidomo-novini-ukrajini-50270706.html>
5. Груздєв С. Гучний скандал в УПЦ МП: митрополит отримав російський паспорт і поїхав молитися за мобілізацію до РФ(08.10.2022).URL: <https://glavcom.ua/news/huchnij-skandal-v-upts-mp-mitropolit-otrimav-rosijskij-pasport-i-pojikhav-molitisja-za-mobilizatsiju-do-rosiji-880656.html>
6. Євстратій Зоря, архієпископ ПЦУ: Участь ПЦУ в асамблеї Всесвітньої Ради церков – прорив неймовірний (04.10.22). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3585536-evstratij-zora-arhiepiskop-pcu.html>
7. Здіорук С. Природа міжцерковних конфліктів у православ'ї України. *Релігійна свобода*. 2005. № 9. С. 106–112.
8. Здіорук С., Яблонський В. Проект «русского мира» як механізм імперської агресії Росії проти України. *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Випуск 6 (74). 2014. С. 258–267.
9. «Із великої хмари – малий дощ»: у ПЦУ прокоментувала рішення «Собору УПЦ МП»(27.05.2022). URL: <https://konkurent.ua/publication/97301/iz-velikoi-hmari-maliy-dosch-u-ptsu-prokomentuvala-rishennya-soboru-upts-mp/>
10. Кагамлик С. Церква в Україні в умовах сучасних загроз: реакція на російську військову агресію. *Українознавчий альманах*. Випуск 29. 2021. С. 79–84.
11. Керівника Києво-Печерської Лаври затримали на кордоні. Митрополит Павло спробував вивезти цінні церковні речі(02.10.22). URL: <https://news.bigmir.net/ua/capital/6881145-rukovoditelya-kievo-pecherskoj-lavry-zaderzhali-na-granitse-smi>
12. Медведь Р. Крим: вільно вірити та молитися заборонено. Як захоплення українських територій посилює «релігійний апетит» Росії(07.10.2022). URL: <https://ua.krymr.com/a/krym-relihia-tserkva-zaborona/32068298.html>
13. Митрополит Епіфаній звернувся до прем'єр-міністра з проханням передати ПЦУ один з храмів Києво-Печерської лаври(24.06.2022). URL: <https://df.news/2022/06/23/mytropolyt-epifanij-zvernuvsia-do-prem-ier-ministra-z-prokhanniam-peredaty-ptsu-odyn-z-khramiv-kyievo-pecherskoj-lavry/>
14. Митрополит Епіфаній очолив молебень перед початком навчально-методичних зборів капеланів (14.09.2021 р.).URL: [epifanij-ocholyv-moleben-pered-pochatkom-navchalno-metodychnyh-zboriv-kapelaniv/](https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-ocholyv-moleben-pered-pochatkom-navchalno-metodychnyh-zboriv-kapelaniv/)
15. Митрополичий фонд залучив 20 млн гривень для будівництва житла на Київщині(12.05.2022).URL:<https://espresso.tv/mitropolychiy-fond-zaluchiv-20-mln-griven-dlya-budivnistva-zhitla-na-kiivshchini>
16. Митрополичий фонд ПЦУ передав ще одну чергу будинків родинам, які втратили житло внаслідок російського нападу(20.09.2022).URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolychychj-fond-ptsu-peredav-shhe-odnu-cherghu-budynkiv-rodynam-yaki-vtratly-zhytlo-vnaslidok-rosijskogo-napadu/>
17. Обушний М. Політична складова у конфліктизації міжконфесійних відносин в Україні. *Українознавчий альманах*. 2019. Випуск 25. С. 84–90.
18. ООН: Майже 18 млн жителів України потребують гуманітарної допомоги (22.10.2022). URL: <https://espresso.tv/oon-mayzhe-18-mln-zhitelev-ukraini-potrebuyut-gumanitarnoi-dopomogi>
19. Павленко П. Гібридна війна на церковному фронті (або «Єдина Помісна Православна Церква» як ферк УПЦ МП. *Релігійна свобода на перехресті епох, свобод і культур*. Науковий щорічник №19. 2016. С. 134–139.
20. Паращевін, М. Релігійні складові основних ризиків функціонування та збереження українського суспільства. *Український соціум*. №3 (74). 2020. С. 44–61.
21. Під час оголошення незаконної анексії українських територій в Кремлі був присутній ще один український священник(01.10.2022). URL: https://lb.ua/society/2022/10/01/531207_pid_chas_ogoloshennya_nezakonoj.htm
22. ПоліщукМ. Митрополиту УПЦ Іонафану після обшуків збираються повідомити про підозру (12.10.2022). URL: <https://kp.ua/ua/politics/a657594-mitropolitu-upts-jonafanu-pislja-obshukiv-dumajut-povidomiti-pro-pidozru>
23. Постанова Собору Української Православної Церкви від 27 травня 2022 року. URL: <https://www.facebook.com/orthobuk/photos/a.573953583079625/1419710981837210/?type=3>
24. Припинити використання Києво-Печерської лаври Українською православною церквою Московського патріархату шляхом розірвання договору оренди та передати Києво-Печерську лавру у використання Православній Церкві України (ПЦУ). Електронна петиція №22/092966-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/92966>
25. Проект Закону України від 22.03.2022 №7204 про заборону Московського патріархату на території України). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI07172A>
26. «Розпалював релігійну ворожнечу».–СБУ вручила повідомлення митрополиту

- московського патріархату (07.11.22). URL: https://kyiv.comments.ua/ua/news/society/religion/13388-rozplyuvav-religijnu-voroz_hnechu---sbuvruchila-povidomlennya-mitropolitu-moskovskogo-patriarhatu.html
27. СБУ відкрила кримінал щодо прославлення росії у Києво-Печерській Лаврі(15.11.22). URL: <https://konkurent.ua/publication/106963/sbu-vidkrila-kriminal-schodo-proslavyannya-rosii-u-kievo-pecherskiy-lavri/>
28. Священники УПЦ (МП) зібрали майже пів тисячі підписів за церковний трибунал над Кирилом (18.04.2022). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyrylo-tserkovnyi-trybunal/31808350.html>
29. Сидор Іван, о. «Іде війна між українським православ'ям і російським мракобіссям» – ПЦУ про бойкот візиту Варфоломія (18.08.2021). URL: https://risu.ua/ide-vijna-mizh-ukrayinskim-pravoslavyam-i-rosijskim-mrakobissyam---v-rscurprkomentuvalibojkot-vizitu-varfolomiya_n121044
30. У Рівному священники та миряни УПЦ МП здали кров на потреби ЗСУ (09.10.2022).URL: https://risu.ua/u-rivnomu-svyashcheniki-ta-miryani-upc-mp-zdadi-krov-na-potrebi-zsu_n132934
31. Шиян О. Священника УПЦ МП затримали за співпрацю з Росією. (08.04.2022). URL: https://zaxid.net/svyashhennika_upts_mp_zatrimali_za_spivpratsyu_z_rosiyeyu_n1540618

References

1. Verkhovna Rada ukhvalyla Zakon «Pro Sluzhbu viiskovoho kapelanstva» [The Verkhovna Rada adopted the Law "On Military Chaplaincy Service"] (30.11.2021). URL: https://risu.ua/verhovna-rada-uhvalila-zakon-pro-sluzhbu-vijskovogo-kapelanstva_n123874 (in Ukrainian).
2. Vovk D. (2016). *Relihiina svoboda na tli ukrainsko-rosiiskoi viiny: deiaki yurydychni aspekty* [Religious freedom against the background of the Ukrainian-Russian war: some legal aspects]. *Relihiina svoboda na perekhrestii epokh, svobod i kultur. Naukovyi shchorichnyk*. №19. P.106–113.(in Ukrainian).
3. Voinalovych V. (2017). *Dynamika konfesiinykh protsesiv u suchasni Ukraini: instytutsiini ta identyfikatsiini aspekty* [Dynamics of confessional processes in modern Ukraine: institutional and identification aspects] *Etnopolitychnyi kontekst sotsiokulturnykh transformatsii*. Kyiv. P. 169–228. (in Ukrainian).
4. *Vtruchannia SBU u perekhid hromad vid UPTS do PTSU. Shcho vidomo pro skandal, cherez yakyy vidstoronyly zastupnyka holovy SBU Kyivshchyny* [Intervention of the SBU in the transition of communities from the UOC to the OCU. What is known about the scandal that led to the suspension of the deputy head of the Ukrainian Security Service of Kyiv region] (17.09.2022). URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/sbu-vtruchayetsya-v-proces-perehodu-gromad-vid-upc-do-pcu-shcho-pro-ce-vidomo-novini-ukrajini-50270706.html>(in Ukrainian).
5. Hruzdiev S. *Huchnyi skandal v UPTS MP: mytropolyt otrymav rosiiskyi pasport i poikhav molytysia za mobilizatsiiu do RF* [Loud scandal in the UOC MP: the metropolitan received a Russian passport and went to pray for mobilization to the Russian Federation]. (08.10.2022).URL: <https://glavcom.ua/news/huchnij-skandal-v-upts-mp-mitropolit-otrimav-rosijskij-pasport-i-poikhav-molitisja-za-mobilizatsiju-do-rosiji-880656.html>(in Ukrainian).
6. Yevstratii Zora, arkhiepyskop PTSU (2022). *Uchast PTSU v asamblei Vsesvitnoi Rady tserkov – proryv neimovirnyi* [Archbishop of the OCU: The participation of the OCU in the assembly of the World Council of Churches is an incredible breakthrough]. (04.10.2022). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3585536-evstratij-zora-arhiepiscope-pcu.html>(in Ukrainian).
7. Zdioruk S. (2005). *Pryroda mizhtserkovnykh konfliktiv u pravoslavi Ukrainy* [The nature of inter-church conflicts in the Orthodoxy of Ukraine]. *Relihiina svoboda na perekhrestii epokh, svobod i kultur. Naukovyi shchorichnyk*. № 9. P. 106–112. (in Ukrainian).
8. Zdioruk S., Yablonskyi V. (2014). *Proekt «ruskoho myra» yak mekhanizm imperskoi ahresii Rosii proty Ukrainy* [Project "Russian world" as a mechanism of imperial aggression of Russia against Ukraine] *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh ta etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*. Kyiv. Issue 6 (74). P. 258–267. (in Ukrainian).
9. «Iz velykoi khmary – malyi doshch»: u PTSU prokomentuvaly rishennia «Soboru UPTS MP» [“From a big cloud – a small rain”: the OCU commented on the decision of the "Council of the UOC MP"]. (27.05.2022). URL: <https://konkurent.ua/publication/97301/iz-velikoi-hmari-maliy-doshch-u-ptsu-prokomentuvala-rishennya-soboru-upts-mp/>(in Ukrainian).
10. Kahamlyk S. (2021). *Tserkva v Ukraini v umovakh suchasnykh zahroz: reaktsiia na rosiisku viiskovu ahresiiu* [The Church in Ukraine under conditions of modern threats: reaction to Russian military aggression]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 29. P. 79–84. (in Ukrainian).
11. *Kerivnyka Kyievo-Pecherskoi Lavry zatrymaly na kordoni. Mytropolyt Pavlo sprobuval vyvezty tsinni tserkovni rechi* [The head of the Kyiv-Pechersk Lavra was detained at the border. Metropolitan Pavlo tried to take away valuable church items]. (02.10.22). URL: <https://news.bigmir.net/ua/capital/6881145-rukovoditelya-kievo-pecherskoj-lavry-zaderzhali-na-granitse-smi>(in Ukrainian).
12. Medved R. (2022). *Krym: vilno viryty ta molytysia zaboroneno. Yak zakhoplennia ukrainskykh terytorii posylylo «relihiinyi apetyt» Rosii* [Krym: it is

- forbidden to freely believe and pray. How the seizure of Ukrainian territories increased the "religious appetite" of Russia]. (07.10.2022). URL: <https://ua.krymr.com/a/krym-relihia-tserkva-zaborona/32068298.html>(in Ukrainian).
13. *Mytropolyt Epifanii zvernuvsia do premier-ministra z prokhanniam peredaty PTSU ody z khramiv Kyievo-Pecherskoi lavry* [Metropolitan Epiphany appealed to the Prime Minister with a request to hand over one of the temples of the Kyiv-Pechersk Lavra to the OCU]. (24.06.2022). URL: <https://df.news/2022/06/23/mytropolyt-epifanij-zvernuvsia-do-premier-ministra-z-prokhanniam-peredaty-ptsu-odyn-z-khramiv-kyievo-pecherskoi-lavry>(in Ukrainian).
  14. *Mytropolyt Epifanii ocholyv moleben pered pochatom navchalno-metodychnykh zboriv kapelaniv* [Metropolitan Epiphany led the prayer before the beginning of the training and methodical meeting of the chaplains]. (14.09.2021 p.).URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-ocholyv-moleben-pered-pochatom-navchalno-metodychnykh-zboriv-kapelaniv> (in Ukrainian).
  15. *Mytropolychnyi fond zaluchyv 20 mln. hryven dlia budivnytstva zhytla na Kyivshchyni* [The Metropolitan Fund attracted 20 million hryvnias for the construction of housing in the Kyiv region]. (12.05.2022). URL:<https://espresso.tv/mitropolichiy-fond-zaluchiv-20-mln-griven-dlya-budivnitstva-zhitla-na-kiivshchyni>(in Ukrainian).
  16. *Mytropolychnyi fond PTSU peredav shche odnu cherhu budynkiv rodynam, yaki vtratyli zhytlo vnaslidok rosiiskoho napadu* [The OCU Metropolitan Fund handed over another row of houses to families who lost their homes as a result of the Russian attack]. (20.09.2022). URL:<https://espresso.tv/mitropolichiy-fond-zaluchiv-20-mln-griven-dlya-budivnitstva-zhitla-na-kiivshchyni>(in Ukrainian).
  17. Obushnyi, M. (2019). *Politychna skladova u konfliktyzatsii mizhkonfesiinykh vidnosyn v Ukraini* [Political component in the conflict of interfaith relations in Ukraine]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 25. P. 84–90. (in Ukrainian).
  18. *OON: Maizhe 18 mln. zhyteliv Ukrainy potrebuut humanitarnoi dopomohy* [UN: Almost 18 million residents of Ukraine need humanitarian aid]. (22.10.2022). URL: <https://espresso.tv/oon-mayzhe-18-mln-zhiveliv-ukraini-potrebuyut-gumanitarnoi-dopomogi>(in Ukrainian).
  19. Pavlenko P. (2016). *Hibrydna viina na tserkovnomu fronti (abo "Yedyna Pomisna Pravoslavna Tserkva" yak ferk UPTS MP* [Hybrid war on the church front (or "United Local Orthodox Church" as a ferk of the UOC MP) *Relihiina svoboda na perekhrestii epokh, svobod i kultur. Naukovi shchorichnyk*.№19. P.134–139.(in Ukrainian).
  20. Parashchevin M.A. (2020). *Relihiini skladovi osnovnykh ryzykiv funktsionuvannia ta zberezhennia ukrainskoho suspilstva* [Religious components of the main risks to the functioning and preservation of Ukrainian society]. *Ukrayinskyi sotsium*. №3 (74). P. 44–51. (in Ukrainian).
  21. *Pid chas oholoshennia nezakonomi aneksii ukrainskykh terytorii v Kremli buv prysutnii shche ody ukrainskyi sviashchennyk* [Another Ukrainian priest was present in the Kremlin during the announcement of the illegal annexation of Ukrainian territories]. (01.10.2022). URL: https://lb.ua/society/2022/10/01/531207_pid_chas_ogoloshennya_nezakonomi.htm(in Ukrainian).
  22. Polishchuk M. (2022). *Mytropolytu UPTS Ionafanu pislia obshukiv zbyraiutsia povidomyty pro pidozru* [After the searches, they are going to inform Metropolitan Ionafan of the UOC about the suspicion].(12.10.2022). URL: <https://kp.ua/ua/politics/a657594-mitropolitu-upts-jonafanu-pislja-obshukiv-dumajut-povidomiti-pro-pidozru>(in Ukrainian).
  23. *Postanova Soboru Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy vid 27 travnia 2022 roku* [Resolution of the Council of the Ukrainian Orthodox Church dated May 27, 2022]. URL: <https://www.facebook.com/orthobuk/photos/a.573953583079625/1419710981837210/?type=3>(in Ukrainian).
  24. *Prypynyty vykorystannia Kyievo-Pecherskoi lavry Ukrainskoiu pravoslavnoiu tserkvoiu Moskovskoho patriarkhatu shliakhom rozirvannia dohovoru orendy ta peredaty Kyievo-Pechersku lavru u vykorystannia Pravoslavni Tserkvi Ukrainy (PTSU). Elektronna petytsiia* [Stop the use of the Kiev-Pechersk Lavra by the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate by terminating the lease agreement and transfer the Kiev-Pechersk Lavra to the Orthodox Church of Ukraine (PCU). Electronic petition].URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/92966> (in Ukrainian).
  25. *Proiekt Zakonu Ukrainy vid 22.03.2022 №7204 pro zaboronu Moskovskoho patriarkhatu na terytorii Ukrainy* [Draft Law of Ukraine dated March 22, 2022 No. 7204 on the prohibition of the Moscow Patriarchate on the territory of Ukraine]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI07172A>(in Ukrainian).
  26. *«Rozpaliuvav relihiinu vorozhnechu». – SBU vruchyla povidomlennia mytropolytu moskovskoho patriarkhatu* ["Stirred up religious enmity." – The SBU handed a message to the Metropolitan of the Moscow Patriarchate]. (07.11.22).URL:<https://kyiv.comments.ua/ua/news/society/religion/13388-rozpaluyuvav-religiynu-vorozhnechu---sbu-vruchyla-povidomlennya-mitropolitu-moskovskogo-patriarkhatu.html>(in Ukrainian).
  27. *SBU vidkryla kriminal shchodo proslavliannia rosii u Kyievo-Pecherskii Lavri* [The SBU opened a criminal investigation into the glorification of Russia in the Kyiv-Pechersk Lavra]. (15.11.2022). URL:

- <https://konkurent.ua/publication/106963/sbu-vidkrila-kriminal-schodo-proslavyannya-rosii-u-kievo-pecherskiy-lavri/>(in Ukrainian).
28. *Sviashchennyky UPTS (MP) zibraly mayzhe piv tysiachi pidpysiv za tserkovnyi trybunal nad Kyrylom* [Priests of the UOC (MP) collected almost half a thousand signatures for the church tribunal against Cyril]. (18.04.2022). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyrylo-tserkovnyi-trybunal/31808350.html>(in Ukrainian).
29. Sydor Ivan, o. (2021). "*Ide viina mizh ukrainskym pravoslaviam i rosiiskym mrakobissiam*", –*PTSU pro boikot vizytu Varfolomiia* ["There is a war between Ukrainian Orthodoxy and Russian obscurantism", – PCU about boycott of Bartholomew's visit] (18.08.2021). URL: https://risu.ua/ide-vijna-mizh-ukrayinskim-pravoslaviam-i-rosiiskim-mrakobissiam---v-pcuprkomentuvalibojkot-vizitu-varfolomiya_n121044 (in Ukrainian).
30. *U Rivnomu sviashchennyky ta myriany UPTS MP zdaly krov na potreby ZSU* [In Rivne, priests and laymen of the UOC MP donated blood for the needs of the Armed Forces (October 9, 2022)]. (09.10.2022). URL: https://risu.ua/u-rivnomu-svyashcheniki-ta-miryani-upc-mp-zdadi-krov-na-potrebi-zsu_n132934(in Ukrainian).
31. Shyian O. (2022). *Sviashchennyka UPTS MP zatrymaly za spivpratsiu z Rosieiu*. [UOC MP priest detained for cooperation with Russia]. (08.04.2022). URL: https://zaxid.net/svyashhennika_upts_mp_zatrymali_za_spivpratsyu_z_rosiyeyu_n1540618(in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.11>
УДК165.6/.8

Олена КОМАР

кандидат філософських наук, доцент кафедри
філософії та методології науки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-6762-0074

Email: okomar@knu.ua

SOFT POWER І ПРОПАГАНДА У РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ: ЕПІТЕМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. М'яка сила і пропаганда – це два різні вектори на інформаційному фронті війни Росії проти України. Залежно від цільової аудиторії російська влада використовує наративи, спрямовані або на зовнішню світову аудиторію, або на внутрішню. Метою засобів "м'якої сили" є створення позитивного іміджу Росії через популяризацію російської культури, жертвового образу російської інтелігенції, розмивання кордонів між російським та українським народами через спотворення історії, мовний експансіонізм. Цільовою аудиторією російської "м'якої сили" є населення інших країн та емігранти, тоді як цільовою аудиторією пропаганди – насамперед населення Російської Федерації. Засоби пропаганди, спрямовані насамперед на внутрішнього споживача, є більш прямолінійними, жорсткими та позбавленими етичних меж. Умовою довіри до пропаганди є визнання її правильності та підпорядкованості моральній меті. Тому рішення, прийняті під впливом пропаганди, не вважаються її адептами аморальними, навіть якщо вони мають тяжкі аморальні або антигуманні наслідки.

Концепція softpower як м'якого впливу на протизвагу жорсткої сили примусу була розроблена американським політиком і дослідником Дж. Наєм для характеристики напрямів зовнішньої політики США. Термін softpower традиційно протиставляється пропаганді як за формою, так і за змістом. У статті демонструється наявність спільної ідеологічної основи між softpower і пропагандою, виявляються епістемічні засоби маніпуляції обох інструментів російської політики, а також гібридний характер їхнього застосування. Епістемологічний аналіз пропаганди та softpower дозволяє довести як персональну, так і групову відповідальність за прийняття та поширення її наративів.

Ключові слова: softpower, пропаганда, війна, епістемічні засоби, моральна відповідальність, переконання, постправада.

Olena KOMAR

Ph.D. in Philosophy, Associate Professor.
Department of Philosophy and Methodology of Science,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

SOFT POWER AND PROPAGANDA IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: EPISTEMOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. *Soft power and propaganda are two different vectors in the information front of Russia's war against Ukraine. Depending on the target audience, the Russian authorities use narratives aimed at either the external world audience or the domestic one. The purpose of soft power means is to create a positive image of Russia through the promotion of Russian culture, the sacrificial image of Russian intellectuals, blurring the boundaries between the Russian and Ukrainian people through distortion of history, linguistic expansionism. The target audience of Russian soft power is the population of other countries and expats, while the target audience of propaganda is primarily the population of the Russian Federation. The means of propaganda aimed primarily at domestic consumers are more straightforward, harsh and devoid of ethical boundaries. Since the beginning of Russia's full-scale war against Ukraine, the hybridization of soft power and propaganda has taken place, becoming multi-vector and intertwined. The hybridization of instruments of influence reaches the greatest scale in the language question, where propaganda theses about discrimination of Russian speakers and denial of the existence of the Ukrainian language are mixed with soft power theses about the importance of protecting the language of the outstanding Russian culture. The condition of trust in propaganda is acceptance of its correctness and subordination to the moral goal. Therefore, decisions made under the influence of propaganda are not considered as immoral, even when they have grave immoral or inhumane effects. The epistemic basis for the acceptance of propaganda is the substitution of truth with post-truth, and the main symptom is the refusal to check undesirable information, because "not everything is so clear."*

The article demonstrates the existence of a common ideological basis between soft power and propaganda, reveals the epistemic means of manipulation of both instruments of Russian policy, as well as the hybrid nature of its application. The epistemological analysis of propaganda and soft power allows proving both personal and group responsibility for the acceptance and spread of its narratives.

Keywords: *Soft Power, Propaganda, War, Epistemic Instruments, Moral Responsibility, Beliefs, Post-Truth.*

Постановка проблеми. Термін *softpower* традиційно протиставляється пропаганді як за формою, так і за змістом. Протягом російсько-української війни у період 2014-2021 рр. *Softpower* використовується у зовнішній політиці РФ для створення позитивного, привабливого образу російської культури. Водночас переважно поза увагою залишається неочевидне культивування домінантності Росії над пострадянським простором, «величі» і особливої історичної місії «русского мира» з одночасним применшенням ролі України у світових подіях, як історичних, так і культурних, нав'язування російської мови, підживлення внутрішніх ціннісних конфліктів у західних суспільствах. Будучи радикально відмінною від пропаганди за формою, м'яка влада по суті спрямована на досягнення того ж ефекту, що і пропаганда, і є проявом агресивної та експансивної зовнішньої політики РФ. Після початку повномасштабного наступу *softpower* не зникає, а гібридується: використовуючи пропагандистський інструмент перевертання сенсу, *softpower* активно застосовується для спонування європейських країн до самозвинувачення у війні, перекидання провини з агресора на жертву, примус українців до миру (фактично до капітуляції), посилення консервативних праворадикальних рухів, для яких війна РФ проти України є демонстрацією принципу «сильної руки», розмивання меж моралі й істини шляхом маніпуляції постправдою. Оскільки *softpower* традиційно вважалася менш шкідливою, ніж пропаганда, або навіть позитивною формою діяльності, її гібридизація у

сучасній війні проти України може становити вищий ступінь загрози через суттєву недооцінку впливу і хибно-позитивний образ.

Аналіз наукових публікацій. Концепція *softpower* як м'якого впливу на протидію жорсткої сили примусу була розроблена американським політиком і дослідником Дж.Наєм для характеристики напрямів зовнішньої політики США. Пізніше доповнена поняттям розумної сили (*smartpower*) Е.Вілсоном. Дослідженню м'якої сили присвячені праці Дж.Галларотті, В.Кітінга, К.Качмарської, П.Суровця. За останнє десятиліття зросла кількість досліджень способів використання *softpower* в антиліберальних, авторитарних державах, зокрема, Росії, Китаї та Ірані (М.Бар, С.Тейс).

Епістемологічною основою статті є дослідження у галузі моральної та соціальної епістемології. Класичною основою епістемічної відповідальності є концепція В.Кліффорда. Натуралізовану версію епістемології презентують Н.Леві, Р.Росс, Р.Кемпбел, Б.Хантер. Емпіричні дослідження поляризації політичних переконань проводили К.Федеріко, К.Хант, Е.Фішер. Поняття «епістемічних бульбашок» та «ехокамер» для пояснення політичних переконань застосував К.Т.Гвен.

Мета статті. Довести, що *softpower* є продовженням російської пропаганди та є засобом реалізації агресивної експансіоністської політики, виражає і поширює російську ідеологію, вико-

ристовуючи епістемічні засоби маніпуляції громадською думкою.

Виклад основного матеріалу.

Невидима влада м'якої сили і «великий культурний наступ».

Концепція *softpower* або "м'якої сили" Джозефа Ная була сформульована ним у книзі, присвяченій американській політиці, і розвинута у нині класичній праці «М'яка сила: засоби досягнення успіху у світовій політиці» [11]. Дж.Най розрізняє м'яку силу, спрямовану на формування привабливого образу своєї країни на противагу жорсткої сили мілітарного примусу або економічного тиску. Спокуса ефективніша за примус, тому використання м'якої сили, на думку автора, зменшує необхідність застосування жорсткої сили чи підкupu, адже може змусити бажати інших тих самих результатів, але через наслідування і захоплення. Трьома основними джерелами м'якої сили як способу формування потрібного образу країни у світовій політиці, є політичні цінності, культура і зовнішня політика. Втім, оскільки *softpower* сама по собі є лише ефективним засобом, інструментом досягнення мети, вона може слугувати різним ідеологічним цілям. Зокрема, у російському глобальному імперському експансіонізмі м'яка сила є продовженням і розширенням пропаганди так само, як пропаганда є продовженням жорстких засобів (економічний тиск на залежні бідніші країни, енергетичний шантаж Євросоюзу, пряме використання зброї проти України і Грузії тощо).

Широко відомою є теза, що до мілітарних засобів країни вдаються тоді, коли дипломатичні зазнали невдачі, а війна є лише способом нав'язати свою волю. Рідко хто утримується від згадки цитати К.Ф.Г. фон Клаузевіца про війну як звичайне продовження політики іншими засобами «Der Krieg ist eine bloße Fortsetzung der Politik mit anderen Mitteln» для пояснення причин, втім, враховуючи неймовірно антигуманний характер війни, не дивно, що збройне протистояння відсуває у тінь усі інші способи ведення боротьби. Поширення пропаганди видається меншим злочином, ніж убивство зброєю, а у використанні засобів *softpower* взагалі неможливо побачити очевидний склад злочину, хоча усі три рівні – мілітарний, пропагандистський і *softpower* служать одній спільній меті. Небезпека недооцінки впливу м'якої сили може дорого коштувати стороні, яка отримує військову перевагу, адже, на відміну від договорів про роззброєння, не може бути домовленостей чи договорів про припинення використання засобів і поширення *softpower*. Тому продовження боротьби у цьому напрямку можливе потенційно безкінечно, зважаючи на добровільну участь у цьому процесі навіть російських лібералів, які отримують на Заході дуже широку підтримку як «постраждалі від режиму опозиціонери», натомість транслюють суголосно з офіційною пропагандою основні послання про велич російської культури або месіанізм, колоніальні ідеї про єдність народів колишнього Радянського Союзу (наприклад, видаючи

усі досягнення того часу за російські), чи псевдопацифістські заклики до миру, метою яких є зняття відповідальності за війну з більшості росіян.

Культурний напрям російської *softpower* найширший, найбільш очевидний і досить добре досліджений. Від загальної тези про «видатну російську культуру» до конкретних цільових – про обов'язкове вивчення в українських школах Пушкіна, нав'язується ідея про цивілізаційну неможливість існування світу без російської культури. Втім, спосіб репрезентації цієї тези для пострадянських країн, насамперед України, і західних країн помітно відрізняється. У першому випадку просувається колоніальна імперська теза про несамодостатність, вторинність української (або іншої) культури без російської, суголосну з пропагандистською тезою про відсутність і вигаданість української мови, держави і нації. Для західних країн російську культуру позиціонують як привабливу, загадкову, відмінну, але тому необхідну для вивчення. Якщо до повномасштабної агресії акцент був саме на привабливості, величч і потужності російської культури, то після 24.02.22 р. основною повісткою російської *softpower* стала вимога «недискримінації» російського, звинувачення у канселінгу (від «cancelculture») російської культури. Про агресивний експансіонізм у м'яких шатах культури і справжні цілі, які тотожні до так званої «спецоперації», відверто висловився директор Ермітажу М.Піотровський: "Наші останні виставки за кордоном – це просто потужний культурний наступ. Якщо хочете, свого роду спецоперація, яка багатьом не подобається. Але ми наступаємо. І нікому не можна дати завадити нашому наступу... До початку "спецоперації" в Україні виставки російських музеїв були всюди... Це і була наша, якщо хочете, спецоперація, великий культурний наступ" [2]. Пряма аналогія з воєнними діями, захопленням міста і військовими перемогами у цьому «великому культурному наступі» звучить у цитаті: «Виставка Щукіна і Морозова у Парижі – це російський прапор над Булонським лісом» [2].

Однак було б помилкою зосереджуватися лише на культурному аспекті *softpower*, адже таке звуження погляду залишає за межами поля зору інші напрями м'якої сили. Моніторинг світових реакцій на російську ідеологію виявив, що вона має значний вплив у підтримці окремих правих консервативних ідей. Зокрема, автори статті «Консервативна "м'яка сила": упередженість ліберальної "м'якої сили" та "прихована" привабливість Росії» [7] доводять зв'язок між російською м'якою силою і моральним консерватизмом, антиліберальним управлінням та ідеєю сильного лідерства, часто доповнюваних антиамериканізмом, оскільки вони збігаються з основними цілями російської зовнішньої політики. У статті вказується на те, що цей аспект залишається «сліпою плямою» (blindspot), через що російські впливи на дестабілізуючі фактори політики у демократичних суспільствах залишаються недооціненими. Автори називають причиною «ліберально-

демократичного упередження» (liberal democratic bias) сформований Наєм погляд на м'яку силу як насамперед демократичну ліберальну політику як найпривабливіший варіант політичних цінностей, адже концепція була розроблена саме для США, тому недемократичні антиліберальні країни, як Росія та Китай, на його думку, мали б принаймні маскуватися під такі цінності [7, р. 3-7].

Натомість Росія використовує *softpower* як інструментальну техніку впливу, просуваючи власні цінності. Зокрема, техніка «бути прикладом для наслідування» реалізується росіянами через спортивну галузь, звідки постійні допінгові та корупційні скандали, адже для Росії спорт – це спосіб просувати імідж сильної наддержави, не гребуючи жодними засобами. Але «сліпа пляма» ліберального упередження полягає у тому, що непомітними залишаються ті стратегії Росії, які спрямовані на виявлення слабкостей усередині інших країн, посилення і підкреслення джерел розбрату, підживлення консервативних і антиліберальних напрямів, спонсорування ультраправих партій у ЄС. Прихильники таких поглядів значно частіше висловлюють підтримку пропутінської політики, не засуджують анексію Криму або знаходять історичне виправдання російській агресії. Зважаючи на поширеність проросійських симпатиків у німецькомовних країнах, на цій підставі виник термін «путінферштеєри» та «русішферштеєри» для позначення політики «розуміння і компромісів» з Росією. Цьому сприяє також тактика пошуку компромату, поширення фейкових новин, розмивання довіри до західних медіа джерел, просування концепції постправди замість традиційного поняття істини.

Крім згаданої міфологізації російської культури як незамінної, мова є наріжним каменем «русского мира». Наймасштабнішим проявом культурного фронту методами *softpower* є мовний експансіонізм, який і у тривалій перспективі становитиме одну з основних загроз єдності українського суспільства. Жодна інша стратегія настільки очевидним чином не пов'язує війну, пропаганду і м'яку силу як створення міфологеми про універсальність російської мови та спільність усіх російськомовних. Указ «Про утвердження Концепції гуманітарної політики Російської федерації за кордоном» від 05.09.22 прямим текстом засвідчує у пункті 30, що *softpower* є інструментом російської боротьби, а просування російської мови за кордоном визначається як ключовий напрям зовнішньої гуманітарної політики. Традиційні вектори російського впливу на пострадянському просторі до 2022 р. реалізуються через агентурну мережу – московську православну церкву, агентство «Россотрудничество» і фонд «Русский мир», які встановлюють насамперед контакти з експатами (близько 25 млн росіян, котрі проживають за кордоном). Нав'язування російської мови і культури методами м'якої сили створює неочевидний, втім міцний фундамент для

пропагандистського виправдання збройної агресії під приводом захисту російськомовного населення від утисків. «Гібридність» претендує на звання центрального терміну путінської політики. П.Суровець вказує на гібридизацію м'якої сили і пропаганди за допомогою медіатехнологій, що є відходом від вихідної концепції *softpower*, адже Дж.Най вважає її позитивною заміною пропаганди, тоді як російська зовнішня політика використовує мікс обох [13, р. 21–22].

Значного успіху у гібридному застосуванні *softpower* і пропаганди російській зовнішній політиці вдалося досягнути у просуванні тези миру, як би абсурдно це не звучало, адже йдеться про агресора. Примус до миру, як цілеспрямована атака, реалізується через усі можливі агентні ресурси, від релігійних до наукових. У тактиці примушення українців до миру найчіткіше виявляється спільна основа з найбільш цинічними пропагандистськими оруелівськими наративами, де агресор закликає жертву припинити протистояти агресії з метою досягнення миру. На жаль, виявилось, що такій омані, реалізованій простими маніпулятивними техніками *softpower*, Росії вдається легко залучити до своїх спільників навіть світових інтелектуалів і лідерів думок від папи Римського до найвідомішого сучасного німецького філософа Юргена Габермаса і феміністки Джудіт Батлер, які закликають українців «домовлятися», «комунікувати», йти на компроміс, що, якими б складними і гуманістичними формулюваннями не огорталося, по суті залишається простим заклик до безумовної і повної капітуляції перед агресором, а отже, сприянням злочину. Невидима влада м'якої сили у «миростворчому» процесі виявляється у тому, що поєднуються несумісні позиції, адже російській політиці вдається об'єднати протестні настрої консервативних прихильників політичного нейтралітету (наприклад, австрійські виборці, які переважно не підтримують постачання зброї – «не наша війна» або німецький пацифізм «ніколи знову»), обурення американських і європейських аполітичних виборців інфляцією («чому ми платимо за конфлікт у чужій країні»), правих прихильників «сильної руки» («слабкий має поступитися сильному, бо все одно програє»), лівих прихильників компромісу за будь-яку ціну («усі війни безглузді і несправедливі, тому потрібно зробити все, щоб її зупинити»), космополітичних інтелектуальних лібералів («яка різниця, чий Крим, аби люди не вмирили»). Надзвичайно складно протистояти такому гібридному наступу, адже позірно заради «об'єктивності», «атидискримінаційної політики» українських вчених, діячів культури, активістів правозахисників фактично примушують брати участь у спільних заходах, організовуваних у західних країнах або ставлять у ситуацію, коли відмова поділяти спільну сцену або брати участь у спільних з росіянами проєктах означатиме, що саме росіяни отримуватимуть монопольне право тлумачити події. Традиційна

концепція *softpower* передбачала, що країна у зовнішньополітичному просторі повинна намагатися сподобатися, обираючи найкращі зразки своєї ідентичності, а отже, демонструватиме цінності, яких сама буде зобов'язана притримуватися. Російській м'якій силі вдається вивертати назовні цінності західного лібералізму, атакуючи його ж власними засобами (як от антидискримінація), оскільки російська *softpower* по своїй суті є продовженням пропаганди привабливими засобами.

Пропаганда як світ навиворіт

Softpower, як було зазначено, використовується для донесення основних ідеологічних сенсів до зовнішнього споживача, тоді як для внутрішнього використовується важка артилерія у вигляді пропаганди. Сучасна російська пропаганда міксує настільки абсурдні і несумісні наративи (до прикладу, порушення законів логіки у тезі про необхідність нападу на Україну, щоб не допустити нападу на РФ, поруч із заявами, що РФ ніколи ні на кого не нападала), що, на перший погляд, має мало спільного з м'якою силою, спрямованою на посилення позитивного образу держави, покликаною приваблювати і спокушати (як от ідея культурної величі), створювати конкурентну альтернативу неоліберальним цінностям (як от консервативні традиційні «духовні цінності»). Натомість засоби пропаганди спрямовані на радикальну поляризацію позицій «хороші Ми» – «погані Вони», плекання ідеї перемоги над уявним ворогом, невідворотності зовнішньої загрози, необхідності єднання для боротьби та інших рис соціального трайбалізму. Принципова відмінність сучасної російської пропаганди від пропаганди радянського періоду – шумовий інформаційний кіберпростір першої, на противагу інформаційній ізоляції другої. Епістемічно різниця полягає у створенні ефекту неможливості пізнання істини самої по собі, оскільки інформації не бракує, її надто багато, тому правий сильніший, гучніший, чи просто «свій».

Пропаганда ніколи не має універсального впливу, більше того, для спільнот, які не поділяють спільну ідеологічну базу, багато, якщо не більшість тез пропаганди, виглядають як дуже мало ймовірно прийнятні. Пропаганду традиційно розглядають як «зброю масового ураження свідомості», а ж схильюся до думки, що вона має вибіркову дію, й її сила ураження залежить не лише від засобів (мовних, зокрема), рівня освіти і критичного мислення у реципієнтів, але і від системи ціннісних моральних переконань. Культурований десятиліттями у Радянському Союзі колективізм і безсуб'єктність громадян, які почувають себе значущими лише у контексті належності до «Ми», групової єдності, очолюваної лідерами, не просто перейшов у спадок Російській Федерації, а розвинувся до масштабів універсальної національної ідеї. Фаталізм, а звідси, категорична відмова брати на себе особисту відповідальність за воєнні злочини своєї держави, це національна риса, яка об'єднує тотальну більшість

росіян, незалежно від ставлення до влади і політичних поглядів (або їх відсутності), адже віра у те, що від окремої людини нічого не залежить, так само притаманна умовно опозиційній столичній інтелігенції, яка не підтримує війну, як і жителю негазифікованого російського села, який щиро вірить у правдивість телевізійної пропаганди. «Оскільки російська держава відіграє важливу роль у житті громадян, серед її громадян існує тенденція сприймати комунікаційну практику уряду як належне або протистояти всім разом» [7, р.16].

Протягом останніх місяців українці вже звикли зчитувати сигнали російської пропаганди як своєрідні попередження про наміри. Адже вона наперед звинувачує саме у тому, що російська сторона збирається вчинити сама, за аналогією перекладаючи свої наміри як причину виправдання агресії. Починаючи від «Ми розпочали спецоперацію, щоб не допустити війни», до звинувачень у підготовці «брудної ядерної бомби». Усі звинувачення українців у буцімто дискримінації російськомовних, антисемітизмі, шовінізмі тощо є кривим дзеркалом внутрішньої Росії з відсутністю українських шкіл при кількомільйонній діаспорі, позиціонуванні росіян як титульної нації на противагу іншим народам у федерації. Так, зокрема, фабрики тролів і ботів активно просували кілька років як щодо нинішнього, так і щодо попереднього президентів України підкреслення їхнього єврейського походження, втім, без жодного суттєвого результату, адже антисемітизм, на який була розрахована ця пропаганда, є притаманним саме російському суспільству, тоді як на електоральні настрої українців ця масована антисемітська атака не вплинула, так само, як і не знайшла відгуку ідея «всесвітньої змови».

Російська пропаганда – живий світ антиутопій, де мир – це війна, правда – це брехня, з тією відмінністю, що замість «квісних ідей», заради яких вчиняється зло у традиційній антиутопії, усі ідеї «руського мира» мають макіавелівською метою утримання влади за будь-яку ціну. Називати явища протилежними змісту назвами є звичною формою російської політики. ЛДПР, очолювана В.Жириновським, – яскравий приклад вивертання сенсу, оскільки шовіністична пропагандистська партія, спікер якої був виразником найжорсткіших агресивних послань влади, не має нічого спільного ані з лібералізмом, ані з демократією. За словами дослідника пропаганди П.Померанцева, комуністи 90-х у Росії виявилися правими монархістами з соціальними лозунгами [12, с.255]. Швидка зміна послань з багаторазовим повторенням цілком задовольняє кінцевого споживача пропаганди, який не бачить жодного протиріччя у портретах Сталіна поруч із портретами імператора Ніколая II. Сприяє цьому не лише методика поширення «темників» різними каналами, але й особлива мова, щедро пересипана евфемізмами. На основі російських пропагандистських евфемізмів виникають навіть стійкі мему, до прикладу, «жест доброї волі» замість

втечі чи «перегрупування» для позначення відступу, тоді як «бавовна» (евфемізм «хлопок» для заміни слова «вибух», накладений на омонімію української мови, яку не розпізнає автоматичний переклад, що використовують російські боти) стане, швидше за все, історичним символом цієї війни. Таким чином, мовний рівень доповнює епістемічний фундамент постправди, яка є основою боротьби проти реальності.

Епістемічні засоби підміни сенсу у пропаганді та відповідальність за неправдиві переконання

Обидва напрями інформаційного фронту – *softpower* і пропаганда мають спільну епістемічну рису, експлуатуючи тезу Дж.Найя «довіра є найдефіцитнішим ресурсом» [11]. Включившись до кібервійни компроматів, Росія застосовує у війні проти України методи, успішно випробувані у виборчій кампанії Д.Трампа (причетність РФ наразі є предметом розслідування) і британському брекзиту, де домінувала емоційна поляризація, таргетування контенту з утворенням епістемічних бульбашок, у яких відбирається тільки специфічний набір інформації, і створення ефекту ехокамер, де несумісна з уподобаннями інформація, навіть якщо проривається крізь інформаційну завісу, відкидається самими учасниками, якщо не відповідає їхнім очікуванням [10]. Звідси постає запитання, а чи є жертвами ті, хто вірять у пропаганду або ж чи мають вони відповідати за свої переконання, сформовані під впливом пропаганди?

Як контент-аналіз російських пропагандистських медіа, так і моє власне опитування, у якому взяло участь 611 респондентів, засвідчує, що найефективнішими пропагандистськими тезами, які відтворюються у комунікації з українцями, є ті, які засновані на епістемології постправди і агностицизму, а саме «Не все так однозначно» і «Ніхто не знає усієї правди», які дозволяють зняти з себе особисту моральну відповідальність не лише за рішення російської влади, але і за неправильні переконання. Іншими епістемічними засобами є аргумент «І ти теж» або *tu quoque*, аналогія, випереджувальне підтвердження, редукція до персонального досвіду, аргумент зовнішнього злого впливу, заперечення реальності через апеляцію до фейкових новин.

Думка про те, що поширення завідома неправдивих переконань, особливо таких, які мають шкідливі наслідки для інших, є морально осудливою, доволі звична для моральної епістемології. Значно менш поширеною є філософська позиція, сформульована англійським філософом-моралістом В.К.Кліффордом, про те, що ми загалом відповідальні за кожне переконання, незалежно від наслідків його прийняття: "Вірити будь-чому без достатніх доказів є неправильним завжди, скрізь і для всіх" [5, р. 551]. Цю тезу можна назвати епістемічним моральним імперативом, який зобов'язує приймати переконання лише на достатніх підставах.

Отже з позиції класичної моральної епістемології, якщо наділяти окремо взятую особу суб'єктністю, відповідальністю, просвітницькою самосвідомістю (у сенсі кантіанської тези «Май мужність користуватися власним розумом»), споживачі і поширювачі пропаганди – не жертви, а добровільні співучасники злочину. Некласична натуралізована епістемологія [4], яка відмовляється від ідеї епістемічної нормативності на користь дескриптивного підходу, притримується дещо іншої думки, зазначаючи, що у випадку групових переконань діє специфічний епістемічний механізм: індивід може приймати погані переконання («погані» як в епістемічному, тобто необґрунтовані, так і в моральному – такі, які шкодять іншим) не тому, що вірить у них, а тому, що виявляє таким чином прихильність до своєї групи чи її лідера, тому його поведінка має раціональність, однак не індивідуальну суб'єктну, а соціальну прагматичну, оскільки розподіляє відповідальність між учасниками групи або поширює її лише на лідера групи [8; 6].

Висновки. Продемонстрований цільовий зв'язок між зовнішньополітичним вектором впливу *softpower* і російською пропагандою доводить, що, попри суттєві формальні відмінності, обидва є повноцінними напрямками російської боротьби «русского мира» проти України. У статті проаналізовані основні епістемічні засоби формування пропаганди та *softpower*, виявлений зв'язок з концепцією постправди, засобами маніпуляції суспільною думкою і груповими переконаннями. Основним способом протистояння як м'якій, так і жорсткій силі є виявлення їхньої спільної основи, ідеологічного наповнення, єдиної експансивної мети, пояснення епістемічних засобів маніпуляцій і розтлумачення моральної та епістемічної відповідальності за прийняття та поширення неправдивих переконань, які мають аморальні, шкідливі чи антигуманні наслідки. Оскільки уникнення шкоди іншій людині має бути моральною метою, а епістемічна відповідальність зобов'язує нас до прийняття лише тих переконань, які є перевіреними, надійними і критично проаналізованими, виявлення і протидія засобам не лише російської пропаганди, але і *softpower*, повинна стати епістемічною нормою.

1. Кастуева-Жан Т. Парадоксы «мягкой силы» России. *Общая тетрадь. Школа гражданского Просвещения*. № 2-3 (65), 2014.
2. Яковлева Е. Почему необходимо быть со своей страной, когда она совершает исторический поворот и выбор. Отвечает Михаил Пиотровский. *Российская газета*. 22.06.2022. URL: <https://rg.ru/2022/06/22/kartina-mira.html>
3. Barr, M., Feklyunina, V., & Theys, S. (2015). Introduction: The Soft Power of Hard States. *Politics*, 35(3–4), 213–215. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9256.12210>
4. Campbell, R. and Hunter B. (2000) Introduction in *Moral Epistemology Naturalized*, R. Campbell and B.

- Hunter, (eds.), *Canadian Journal of Philosophy* (Supplementary Volume), 1–28.
5. Clifford, W.K., 1877 [1999], "The ethics of belief", in T. Madigan, (ed.), *The ethics of belief and other essays*, Amherst, MA: Prometheus, 70–96.
  6. Federico, C. M., Hunt, C. V., and Fisher, E. L. (2013). Uncertainty and status-based asymmetries in the distinction between the "good" us and the "bad" them: evidence that group status strengthens the relationship between the need for cognitive closure and extremity in intergroup differentiation. *J. Soc. Issues* 69, 473–494. doi: 10.1111/josi.12025
  7. Keating, V. C., Kaczmarska, K. Conservative soft power: liberal soft power bias and the 'hidden' attraction of Russia. *Journal of International Relations and Development*, London Vol. 22, Iss. 1, (Mar 2019): 1-27. DOI:10.1057/s41268-017-0100-6
  8. Levy, N. *Bad Beliefs: Why They Happen to Good People*. Oxford University Press, 2022.
  9. Levy, N., & Ross, R. (2021) "The cognitive science of fake news." Hannon M. & De Ridder J. (eds) *The Routledge Handbook of Political Epistemology*, pp. 181–191. Routledge.
  10. Nguyen, C. T.hi, (2020), "Echo Chambers and Epistemic Bubbles", *Episteme*, 17(2): 141–161. doi:10.1017/epi.2018.32.
  11. Nye Jr., Joseph S. (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
  12. Pomerantsev P. (2019) *This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality*. Faber & Faber, Public Affairs.
  13. Surowiec Пю (2017). Post-Truth Soft Power: Changing Facets of Propaganda, "Kompromat", and Democracy. *Georgetown Journal of International Affairs*, 18(3), 21–27. URL: <https://doi.org/10.1353/gia.2017.0033>
  14. Wilson, Ernest J. (2008). *Hard Power, Soft Power, Smart Power*. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 110–124. URL: <https://doi.org/10.1177/0002716207312618>

References

1. Kastueva-Zhan T. (2014). *Paradoksy «myagkoj sily» Rossii* [The Paradoxes of Russia's Soft Power]. *Obshhaya tetrad'. Shkola grazhdanskogo Prosveshheniya*. № 2-3 (65) (in Russian).
2. Yakovleva E. (2022). *Pochemu neobходимо byt' so svoej stranoj, kogda ona sovershaet istoricheskij povorot i vybor. Otvechaet Mixail Piotrovskij* [Why it is necessary to be with your country when it makes a historic turn and choice. Mikhail Piotrovsky answers]. *Rossijskaya gazeta* 22.06. URL: <https://rg.ru/2022/06/22/kartina-mira.html> (in Russian).
3. Barr, M., Feklyunina, V., & Theys, S. (2015). Introduction: The Soft Power of Hard States. *Politics*, 35(3–4), 213–215. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9256.12210>
4. Campbell, R. and Hunter B. (2000) Introduction in *Moral Epistemology Naturalized*, R. Campbell and B. Hunter, (eds.), *Canadian Journal of Philosophy* (Supplementary Volume), 1–28.
5. Clifford, W.K., 1877 [1999], "The ethics of belief", in T. Madigan, (ed.), *The ethics of belief and other essays*, Amherst, MA: Prometheus, 70–96.
6. Federico, C. M., Hunt, C. V., and Fisher, E. L. (2013). Uncertainty and status-based asymmetries in the distinction between the "good" us and the "bad" them: evidence that group status strengthens the relationship between the need for cognitive closure and extremity in intergroup differentiation. *J. Soc. Issues* 69, 473–494. doi: 10.1111/josi.12025
7. Keating, V. C., Kaczmarska, K. Conservative soft power: liberal soft power bias and the 'hidden' attraction of Russia. *Journal of International Relations and Development*, London Vol. 22, Iss. 1, (Mar 2019): 1-27. DOI:10.1057/s41268-017-0100-6
8. Levy, N. *Bad Beliefs: Why They Happen to Good People*. Oxford University Press, 2022.
9. Levy, N., & Ross, R. (2021) "The cognitive science of fake news." Hannon M. & De Ridder J. (eds) *The Routledge Handbook of Political Epistemology*, pp. 181–191. Routledge.
10. Nguyen, C. T.hi, (2020), "Echo Chambers and Epistemic Bubbles", *Episteme*, 17(2): 141–161. doi:10.1017/epi.2018.32.
11. Nye Jr., Joseph S. (2004) *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
12. Pomerantsev P. (2019) *This Is Not Propaganda: Adventures in the War Against Reality*. Faber & Faber, Public Affairs.
13. Surowiec Пю (2017). Post-Truth Soft Power: Changing Facets of Propaganda, "Kompromat", and Democracy. *Georgetown Journal of International Affairs*, 18(3), 21–27. URL: <https://doi.org/10.1353/gia.2017.0033>
14. Wilson, Ernest J. (2008). *Hard Power, Soft Power, Smart Power*. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 110–124. URL: <https://doi.org/10.1177/0002716207312618>

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.12>
УДК 316.42 : 005

Земфіра КОНДУР

Керівниця проєкту Ради Європи в Україні
"Посилення захисту національних меншин,
включаючи ромів, та мов меншин в Україні"

Email: Zemfira.KONDUR@coe.int

Людмила АФАНАСЬЄВА

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0002-9386-6529

Email: lyulmila.csr@gmail.com

Ірина БУКРЕЄВА

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0002-7444-8321

Email: irina.bukreeva@ukr.net

Наталія ГЛЕБОВА

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0003-3417-1337

Email: nat.glebova2005@gmail.com

Людмила ГЛИНСЬКА

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0003-2223-2024

Email: glinskay.lyudmila2016@gmail.com

Наталія ФАЛЬКО

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ORCID: 0000-0001-9475-6770

Email: falkontaliya@gmail.com

РЕГІОНАЛЬНІ ПРАКТИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРОЄКТНИЙ ДОСВІД

Анотація. Стаття присвячена аналізу дієвих механізмів та позитивного досвіду МДПУ імені Богдана Хмельницького щодо формування соціальних компетентностей та розвитку softskills, що демонструє продуктивність освітнього, наукового і культурного супроводу соціальних процесів у регіональних контекстах, які позначаються на інтеграції учасників освітнього процесу, викладачів і здобувачів щодо розвитку громадського руху з вирішення труднощів й основних проблем етнічних спільнот

в умовах тимчасової окупації та війни. Участь університету в реалізації таких міжнародних проєктів РЄ «Інтеркультурні міста» з залученням журналістів, представників національно-культурних спільнот «Впровадження та залучення культурного різноманіття на міжнародному рівні» (2020 р., Мелітополь, Балларат, Австралія), «Боротьба з чутками» (2021 рік) задля запобігання страхів, дискримінації, а також виховання відчуття поваги, взаєморозуміння, відповідальності за власні дії, сприяють успішному управлінню культурним різноманіттям та розширюють коло міжнародних зв'язків. Стверджується, що в рамках реалізації актуального Проєкту Ради Європи «Посилення захисту національних меншин, включаючи ромів та мови меншин в Україні» під керівництвом Земфіри Кондур науково-педагогічна спільнота університету докладає максимум зусиль задля розширення дієвих каналів взаємодопомоги для представників етнічних спільнот, внутрішньо переміщених осіб чи вимушених мігрантів шляхом реалізації низки ініціатив щодо соціальної, інформаційної, правової, психологічної, гуманітарної підтримки, спрямованих на посилення діалогу, підвищення рівня згуртованості та міжкультурної взаємодії в умовах російської агресії й тимчасової окупації.

Ключові слова: війна, освітня діяльність, SoftSkills, соціальні компетентності, проєкти, інтеркультурне місто, етнічні спільноти, національні меншини.

Zemfira KONDUR

Senior project officer in The Council of Europe Project
"Strengthening the protection of national minorities
including Roma and minority languages in Ukraine"

Lyudmila AFANASIEVA

Ph.D. in Philosophical Sciences,
Associate Professor of the Department of Sociology,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Iryna BUKRIEIEVA

Ph.D. in Philosophical Sciences,
Associate Professor of the Department of Sociology
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Lyudmila GLYNS'KA

Ph.D. in Philosophical Sciences,
Associate Professor of the Department of Sociology,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Natalia HLEBOVA

Dr. Sc. in Sociology, Professor of the Department of Sociology
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

Natalia FALKO

Ph.D. in Psychological Sciences,
Associate Professor of the Department of Psychology
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

**REGIONAL PRACTICES AND MECHANISMS OF RESOLVING THE PROBLEMS
OF NATIONAL MINORITIES IN THE CONDITIONS OF WAR:
PROJECT EXPERIENCE**

Abstract. The article is devoted to the analysis of the effective mechanisms and positive experience of the Bohdan Khmelnytskyi State University of Education in the formation of social competences and the development of soft skills, which demonstrates the productivity of educational, scientific and cultural support of social processes in regional contexts, which affect the integration of participants in the educational process, teachers and students in the development of public movement to solve the difficulties and main problems of ethnic communities in the conditions of temporary occupation and war. The participation of the university in the implementation of such international projects of the Council of Europe "Intercultural cities" with the involvement of journalists, representatives of national and cultural communities "Implementation and involvement of cultural diversity at the international level" (2020, Melitopol, Ballarat, Australia), "Fighting rumors" (2021 year) in order to

prevent fears, discrimination, as well as foster a sense of respect, mutual understanding, responsibility for one's own actions, contribute to the successful management of cultural diversity and expand the circle of international relations. It is asserted that within the framework of the implementation of the current Council of Europe Project "Strengthening the protection of national minorities, including Roma and minority languages in Ukraine" under the leadership of Zemfira Kondur, the scientific and pedagogical community of the university is making maximum efforts to expand effective channels of mutual assistance for representatives of ethnic communities, internally displaced persons or forced migrants by implementing a number of initiatives regarding social, informational, legal, psychological, and humanitarian support aimed at strengthening dialogue, increasing the level of cohesion and intercultural interaction in the conditions of Russian aggression and temporary occupation.

Keywords: War, Educational Activity, Soft Skills, Social Competences, Projects, Intercultural City, Ethnic Communities, National Minorities.

Постановка проблеми. В умовах російської військової агресії, спрямованої на вільну і незалежну Україну, кожен свідомий громадянин нашої країни робить все можливе для якнайшвидшої перемоги над лютим ворогом. Сьогодні наша країна, наш рідний Мелітополь та університет, які, на жаль, перебувають у тимчасовій окупації, переживають найсуворіші випробування. Це випробування на витримку і стійкість, єднання і взаємодопомогу, мудрість і розсудливість. І головне – це випробування нашої гідності, поваги до себе і своєї історії, культури, любові до Батьківщини.

У ці складні часи ми, як здобувачі, так і науково-педагогічні працівники Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, долучилися до боротьби за незалежність нашої країни, за свободу, за своє майбутнє і майбутнє прийдешніх поколінь, демонструючи єдність і незламність духу. Ми швидко реагуємо на всі зміни, які відбуваються як у нашій країні, так і у світовій спільноті, й ефективно організували свою освітню діяльність. Важливо, що навіть війна не здатна завадити нам мислити, продукувати та успішно реалізовувати нові освітнянські та наукові ідеї для втілення на рівні міста, України, світу. При цьому ми демонструємо свою громадянську позицію, адже лінія зіткнення проходить не лише на полі бою, а й у освітньому та науковому просторі, і головне – у наших головах і серцях. Прагнення вчитися і зростати професійно заради розвитку нашої держави є надзвичайно важливим для сучасної освіти в умовах війни.

Громадським обов'язком науково-педагогічних працівників є забезпечення міцного тилу, зокрема, темпів і рівня науково-технічного, економічного, соціального, культурного прогресу та професійної мобільності, швидкої адаптації студентської молоді до змін у соціально-економічній сфері, у галузях науки, техніки та технологій. Якісне забезпечення цих процесів неможливо досягти лише сумлінним виконанням освітнянських функцій, потрібно також набути комплекс соціальних компетентностей, фахових та універсальних якостей і навичок Soft Skills, що допомагають діяти командно, швидко адаптуватися, інтегруватися до нових умов, а також переорієнтуватися на нові професійні та життєві обставини. Одним із чинників формування і встановлення таких суспільних орієнтацій особистості є

досягнення позитивного співвідношення соціальної компетентності на індивідуально-особистісному рівні та на рівні розвитку соціальних інститутів суспільства, одним з яких є галузь професійної освіти.

Аналіз наукових публікацій. Важливим фактором ефективності соціальної взаємодії різних соціальних груп та відповідності розвитку особистісних якостей їх членів вимогам й очікуванням соціального середовища стає в сучасну епоху соціальна компетентність. Історично поняття соціальної компетентності набуло значення наукової категорії для соціальних наук у широких контекстах обговорення проблем формування соціальних навичок культурної та фахової соціалізації особистості з середини ХХ ст. Як було виявлено П. Бурд'є, Е. Гіденсом, І. Гофманом, Н. Луманом, Е. Фромом, Ф. Фукуямою, П. Штомпкою, А. Шюцом та іншими авторами, особистість і світ, вступаючи у взаємодію, створюють особливу онтологічну реальність, бо людина «продовжена у світ», оскільки вона наділяє об'єкти цього світу різними смислами, робить їх ціннісними. Сучасні соціологічні теорії [9, 10] дають змогу визнати соціальну компетентність вагомим фактором соціальної мобільності особистості як ефективності соціальної взаємодії, відповідності особистісних властивостей вимогам/очікуванням соціального середовища. Її розвиток і формування є важливим напрямом сучасної освіти. Так В. Луговий («Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні») висловлює думку про слушність об'єднання компетентностей на види людської діяльності: інтелектуально-знаннєву, діалогово-комунікаційну, ціннісно-орієнтаційну творчо-інноваційну тощо [4]. Важливою є думка А. Ручки («Компетентність як ресурс життєвої активності»), який соціальну компетентність пов'язує з процесом формування громадянської свідомості особистості [7]. Дослідники І. Бех («Компетентнісний підхід у сучасній освіті») [1], Н. Глебова («Ключові компетентності як результативно-цільова основа компетентнісного підходу в освіті») [3], Н. Павлик («Компетентнісний підхід в неперервній професіональній підготовці інженерних педагогічних кадрів») [6] розглядають соціальну компетентність як узагальнююче, інтегративне поняття для набору, видів, сутнісних характеристик компетентностей, компетентностей, що, як узагальнює В. Луговий, проєктується через

розуміння поняття «компетентність» як інтегральної характеристики особистості, що розкладається на диференціальні компетентності [5]. Багатогранність цього поняття дає можливість, як стверджує Н. Борбич («Модель соціальної компетентності»), розвивати її окремі види в різних професійних категоріях фахівців [2].

Метою даної статті є аналіз проєктного досвіду МДПУ імені Богдана Хмельницького щодо набуття комплексу соціальних компетентностей для розробки та втілення дієвих механізмів захисту й вирішення основних проблем етнічних спільнот/національних меншин при співпраці з місцевими громадами, освітніми інституціями, громадськими спільнотами в умовах тимчасової окупації та війни.

Виклад основного матеріалу. Російська окупаційна влада заперечує європейський вибір України і власне саму незалежну українську державу як націю, а багатокультурний український народ окупанти вважають «антируською конструкцією», що не має власного наповнення. Тому проголошена ними денацифікація України – це її деукраїнізація і деєвропеїзація. Впровадження європейської моделі інтеркультурної взаємодії як інноваційного чинника розвитку багатокультурного Мелітополя на основі зростання рівня поваги, довіри, взаєморозуміння й консолідації громади за участі усіх мешканців міста, незалежно від їхнього етнічного походження, віросповідання, віку, статі, освіти є наразі одним з пріоритетних соціальних, освітніх, культурних, наукових та практичних напрямів діяльності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Слід зазначити, що не кожне полікультурне місто може похвалитись статусом інтеркультурного. В 2008 році Мелітополь став єдиним українським містом, яке було відібране на конкурсній основі й презентувало Україну в пілотному проєкті Програми РЄ «Інтеркультурні міста» (наразі в Україні таких міст 6, а в світі 147). Вже з 2008 року науковці Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького у співпраці з Мелітопольською міською радою є постійними партнерами в розробці та втіленні інклюзивної інтеграційної політики багатокультурного Мелітополя як стратегічного пріоритету розвитку багатокультурної громади.

Системні моніторингові дослідження Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, чия активна діяльність надала можливість не тільки проводити поточний моніторинг щодо оперативного вивчення громадської та експертної думки з виявлення актуальних етнокультурних проблем міста в контексті загальнополітичної ситуації в Україні, але й на основі інтеркультурного мапування розробити оптимальні методи і напрями впровадження стратегії багатокультурного міста, найважливішими з яких стали такі, як створення позитивного суспільного ставлення до різноманітності й плюралістичної ідентичності міста за

допомогою публічного обговорення та символічних дій, ініціювання кроків для оцінки основних функцій міста через «міжкультурні лінзи» і створення пілотних проєктів в різних соціокультурних сферах.

Науковий супровід розробки міського «Плану інтеркультурної інтеграції міста Мелітополь на 2015-2020 рр.», «Комплексної програми інтеркультурної взаємодії міста Мелітополь на 2021-2023 рр.», дозволили міській владі не тільки оволодіти стратегією та інструментами управління культурним розмаїттям у сферах державних послуг, правового й соціального захисту, зайнятості на ринку праці, міського планування, бізнесу, освіти, культури, спорту, посередництва у вирішенні конфліктів, привітальній політиці до новоприбулих, мові національних спільнот, роботі зі ЗМІ, міжнародній співпраці, але й ділитися досвідом як з українськими, так із європейськими інтеркультурними містами.

Крім того, участь університету в реалізації таких міжнародних проєктів РЄ «Інтеркультурні міста» з підвищення рівня інтеркультурної компетентності серед держслужбовців, освітян, журналістів, представників національно-культурних спільнот «Впровадження та залучення культурного різноманіття на міжнародному рівні» (2020 р., Мелітополь, Балларат, Австралія), «Боротьба з чутками» (2021 рік) задля запобігання страхів, дискримінації, а також виховання відчуття поваги, взаєморозуміння, відповідальності за власні дії, сприяють успішному управлінню культурним різноманіттям та розширюють коло міжнародних зв'язків.

З 2021 р. розпочалось впровадження місцевих ініціативних груп для національних меншин в рамках реалізації проєкту Ради Європи «Посилення захисту національних меншин, включаючи ромів та мови меншин в Україні». До цієї ініціативи приєдналися Мелітополь (Запорізька область), Краснопілська громада (Одеська область), Терія Ремета (Закарпаття), Ніжин (Чернігівська область) та Луцьк. Проєкт підтримав розробку інформаційних Платформ для національних меншин Запорізької та Одеської областей, долучився до розробки Ромської Стратегії, а також продовжує навчати ромських медіаторів.

Але, якщо участь в Програмі Ради Європи ІСС знайшла широке висвітлення в наукових публікаціях як на всеукраїнському так і на міжнародному рівнях, то участь в реалізації проєкту Ради Європи «Посилення захисту національних меншин, включаючи ромів та мови меншин в Україні» ще не висвітлювалась науковою спільнотою. Саме тому ми хочемо проаналізувати у даній роботі успішні кейси втілення даного проєкту при співпраці РЄ, органів місцевого самоврядування, національно-культурних товариств та наукової спільноти МДПУ.

Минулорічна участь ініціативної групи міста Мелітополь в Проєкті Ради Європи «Посилення захисту національних меншин, включаючи ромів та мови меншин в Україні», завдяки залученню до роботи висококваліфікованих українських спікерів, експертів та тренерів, дозволили спрямувати й успішно

реалізувати роботу «Спілки громадських організацій «Рада національних товариств» в наданні правової та соціальної підтримки представникам національно-культурних спільнот; запобіганні та профілактиці мови ворожнечі; підвищенні рівня медіа грамотності; популяризації культури та мови етнічних спільнот, в тому числі ромів через започаткування та вдосконалення роботи мовних факультативів; зверненні уваги до збереження культури та прав корінних народів України; імплементації міжкультурних діалогових платформ для реалізації спільних ініціатив, які знайшли відображення в проведених у 2021 році низки заходів, подій. Використання під час роботи таких інтерактивних методів, як Case-studies, work-shop, дискусій, мозкових штурмів, рольових ігор тощо дозволили ініціативній групі підвищити рівень психологічної та правової підтримки, отримати ком-петентні знання, основані на реалізації принципу відкритого зворотнього зв'язку, принципу активності та принципу довіри у спілкуванні. Підтвердженням цьому є висвітлення подій/вражень /коментарів на сторінці «Мелітополь – інтекультурне джерело України» у Фейсбучі (<https://www.facebook.com/groups/791245184294518>) та в кінці поточного року створити власну сторінку ініціативної групи «Саме тут: Спілка громадських організацій «Рада національних товариств» (<https://www.facebook.com/groups/4463265567102918>).

В цілому, саме завдяки об'єднанню зусиль Керівниці Проєкту Земфіри Кондур, ініціативної групи, управлінської команди Мелітопольської міської ради, науковців Мелітопольського державного педагогічного університету, творчому і громадянськи відповідальному підході до реалізації всіх заходів/подій вдалось у представників та представниць етнічних спільнот Мелітополя підвищити рівень громадської активності та міжкультурної компетентності.

Утеперішніх умовах російської військової агресії та тимчасової окупації Мелітополя органи місцевої влади активізували свою роботу, спрямовану на забезпечення належними умовами, підтримки та життєдіяльності всіх жителів міста, біженців, переселенців та представників різних етнічно-конфесійних спільнот. Діяльність прогресивних викладачів нашого університету також не припинялася навіть в умовах окупації та переміщення. Варто наголосити на тому, що, незважаючи на війну, Рада Європи підтримала реалізацію цього актуального Проєкту Ради Європи «Посилення захисту національних меншин, включаючи ромів та мови меншин в Україні» в цьому буремному 2022 році.

В рамках його впровадження науково-педагогічна спільнота університету докладає максимум зусиль задля розширення дієвих каналів взаємодопомоги для представників етнічних спільнот, внутрішньо переміщених осіб чи вимушених мігрантів шляхом реалізації низки ініціатив щодо соціальної, інформаційної, правової, психологічної, гуманітарної підтримки, спрямованих на посилення діалогу, підвищення рівня згуртованості та

міжкультурної взаємодії в умовах російської агресії й тимчасової окупації.

Сьогодні саме науковий супровід на різних його етапах стає невід'ємною складовою системи планування й запорукою успішного втілення політики сталого розвитку конкретного сучасного міста. Своєчасний аналіз показників ефективності взаємодії органів самоврядування та національно-культурних товариств при розробці науково обґрунтованих прогнозів в ході реалізації даного проєкту дають можливість агентам змін вчасно виявити найбільш дієві механізми співпраці державного і громадського сектору для захисту прав етнічних спільнот. Не зважаючи на значний доробок, сучасна вітчизняна практика недостатньо уваги приділяє науковому обґрунтуванню й реалізації проєктної діяльності при тісній співпраці Рали Європи, громадського сектору та наукового супроводу університетів, що робить дане дослідження своєчасним та актуальним.

Слід зазначити, що свого часу (2015-2020рр.), МДПУ імені Богдана Хмельницького працював над реалізацією четвертої інтеграційної теми «Привітальна політика до новоприбулих» «Плану інтекультурної інтеграції міста Мелітополь» задля консолідації інтекультурної громади міста з новоприбулими (в даному випадку це були вимушено переміщені особи з Донецької, Луганської областей та анексованого Криму). Наразі МДПУ, як в рамках впровадження четвертої місії університету, так і в реалізації даного Проєкту, продовжує працювати в цьому напрямку й, перереєструвавшись у Запоріжжі, долучився і до волонтерської допомоги вимушено переміщеним особам не тільки з Донецької, а вже й з окупованої частини Запорізької й Херсонської областей.

Щодо співпраці в рамках реалізації вищезазначеного Проєкту Ради Європи, з метою підвищення рівня соціальної адаптації, громадянської інтеграції, удосконалення, урізноманітнення форм і методів організації інформаційно-просвітницької та кваліфікованої допомоги представникам етнічних спільнот Мелітополя, які опинились в окупації, або стали вимушено переміщеними особами, чи вимушеними мігрантами, 31 травня 2022 року в.о. ректора Наталя Фалько, в.о. проректора з наукової роботи Тетяна Коноваленко, проректор із заочної форми навчання Олена Арабаджи, директор Центру соціологічних досліджень Людмила Афанасьєва та доцент кафедри соціології Ірина Букреєва Мелітопольського державного педагогічного університету імені Б. Хмельницького взяли участь в онлайн консультативній зустрічі Ради Європи з національними меншинами та національними/місцевими органами влади (Страсбург, Київ). Участь у цьому заході дозволила побачити не лише проблеми, в яких українці опинилися під час війни, а й переосмислити їх та перетворити на нові можливості для особистісного зростання й адаптації до нестандартних життєвих обставин.

Наштовхнула на нові наукові пошуки й удосконалення soft skills в умовах війни участь у дискусії, організованій Міжнародним інститутом освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (МІОК) «Українські вимушені мігранти в Європі: допомога діаспори», присвячена Всесвітньому дню біженців. Дискусія допомогла розкрити відповіді на низку актуальних питань, зокрема: Як допомагає наша діаспора українським вимушеним мігрантам у країнах Європи? Які нові напрями роботи реалізує діаспора та як налагоджує діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування у своїх країнах для допомоги українцям? Які проблеми українських вимушених мігрантів потрібно вирішувати нагально та хто може у цьому допомогти? Чи вдасться зберегти національну ідентичність українських вимушених переселенців та залучити їх до громадської діяльності в країнах Європи? Яке майбутнє чекає на українських вимушених переселенців?

На запрошення керівниці проекту РЄ «Посилення захисту національних меншин, включаючи ромів та мови меншин в Україні» Земфіри Кондур, колектив Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького взяв участь у презентації онлайн курсу «Комунікація щодо національних спільнот для пресслужб поліції та прокуратури». Для нашого університету, інтеркультурного Мелітополя ця тема є однією з пріоритетних як в реалізації даного Проєкту, так і у виконанні «Комплексної програми інтеркультурної взаємодії міста Мелітополь на 2021-2023 роки» (Київ/Страсбург). Представили онлайн курс та висвітлили його чутливі теми Діана Дуцик, експертка Ради Європи, виконавча директорка ГО «Український інститут медіа та комунікації»; Ольга Веснянка, експертка Ради Європи з питань недискримінації та національних меншин; Ірина Виртосу, журналістка, правозахисниця, кураторка навчальної дисципліни «Правозахисна журналістика»; Андрій Куликов, голова Комісії з журналістської етики, журналіст, радіоведучий, телеведучий, медіаексперт та медіатренер, співзасновник «Громадського радіо»; Тетяна Трошинська, головна редакторка Громадського радіо, заступниця Голови Правління ГО «Громадське радіо».

Наші викладачі використовуватимуть ці напрацювання в подальшій як науковій, навчальній, так і організаційно-виховній роботі, адже конструктивна комунікація з суспільством – це запорука взаємопорозуміння та консолідації багатокультурної громади [4]. Свого часу формуванню життєво важливих soft skills сприяла участь наших викладачів і здобувачів у міжнародному проєкті «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність», який виконується Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX), і пост-проєктному гранті за підтримки посольств США і Великої Британії в партнерстві з Міністерством освіти і науки України

та Академією української преси. Проєкт дозволив зробити медіаграмотність наскрізною освітньою компонентою освітніх програм усіх спеціальностей та зміцнити потенціал викладачів і здобувачів щодо розвитку ефективної моделі інтеграції навичок критичного сприйняття інформації, фактчекінгу й емоційного інтелекту в результаті навчання здобувачів нашого університету.

Учасники Проєкту опанували інтерактивні методики розвитку умінь інфомедійної грамотності, онлайн-інструменти ефективної роботи з інформацією та кібербезпекою, які випускники освітніх програм зможуть використовувати у професійній діяльності. Для функціонування університету в умовах інформаційної війни надзвичайно корисною стала запропонована IREX методологія, спрямована на опрацювання, перевірку і критичне сприйняття інформації, розвиток інформаційної, цифрової та візуальної грамотності, знаходження надійних джерел, розвиток умінь комплексного аналізу та розуміння контексту подій. Науково-педагогічними працівниками були розроблені нові освітні компоненти та окремі навчальні модулі з впровадження компетентностей інфомедійної грамотності.

Створений на базі МДПУ імені Богдана Хмельницького Хаб інфомедійно грамотних громадян залучив представників Центру соціологічних досліджень до вивчення думок і поглядів мелітопольців щодо користування засобами масової інформації, медіаграмотності та навичок уникнення дезінформації. Моніторингові дослідження дозволяють виявити суттєві ознаки споживання неякісної інформації мешканцями міста, а саме: у практиці користування соціальними мережами, ігнорування чинників недовіри до змісту неправдивої інформації, що з'явилася у ЗМІ та соціальних мережах, та відсутність розуміння критеріїв, за якими користувачі можуть ідентифікувати хибну, фейкову та спотворену інформацію. Це, на наш погляд, сприятиме підвищенню рівня медіаграмотності населення та більш якісному використанню соціальних мереж для обміну достовірною інформацією. Результати дослідження матимуть довготривалий ефект, адже вони безпосередньо вплинуть на забезпечення умов попередження та усунення спільних загроз несвідомого споживання шкідливої інформації мешканцями мелітопольської громади, вимушеними біженцями, переселенцями, та представниками етнічно-конфесійних спільнот, що є надзвичайно актуальним в умовах війни.

У ці складні для України часи, в рамках грантової підтримки діяльності з сприяння захисту національних меншин у різних регіонах України проєктом Ради Європи «Посилення захисту національних меншин, у тому числі ромів, та мов меншин в Україні», було підтримано заявку «Етнічні спільноти і спільність: запорука громадської активності та довіри» (липень-вересень 2022р.), розроблену громадською організацією «Меліто-

польською міською єврейською общиною» в партнерстві з науковцями МДПУ імені Богдана Хмельницького. Метою проєкту є розширення дієвих каналів взаємодопомоги для представників етнічних спільнот, шляхом реалізації ініціатив із соціальної, інформаційної, освітньої, гуманітарної підтримки, спрямованих на підвищення рівня згуртованості та міжкультурної взаємодії у міській громаді в умовах російської агресії та окупації.

Ініціативною групою Мелітопольської міської ради в Запорізькій області й науковцями будуть визначені проблеми та базові потреби представників етнічних спільнот Мелітополя, що мешкають в окупації або вимушено покинули свої домівки внаслідок російської військової агресії; розроблені та впроваджені дієві методи та формати соціально-психологічної, інформаційної та гуманітарної допомоги представникам етнічних спільнот Мелітополя, що мешкають в окупації або вимушено покинули свої домівки в наслідок російської військової агресії; надана психологічна допомога представникам етнічних спільнот міста як в умовах екстремальних/надзвичайних ситуацій так і після повернення із зони ризику з метою зведення до мінімуму руйнівних наслідків травматичних ситуацій, та сприяння збереженню психічного здоров'я.

Це, на наш погляд, сприятиме активізації роботи представників етнічних спільнот, що мешкають в окупації, або вимушено покинули свої домівки в наслідок російської військової агресії у напрямку розширення міжетнічної взаємодії, соціальної згуртованості, громадського активізму, консолідації багатокультурної громади.

Висновки. Успішні кейси та позитивний досвід участі МДПУ імені Богдана Хмельницького як надійного партнера Мелітопольської міської ради та національно-культурних спільнот в реалізації проєктної діяльності Ради Європи «Посилення захисту національних меншин, у тому числі ромів, та мов меншин в Україні» демонструють продуктивність освітнього, наукового і культурного супроводу соціальних процесів в регіональних контекстах та позитивно позначаються на інтеграції учасників освітнього процесу, викладачів і здобувачів, до розвитку громадського руху, популяризації цінностей українського народу, зміцнення національної ідеї і державності.

На наш погляд, безпосередні результати реалізації проєктної співпраці ініціативної групи Мелітопольської міської ради в Запорізькій області з науковцями будуть впроваджені в практики етнічних спільнот в умовах окупації, внутрішнього переміщення та еміграції. Зокрема при корегуванні організації гуманітарної допомоги; використанні наукового супроводу проєкту адміністраціями, громадськими організаціями та волонтерами українських територіальних громад під час організації соціально-психологічної та гуманітарної допомоги; організації в гуманітарних та громадських організаціях теоретичної та практичної підготовки

волонтерів, які будуть опікуватися питаннями інтеркультурної інклюзії в умовах окупації, внутрішнього переміщення та еміграції; знайдуть відображення у підвищенні рівня відповідальності журналістів, блогерів та активних користувачів соціальних мереж під час висвітлення публікацій на етнічну тематику в умовах російської агресії в Україні.

Позитивні наслідки втілення проєкту Ради Європи «Посилення захисту національних меншин, у тому числі ромів, та мов меншин в Україні» ініціативної групи в інтеркультурному Мелітополі будуть стимулювати поширення досвіду і його використання в інших поліетнічних окупованих містах, перед якими постають схожі виклики щодо розширення дієвих каналів взаємодопомоги для представників етнічних спільнот, шляхом реалізації ініціатив із соціальної, інформаційної, освітньої, гуманітарної підтримки, спрямованих на підвищення рівня згуртованості та міжкультурної взаємодії у міській громаді в умовах російської агресії та окупації.

1. Бех І.Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. URL: <http://ipv.org.ua/component/content/article/8-beh/56-2012-09-04-22-32-01.html>.
2. Борбич Н.В. Соціальна компетентність як складова частина компетентнісного підходу. *Педагогічний пошук*. 2011. С. 11–13.
3. Глебова Н.І. Соціальна компетентність фахівців водного транспорту: соціологічне дослідження. Мелітополь : ФОП Однорог Т.В., 2018. 391 с.
4. Грабовська І. Актуальність дослідження консолідаційних процесів українства доби постколоніалізму. *Консолідація українства в постколоніальну добу: монографія* / за ред. М. Обушного . Р. 1.1. Київ: Міленіум, 2018. С. 15–38.
5. Луговий В.І. Європейська концепція компетентнісного підходу у вищій школі та проблеми її реалізації в Україні. *Вісник АПН України. Педагогіка і психологія*. 2009. №2 (63). С. 13–25.
6. Луговий В.І., Слюсаренко О.М., Таланова Ж.В. Ключові поняття сучасної педагогіки: навчальний результат, компетентність, кваліфікація. *Педагогічна і психологічна науки в Україні. Т.1. Загальна педагогіка та філософія освіти*. К.: НАПН України, 2012. С. 23–38.
7. Павлик Н.П. Компетентність як категорія теорії виховання. *Педнаука*. К., 2008.
8. Ручка А.О. Компетентність як ресурс життєвої активності. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. К.: Інститут соціології НАН України, 2017. С. 264–274.
9. Kanning U.P. Soziale Kompetenz. Definition, Strukturen und Prozesse. *Zeitschrift für Psychologie*. 2002. 210 (4). P. 154-163.
10. Stoof A., Martens R.L., van Merriënboer J. What is competence? Constructivist approach as a way out of the confusion. *Open university of the netherlands*. 2004.

References:

1. Bekhl.D. *Kompetentnisnyy pidkhdid u suchasnyy osviti* [Competency approach in modern education]. URL:

- <http://ipv.org.ua/component/content/article/8-beh/56-2012-09-04-22-32-01.html>. (in Ukrainian).
2. Borbych N.V. (2011). *Sotsial'na kompetentnist' yak skladova chastyna kompetentnisnogo pidkhodu* [Social competence as a component of the competence approach]. *Pedahohichnyy poshuk*. P. 11–13. (in Ukrainian).
  3. Hlebova N.I. *Sotsial'na kompetentnist' fakhivtsiv vodnogo transportu: sotsiologichne doslidzhennya* [Social competence of water transport specialists: a sociological study]. Melitopol' : FOP Odnoroh T.V., 2018. 391 s. (in Ukrainian).
  4. Grabovs'ka I. (2018). *Aktual'nist' doslidzhennya konsolidacijnyx procesiv ukrajinstva doby postkolonializmu* [The relevance of the study of the consolidation processes of Ukrainians in the postcolonial era]. *Konsolidaciya ukrajinstva v postkolonial'nu dobu: monografiya / za red. M. Obushnogo* In: M. Obushnyj, ed., R. 1.1. Kyiv: Milenium, pp. 15–38. (in Ukrainian).
  5. Luhovyy V.I. *Yevropeys'ka kontseptsiya kompetentnisnogo pidkhodu u vyshchij shkoli ta problemi realizatsiyi v Ukraini* [The European concept of the competence approach in higher education and the problems of its implementation in Ukraine]. *Visnyk APN Ukrainy. Pedahohika i psykhohohiya*. 2009. №2 (63). S. 13–25. (in Ukrainian).
  6. Luhovyy V.I., Slyusarenko O.M., Talanova ZH.V. *Klyuchovi ponyattya suchasnoyi pedahohiky: navchal'nyy rezul'tat, kompetentnist', kvalifikatsiya* [Key concepts of modern pedagogy: educational result, competence, qualification]. *Pedahohichna i psykhohohichna nauky v Ukraini*. K.: NAPN Ukrainy, 2012. T.1. Zahal'na pedahohika ta filosofiya osvity. S. 23–38. (in Ukrainian).
  7. Pavlyk N.P. *Kompetentnist' yak katehoriya teorii vykhovannya* [Competence as a category of education theory]. *Pednauky. K.*, 2008. (in Ukrainian).
  8. Ruchka A.O. *Kompetentnist' yak resurs zhyt'tyevoyi aktyvnosti* [Competence as a resource of vital activity]. *Ukrayins'ke suspilstvo: monitorynh sotsial'nykh zmin*. K.: Instytut sot'iolohiyi NAN Ukrainy, 2017. S. 264–274. (in Ukrainian).
  9. Kanning U.P. *Soziale Kompetenz. Definition, Strukturen und Prozesse*. *Zeitschrift für Psychologie*. 2002. 210 (4). S. 154–163. (in German).
  10. Stoof A., Martens R.L., van Merriënboer J. *What is competence? Constructivist approach as a way out of the confusion*. *Open university of the netherlands*. 2004.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.13>
УДК 327.5 (477)

Людмила МАРКІВСЬКА

кандидат історичних наук, доцент,
Волинський обласний ліцей з посиленою військово-фізичною
підготовкою імені Героїв Небесної Сотні, м. Луцьк

ORCID: 0000-0002-3017-5587
E-mail: markivska1@ukr.net

Наталія СІРУК

кандидат історичних наук, доцент,
«Волинський фаховий коледж» - структурний підрозділ
Національного університету харчових технологій, м. Луцьк

ORCID: 0000-0003-3504-9368
E-mail: siruk.nat@meta.ua

**НАРАТИВИ «НЕКОНВЕНЦІЙНОЇ» ВІЙНИ СУЧАСНОЇ МОСКОВІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ**

Анотація. У статті прорухуються ключові наративи сучасної московії у війні проти України. Довготривале перебування України під пильним контролем та керівництвом кремля, не дає останньому змиритися із вибором українців – будувати власну незалежну державу. Державотворчий процес в Україні почався із проголошенням незалежності 24 серпня 1991 року. Тогочасна єльцинська росія у 90-х роках «вигорювала» своє правонаступництво. Проходить процес переділу власності сср. У 2000 році у росії відбувається зміна політичного керівництва. Посаду президента рф займає путін. З його приходом у державі починає формуватися новий тип політичного режиму – путінізм. Починається новий період відносин росія – Україна.

Акцентується увага на тому, щосаме у період путінізму в сучасній московії з'являється великоімперські шовіністичні настрої. У цей час росія активно готується до «неконвенційної» війни з

Україною. У «гібридній» війні використовуються не тільки військові засоби ведення боротьби, але й невійськові: інформаційні, економічні, енергетичні, дипломатичні. Першочергово росія починає використовувати інформаційний простір. Країна-агресор вдається до дезінформації та формування образу України як штучно створеної держави, а українців як неіснуючої нації. Крім того, на внутрішньому інформаційному просторі Україну позиціонують як «зовнішнього ворога», за яким стоїть Захід, США та НАТО. І власне вони, за словами російської пропаганди, сприяють функціонуванню «Київського фашистського режиму» («хунти»). Розкривається нарратив про росію у війні з Україною, який проявляється у шантажі світової спільноти ядерною зброєю, що зумовлює світове суспільство активно реагувати санкціями. Енергетичний шантаж та руйнування енергосистеми України зумовили пошуки нових джерел отримання енергоносіїв. Вихід росії із «зернової угоди» - показ реального «зацікавлення» її керівництва у вирішенні глобальних проблем.

Ключові слова: нарратив, «неконвенційна війна», шантаж, росія, Україна.

Liudmyla MARKIVSKA

Ph.D. in History, Associate Professor,
Heroes of the Heavenly Hundred Volyn Regional Lyceum

Natalia SIRUK

Ph.D. in History Associate Professor,
“Volyn Professional College” – a structural Department
of the National University of Food Technologies, Lutsk

NARRATIVES OF “UNCONVENTIONAL” WAR OF MODERN MOSCOW AGAINST UKRAINE

Abstract. The article deals with the key narratives of modern moscovy in the war against Ukraine. The long-term stay of Ukraine under the close control and leadership of the kremlin does not allow the latter to come to terms with the choice of Ukrainians – to build their own independent state. The state-building process in Ukraine began with the declaration of independence on August 24, 1991. In the 1990s, Yeltsin's russia was "choosing" its legal succession. The process of property redistribution of the USSR was underway. In 2000, a change of political leadership took place in Russia. The president of the russian federation is putin. With his arrival, a new type of political regime began to take shape in the state - putinism. A new period of russia - Ukraine relations is beginning. It was during this period that modern moscovites began to feel the chauvinistic sentiments of the Great Empire. Already during this period, russia is actively preparing for an "unconventional" war with Ukraine. In a "hybrid" war, not only military means of warfare are used, but also non-military ones: informational, economic, energy, diplomatic. First of all, russia is starting to use the information space. The aggressor country resorts to disinformation and forming the image of Ukraine as an artificially created state, and Ukrainians as a non-existent nation. In addition, in the domestic information space, Ukraine is positioned as an "external enemy" backed by the West, the USA, and NATO. And actually, according to Russian propaganda, they contribute to the functioning of the "Kyiv fascist regime" ("juntas"). Narrative of russia in the war with Ukraine is manifested in blackmailing the world community with nuclear weapons, which causes society to actively react with sanctions. Energy blackmail and the destruction of Ukraine's energy system led to the search for new sources of energy. russia's exit from the "grain agreement" is a demonstration of the real "interest" of its leadership in solving global problems.

Keywords: Narrative, "Unconventional War", Blackmail, russia, Ukraine.

*Дерево свободи необхідно поливати
час від часу кров'ю тиранів і патріотів.
Це його природне добриво.
(Т. Джефферсон)*

Постановка проблеми. ХХ століття ознаменувалося не тільки кардинальними суспільно-політичними змінами, а й адміністративно-територіальними змінами на світовій мапі (розпад імперій, падіння політичних режимів та формування самостійних держав). Світ перейшов на новий рівень міжнародних відносин, в основу яких покладено такі чесноти як Гідність, Людяність, Свобода, Повага. Сучасне суспільство доклало чимало зусиль для

утвердження цих принципів. Але, на жаль, історія цивілізацій складається не тільки із добросусідства.

Значний сегмент цього періоду становлять війни. Швейцарець Ж.-Ж. Бабель підрахував, що з 3500 р. до н.е. людство прожило без війн лише 292 роки [15]. Війна, породжена суспільством від початку його існування, еволюціонує разом із ним. Із розвитком суспільства вона набуває нових, інших масштабів, використовується сучасніше озброєння та нові тактично-стратегічні підходи. Але суть війни в основному залишається колишньою.

«Конвенційні» (класичні) війни, із використанням тільки різноманітної зброї та проведенням військових операцій на місцевості, у повітрі чи на воді, уже не забезпечують «потреби» агресора.

Сьогодні основною метою війни є не тільки заволодіння територією іншої держави (таке собі розширення «життєвого простору»), а й боротьба за інтелект. Військові дії сучасної «неконвенційної» («гібридної») війни поєднують тактичні кроки країни нападника по знищенню військового потенціалу противника та стратегічні мотиви часткової або повної руйнації енергетичної та економічної інфраструктури, а також знищення об'єкта агресії національно чи етнічно. Активні бойові дії проти цивільного населення також є складовою шостого покоління воєн. Поряд із уже згаданими елементами «неконвенційної» війни, слід вказати ще одну складову – дипломатичну. Адже для досягнення цілей у війні воюючі сторони активно використовують дипломатію.

У XXI столітті суспільство потрясають військові конфлікти із «грою без правил». З'являється нова форма політико-ідеологічного режиму, що базується на поєднанні окремих рис тоталітаризму, фашизму, нацизму, авторитаризму та із своєрідним «новим» баченням світоустрою – *путінізм*.

Мета статті показати та проаналізувати основні нарративи сучасної московії у війні проти України.

Аналіз наукових праць. Проблематика російсько-українських відносин та їх реалізація під час повномасштабної «гібридної» війни 2022 року саме на стадії ґрунтового та всебічного дослідження науковцями та фахівцями різних сфер (військовими, економістами, публіцистами, тощо). Доволі активно висвітлюють дану проблему вітчизняні та закордонні ЗМІ («Радіо Свобода», «Reuters», «WallStreet Journal», «BBC news», «Українська правда» «Reuters» та ін.).

Серед науковців, які досліджують питання «гібридних» («неконвенційних», «несистемних») воєн, варто виділити працю Є. Магди «Гібридна війна: вижити і перемогти» [9]. У своєму дослідженні автор розкриває феномен «гібридної» війни. Є. Магда ґрунтовно аналізує інструменти «гібридної» війни росії в Україні. Розмаїття засобів ведення «неконвенційної» війни, зокрема російсько-української, та подальший їх розвиток висвітлено у доробку Центру глобалістики «Стратегія XXI» «Війни – XXI: полігібресія Росії» [16]. Аналітичне дослідження «Гібридні Загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства» виводить «гібридні» загрози безпеці України [3]. Значущою колективною монографією фахівців Національного інституту стратегічних досліджень, у якій висвітлено кризу світової безпеки та показано різновекторність «гібридної» війни росії проти України, стала праця «Світова гібридна війна: український фронт» [13]. Не можна залишати без уваги і значення культурного компоненту в умовах війни. Це питання зокрема досліджує Л. Сорочук. Авторка вказує на особливості творення культурного простору українства в сучасних умовах, враховуючи виклики глобалізованого світу та загрози «русского мира» [14].

Виклад основного матеріалу. Кожна нація проходить у процесі власного становлення складні державотворчі етапи. Сьогоднішня української державності яскравий тому приклад. Адже, після проголошення незалежності 24 серпня 1991 року, більшість українців були впевнені у подальшому мирному державному будівництві. Однак, великоімперські шовіністичні амбіції північного сусіда призвели до повномасштабної війни. Аналізуючи причини війни росії проти України, ми впевнені, що корінням вони сягають не початку путінського правління, а набагато глибше.

Історично склалося, що московія протягом усього свого існування не могла сприйняти першості та прогресивності України на ґрунті націотворення та формування суспільства на засадах демократії. Уже з перших століть московити прагнуть підкорити українців не тільки територіально, а й інтелектуально. «Копія хоче знищити оригінал» [8]. Ця тенденція яскраво проявилася у період становлення та розквіту путінізму, який «...взяв на озброєння ідеологію Олександра Дугіна, що у своїй основі має уявлення про особливість та цивілізаційну вищість росії, містить геополітику євразійства та установки на світове домінування росії» [6]. Рашистська ідеологія «єгоцентричного порятунку світу» веде до руйнування усіх міжнародних стандартів цивілізаційного співіснування. Світове співтовариство знову зіткнулося із явищем геноциду, але тепер уже українства.

«Неконвенційна» війна сучасної московії проти України розпочалася ще задовго до 24 лютого 2022 року та 20 лютого 2014 року. Якщо порівнювати державотворчі процеси в Україні та росії, то остання практично не змінила свої суспільно-політичні орієнтири за період президентства Б. Єльцина. Для країни, у якій історично не було досвіду демократії, 8 років дуже короткий термін. Крім того, стереотип «великої і могутньої» залишився серед світової спільноти надовго. Із приходом до влади путіна, з'являється своєрідне ностальгічне Дежавю «збирача земель союзних». У концентрованому вигляді цю ностальгію ще 2005 р. висловив путін у посланні федеральним зборам російської федерації: «...маємо визнати, що розпад Радянського Союзу став найбільшою геополітичною катастрофою століття. Для російського ж народу він став справжньою драмою. Десятки мільйонів наших співгромадян та співвітчизників опинилися за межами російської території» [5]. Україна ж прагне остаточно позбутися ілюзорного статусу «братнього народу».

Першим кроком, який не сподобався москві і змусив подивитися на Україну, не тільки як на об'єкт власних бажань, але й і як на ворожий суб'єкт, що може знищити саму об'єднувачу ідею, була Помаранчева революція 2004 року. Здавалося бажання українців бути частиною європейського простору є цілком природним. Другим «вагомим» аргументом у побудові відносин росія – Україна стала Революція Гідності. Це призвело до просування

концепту «порятунку російськомовного населення», яке зазнає утисків та гонінь від «Київського праворадикального режиму».

Починаючи з 20 лютого 2014 року сучасна московія своїми діями дискредитує Україну. Уже тоді росія діяла відповідно до так званої «доктрини Герасімова» (січень 2013 року). «Правила війни» суттєво змінилися, – стверджував Герасимов, – зросла роль невійськових засобів у досягненні політичних та стратегічних цілей, які у низці випадків за своєю ефективністю значно перевершили силу зброї» [11]. Країна-агресор уже починає готуватися до війни. особливо через засоби «інформаційної війни», «зомбування» населення через одержавлені ЗМІ тощо» [17, с. 63]. Отож, основна ставка робиться, в першу чергу, на інформаційно-пропагандистські методи. На основі досліджень у «неконвенційній» війні «співвідношення 4:1 на користь невійськових методів інвазії» [10, с. 89].

Починаючи ще з 2005 року росія на міжнародній арені формує образ України як непорядного партнера по транзиту газу, не надаючи жодних вагомих доказів. Дехто із дослідників, зокрема Ганна Сасин, вважає, що вперше проти України було застосовано інформаційну складову «гібридної» війни у 1994 році. Спотворена інформація про неможливість утримання Україною ядерного потенціалу посприяла без'ядерному статусу нашої держави [12, с. 20].

Інформаційну складову росія активно використовує у війні проти України. Про масштаби інформаційної війни, розгорнуті Росією проти України, найточніше сказав Головнокомандувач об'єднаних Збройних сил НАТО в Європі Ф.Брідлав: «Це найбільш дивовижний інформаційний бліцкриг, який ми коли-небудь бачили в історії інформаційних воєн» [5].

За допомогою ЗМІ формується образ «зовнішнього ворога»–України. У російському істеблїшменті активно пропагуються тези про «штучно» створену українську державу, неіснування української нації, «гоніння» та «утиски» в Україні російськомовного населення та росіян. Для пояснення необхідності проведення так званої «військової спецоперації», кремль продукує у суспільну свідомість ідею «порятунку» росії та світу від Заходу, США і НАТО, які керують Україною. Законно обрану українцями владу російські ЗМІ та пропагандисти називають «Київським фашистським режимом», «хунтою», а українців – «нацистами». Очевидно, для відволікання уваги власного народу від невирішеності внутрішніх проблем, російська влада вкотре, нехтуючи історією, оголошує «хрестовий похід» проти незалежної України. У цьому випадку вона свідомо підміняє поняття «національної самоідентифікації» на «нацизм».

Наративи «гібридної» війни показали ще один концептуальний аспект російського вторгнення в Україну. У 2014 році, анексуючи Крим, держава-агресор використала у своїй тактиці концепцію «трьох

кварталів». Як зазначає В. Горбулін: «її суть зводиться до того, що сучасний вояка має бути готовим: в одному кварталі – вести загальновійськовий бій, у другому – здійснювати поліцейські функції, у третьому – виконувати гуманітарні місії. Проте там зазначена концепція була реалізована... в «зворотньому» її вимірі. Спочатку «зелені чоловічки» з'явилися в Криму як виконавчі квазі-«гуманітарної» місії із забезпечення «прав російського/російськомовного населення» ... поступово перейшли до виконання функцій квазі-«поліцейських» із забезпечення потрібного Москві проведення «референдуму». Невдовзі вони вже виконували і квазі-«військові» функції із силового нав'язування виконання результатів «референдуму» [5].

Прагнення росії зреалізувати дану модель «визволення» потерпіли фіаско не тільки у 2014 році на півдні та сході України, а й після 24 лютого 2022 року.

Ще одним наративом війни росії в Україні є заявлена іще у березні 2014 року путіним теорія «боротьби із неонацистами». На одній із прес-конференцій він заявив: «...Если мы примем такое решение, то только для защиты украинских граждан. И пусть попробует кто-то из числа военнослужащих стрелять в своих людей, за которыми мы будем стоять сзади. Не впереди, а сзади. Пускай попробуют стрелять в женщин и детей. Я посмотрю на тех, кто отдаст такой приказ в Украине» [18]. Це практично відверте висловлювання про використання цивільного населення у військових діях. Сьогодні ми бачимо практичну реалізацію основного змісту цієї тези. Військові рф, порушуючи усі міжнародні норми ведення війни, тотально і цілеспрямовано знищують українських цивільних людей. Рашистська пропаганда і ЗМІ подають це як виконання місії з «денацифікації» України. Знищення ж цивільної інфраструктури (шпиталів, шкіл, садочків, житлових будинків, тощо) проводиться під гаслом «демільтаризації». Навіть на міжнародному рівні росія подає фейкову інформацію про нібито дислокування військових штабів, баз та складів у об'єктах цивільного призначення. До того ж, окрім, голосливих заяв сучасна московія ніяких доказів на надає.

Світова спільнота у період російсько-української війни стала об'єктом ядерного шантажу з боку росії. 24 лютого 2022 року керівник рф заявив: «Росія – одна з найпотужніших ядерних держав світу та володіє перевагами у низці новітніх видів озброєнь. У зв'язку з цим ні у кого не має бути сумнівів у тому, що прямий напад на нашу країну призведе до розгрому та жахливих наслідків для будь-якого потенційного агресора» [4].

Окупація Енергодару та встановлення контролю над Запорізькою АЕС, постійне нагнітання ситуації навколо цивілізаційної ядерної безпеки путіністи використовують для впливу та залякування суспільства. Цими кроками вони прагнуть обмежити (ба навіть заборонити) надання допомоги Україні країнами-партнерами.

На тлі ядерного шантажу, кремлівська влада вдається до знищення енергетичної системи України точковими ударами. Європейська спільнота також відчула на собі енергетичні «реверанси» путіна. Зменшення об'ємів постачання газу в Європу, зупинка газопроводу «Північний потік-1» – це цілеспрямована гра російського диктатора. Мета цих кроків налякати не тільки українців, а й світ. Змусити Захід відмовитися від допомоги Україні, послабити або й зняти санкції. Енергетичний наративізм росії не призведе до відновлення її позицій у сфері торгівлі енергоносіями. Світ уже почав формувати партнерські відносини з іншими країнами постачальниками газу та нафти.

Прагнення росії у будь-який спосіб диктувати свої умови співіснування вона спробувала реалізувати. У ході військових дій рашисти заблокували чорноморські порти України, створивши небезпеку світової продовольчої кризи. Зерновий шантаж сучасна московія, вочевидь, хотіла використати для дискредитації України. Ріст цін на зернові та продукти харчування неабияк сколихнув міжнародну громадськість. У переговорному процесі за участі Туреччини та ООН росія пішла на підписання «Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів» з Україною. На цей крок росія пішла після втрати ініціативи на морі. Обміняти опудало «слави руських моряков» кремль вирішив на імідж росії-«рятувальниці» від глобальної продовольчої кризи [2]. Але наратив шантажу і маніпулювання знову проявляється у міжнародному дискурсі з боку росії. Ще до вибухів у тимчасово окупованому Севастополі 29 жовтня 2022 року, кремль уже почав заявляти про свій вихід із «зернової угоди». Мотивацією до такого кроку він вказував на нібито терористичні дії з боку України, зокрема ЗСУ. Результат участі країни-агресора передбачуваний – 29 жовтня вона виходить із «зернової угоди». Рефлексія аграрного сектора на цей крок буде доволі невтішною, навіть для самої росії, яка також є експортером збіжжя. Причина криється в продовольчій інфляції, яка з початку російської агресії становить понад 30% на рік. А в деяких країнах інфляція може сягати більше 100%, тобто ціни зросли вдвічі [7]. Тепер вирішення цієї проблеми залежить від реакції та дій не тільки України, а й світу.

Висновки. Таким чином, на межі ХХ-ХХІ століть система світової безпеки зазнала кардинальних змін, які були зумовлені завершенням «холодної» війни та початком формування нових держав на пострадянському просторі. Процес ліквідності біполярного світу посилив реваншистські геополітичні тенденції у правонаступниці ССРСР. З початку 2000-х на теренах РФ починає формуватися новий політичний режим – *путінізм*. Зростаючі великоімперські амбіції кремля починають все потужніше окреслювати політичні наративи стосовно колишніх пострадянських республік, особливо

України. Євроінтеграційна складова політичного курсу України та прагнення долучитися до партнерства з Північним Альянсом (із подальшою участю в ньому) спричинили розгортання «неконвенційної» («гібридної») війни росії проти нашої держави. У ході цієї війни агресор поєднує активні військові дії (на суші, на морі, в повітрі) із невійськовими засобами: поширенням дезінформації; ядерним, енергетичним та продовольчим шантажем, але Україна з перших днів війни змінила її хід, показавши свою стійкість у боротьбі з ворогом за свою незалежність.

Конвенційне завершення війн і – мир, що залежить від багатьох чинників. У військовій складовій Україна і надалі отримуватиме допомогу від країн-партнерів, але основою миру, й доволі вагомою, залишається інформаційна складова. Ми переконуємося, що сучасна московія з кожним днем стає закритою в світовому інформаційному просторі. Нині Україні, що дуже важливо, потрібно не тільки звільняти свої території, не зважаючи на шантаж, що використовується ворогом, а й вистояти політично, не давши нав'язати українцям волю кремля.

1. Антипенко Ірина. Гібридна війна в Україні як ризикоутворюючий чинник глобалізації. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/45/44>
2. Бурковський Петро. Які ризики для України не врахували в угоді про експорт зерна? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/23/689535/>
3. Гібридні Загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства. Аналітичний документ.
4. Горбатенко Сергій. Чи змінює Москва загарбницьку риторику після невдалого бліцкригу. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rytoryka-kremlya-zminy/31723868.html>
5. Горбулін Володимир. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: https://zn.ua/ukr/internal/gibridna-viyna-yakklyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html
6. Дацюк Сергій. Що таке рашизм? URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/624fc6e87bb92/>
7. Забожко Тетяна. Вихід Росії із зернової угоди: чи вдасться відновити експорт та чи є альтернатива. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20221030-vyhid-rosiyi-iz-zernovoyi-ugody-chy-vdastsya-vidnovyty-eksport-ta-chy-ye-alternatyva/#>
8. Левус Андрій. Війна сенсів. URL: <https://ukrnationalism.com/publications/4646-viina-sensiv.html>
9. Магда Є.В. Гібридна війна: виклики і перемоги: монографія. Харків: Vivat, 2015. 304 с.
10. Руценко І.П., Руценко Ю.І. Гібридна агресія та громадянський спротив у Харкові 2014 р.: уроки першої фази російсько-української війни. *Український соціум*. 2016. № 3 (58). С. 88–99.

11. Самигін Денис. Терор як покликання: як з 2014 втілювалася «Доктрина Герасимова». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3539666-terror-ak-poklikanna-ak-z-2014-vtiluvalasa-doktrina-gerasimova.html>
12. Сасин Г.В. Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір). *Грані*. 2015. № 3 (119). С. 18–23.
13. Світова гібридна війна. Український фронт. Колективна монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
14. Сорочук Людмила. Роль національної культури у деконфліктизації українства. *Українознавчий альманах*. 2020. Випуск 27. С. 129–134. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/391/375>
15. Требін М.П., Чернишова Т. О. Еволюція війн криз призму революцій у військовій справі. URL: <https://www.hups.mil.gov.ua/assets/doc/science/stud-conf/suchasna-viyna-gumanitarniy-aspekt/9.pdf>
16. Центр глобалістики «Стратегія XXI». «Війни – XXI: полігібриєсія Росії». URL: <https://geostrategy.org.ua/storage/app/public/files/nodes/1/book/1/Xa8si15867659506KcE7.pdf>
17. Цюрупа М. Питання визначення сутності «гібридної війни»: на прикладі збройної боротьби на Сході України (середина 2014 – кінець 2015 рр.). *Наукові записки Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України*. 2015. Вип. 5–6 (79–80). С. 56–65.
18. Интервенция по-путински: российские войска будут стоять за спинами украинских женщин и детей. URL: <https://fakty.ua/ru/177874-intervenciya-po-putinski-rossijskie-vojska-budut-stoyat-za-spinami-ukrainskih-zhencshin-i-detej>
5. Horbulin Volodymyr. "Hibrydna viina" yak kliuchovyi instrument rosiiskoi heostrategii revanshu ["Hybrid war" as a key tool of the Russian geostrategy of revenge]. URL: https://zn.ua/ukr/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrument-rosiyskoyi-geostrategiyi-revanshu_.html (in Ukrainian).
6. Datsiuk Serhii. *Shcho take rashyzm?* [What is russism?]. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/624fc6e87bb92/> (in Ukrainian).
7. Zabožhko Tetiana. *Vykhid Rosii iz zernovoi uhody: chy vdastsia vidnovyty eksport ta chy ye alternatyva* [Russia's exit from the grain agreement: will it be possible to resume exports and is there an alternative]. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20221030-vyhid-rosiyi-iz-zernovoyi-ugody-chy-vdastsya-vidnovyty-eksport-ta-chy-ye-alternatyva/#> (in Ukrainian).
8. Levus Andrii. *Viina sensiv* [A war of meanings]. URL: <https://ukrnationalism.com/publications/4646-viina-sensiv.html> (in Ukrainian).
9. Mahda Ye.V. (2015) *Hibrydna viina: vyklyky i peremohy* [Hybrid warfare: challenges and victories: a monograph]. Kharkiv: Vivat, 304 p. (in Ukrainian).
10. Rushchenko I. P., Rushchenko Yu. I. (2016). *Hibrydna ahresii ta hromadianskyi sprotyv u Kharkovi 2014 r.: uroky pershoi fazy rosiisko-ukrainskoi viiny* [Hybrid aggression and civil resistance in Kharkiv in 2014: lessons from the first phase of the Russian-Ukrainian war]. *Ukrainskyi sotsium*. № 3 (58). Pp. 88–99. (in Ukrainian).
11. Samyhin Denys. *Teror yak poklykannia: yak z 2014 vtiliuvalasia «Doktryna Herasymova»* [Terror as a vocation: how the Gerasimov's Doctrine has been implemented since 2014]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3539666-terror-ak-poklikanna-ak-z-2014-vtiluvalasa-doktrina-gerasimova.html> (in Ukrainian).

References

1. Antypenko Iryna. *Hibrydna viina v Ukraini yak ryzykoutvorivniuchy chynnyk hlobalizatsii* [Hybrid war in Ukraine as a risk-creating factor of globalization]. URL: <https://doi.org/10.33990/20704011.65.2020.226416>(in Ukrainian) (in Ukrainian).
2. Burkovskiy Petro. *Yaki ryzyky dlia Ukrainy ne vrakhuvaly v uhodi pro eksport zerna?* [What risks for Ukraine were not taken into account in the grain export agreement?]. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/07/23/689535/> (in Ukrainian).
3. *Hibrydni Zahrozy Ukraini i suspilna bezpeka. Dosvid YeS i Skhidnoho partnerstva. Analytychnyi dokument* [Hybrid threats to Ukraine and public security. The experience of the EU and the Eastern Partnership. Analytical document].
4. Horbatenko Serhii. *Chy zminiuie Moskva zaharbyntsku rytoryku pislia nevdaloho blitzkryhu* [Is Moscow changing its aggressive rhetoric after the failed blitzkrieg?]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/rytoryka-kremlyazminy/31723868.html> (in Ukrainian).
12. Sasyn H.V. (2015). *Informatsiina viina: sutnist, zasoby realizatsii, rezultaty ta mozhyvosti protydii (na prykladi rosiiskoi ekspansii v ukrainskyi prostir)* [Information war: essence, means of implementation, results and countermeasures (on the example of Russian expansion into Ukrainian space)]. *Hrani*. № 3 (119). Pp. 18–23. (in Ukrainian).
13. *Svitova hibrydna viina. Ukrainskyi front. Collective monohrafiia / za zah. red. V. P. Horbulina*. (2017) [World hybrid war. The Ukrainian front. Collective a monograph by general red. V. P. Horbulin]. Kyiv: NISD, 496 p. (in Ukrainian).
14. Sorochuk Liudmyla. (2020). *Rol natsionalnoi kultury u dekonfliktyzatsii ukrainstva* [The role of national culture in the de-conflicting of Ukrainianess]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 27. Pp. 129–134. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/391/375>
15. Trebin M.P., Chernyshova T. O. *Evolutsiia viin kriz pryзму revoliutsii u viiskovii spravi* [The evolution of wars through the prism of revolutions in military affairs]. URL: <https://www.hups.mil.gov.ua/assets/doc/science/stud>

- conf/suchasna-viyna-gumanitarniy-aspekt/9.pdf (in Ukrainian).
16. Tsentr hlobalistyky «Stratehiia XXI» «Viiny – XXI: polihibresiiia Rosii» ["Wars - XXI: Russia's polyhilation"] URL: <https://geostrategy.org.ua/storage/app/public/files/nodes/1/book/1/Xa8si15867659506KcE7.pdf> (in Ukrainian).
17. Tsiurupa M. (2015). *Pytannia vyznachennia sutnosti «hibrydnoi viiny»: na prykladі zbroinoi borotby na Skhodi Ukrainy (seredyna 2014 – kinets 2015 rr.)* [The question of defining the essence of "hybrid war": on the example of the armed struggle in the East of Ukraine (mid-2014 - end of 2015)]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh ta etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy.* Vyp. 5–6 (79–80). Pp. 56–65. (in Ukrainian).
18. *Intervenciya po-putinski: rossijskie vojska budut stoyat za spinami ukrainskih zhenshchin i detej* [Putinstyle intervention: Russian troops will stand behind the backs of Ukrainian women and children]. URL: <https://fakty.ua/ru/177874-intervenciya-po-putinski-rossijskie-vojska-budut-stoyat-za-spinami-ukrainskih-zhencshin-i-detey> (in Russian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.14>
УДК 94 (470) :327.2 + 141: 177.8

Ярослав МОТЕНКО

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-5983-2432
Email: motenkoyaroslav@gmail.com

Євгенія ШИШКІНА

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки,
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-8599-5518
Email: zhshk@ukr.net

КОНЦЕПЦІЯ «ГОМО СОВЕТІКУС» О.О. ЗІНОВ'ЄВА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА Z-ІДЕОЛОГІЇ

Анотація. Стаття розкриває особливості використання в світовому медіа-просторі Російською Федерацією концепції «гомосовєтікус» філософа і соціолога О. О. Зінов'єва (1926–2006 рр.) як інструменту інформаційної війни. Актуальність проблеми зумовлена нагальною необхідністю для держави і суспільства України інтенсифікувати пошуки ефективних засобів протидії впливу соціально-деструктивних технологій країни-агресора. Автори розглядають літературну творчість О. О. Зінов'єва як одне з джерел формування так званої Z-ідеології, тобто комплексу ідей, уявлень і переконань спрямованих на обґрунтування доцільності реалізації Росією євразійської геополітичної концепції у міжнародних відносинах і легітимізацію її збройної експансії у Східній і Західній Європі. У статті проаналізовано зміст романів О. О. Зінов'єва «Гомосовєтікус» (1982 р.) і «Пара беллум» (1982 р.). На думку авторів дослідження, слід абстрагуватися від усталеного у літературній критиці уявлення про сатиричний жанр цих творів і, натомість, сконцентрувати увагу на практичному аспекті рекомендацій автора, щодо методів виховання та інформаційно-психологічного впливу на масову свідомість потенційного мобілізаційного ресурсу держави-агресора. О. О. Зінов'євим досить чітко і послідовно описано процес формування переконань і моральних пріоритетів радянської «надлюдина», яка має знищити західноєвропейську цивілізацію. Головними методами виховання «гомосовєтікуса» є формування у його свідомості аномальної ієрархії цінностей, де найважливішими якостями індивіда є агресивність, жорстокість, недовіра до оточуючих, байдужість до родини, пристосуванство, визнання пріоритетності інтересів держави. Очевидна неповноцінність такої особи має компенсуватися її здатністю швидко адаптуватися до екстремальних умов майбутньої великої континентальної війни, невибагливістю у побуті, умінням будувати стосунки з представниками інших націй з максимальною вигодою для себе. У статті стверджується, що вже в першій половині 1980-х рр. О. О. Зінов'євим було описано окремі елементи «гібридної війни», які згодом були застосовані Російською Федерацією протягом 2014–2022 рр. проти України і держав Європейського Союзу. Автори дослідження

вважають, що запропоновані ними висновки мають переконати наукову і широку громадськість України у необхідності об'єктивного переосмислення російської літературної спадщини, у тому числі і праць представників так званої «третьої хвилі» російської еміграції з СРСР (1960-і-поч.1990-х рр.), які, часто внаслідок масової інерції політичного світосприйняття, користуються іміджем борців з тоталітаризмом.

Ключові слова: «гомосовєтікус», «м'яка сила», гібридна війна, інформаційна війна, інформаційно-психологічний вплив, російська експансія.

Yaroslav MOTENKO

Ph.D. in History, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies,
Cultural Studies and History of Science,
National Technical University «Kharkiv Politechnic Institute»

Yevheniia SHYSHKINA

Ph.D. in History, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies,
Cultural Studies and History of Science,
National Technical University «Kharkiv Politechnic Institute»

CONCEPT OF "HOMO SOVETICUS" BY O.O. ZINOVIEV AS A COMPONENT OF Z-IDEOLOGY

Abstract. The article reveals the peculiarities of the Russian Federation's use of the concept of "homo sovietikus" by the philosopher and sociologist O. O. Zinoviev (1926–2006) as a tool of information warfare in the world media space. The relevance of the problem is determined by the urgent need for the state and society of Ukraine to intensify the search for effective means of countering the influence of socially destructive technologies of the aggressor country. The authors consider the literary work of O. O. Zinoviev as one of the sources of the formation of so-called Z-ideology, that is, a complex of ideas and beliefs aimed at justifying the feasibility of Russia's implementation of the Eurasian geopolitical concept in international relations and the legitimization of its armed expansion in the East and West Europe. The article analyzes the content of O. O. Zinoviev's novels "Homo Sovieticus" (1982) and "Para Bellum" (1982). According to the authors of the study, it is necessary to move away from the satirical genre notion of these works established in literary criticism and, instead, to concentrate attention on the practical aspect of the author's recommendations, regarding methods of education, informational and psychological influence on the mass consciousness of a potential mobilization resource of the aggressor state. O. O. Zinoviev described quite clearly and consistently the process of formation of beliefs and moral priorities of the Soviet "superman", who is supposed to destroy Western European civilization. The main methods of raising "homo sovieticus" are the formation in his mind of an anomalous hierarchy of values, where the most important qualities of an individual are aggressiveness, cruelty, mistrust of others, indifference to the family, adaptability, recognition of the priority of the interests of the state. The obvious inferiority of such a person should be compensated by his ability to quickly adapt to the extreme conditions of the future great continental war, unpretentiousness in everyday life, the ability to build relations with representatives of other nations with maximum benefit for himself. The article states that already in the first half of the 1980s O. O. Zinoviev described certain elements of the "hybrid war", which were later used by the Russian Federation during 2014–2022 against Ukraine and the states of the European Union. The authors of the study hope that their conclusions could convince the scientific and general public of Ukraine in the need for an objective rethinking of the Russian literary heritage, including the works of representatives of the so-called "third wave" Russian emigration from the USSR (1960s and early 1990s) who, due to the mass inertia of the political worldview, often get the image of fighters against totalitarianism.

Keywords: "Homo Sovieticus", "Soft Power", Hybrid War, Information War, Informational And Psychological Influence, Russian Expansion.

Постановка проблеми. З початком повномасштабної агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 р. відбулася активізація діалогу вітчизняних науковців і широкої громадськості стосовно пошуків ефективних методів боротьби з російськими інвазійними впливами у світовому медіапросторі. Одним з аспектів дискусії є пошук джерел формування Z-ідеології, тобто комплексу ідей, уявлень і переконань спрямованих на обґрунтування доцільності реалізації Росією євразійської геополітичної концепції у міжнародних

відносинах і легітимізацію її збройної експансії у Східній і Західній Європі.

Аналіз наукових публікацій. Вивчення особливостей формування і поширення мілітаристського ксенофобського пропагандистського дискурсу Російською Федерацією склало окремий сегмент в українській історіографії початку XXI ст. Певна частина робіт виявилася присвяченою критиці історичних міфологем, які постійно використовувала російська пропаганда [9,13,16]. Об'єктом дослідження також стала євразійська концепція геополітичної стратегії Росії О. Г. Дугіна [5]. Важливим етапом у

вивченні витоків ідеології російського політикуму стало дослідження І. М. Грабовської, де було розкрито механізм використання російськими політтехнологами філософської спадщини І. О. Ільїна та А. В. Гулиги [6]. Однак, на сучасному етапі дослідження проблеми залишається недостатньо висвітленим використання творцями Z-ідеології творчого доробку представників так званої «третьої хвилі» російської еміграції з СРСР (1960-і– поч. 1990-х рр.) до якої, зокрема, належав відомий російський філософ і соціолог О. О. Зінов'єв (1926–2006 рр.). В українській історіографії публіцистика О. О. Зінов'єва, згідно усталеної традиції, вважалася творчістю антикомуністично налаштованого вигнанця-дисидента, який у своїх сатиричних романах «Гомосовєтікус» (1982 р.) і «Пара беллум» (1982 р.) викривав недоліки радянського суспільства [11, 15]. Тим часом, у російській історіографії на початку 2000-х рр. відбулася зміна акцентів у характеристиці творчості О. О. Зінов'єва. Головним у працях філософа російські дослідники проголосили негативне ставлення до процесів глобалізації і вестернізації, натомість критику вад радянського суспільства визнали поміркованою і конструктивною [2; 3; 12].

Мета статті. Метою пропонованої статті є науковий аналіз змісту найвідоміших публіцистичних творів О. О. Зінов'єва «Гомосовєтікус» і «Парабеллум» як інструментів інформаційно-психологічного впливу, завданням яких є формування у масовій свідомості читачів певних політичних переконань. Методологічною основою дослідження стали принципи об'єктивності та історизму. Авторами було використано загально-наукові методи та спеціальні: історико-генетичний, біографічний, соціологічний.

Виклад основного матеріалу. На початку 2000-х рр. Російська Федерація активізувала зусилля спрямовані на встановлення політичного і економічного контролю над державами пострадянського простору. Мілітаризація зовнішньополітичного курсу країни супроводжувалася посиленням авторитарних тенденцій у стосунках влади і суспільства. Одночасно у сфері офіційної державної історичної політики було розгорнуто масштабну пропагандистську компанію спрямовану на ідеалізацію радянського минулого. Як наслідок, у лютому 2020 р. соціологічне опитування проведене «АНО Левада-Центр» на території Російської Федерації засвідчило, що переважна більшість росіян вважає СРСР «найкращим часом в історії їхньої країни» [8]. Низка соціологічних досліджень також засвідчили, що російське суспільство на початку XXI ст. поступово набирало риси, які були властиві для радянського соціуму: ворожість до закордоння, підлабузницьке ставлення до влади, низький рівень культури праці і готовність терпіти злидні. Середньостатистичний росіянин початку XXI ст. своєю соціальною поведінкою дедалі більше нагадував громадянина СРСР доби 1970-х–1980-х рр. [7].

У цей час російські державні пропагандистські структури виявили зацікавленість у популяризації наукової і публіцистичної спадщини О. О. Зінов'єва, присвяченій обґрунтуванню ідеї неминучого геополітичного протистояння Росії і держав Західної Європи та Північної Америки. Саме на тлі подій російсько-української «гібридної» війни влітку 2014 р. державна федеральна медіагрупа «Міжнародне інформаційне агентство «Росія сьогодні» почала трансляцію засідань «Зінов'євського клубу» – агітаційної програми, спрямованої на «формування справедливого образу Росії у світі» [14]. В Донецьку у 2016 р. було відкрито «Зінов'євський клуб Новоросії», учасники якого збиралися займатися дослідженням оточуючої їх реальності з використанням соціальної теорії і методології О. О. Зінов'єва та переймалися проблемою виховання місцевої молоді. У 2017 р. запрацював російсько-китайський освітній проект «Російський Конфуцій – Олександр Зінов'єв». Апогей демонстративної уваги російського істеблішменту до творчого доробку О. О. Зінов'єва припав на святкування 100-річчя від дня його народження у 2022 р. Урочисті заходи відбулися в Російській академії наук. Міністерство освіти і науки Російської Федерації ухвалило рішення про обов'язкове вивчення творів філософа у середній і вищій школі. Також було заплановано проведення виставок у Берліні і Мюнхені на тему «Олександр Зінов'єв – визволитель Європи» [4]. Серед проектів вшанування його пам'яті наймасштабнішим виявився план побудови у Москві музею і громадського центру О. О. Зінов'єва «Зінотека», які мала прикрасити велетенська літера «Z», що стала загальноновизнаним у світі символом російської військової агресії в Україні [1].

Активна експлуатація сучасною російською пропагандою ідей О. О. Зінов'єва закономірно привертає увагу як до його наукової спадщини так і до публіцистики. Романи «Гомосовєтікус» і «Пара беллум» є яскравим прикладом лаконічного і легкого для сприйняття широкою аудиторією викладу низки політичних ідей, покликаних сформулювати у масовій свідомості читачів усвідомлення історичної обумовленості протистояння радянської (російської) цивілізації і «колективного Заходу» та унікальності «гомосовєтікуса» – соціальної ідентичності сформованої в умовах політичної культури тоталітарного суспільства.

Концептуально об'єднуючою ідеєю творів О. О. Зінов'єва є необхідність кожному бути готовим до участі у Третій світовій війні. На думку автора, головною причиною світових війн є невіршеність проблеми перенаселення планети, а протиборчі ідеології виконують роль засобів масової психологічної мобілізації: «Дивлячись на світ згори, можна побачити, що йде боротьба величезних мас людей просто за фізичне виживання. Комуністична система організації людей у її радянському виконанні є з цього погляду найкращою. Найкращою не для життя людей у системі, а для виживання даного

об'єднання у боротьбі з іншими.» [10, с.179–180]. Водночас письменник визнає, що не Захід виступає агресором у стосунках з СРСР. На його думку головним спонукальним мотивом розв'язання війни для радянського суспільства є заздрість до високого рівня життя на Заході і усвідомлення нездатності створити власну конкурентоздатну економіку [10, с.158]. Однак, автор не закликає «гомосовєтїкусів» до соціально-економічних реформ. На його думку вони в СРСР марні. Водночас, радянський суспільно-політичний устрій, незважаючи на всі свої вади, має головну і незаперечну перевагу – здатність виживати і перемагати в умовах тотальної війни. У своїх романах автор послідовно розкриває свій план підкорення Заходу. На його думку, стратегія «фортеця в облозі» є для Радянського Союзу програшною. Так само автор скептично ставиться до ідеї здобути перемогу завдяки кількісній військовій перевазі. На думку О. О. Зінов'єва запорукою майбутньої перемоги має стати масова інфільтрація агентів радянських спецслужб в усі сфери політичного, економічного і громадського життя країн Заходу. З цією метою, на думку письменника, уряду СРСР варто дозволити добровільну масову еміграцію, яка згодом створить прорадянську «п'яту колону» в країнах Західної Європи [10, с.51–52]. Поряд з цим О. О. Зінов'єв наголошує на важливості інформаційної війни. Головним об'єктом інформаційно-психологічних операцій має стати західна молодь. Таємне фінансування Радянським Союзом молодіжних пацифістських рухів та протестних акцій антидержавницької спрямованості мають позбавити західне суспільство його мобілізаційних ресурсів і переконати в доцільності обмеження фінансування власного військово-промислового комплексу [10, с.291–292; 317; 323]. Автор вказує на вразливі місця західноєвропейського суспільства: залежність репутації місцевих політиків від засобів масової інформації, гедонізм, низький рівень поінформованості про реальний потенціал радянського суспільства.

Майбутнім могильником колективного Заходу, на думку О. О. Зінов'єва буде «гомосовєтїкус» – носій соціальної ідентичності, сформованої в жорстких умовах радянської мобілізаційної економіки і тоталітарного суспільства. За задумом автора, ідеальний «гомосовєтїкус» визнає ієрархію цінностей, де найважливішими якістьми індивіда є агресивність, жорстокість, недовіра до оточуючих, байдужість до родини, пристосуванство, визнання пріоритетності інтересів держави. Очевидна неповноцінність такої особи має компенсуватися її здатністю швидко адаптуватися до екстремальних умов майбутньої великої континентальної війни, невибагливістю у побуті, умінням будувати стосунки з представниками інших націй з максимальною вигодою для себе. Оптимальним політичним режимом для «гомосовєтїкуса», на думку автора, є сталінізм: «Настав час подивитися на сталінізм знизу, тобто як на масове явище, як на великий історичний

процес підйому мільйонів людей із самих низів суспільства до освіти, культури, творчості, активності. Багато загинуло, це правильно. Проте набагато більше вціліло, змінило докорінно спосіб життя, піднялося, жило цікавим, порівняно з минулим, життям. То справді був безпрецедентний в історії культурний, духовний і діловий зліт величезних мас населення. Це був творчий процес у всіх основних аспектах життя» [10, с.175].

Висновки і пропозиції. Підбиваючи підсумки, ми маємо визнати, що оцінка літературної творчості О. О. Зінов'єва має враховувати особливості використання масової літератури як «м'якої сили», тобто інструменту інформаційної війни, що дозволяє популяризувати політичні ідеї в естетично привабливій оболонці певного літературного жанру. Окремі рекомендації О. О. Зінов'єва, щодо боротьби з колективним Заходом (маніпуляція масовою свідомістю населення з метою збільшення кількості носіїв радянської соціальної ідентичності, провокація міграційних криз, використання спецслужб для формування проросійського лобі за кордоном, латентна глорифікація сталінізму) були реалізовані як елементи «гібридної війни» Російської Федерації проти України і держав Європейського Союзу протягом 2014–2022 рр. Таким чином, існує об'єктивна необхідність у розробці і вдосконаленні методології дослідження масової літератури як знаряддя інформаційного протистояння.

1. Архитектурный проект Мультимедийного информационно-выставочного центра имени А.А. Зиновьева «ЗИНОТЕКА» в МГУ. *Зиновьев инфо*. 2022. URL: <http://zinoviev.info/wps/archives/7061> (дата звернення: 24.10.22).
2. Байбатырова Н. М. Политическая сатира в публицистике русского зарубежья «третьей волны» (на примере публицистики А. Зиновьева). *Филология и культура*. № 1(35). 2014. С. 148–153. URL: http://philology-and-culture.kpfu.ru/?q=system/files/27_7.pdf (дата звернення: 24.10.22).
3. Байбатырова Н. М. Прогностическая публицистика авторов русского зарубежья второй половины XX века. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 8: Литературоведение. Журналистика*. №1(15). 2016. С. 51–56. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prognosticheskaya-publitsistika-avtorov-russkogo-zarubezhya-vtoroy-poloviny-xx-veka> priority.com/index.php/journal/article/view/230/220 (дата звернення: 24.10.22).
4. В России отмечают 100-летие со дня рождения выдающегося ученого Александра Зиновьева. *Министерство науки и высшего образования Российской Федерации*. 2022. URL: <https://cutt.ly/hNeVhfy> (дата звернення 25.10.22).

5. Возняк Т. Геополітичні контексти війни в Україні. Львів: Бібліотека журналу «І», 2015. 222 с. URL: <https://cutt.ly/zNp0rhN> (дата звернення: 25.10.22).
6. Грабовська Ірина. Філософські витоки та сенс путінізму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. Випуск. 1.* К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка ВПЦ «Київський університет», 2016. С. 14–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_ukr_2016_1_6 (дата звернення 25.10.22).
7. Гудков Л. Почему в современной России воспроизводится советский тип человека. *Аналитический центр Юрия Левады.* 2016 URL: <https://www.levada.ru/2016/04/11/pochemu-v-sovremennoj-rossii-vosproizvoditsya-sovetskij-tip-cheloveka/> (дата звернення 25.10.22).
8. Гудков Л. Структура и воспроизводство памяти о Советском Союзе. *Аналитический центр Юрия Левады.* 2020. URL: <https://www.levada.ru/2020/03/24/struktura-i-vosproizvodstvo-pamyati-o-sovetskom-soyuz/> (дата звернення 25.10.22).
9. Салата О. О. Деміфологізація історії та творення міфів в українській науці та публічному просторі. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2021. 200 с. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/134/1551/3735-1> (дата звернення 25.10.22).
10. Зиновьев А. А. Гомо советикус. Пара беллум. Москва: Московский рабочий, 1991. 414 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013505> (дата звернення 25.10.22).
11. Каганов Ю. О. Конструювання "радянської людини" (1953–1991): українська версія. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014701> (дата звернення 25.10.22).
12. Ларин Н.О. Социологические идеи А.А. Зиновьева: современный взгляд. *Известия Саратовского университета. Серия Социология. Политология.* Т. 16, Вып. 2. 2016. С.190–192. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologicheskie-idei-a-a-zinovieva-sovremennyy-vzglyad> (дата звернення 25.10.22).
13. Лозовий В. С. Маніпуляції історією як інструмент політики розколу України: стратегії та практики конструювання антиукраїнської ідентичності на Донбасі. *Strategic priorities. Серія: Філософія.* №3–4 (48). 2018. С.147–153. URL: <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/230/220> (дата звернення 25.10.22).
14. МИА «Россия сегодня» учредило Зиновьевский клуб. *Зиновьев инфо.* 2014 URL: <http://zinoviev.info/wps/archives/599> (дата звернення 25.10.22).
15. Павлюк Л. Від homo soveticus до пост-homo soveticus: фантомно-гібридна реальність українських трансформацій. *Агора. Українські перспективи.* Випуск 12. Київ: СтилоС, 2013. С.29–39. URL: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/Agora12.pdf> 9 (дата звернення 25.10.22).
16. Якубова Л. Інтеграція Донбасу і Криму vs дезінтеграція України: історичний досвід, сучасні виклики (аналітична доповідь). НАН України. Інститут історії України. Київ. Інститут історії України НАН України, 2019. 333 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014749> (дата звернення 25.10.22.)

References

1. *Arxitekturnyj proekt Mul'timedijnogo informacionno-vystavochnogo centra imeni A.A. Zinov'eva «ZINOTEKA» v MGU.* (2022). [Architectural Project of the Multimedia Information and Exhibition Center Named after A.A. Zinoviev "ZINOTEKA" at Moscow State University]. *Zinovjev info.* URL : <http://zinoviev.info/wps/archives/7061> (in Russian).
2. Bajbatyrova N. M. (2014). *Politicheskaya satira v publicistike russkogo zarubezh'ya «tret'ej volny» (na primere publicistiki A. Zinov'eva)* [Political Satire in the Journalism of the Russian Diaspora of the "Third Wave" (on the Example of the Journalism of A. Zinoviev)]. *Filologiya i kultura.* № 1(35). P.148–153. URL: http://philology-and-culture.kpfu.ru/?q=system/files/27_7.pdf (in Russian).
3. Bajbatyrova N. M. (2016). *Prognosticheskaya publicistika avtorov russkogo zarubezh'ya vtoroj poloviny XX veka* [Prognostic Journalism of Authors of the Russian Diaspora in the Second Half of the 20th Century]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 8: Literaturovedenie. Zhurnalistika.* №1 (15). P.51–56. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prognosticheskaya-publicistika-avtorov-russkogo-zarubezh'ya-vtoroy-poloviny-xx-veka> priority.com/index.php/journal/article/view/230/220 (in Russian).
4. *V Rossii otmechayut 100-letie so dnya rozhdeniya vydayushhegosya uchenogo Aleksandra Zinov'eva (2022).* [Russia Celebrates the 100th Anniversary of the Birth of the Outstanding Scientist Alexander Zinoviev]. *Ministerstvo nauki i vysshego obrazovaniya Rossijskoj Federacii.* URL : <https://cutt.ly/hNeVhfy> (in Russian).
5. Vozniak T. (2015) *Heopolitychni konteksty viiny v Ukraini.* Lviv. 222 p. [Geopolitical Contexts of the War in Ukraine]. URL : <https://cutt.ly/zNp0rhN> (Last accessed 25.10.22) (in Ukrainian)
6. Hrabovska I. (2016). *Filosofski vytoky ta sens putinizmu* [Philosophical Origins and Meaning of Putinism]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka.* Ukrainoznavstvo. Iss. 1. P. 14–18. URL:

- http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_ukr_2016_1_6. (in Ukrainian).
7. Gudkov L. (2016). *Pochemu v sovremennoj Rossii vosproizvoditsya sovetskij tip cheloveka* [Why is the Soviet Type of Man Reproduced in Modern Russia]. *Analiticheskij centr Yuriya Levady*. URL: <https://www.levada.ru/2016/04/11/pochemu-v-sovremennoj-rossii-vosproizvoditsya-sovetskij-tip-cheloveka/> (in Russian).
  8. Gudkov L. (2020). *Struktura i vosproizvodstvo pamyati o Sovetskom Soyuze* [The Structure and Reproduction of the Memory of the Soviet Union]. *Analiticheskij centr Yuriya Levady*. URL: <https://www.levada.ru/2020/03/24/struktura-i-vosproizvodstvo-pamyati-o-sovetskom-soyuze/> (in Russian).
  9. Salata O. O. (2021). *Demifolohizatsiia istorii ta tvorennia mifiv v ukrainskii nautsi ta publicnomu prostori* [Demythologizing of History and Creation of Myths in Ukrainian Science and Public Space]. Lviv-Torun : Liha-Pres, 200 p. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/134/1551/3735-1> (in Ukrainian).
  10. Zinov'ev A. A. (1991). *Gomo sovetikus. Para bellum*. [Gomo sovetikus. Para bellum]. Moskva: Moskovskij rabochij, 414 p. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013505> (in Russian).
  11. Kahanov Yu. O. (2019) *Konstruiuvannia "radianskoi liudyny" (1953–1991): ukrainska versiiia* [Construction of the "Soviet Man" (1953–1991): Ukrainian Version] Zaporizhzhia: Inter-M, 432 p. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014701> (in Ukrainian).
  12. Larin N.O. (2016) *Sociologicheskie idei A.A. Zinov'eva: sovremennyj vzglyad* [Sociological ideas of A.A. Zynovyev: a modern view]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Seriya Sociologiya. Politologiya*. Vol. 16, Iss. 2. P.190–192. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsiologicheskie-idei-a-a-zinovieva-sovremennyj-vzglyad> (in Russian).
  13. Lozovi V. S. (2018) *Manipuliatsii istoriieiu yak instrument polityky rozkolu Ukrainy: stratehii ta praktyky konstruiuvannia antyukrainskoi identychnosti na Donbasi* [Manipulation of History as a Tool of the Politics of Division of Ukraine: Strategies and Practices of Constructing an Anti-Ukrainian Identity in Donbas]. *Strategic priorities*. Seriya: Filosofii. №3–4 (48). P. 147–153. URL: <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/230/220> (in Ukrainian).
  14. MIA «Rossiya segodnya» *uchredilo Zinov'evskij klub* (2014) [MIA "Russia Today" Founded the Zinoviev Club]. *Zinovyev info*. URL: <http://zinoviev.info/wps/archives/599> (in Russian).
  15. Pavliuk L. (2013). *Vid homo soveticus do post-homo soveticus: fantomno-hibrydna realnist ukrainskykh transformatsii* [From Homo Sovieticus to Post-homo Sovieticus: the Phantom-hybrid Reality of Ukrainian Transformations] *Ahora*. Ukrainski perspektyvy. Vypusk 12. Kyiv: Stylos, P.29–39 URL: <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/Agora12.pdf> (in Ukrainian).
  16. Iakubova L. (2019) *Intehratsiia Donbasu i Krymu vs dezintehratsiia Ukrainy: istorychnyi dosvid, suchasni vyklyky (analychna dopovid)*. NAS Ukrainy. [Integration of Donbass and Crimea vs Disintegration of Ukraine: Historical Experience, Modern Challenges (Analytical Report). NAS of Ukraine]. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv. 333 p. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014749> (in Ukrainian).

Оксана СМОРЖЕВСЬКА

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри новітньої історії України історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-3162-7012

Email: oksana.smor@gmail.com

МІФОЛОГІЯ ВІЙНИ: МИСТЕЦЬКІ ОБРАЗИ ТА СМИСЛИ

Анотація. У науковій розвідці окреслені та в загальних рисах класифіковані мистецькі образи та смисли міфології російсько-української війни; їхній вплив на соціум і культурний простір України та її імідж у світі. Дослідницьку увагу зосереджено на подіях після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р. Міфологія війни має кілька векторів. Насамперед, це творення нових міфів та звернення до архетипових образів української культури, до архаїчних пластів нашого світогляду, актуалізованих в умовах повномасштабної війни. Через мистецтво можна передати образи нової міфології, яка твориться на наших очах. На сьогодні стрижневими образами міфології російсько-української війни вже стали Кіборги (захисники Донецького аеропорту), мілітаризований образ Тараса Шевченка. Повномасштабне вторгнення породило нові образи та смисли: Привид Києва, Буча, Азовсталь, Чорнобаївка, Зміїний, Змієбаївка Рудий Ліс, Пес Патрон, Пес Крим, Бавовнятко. З-поміж характерних особливостей мистецьких рефлексій подій війни можна виокремити: «гламуризацію» образів війни, їхнє гумористичне та сатиричне зображення й трактування; дегуманізація ворога (орки, русня, рашисти); потужний масив пісенної творчості (особливої популярності набула пісня-прокльон «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже!»); творче зображення гостросоціальних проблем, породжених війною (проживання війни жінками, дітьми, маломобільними групами людей, тваринами); творче осмислення особистого досвіду війни. Доведено, що повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 р. в Україну, окупація територій, нищення цивільної інфраструктури, знущання над мирними людьми для багатьох українців стало поштовхом для серйозних світоглядних змін. Можна стверджувати, що російська агресія сприяла процесу українізації. Позначилося це й на мистецьких рефлексіях, особливо серед співаків, художників, акторів. У даній розвідці авторкою лише в загальних рисах окреслено певні тенденції та вектори міфології війни, що знайшли своє відображення в мистецьких практиках.

Ключові слова: війна, міфологія, мистецтво.

Oksana SMORZHEVSKA

Ph. D. in History, Associate professor,
Associate professor of Modern history of Ukraine, Faculty of History,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE MYTHOLOGY OF WAR: ARTISTIC IMAGES AND MEANINGS

Abstract. In scientific research, the artistic images and meanings of the mythology of the Russian-Ukrainian war; their influence on the society and cultural space of Ukraine and its image in the world are outlined and broadly classified. The research focuses on the events after the full-scale invasion of Ukraine by Russia on February 24, 2022. The mythology of war has several vectors. First of all, it is the creation of new myths and an appeal to the archetypal images of Ukrainian culture, to the archaic layers of our worldview, actualized in the conditions of a full-scale war. Through art, you can convey the images of a new mythology that is being created before our eyes. Today, the Cyborgs (defenders of the Donetsk airport), the militarized image of Taras Shevchenko, have already become the core images of the mythology of the Russian-Ukrainian war. The full-scale invasion gave rise to new images and meanings: The Ghost of Kyiv, Bucha, Azovstal, Chornobaivka, Zmiiny, Zmiiebaivka Red Forest, Patron Dog, Crimean Dog, Bavovniatko. Among the characteristic features of artistic reflections of war events, the following can be distinguished: "glamorization" of war images, their humorous and satirical depiction and interpretation; dehumanization of the enemy (Orcs, Russians, Rashists); a powerful array of song creativity (the curse song "It will be like the witch will say!" became especially popular); creative depiction of acute social problems caused by the war (experience of war by women, children, less mobile groups of people, animals); creative understanding of the personal experience of war. It has been proven that Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022, the

occupation of territories, the destruction of civilian infrastructure, and the abuse of peaceful people became the impetus for serious worldview changes for many Ukrainians. It can be argued that Russian aggression contributed to the process of Ukrainization. This also affected art reflections, especially among singers, artists, and actors. In this research, the author only outlines certain trends and vectors of the mythology of the war, which were reflected in art practice.

Keywords: war, mythology, art.

Постановка проблеми. Кураторка і співзасновниця ГО «Музей сучасного мистецтва» Ольга Балашова в одному зі своїх інтерв'ю наголосила: «В цьому велика сила мистецтва: війна руйнує образ, а художник створює новий. Цей образ залишається цілісним: світ розпався на шматочки, розлетівся на друзки, а ми можемо його знову зібрати» [10]. До того ж, через мистецтво (вірш, картину, музику) можна передати образинової міфології, яка твориться на наших очах. А завдяки можливостям інтернет-мережі ця фіксація мистецьких образів та смислів стрімко поширюється серед різних груп людей, впливаючи на настрої та формуючи певні ціннісні орієнтири й настрої соціуму. Тому оперативне реагування науковців на збирання, систематизацію та рефлексію щодо міфології війни крізь мистецьку призму – важливий аспект соціогуманітарних досліджень. Адже в стрімких інформаційних потоках калейдоскоп мистецького осмислення міфології війни потребує і верифікації, й каталогізації – для створення музейних експозицій, виставок, презентацій, творчих виступів і т.ін.

Аналіз наукових публікацій. Російсько-українська війна фактично від самого свого початку у 2014 р. стала предметом наукових досліджень. У своїй статті я спираюся на публікації, присвячені як конкретно російсько-українській війні, так і на праці, у яких йдеться про міфологію війни та становище мистецтва під час війни загалом. Насамперед, це стаття П.Гай-Нижника «Російсько-українська війна – Війна за життя (2014–2022 рр.): Періодизація» [6]. Автор пропонує власну концепцію періодизації російсько-української війни 2014–2022 рр. (виокремлює та описує 7 періодів) та наголошує на її цивілізаційно-екзистенційному характері. Також у контексті даного дослідження важливою є стаття О.Онопко «Мілітарна міфологія і «маленька переможна війна», у якій автор звернув увагу, що «абсолютна більшість дослідників бачить політичні міфи лише як один з багатьох засобів інформаційної війни і не звертає увагу на них як на ідейну основу протистояння сторін, що ворогують» [14, с. 70]. Науковець проаналізував мілітарну міфологію як складову міфології політичної. Дану тему О.Онопко розвинув також у статті «Мілітарна політична міфологія і «європейська армія»» [15]. Т. Нагорняк у своєму дослідженні 2013 р. пропонує, як бачимо вже в нинішніх умовах, дієвий варіант формування іміджу ЗСУ як важливої складової політичного реформування держави та її національного брендингу [13]. Історикиня Р.Марутян дослідницьку увагу зосередила на українському вимірі смислових війн сучасності, наголосивши: «Масова національна культура повинна продукувати власну модель світу» [12].

Містично-міфологічним наративам російсько-української війни у медійному просторі присвячена стаття І. Вітюк [5]. Культурно-мистецькі аспекти російсько-української війни стали предметом наукових напрацювань вітчизняних дослідників, що зафіксовано, зокрема, в колективних монографіях та матеріалах конференцій. Зазначу, що особливістю таких напрацювань є власний досвід людей, наших колег, які або пережили окупацію, або змушені бути залишити рідні домівки у пошуках порятунку від російських агресорів, чи перебували вдома у прифронтових регіонах, або взяли до рук зброю, щоб боронити рідну землю [17; 18].

Мета статті. Спираючись на наукові напрацювання колег та матеріали мистецьких сайтів, інтерв'ю митців, кураторів мистецьких заходів, дані месенджерів тощо, окреслити та в загальних рисах класифікувати мистецькі образи та смисли міфології російсько-української війни; їхній вплив на соціум і культурний простір України та її імідж у світі. Дослідницьку увагу зосереджено на подіях після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 р.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає О.Онопко, складовою мілітарної міфології є міфи, в яких йдеться про збройні сили та військовослужбовців. А саме – утвердження в суспільній думці уявлення про потужність/слабкість держави у військовому плані. У своїй статті 2012 р. науковець констатує, що в Україні для політичних сил різного штибу під час виборчих перегонів було вигідно створювати образ безпомічної та розваленної й деморалізованої армії; ставка робилася на перебільшення неоліків збройних сил, тоді як будь-які успіхи практично нівелювалися. Щодо міфів про військовослужбовців, то вони мали два вектори: героїчні міфи про звитяжні подвиги діячів історії України різних часів та міфи, що формували уявлення про сучасних військовослужбовців. Останні, в свою чергу, також мали два напрямки: образ надійного захисника, що сформувався ще в радянські часи, й «чорнушний» образ, який, навпаки, дискредитував українських військових та збройні сили загалом [13, с.72]. Яким же контрастом виглядає образ Збройних Сил України та військовослужбовців, сформований вже в наші дні! Саме гасло «Вірю в ЗСУ!» стало своєрідною мантрою для мільйонів наших співвітчизників. Зокрема, Т.Нагорняк наголошує на необхідності позитивних та чітких образів іміджу ЗСУ, які б викликали в свідомості асоціації з надійністю, міцністю, єдністю, професіоналізмом. Для цього добре придатні «образи візуалізованої ідентифікації військового України (символіка, форма, поведінка)», «сонорні

образи ЗСУ (гімн України та профільні музичні композиції)», «Історія України – це історія визвольної боротьби, сили духа та її воїнів і героїчність її синів» [13, с. 67].

Однією з ознак сучасної російсько-української війни є її вияв в когнітивному (віртуальному) просторі, який охоплює ідеологію, культуру та релігію. Це добре можемо простежити на прикладі окупації та анексії Криму. Ще задовго до фізичного вторгнення відбулося вторгнення саме на когнітивному рівні: виступи представників РФ про Крим як про сакральне для росіян місце; потім потоки інформації про великі, порівняно з українськими, російські пенсії та зарплати; активне маркування культурного простору Криму саме як російського тощо. І лише вже потім було вторгнення «зелених чоловічків» та «ввічливих людей» [12]. При цьому я поза увагою залишаю низку інших факторів та чинників, що сприяли окупації Криму. Суть в тому, щоб на цьому прикладі продемонструвати важливість та значимість смислового наповнення будь-яких масштабних дій.

Фактично ще з перших днів російсько-української війни маємо мистецьку реакцію на події. Особливо мистецькі рефлексії активізувалися після 24 лютого 2022 р. Повномасштабне вторгнення, на яке всі чекали, але при цьому сподівалися, що його не буде, стало й шоком, й поштовхом до активних дій водночас.

Спробую систематизувати наявні в публічному просторі (насамперед, в мережі Інтернет) мистецькі образи, які з'явилися та сформувалися в умовах війни. Міфологія війни має кілька векторів:

Теорення нових міфів (Привид Києва, Рудий Ліс, острів Зміїний, Чорнобаївка, Боги ЗСУ, Азовсталь). Нова мілітарна міфологія базується на плетиві образів сучасної культури, історії України та архаїчних уявленнях. Вони як мають своїх авторів, так і швидко отримують статус народних. Всі ці образи покликані продемонструвати силу, міць, надійність та шляхетність захисників України, викликати почуття гордості та патріотизму. Наприклад, легенда про Привид Києва вийшла далеко за межі України, стала предметом обговорення та публікацій в різних закордонних медіа. Ще з перших годин повномасштабного вторгнення Привид Києва полонив думки людей, які із завмиранням серця сліdkували за бойовими успіхами Привид Києва проти ворожої авіації. Його образ обростав все новими й новими подробицями. Зрештою, висловили припущення – що це не одна людина, а група пілотів-асів. І лише восени 2022 р. на широкий загальний було озвучено ім'я Привид Києва. Групу льотчиків очолював полковник Михайло Матюшенко (Дід), який ще у 2014 р. з Криму переправив всю нашу справну авіацію, щоб вона не потрапила до рук російських окупантів. Один з найдосвідченіших льотчиків України, на жаль, загинув в небі над Чорним морем у червні 2022 р. Але його тіло лише 2 жовтня змогли повернути

додому. Прощання з легендарним Привидом Києва відбулося 3 жовтня у його рідній Бучі під Києвом [19]. Про Привид Києва вже склали пісні (виконують Сергій Подвеза, Колін), розробили шеврон. Привид Києва також з'явився в авіасимуляторах, став героєм манги в Японії [8]. Група митців (Ірина Костиренко, Юлія та Андрій Даценки, Катерина Говорун) створили шеврон для Привид Києва. Спочатку було понад 20 варіантів, кожен сповнений глибокого символізму. Виходячи з того, що Привид Києва – це своєрідний повітряний щит столиці України, сила та міць пілотів, обрали варіант, який поєднав в собі історичні аспекти та сучасність. На шевроні зображені: літак-винищувач («повітряний щит»), лук і стріли як символ військової звитяги міста та стилізований тризуб, що ніби опоясує літак, який спирається на лук і стріли, «нове уособлення повітряної міці нашого міста» [16]. Образ «Привид Києва» втілений і у статуєтці проекту «Шукай», й у муралі на Подолі.

Надзвичайний емоційний вплив на слухачів справляє вірш «Я собака «Азову», на прізвисько Відьма», написаний актором Михайлом Кукуюком:

Я собака Азову на прізвисько «Відьма»
Мій господар скривавлений поруч лежить
Ми їх знищили всіх, ми їх вдарили з Півдня
Де вони не чекали нас в прокляту мить.
Маріуполь горів, та крізь гар я почувла їх запах
Через безвість завалів і снів чорноту
Їхня кров, що навів запеклася на лапах,
Завжди чітко виводила нашу чоту.
Наші кулі завжди були швидші за їхні,
І гостріші, й непомітніші наші ножі, і прокляття для проклятих!
Прізвисько «Відьма»: мала власну методику своїх ворожін.
Я їх чула по запаху страху і гнилі,
Ще з тих пір, як лютневий вкривавлений сніг...
Проти помсти відьомської кулі безсилі.
Варто було лиш схотіти мені...
І я дуже хотіла, щоб прокляті мерли в булькотінні кривавім, без каяття.
Аби їх матері, що зродили це стерво, не знаходили більше для себе життя!<...>[21].

Звернення до архетипових образів української культури, до архаїчних пластів нашого світогляду, актуалізованих в умовах повно-масштабної війни (серія картин «Андрофаги в Україні» Олега Шупляка, відео «Годуй риб, пітер», де обіграно образ мавки, яка, наспівуючи мелодію «Ой, у лузі червона калина», знищила «жителя культурної столиці» в знак помсти за закатовані українські міста й села). Чи не найбільший резонанс в цьому сенсі викликала пісня-прокльон «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже!». Віршоване закляття написала Людмила Горова (хоча в соцмережах точилася дискусія з цього приводу – слова приписували народній творчості). На музику текст поклала вокалістка рівненського гурту «Енджі Крейда» Ангеліна Катажинська. На текст Людмили

Горової співачка натрапила під час повітряної тривоги, коли разом з мамою ховалися в погребі в селі. Спочатку відомими стали слова, які були у кількох варіантах виконання популяризованих Інтернет-мережі (вперше текст з'явився в мережі 22 квітня 2022 р.). Потім вже пісня набула шаленої популярності. Окрім офіційного відео у виконанні гурту «Енджі Крейда», є низка інших відео та виконань. Пісня воістину стала народним прокльоном у бік російських окупантів. У таких відео зазвичай показані сучасні українські відьми під час ворожіння або арти на цю ж тему та кадри із мертвими рашистами. Текст пісні також перекладений англійською мовою. До Дня захисників та захисниць України презентували відеокліп на цю пісню, де були задіяні українські захисниці [3; 20]. Віршований прокльон, але вже «чоловічу версію», написав Дмитро Бібік:

Вдарю межі очі, аж башкавідскоче,
Тепловізор, враже, тебе не покаже.
Доки будеш, враже, дихати і жити,
Доти я без жалю буду тебе бити.
Навіть, якщо даже, пустишся навтіка,
Все одно ти, враже, лишишся – каліка!<...>[2].

Також можна виокремити певні тенденції, які характеризують особливості мистецьких рефлексій подій війни:

- «гламуризація» образів війни, гумор та сатира (котики ЗСУ, котики Тероборони, котики Волонтери); водночас вульгаризація, використання ненормативної лексики;
- дегуманізація ворога (шляхом карикатуризації образів окупантів, найменування їх як заведено, тільки не російські окупанти – орки, русня, тік-ток війська);
- потужний масив пісенної творчості (як створення нових пісень, так і популяризація вже існуючих – Марш Нової Армії, Ой у лузі червона калина);
- низка яскравих авторських образотворчих проектів, де автори фіксують своє мистецьке бачення подій, організація та проведення різноманітних мистецьких виставок, проектів, скерованих продемонструвати не тільки війну, а й нову Україну та українців (виставка «The Captured House» 7-15 травня 2022 р. у мистецькому арт-просторі Alte Münze в Берліні, а потім продовжилася в інших європейських містах [11]; платформа «Ukraine WarArt Collection», ініційована міністерством культури та інформаційної політики і Державного агентства України з питань мистецтв та мистецької освіти) [4].

Дана систематизація є лише спробою окреслити увесь неймовірно різноплановий масив мистецьких практик, які охоплюють міфологію російсько-української війни. Форми мистецьких рефлексій – різноманітні. Це не лише звичний формат пісні чи малюнку. Популярності набули мурали як вид сучасного монументального мистецтва. Активно розвиваються такі сектори художньої культури, як дизайн, відеоігри, мода, VR-

технології (технології віртуальної реальності), оцифровані музеї. Образи української міфології, переплетені з елементами сучасної культури та подіями на війні, також стали активно використовувати в рекламних проєктах. Наприклад, відеоролик магазину шоколаду та солодоців ручної роботи «Wander Chocolate» - міні-фільм, де сучасна Солоха під звуки пісні «Буде тобі, враже, так, як відьма скаже» готує неймовірно смачний шоколаді цукерки, замовляє їх на перемогу та потім пригощає відвідувача магазину [22].

Прикметою мистецьких смислів міфології війни стали їхні гостросоціальні сюжети, скеровані на фіксацію переживання досвіду війни різними групами учасників цієї війни: дітьми, жінками, людьми похилого віку, маломобільними людьми, тваринами тощо (серія малюнків «Душі» художниці Olga Wilson, вишиті панно Маши Шубіної, картини, листівки та плакати «Щоденники Заї та Коті» художниці Лесі Бельдій). Тобто, мистецтво демонструє світові, що війна – це не щось абстрактне, з підручника історії чи стрічки новин. Це – наше сьогодні, пекельно страшне й жахливе у своїй буденності... Це – і брудна рука з яскравим манікюром – все, що залишилося від людини, і неймовірний промінь сонця над розпростертими руками захисника Азовсталі, й заплакані очі пса Крима, який втратив всю свою людську сім'ю в результаті удару ворожої ракети:

Я сьогодні залишився зовсім один.
Я – той пес із Дніпра. Мене звали, як Крим.
Я без дому, без неба і без хазяїв.
Я сиджу на уламках, де вчора був дим.<...>
Я – осліплий, контужений, майже глухий.
Я лиш скиглю і плачу на фоні всіх лих. <...>[7].

Щодо соціальних рефлексій, то можна згадати й проєкт «Воєнний стан» (у межах проєкту «Поглиблення внутрішнього культурного діалогу в Україні»): 100 авторів пишуть 100 есе про свої власні проживання війни, емоції, враження [9].

Розрив з «радянською ностальгією», з міфологемами про «братні народи», «спільну історію», болісна для багатьох світоглядна ампутація зв'язків через пісні молодості, радянські фільми, перехід з російської мови на українську і т.ін., також набуває мистецьких форм. Зокрема, акцентую увагу на пісні музичного проєкту «Мірко Саблич» «Балада про пам'ять», виконану «під Висоцького» двома мовами (українською та російською) на тлі відеоряду із зони бойових дій, деокупованих територій, тилу України:

«Изменяют своим принципам я не привык,
К осознанию Родины шел не спеша...
И хоть русским пока остается язык,
Але вже українською стала душа.
Ми завзято всі разом бороним свій край,
Окупантська зараза, навік пам'ятай,
Що козацькая вдача – це не просто слова,

Хоч побита, хоч плаче – Україна жива!
Об ужасной войне помнит каждый из нас,
Будет в сердце всегда славный подвиг дедов...
Только мы на костях не пускаемся в пляс –
Это повод для скорби, а не для понтов<...>

Пісня в мережі зв'явилася за кілька років до 24 лютого 2022 р., але саме після цієї дати її популярність в мережі отримала новий імпульс. Є кілька версій її виконання [1].

Можна вести мову й про прикладне значення міфології війни, а саме використання цих образів в різних галузях економіки. Це – і марки із зображеннями та фразами-супроводами всім відомої фрази про напрямок російського військового корабля (художник Борис Грох), і цукерки «Пес Патрон», і торби-шопери та футболки із зображеннями Конотопської Відьми, й браслет, виготовлений зі сталі підприємства «Азовсталь».

Висновки і пропозиції. Повномасштабне вторгнення росії 24 лютого 2022 р. для багатьох людей в Україні стало ще й поштовхом для серйозних світоглядних змін. Позначилося це й на мистецьких рефлексіях. У даній розвідці я лише в загальних рисах окреслила певні тенденції та вектори міфології війни, що знайшли своє відображення в мистецьких практиках. Подальші дослідження цієї теми – надзвичайно перспективні й багатовекторні. Наприклад, проаналізувати переосмислення творів мистецтва, наділення їх новим сенсом та звучанням (мілітаризація зображення Тараса Шевченка та цитування й перефразування його поетичних творів, озвучення відеоряду бойових дій та загалом життя України в умовах війни творами українських письменників та поетів); християнська символіка та образи в зображенні війни тощо.

1. «Балада про пам'ять»: пісня переможцям у війні з нацизмом та рашизмом. *t1UA – твій портал*. URL: <https://t1.ua/video/68107-balada-pro-pamyat-pisnya-peremozhtsyam-u-viyni-z-natsyzmom-ta-rashyzmom.html>
2. Бібік Д. Враже-2. *Майдан. Дрогобицька інтернет-газета*. 10.10.2022. URL: <http://maydan.drohobych.net/?p=128439>
3. Буде тобі, враже, так, як Відьма скаже: пісня рівненського гурту зібрала понад пів мільйона переглядів. 30.06.2022. *Район Культура*. URL: <https://kultura.rayon.in.ua/news/526350-bude-tobi-vrazhe-tak-yak-vidma-skazhe-pisnya-rivnenskogo-gurtu-zibrala-ponad-piv-milyona-pereglyadiv>
4. В Україні запустили медіатеку мистецтва, створеного під час війни. 26.07.2022. *Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3537432-v-ukraini-zapustili-mediateku-mistectva-stvorenogo-pid-cas-vijni.html>
5. Вітюк І. Міфопоетичний символізм російсько-української війни у медіапросторі: містично-міфологічні наративи. *Вісник Житомирського*

- державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. 2022. Вип. 1 (91). С. 116–135.
6. Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. *Українознавство*. 2022. №1. С. 51–76.
  7. Гриншпун Т. Крим. 30.09.2022. *Майдан. Дрогобицька інтернет-газета*. 10.10.2022. URL: <http://maydan.drohobych.net/?p=128439>
  8. Данилов О. Манґа про Привида Києва вже продається в Японії. *Mezha*. 05.05.2022. URL: <https://mezha.media/2022/05/05/manga-pro-pryvud-kyieva/>
  9. Кебуладзе В. Кров наших дітей. *Читомо*. 29.10.2022. URL: <https://chytomo.com/vakhtang-kebuladze-krov-nashykh-ditej/?fbclid=IwAR0qHDUBQWLIIG1aJuadKYTKRIGSVfvRnhY2cOT5sENSd8JGjsagLSASK4o>
  10. Котляр О. Війна у мистецтві й мистецтво у час війни. Розмова з Ольгою Балашовою. *Антиквар*. 19.07.2022. URL: <https://antikvar.ua/vijna-umystetstvi-j-mystetstvo-u-chas-vijny-rozmova-z-olgoyu-balashovoyu/>
  11. Лупак А. Війна очима українських митців. *Zbruc*. 3 червня 2022. URL: <https://zbruc.eu/node/112087>
  12. Марутян Р. Сміслові війни сучасності: український вимір. *Matrix Divergent*, 13 березня 2017. URL: <https://matrix-info.com/rosiya-gotyetsyado-velykoyi-vijny-tu/>
  13. Нагорняк Т. Імідж Збройних Сил України – вектор політичного реформування країни у контексті її національного брендингу. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2013. Вип. 6–7. С. 66–67.
  14. Онопко О.В. Мілітарна міфологія і «маленька переможна війна». *Наукові праці. Політологія. Видання ЧДУ імені Петра Могили*. 2012. Вип. 170. Том 182. С. 70–73.
  15. Онопко О.В. Мілітарна політична міфологія і «європейська армія». *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. 2013. Том 1. № 6–7. С. 77–80.
  16. «Привид Києва» матиме особистий шеврон. *Еспресо* 29 квітня 2022. URL: <https://espreso.tv/privid-kieva-matime-osobistiy-shevron>
  17. Російсько-українська війна (2014–2022 рр.): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та правові аспекти: Наукова монографія. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2022. 1421 с. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/237?fbclid=IwAR1TEPm-MtauxG7FN7doG7tBaShT5jMKzbgpFfxjdo91-BYBSlUOY6Cw06Y>
  18. «Сніви Землі: біологія та екологія в літературі та культурі»: матеріали міжнародної наукової конференції (22–23.09.2022 р.). *Ред.кол. О. Новик, О. Харлан*. Бердянськ: БДПУ, 2022. 285 с.
  19. У Бучі сьогодні прощаються з полковником ЗСУ, який керував « привидами Києва ». *Слово і*

- діло. Аналітичний портал. 3 жовтня 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/03/novyna/suspilstvo/buchi-sohodni-poproszhayutsya-polkovnykom-zsu-yakuj-keruvav-pryvvydamy-kyueva>
20. Шиканова Г. Вірші, як терапія: авторка «Буде тобі, враже» про створення свого хіта. 25.08.2022. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/stylers/stihiterapiya-avtor-bude-tobi-vrazhe-sozdani-1661434759.html>
  21. Kukuyuk_mihael. 22 червня 2022. URL: https://www.instagram.com/p/CfG7wWgPJwe/?utm_source=ig_embed&utm_campaign=embed_video_watch_again
  22. Wander Chocolate. 24 жовтня 2022. URL: <https://www.facebook.com/wander.chocolate.zhytomyr/videos/493218125875750/>
- References**
1. «Balada pro pam'iat'»: pisnia peremozhtsiam u vijni z natsyzmom ta rashyzmom [The ballad of memory: a song for the victors in the war against Nazism and rashism]. t1UA – tvij portal. URL: <https://t1.ua/video/68107-balada-pro-pamyat-pisnya-peremozhtsyam-u-vijni-z-natsyzmom-ta-rashyzmom.html> (in Ukrainian).
  2. Bibik D. *Vrazhe-2* [Enemy-2]. Majdan. Drohobys'tka internet-hazeta. 10.10.2022. URL: <http://maydan.drohobych.net/?p=128439> (in Ukrainian).
  3. *Bude tobi, vrazhe, tak, iak Vid'ma skazhe: pisnia rivnens'koho hurtu zibrala ponad piv mil'jona perehliadiv* [You will be impressed, as the Witch would say: the song of the Rivne band has collected more than half a million views]. 30.06.2022. Rajon Kul'tura. URL: <https://kultura.rayon.in.ua/news/526350-bude-tobi-vrazhe-tak-yak-vidma-skazhe-pisnya-rivnenskogo-gurtu-zibrala-ponad-piv-milyona-pereglyadiv> (in Ukrainian).
  4. *V Ukraini zapustyly mediateku mystetstva, stvorenoho pid chas vijny* [In Ukraine, a media library of art created during the war was launched]. 26.07.2022. Ukrinform. Mul'tymedijna platforma inomovlennia Ukrainy. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3537432-v-ukraini-zapustili-mediateku-mistectva-stvorenogo-pid-cas-vijni.html> (in Ukrainian).
  5. Vitiuk I. (2022) *Mifopoetychnyj symbolizm rosij's'ko-ukrains'koi vijny u mediaprostorii: mistychno-mifolohichni naratyvy* [Mythopoetic symbolism of the Russian-Ukrainian war in the media space: mystical and mythological narratives]. *Visnyk Zhytomyr's'koho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Filosofs'ki nauky*. Vyp. 1 (91). Pp. 116–135. (in Ukrainian).
  6. Haj-Nyzhnyk P. (2022). *Rosij's'ko-ukrains'ka vijna – Vijna za Zhyttia (2014–2022 rr.): periodyzatsiia* [Russian-Ukrainian war – War for Life (2014–2022): periodization]. *Ukrainoznavstvo*. №1. Pp. 51–76. (in Ukrainian).
  7. Hrynshpun T. *Krym* [Crimea]. 30.09.2022. Majdan. Drohobys'tka internet-hazeta. 10.10.2022. URL: <http://maydan.drohobych.net/?p=128439> (in Ukrainian).
  8. Danylov O. *Manga pro Pryvyda Kyieva vzhe prodaiet'sia v Yaponii* [The Ghost of Kyiv manga is already on sale in Japan]. *Mezha*. 05.05.2022. URL: <https://mezha.media/2022/05/05/manga-pro-pryvvyd-kyieva/> (in Ukrainian).
  9. Kebuladze V. *Krov nashykh ditej* [The blood of our children]. Chytomo. 29.10.2022. URL: <https://chytomo.com/vakhtang-kebuladze-krov-nashykh-ditej/?fbclid=IwAR0qHDUBQWLIIG1aJuadKYTKRIGSVfvRnhY2cOT5sENSd8JGjsagLSASK4o> (in Ukrainian).
  10. Kotliar O. *Vijna u mystetstvi j mystetstvo u chas vijny. Rozмова z Ol'hoiu Balashovoiu* [War in art and art in times of war. Conversation with Olga Balashova]. *Antykar*. 19.07.2022. URL: <https://antikvar.ua/vijna-u-mystetstvi-j-mystetstvo-u-chas-vijny-rozмова-z-olgyu-balashovoyu/> (in Ukrainian).
  11. Lupak A. *Vijna ochyma ukrains'kykh myttsiv* [War through the eyes of Ukrainian artists]. *Zbruc*. 3 chervnia 2022. URL: <https://zbruc.eu/node/112087> (in Ukrainian).
  12. Marutian R. *Smyslovi vijny suchasnosti: ukrains'kyj vymir* [Meaning wars of modernity: the Ukrainian dimension]. *Matrix Divergent*, 13 bereznia 2017. URL: <https://matrix-info.com/rosiya-gotyetsya-dovevelykoyi-vijny-tu/> (in Ukrainian).
  13. Nahorniak T. (2013). *Imidzh Zbrojnykh Syl Ukrainy – vektor politychnoho reformuvannia krainy u konteksti ii natsional'noho brendynhu* [The image of the Armed Forces of Ukraine is a vector of political reform of the country in the context of its national branding.]. *Visnyk Prykarpats'koho universytetu. Politolohiia*. Vyp. 6–7. Pp. 66–67. (in Ukrainian).
  14. Onopko O.V. (2012). *Militarna mifolohiia i «malen'ka peremozhna vijna»* [Military mythology and «small victorious war»]. *Naukovi pratsi. Politolohiia*. Vyp. 170. Tom 182. Vydannia ChDU imeni Petra Mohyly. Vyp. Pp. 70–73. (in Ukrainian).
  15. Onopko O.V. (2013). *Militarna politychna mifolohiia i «ievropejs'ka armiiia»* [Military political mythology and the «European army»]. *Visnyk Prykarpats'koho universytetu. Politolohiia*. Tom 1. № 6–7. Pp. 77–80. (in Ukrainian).
  16. «Pryvyd Kyieva» matyme osobystyj shevron [«Ghost of Kyiv» will have a personal chevron]. *Espresso* 29 kvitnia 2022. URL: <https://espresso.tv/privid-kievamatime-osobistiy-shevron> (in Ukrainian).
  17. Rosij's'ko-ukrains'ka vijna (2014–2022 rr.): istorychni, politychni, kul'turno-osvitni, relihijni, ekonomichni ta pravovi aspekty: *Naukova monohrafiia* [Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural and educational, religious, economic and legal aspects: Scientific monograph]. Ryha, Latviia: «Baltija Publishing», 2022. 1421 p. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/b>

- ook/237?fbclid=IwAR1TEPm-MtauxG7FN7doG7tBaShT5jMKzbgpFfxjdo91-BYBslUOY6Cw06Y (in Ukrainian).
18. «Spivy Zemli: biolohiia ta ekolohiia v literaturi ta kul'turi»: materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (22–23.09.2022 r.) [«Songs of the Earth: biology and ecology in literature and culture»: materials of the international scientific conference (09.22–23.2022)]. Red. kol. O. Novyk, O. Kharlan. Berdians'k: BDP, 2022. 285 p. (in Ukrainian).
19. *U Buchi s'ohodni poproschaiut'sia z polkovnykom ZSU, iakyj keruvav «pryvydamy Kyieva»* [In Buchi today they will say goodbye to the colonel of the Armed Forces of Ukraine, who led the «ghosts of Kyiv»]. *Slovo i dilo. Analychnyj portal*. 3 zhovtnia 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/10/03/novyna/suspilstvo/buchi-sohodni-poproshhayutsya-polkovnykom-zsu-yakyj-keruvav-pryvydamy-kyieva> (in Ukrainian).
20. Shykanova H. *Virshi, iak terapiia: avtorka «Bude tobi, vrazhe» pro stvorennia svoho khita* [Poems as therapy: the author of "Bude tobi, vrazhe" about the creation of her hit]. 25.08.2022. *RBK-Ukraina*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/stylar/stihi-terapiya-avtor-bude-tobi-vrazhe-sozdanii-1661434759.html> (in Ukrainian).
21. Kukuyuk_mihael. 22 chervnia 2022. URL: https://www.instagram.com/p/CfG7wWgPJwe/?utm_source=ig_embed&utm_campaign=embed_video_watch_again
22. Wander Chocolate. 24 zhovtnia 2022. URL: <https://www.facebook.com/wander.chocolate.zhytomyr/videos/493218125875750/>

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.16>

УДК 316.323.2.303

Юлія СТРЕБКОВА

кандидат філософських наук, доцент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID:0000-0001-9941-0330

Email: strebkova@i.ua

На ЧЖАНЬ

аспірантка,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
м.Увэй, КНР

Email: 296017638@qq.com

**АНАЛІЗ ВІЗУАЛЬНИХ ОБРАЗІВ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВИХ У КИТАЙСЬКИХ ТА
УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННЯХ 2020 – ПОЧАТКУ 2022 РОКІВ**

Анотація. У статті розглянуто особливості формування образів жінок-військових в Україні та Китайській Народній Республіці (КНР).

Збройні сили України та Народно-визвольна армія Китаю перебувають у процесі стрімкої модернізації. Початок повномасштабної війни проти України та значний вплив Китаю на майбутнє світової політики актуалізує військову тематику. У дослідженні був проаналізований доступний медіапростір Інтернету України та Китаю з використанням пошукових систем Google та Baidu. З огляду на сучасну геополітичну ситуацію у світі, був вибраний період пошуку - за два роки до початку повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Зображення, як і тексти є джерелами інформації про різноманітні аспекти соціальних і культурних явищ. Їх аналіз вимагає володіння комплексом методологічних та інтерпретативних практик. Образи жінок-військових розглядалися нами як продукт соціального конструювання та носії культурної семантики. Автори статті, за допомогою доповненої та розширеної схеми аналізу фотографії П. Штомпки, досліджували відображені на фото: нормативність, ритуали, звичаї, цінності та стиль життя жінок-військових України та КНР.

Окрім порівняння зображень жінок-військовослужбовців у арміях КНР та України, у дослідженні порівнювались зображення чоловіків і жінок та жінок військових і жінок інших професій (у тих же Інтернет виданнях).

Виявлення гендерних стереотипів, фейсизму в рекламі та виданнях для жінок є популярною темою у світовому та вітчизняному науковому дискурсі. Досліджені нами зображення значною мірою протиставляють військових жінок стереотипним образам споживачок.

Було виділено типові форми візуальної репрезентації жінок у армії через ілюстрації у Інтернет виданнях. Основними є такі формати: парадні фото, «важка армійська буденність», «здобутки та військова кар'єра».

Залучення жінок до силових структур потребує образів ідеалізованих бійчинь. У проаналізованих зображеннях китайських видань ця ідеалізація містить елементи ейджизму та сексуалізації, зокрема у рекламно-плакатних та парадних сценах. На парадних фото на особливу увагу заслуговує колористика.

Знайдено відмінності у відображенні краси жінок-військових в українських та китайських медіа. Зроблено висновок, що поширення зображень жінок-військових у Інтернет виданнях може бути практикою гендерного егалітаризму.

Ключові слова: філософська компаративістика, жінки-військові, гендерний аналіз, семантичний аналіз, Збройні сили України, Китай.

Julia STREBKOVA

Ph.D. in philosophy, Associate Professor,
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Na ZHAN

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» Wuwei, China

ANALYSIS OF VISUAL IMAGES OF WOMEN IN THE MILITARY IN CHINESE AND UKRAINIAN ONLINE MEDIA IN THE YEARS 2020 – EARLY 2022

Abstract. The peculiarities of the formation of military women's images in Ukraine and the People's Republic of China (PRC) had been examined in the article.

The Armed Forces of Ukraine and the People's Liberation Army of China are in the process of rapid modernization. The beginning of a full-scale war against Ukraine and China's significant influence on the future of world politics brought military issues into focus. Available or free access Internet Media space of Ukraine and China with assistance of search engines Google and Baidu had been analysed in the study. According to modern geopolitical situation in the world, period of study of two years before full-scaled Russian invasion in Ukraine had been chosen.

Images, as well as texts, are sources of information about various aspects of social and cultural phenomena. Their analysis requires mastery of a complex of methodological and interpretive practices. We considered images of military women as a product of social construction and carriers of cultural semantics. The authors of the article, using the supplemented and expanded scheme of photo analysis by P. Shtompka, investigated the norms, rituals, customs, values and lifestyle of military women of Ukraine and the People's Republic of China shown on photos.

In addition to comparing images of female military personnel in the armies of the People's Republic of China and Ukraine, the study compared images of men and women and military women and women of other professions (in the same Internet publications).

The detection of gender stereotypes, faceism in advertising and publications for women is a popular topic in the world and domestic scientific discourse. The images we have studied largely contrast military women with stereotypical images of female consumers.

Typical forms of visual representation of women in the army through illustrations in Internet publications had been highlighted. The main formats are: parade photos, "difficult army everyday life", "achievements and military career".

Involvement of women in the security forces requires images of idealized fighters. In the analysed images of Chinese publications, this idealization contains elements of ageism and sexualization, in particular in advertising and poster and parade scenes. The colours deserve special attention in the ceremonial photos.

Differences were found in the depiction of the beauty of military women in Ukrainian and Chinese media. It was concluded that the distribution of images of military women in Internet publications can be a practice of gender egalitarianism.

Keywords: *Semiotic Analysis, Readiness for War, Philosophical Comparative Studies, Military Women, Gender Analysis, Semantic Analysis, Armed Forces of Ukraine, China.*

Постановка проблеми. Будучи найбільшими країнами своїх регіонів Китай та Україна широко представлені як у засобах масової інформації, так і в наукових виданнях. Найбільша державна інформагенція Китаю «Сінхуа» має понад 100 філій у різних країнах. Повномасштабне вторгнення кремлівської армії на територію суверенної європейської держави актуалізувало тему третьої світової війни і зробило Китай та Україну епіцентрами інформаційних повідомлень. Обидві держави підписали ряд міжнародних угод, що регламентують становище та права жінок. Згідно з цими документами, для стабільності суспільства важливим є залучення жінок до всіх сфер суспільного життя, у тому числі й до армії.

Після прийняття у 2018 році змін до національного законодавства, що дозволили українським жінкам повніше реалізувати себе в захисті країни від агресора, кількість жінок у Збройних силах України значно збільшилась. Україна має один з найбільших показників кількості жінок у збройних силах, навіть у порівнянні з країнами НАТО. Міністр оборони Степан Полторак у 2019 році під час засідання комітету реформ Міноборони та ЗСУ поінформував, що у Збройних силах України служать і працюють 57 тисяч військовослужбовців-жінок. Із них 26 тисяч військовиків і 3,5 тисячі офіцерів [4]. У Народно-визвольній армії Китаю кількість жінок становить близько п'ятивідсотківі також зростає. *На сьогодні армія Китаю є найбільшою у світі.* Висвітлення статусу жінок-військовослужбовців належить до внутрішньо орієнтованої політики КНР в інформаційному просторі. Китайська Народна Республіка, на відміну від України, наразі не має на своїй території війни, але має протяжний кордон із державою-агресором. Початок повномасштабної війни проти України та значний вплив Китаю на майбутнє світової політики також актуалізують військову тематику.

Семіотичний аналіз образів жінок-військових може показати різницю між номінальним та реальним їх становищем і виявити ігноровані до того нюанси суспільного життя. Інтернет видання, що висвітлюють політично значимі процеси в Україні та КНР, мають ряд відмінностей. Зокрема, всі загальнонаціональні ЗМІ Китаю, включно з найбільшим у світі сайтом китайською мовою «Женьмін Жибао», є державним медіа [6]. В Україні ж, є потужні медійні ресурси різних типів власності. Отже, дослідження образів жінок-військових у Інтернет виданнях за різних умов висвітлення та під дією різних соціально-політичних чинників буде актуальним.

Аналіз наукових публікацій. Гендерний аналіз жіночих образів широко представлений у зарубіжній та українській гуманітаристиці. Семіотика візуальних образів жінок розглядалась у роботах В. Lloydта G. Duveen (семіотичний аналіз

репрезентацій гендеру), J. L. Willis (семіотичний аналіз дівочтва, статі та сексуальності), D. Cordea (семіотичний аналіз конструювання гендерної ідентичності), Н. Carle (семіотичний простір, відтворення символічних проявів гендеру) та ін.

У дослідженні Ч. Юлян (Chang Yuliang) проведено семіотичний аналіз історій про сучасних китайських жінок, представлених у журналах: «Жінки Китаю», «Сім'я», «Дівчина» та «Trends Cosmopolitan» [10]. Журнал сучасного Китаю опублікував дослідження Чжан Цзюньбо та Яо Юньчжу «Відмінності між традиційними китайським і західним військовим мисленням та їхнє філософське коріння» [14, с. 209]. Цікавою також є робота «Гендерні стереотипи у рекламі зарубіжних ЗМІ: характеристика, функція та механізми формування» китайських авторів Бен-Сянь Яо та Сяо Чжоу (Ben-Xian Yao, Xiao Zhou). Науковий пошук дослідників був спрямований на опис сприйняття китайською аудиторією гендерних стереотипів у медіа. Автори визначили необхідність вдосконалення методів дослідження гендерних стереотипів та потребу у подальших крос-культурних дослідженнях цієї теми [9, с. 653].

Зображення, як і тексти, є джерелами інформації про різноманітні аспекти соціальних і культурних явищ, їх аналіз вимагає володіння комплексом методологічних та інтерпретативних практик, зокрема потребує розгляду крізь «лінзи гендеру» (С. Бем). Своєю чергою семіотика, компаративний та гендерний аналіз входять до проблемного кола сучасної соціальної філософії. І. Грабовська досліджувала основні ідеї щодо проблеми «жінка і війна», які висловлювалися та обговорювалися у суспільному просторі України у 2014-2019 роках, під час гібридної війни. Авторка *відзначає* нерозробленість даної тематики у вітчизняному соціально-філософському дискурсі [2, с. 51].

Отже, питання, які стосуються гендерного аналізу візуальних образів сучасних жінок у армії висвітлені недостатньо, що і визначило **мету даної статті** – проаналізувати образи жінок-військових у китайських та українських медіа.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом український інформаційний простір зазнавав масованого впливу інформаційної війни, обов'язковою складовою якої був антигендерний компонент [7, с. 39]. За допомогою інформаційних проектів жінкам насаджувалась покірність, терплячість, слабкість, кволість і немічність. Це риси, що протилежні потребам силових структур. Жінки становлять близько половини населення і є потужним резервом для армії країни, що перебувала під зарозою вторгнення. Тож, умиротворення українського населення стало одним із ключових завдань російської ідеологічної машини. Пацифікація українства досягла свого апогею у 2020-2021 роках, коли навіть міжнародні заходи для українських жінок

у силових структурах проходили виключно у контексті демілітаризації. Та все ж під час нападів російських військ у 2014 та 2022 роках відбувались «сплески» мобілізації жінок [6]. За словами заступниці міністра оборони України Г. Малай, ще у жовтні 2021 року ЗСУ налічували 31 тисячу військовослужбовиць, а нині у лавах ЗСУ перебуває понад 50 тисяч жінок. З початку повномасштабної війни до армії вступило 7 тисяч жінок. Зараз у ЗСУ їх 38 тисяч і близько 12 тисяч — цивільні жінки, які вступили до армії України [5]. Такі коливання чисельності залучених до військової справи жінок визначили часові межі дослідження: публікації фото у Інтернеті відбиралися з 01 січня 2020 – по 01 лютого 2022 року. Кінцева дата публікацій була встановлена як певна данина традиції – початок року за старим китайським календарем.

Аналіз візуального контенту давно вийшов за межі мистецтвознавчих студій і застосовується у культурології, історіографії, етнографії, урбаністиці, соціальній психології та багатьох інших галузях знань. Варто відзначити інформаційне багатство зображень: фактично фотографія – це цілий світ колективних уявлень про об'єкт дослідження. Для гендерних досліджень жіночих образів цікавими у першу чергу є підходи візуальної соціології (Г. Беккер, С. Вдовина, Д. Гарпер, Т. Дашкова, Г. Сміт, П. Штомпка, М. Яковлева ін.).

Зазначимо, що аналіз візуальних матеріалів недостатньо систематизований і не має загально-визнаної структури [8;10]. Китайські автори Ч. Цзюньбо та Я. Юньчжу (Zhang Junbo та Yao Yunzhu) узагальнюють розбіжності в китайській та західній військових традиціях у таких парадигмах: «справедливість» проти «інтересів», «людський фактор» проти «чинників зброї» та «стратегема» проти «сили» [9]. У вітчизняних наукових розробках користується популярністю схема аналізу фотографії П. Штомпки [13], яка включає в себе розгляд: контексту, людей, дій/подій, соціальної взаємодії, соціальних груп/колективних взаємодій, культури та оточення. Така методика є релевантною і для нашого дослідження, оскільки дає можливість побачити єдність змісту та значення символів у суспільній взаємодії. Зокрема, структуру інтеракцій: людську діяльність, зв'язок і взаємодії між людьми; нормативність: норми, правила, ритуали, звичаї, закони, цінності, стилі життя; структуру ідеального: розповсюджені переконання, погляди, міфи та ідеології; можливості: доступ до соціальних ресурсів, таких як влада, багатство, престиж, освітатя ін. (П. Штомпка, С. Вдовина).

Для гендерного аналізу важливим є системна взаємодія чинників різного роду. Тож, окрім порівняння зображень жінок військовослужбовців у арміях КНР та України, ми порівнювали зображення чоловіків і жінок та жінок-військових і жінок інших професій у тих же Інтернет виданнях.

Зважаючи на те, що інформація про жінок-військових може стати прихованою чи закритою,

відповідно до ситуації у країні, ми відбирали фотографії жінок, що були у відкритому доступі мережі Інтернет у відповідних країнах, з програмно нерозмитим обличчям. Предметом аналізу були зафіксовані на фото образи жінок-військових. Відеоматеріали (рекламні ролики, відео, фільми, кіно) не аналізувались.

Важливою особливістю формування політики Китайської Народної Республіки стосовно внутрішнього інформаційного простору є блокування, починаючи з 2007 року, продуктів компанії Google [3, с. 96–97]. Це суттєво ускладнило відбір джерельної бази дослідження. Відбір зображень для аналізу в Україні здійснювався авторками за розширеним пошуком зображень Googlena топових сайтах інформаційних видань. У Китаї – за переліком національних медіа, що були доступні у досліджуваний період з використанням пошукової системи Baidu. Зокрема найбільша кількість фото була на сайтах медійних гігантів: «Сінхуа», «Женьмін Жибао», People's Daily та базовому сайті мережі Центрального телебачення Китаю. Найбільша кількість тематичних зображень була в українських ІнтернетЗМІ, що входили до першої двадцятки топових видань 2020 року, складеного на основі рейтингів Gemius та TNS.

Україна та КНР регулярно отримують зауваження Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок стосовно поширення гендерних стереотипів. Гендерні стереотипи проявляються у різних зображеннях жінок в рекламі, плакатах, друкованих ЗМІ та інш.

Chang Yuliang визначив три образи жінок у китайських виданнях: «залізна дівчина», «розуміюча дружина» та «стильна жінка». Уважніше вивчення цих трьох образів виявить, що вони насправді містять упереджені соціальні міфи про жінок, яких дотримується традиційне патріархальне суспільство, і що журнали відіграють важливу роль у заохоченні жінок практикувати ідеологію споживача, збудовану патріархальною системою [10, с. 179]. Досліджені нами зображення значною мірою протиставляють військових жінок таким стереотипним образам. Траплялися зображення китайських бійчинь, що ілюстрували слоган «Вони надають перевагу військовій амуніції, а не красивому вбранню». Українські військові на абсолютній більшості фото у камуфляжі.

Українські плакати та білборди 2020-2022 років доволі часто зображали чоловіків і жінок у формі з дитиною в образі захисників чи захисниць. За досліджуваний періоду інформаційних Інтернет виданнях, фотографії жінок-військових з дітьми чи «у домашньому інтер'єрі» не траплялись.

На багатьох фото ми бачимо певний перформанс. Загалом, для зображень військових у обох країнах можна виділити такі три сюжети: парадні фото, «важка армійська буденність», «здобутки та військова кар'єра». Парадні фото, як правило, колективні, знеособлені, демонструють

ідеальні тіла у зразкових одностроях. Чоловіки на парадних фото також підкреслено красиві та молоді, за деяким винятком, але зазвичай їхні фото без сексуального підтексту. Парадні фото жінок із китайських ЗМІ підкреслено сексуалізовані, акцент зроблений на тендітній фігурі та оголених ногах, є елементи фейсизму. Проте фейсизм у жінок військових не так яскраво виражений, як у рекламних фото жінок інших професій.

В українських фото, що ілюстрували підготовку до параду 2021 року, також був акцент на жіночих ногах. Ноги дівчат-курсанток були заклесні пластиром. Ілюстрації супроводжували обурливі статті, що пов'язані з парадною формою для жінок-військових, яка включала взуття на високих підборах.

Доволі часто, як в українських, так і у китайських виданнях, зустрічались фото з ракурсом зі спини і акцентом на жіночій шиї. Такі зображення пов'язані у першу чергу зі специфікою військової діяльності, їх можна вважати виправданими з міркувань кібербезпеки та не розглядалися нами як фейсизм. На українських та китайських сайтах присутні аналогічні чоловічі фото. Зауважимо, що українські жінки на парадних фото зображені з квітами у волоссі, стрічками, сережками. Норми та правила армії КНР виключають носіння військовими сережок, татуювання, декоративну косметику. Довге волосся дозволене лише для жінок офіцерського складу. Зустрічались фото із серії «до та після», що показували як дівчата обстригли довге красиве волосся після відбору до лав армії КНР.

Зачіски жінок на парадних фото майже ідентичні. Варто відзначити, що українські жінки на більшості фото мають довге волосся і помітні сережки. Яскраві прикраси, декоративний лак на нігтях і накладні вії є в українських жінок навіть у фоторепортажі зі складання норм фізичної підготовки.

На фотографіях із серії «здобутки та військова кар'єра», як і на парадних фото, китайські дівчата виглядають підкреслено стрункими та тендітними. Хоча при наборі до лав Народно-визвольної армії Китаю існують жорсткі вимоги: дівчина може бути меншою за стандартну (нормативну) вагу всього на 15 %. У більший бік вага може відрізнятися на 20%, зріст претенденток – від 158 м. При цьому образ китайських бійчинь демонструє певну легкість, недоступність та подекуди відстороненість. Акцент робиться не на фізичній силі, а на роботі з сучасною технікою, обладнанням, інструментами. Українські бійчині – різного віку, звичайної статури.

Зображення військових технічних спеціальностей у китайських медіасфокусоване на жінках, які не бояться чорнової роботи, байдужі до слави та багатства. Цікавою є фото жінок у камуфляжі на фоні будівлі казарми. Зображення підкреслює, що жінки відмовились від своїх маленьких затишних будиночків заради армійського гарнізону.

Групові фото покликані продемонструвати єдність та згуртованість жіночого військового

колективу. Військова субкультура включає особливу колористику. На багатьох фото присутні кольори національного прапора: жовто-сині для України та червоні – для КНР. Цікавими є кольори уніформ очільниць жіночої колони на параді у Пекіні. Вони символізують три роди військ Народно-визвольної армії Китаю. Темно-зелений (колір сповненої життям землі) обраний для сухопутних військ, синій – для повітряних сил та сліпучо білий – для морського флоту. Українська жіноча колона на фото з параду до Дня Незалежності – у камуфляжних одностроях.

Фото в українських медіа з серії «здобутки та кар'єра» зображують бійчинь у камуфляжі, але підкреслюють індивідуальність, впевненість та досвід і загалом відповідають уявленню про характер українських жінок. Заступниця міністра оборони України Ганна Мальяр влучно сказала про це у своєму інтерв'ю: *«Вона сама заходить у Збройні сили та займає там своє почесне місце, такий характер української жінки»* [5].

Зображень жінок із чоловіками дуже мало. Заслугує на особливу увагу зображення військової медикіні у китайській інформаційній агенції. На фото: молодий чоловік у камуфляжі сидить на ліжку, нижче за нього присіла дівчина у білому халаті поверх камуфляжу. Її обличчя перебуває на рівні колін чоловіка. Зображення покликане продемонструвати такі якості: терплячість, уважність, ніжність, скрупульозність і є неоднозначним стосовно сексизму. Українки подекуди зображуються з чоловіками керівного офіцерського складу, зокрема при врученні нагород.

Висновки і пропозиції. Використання комбінованої «методологічної оптики»: поєднання контент аналізу, семіотичного аналізу та гендерних підходів є результативним для розкриття змісту та значення символів у зображеннях людей. Досліджувані нами фото українських бійчинь не підтримують патріархатні гендерні стереотипи. Загалом, зображення українських та китайських військових не є гендерно упередженими. Жінки-військові не зображуються меншшартісними, чи такими, що поступаються чоловікам. На проаналізованих нами зображеннях жінки перебувають у центрі уваги, виступають головними об'єктами на фото. Українських бійчинь, які б служили фоном для чоловіків, чи жінок іншого роду діяльності, на проаналізованих зображеннях не виявлено.

Аналіз зображень дає підстави говорити про готовність українських жінок до повної самореалізації в армійських умовах і їх більшої підготовленості до реальних воєнних буднів, ніж солдаток КНР. У китайських медіа жіночі образи частіше ідеалізовані, витончені, є елементи ейджизму. Українки в армії зображуються більш сильними, зрілими, досвідченими і «не вириваються» із суспільства загалом. Можна підсумувати, що поширення зображень жінок-військових у Інтернет виданнях є практикою гендерного егалітаризму.

- Бондар В. С., Одинак Я. М. Візуальна соціологія: розширення епістемологічних меж соціологічної науки. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*. 2011. Том 122. С. 9–13.
- Грабовська І. Філософсько-світоглядний аналіз проблеми «жінка і війна» (на прикладі сучасної України). *VERSUS*. 2017. Том 2 № 10. С. 50–55.
- Дубов Д. Політика Китаю щодо регулювання внутрішнього інформаційного простору. *Політичний менеджмент*. 2010. №4. С. 94–102.
- Інформаційне Агентство 112.ua. Архів головних новин за 31.01.2019. URL: <https://web.archive.org/web/20200320110806/https://ua.112.ua/ato/u-zbroinykh-sylakh-ukrainy-sluzhat-57-tys-viiskovosluzhbovtsiv-zhinok-poltorak-478949.html>
- Мельник В. Війна жіночого роду: скільки жінок зараз боронить Україну в армії. 2022. URL: <https://vikna.tv/video/ukrayina/skilky-zhinok-sluzhyt-v-ukrayinskij-armiyi-zaraz/>
- Піпченко Н. Інтернет-простір як інструмент політичної модернізації Китаю. *Політичний менеджмент*. 2013. №1–2. С. 171–178.
- Стребкова Ю.В. Роздуми про своїх, чужих та інакших. *Гендерна парадигма освітнього простору*. Кривий Ріг. 2017. Вип. 5. С. 34–44.
- Яковлев М. В. Техніки та алгоритми аналізу візуального матеріалу: розмежування якісних і кількісних підходів. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*. Том 122. С. 9–13.
- Ben-Xian Yao, Xiao Zhou. Gender Stereotype in Foreign Media Advertisement: Performance Feature, Function and Mechanism. In: *Jin D., Lin S. (eds) Advances in Computer Science, Intelligent System and Environment. Advances in Intelligent and Soft Computing*. 2011 Vol. 106. Springer, Berlin, Heidelberg. Pp.653–660.
- Chang Yuliang. A Semiotic Analysis of Female Images in Chinese Women's Magazines, *Social Sciences in China*. 2010. Vol. 31. Pp.179–193.
- Greg Smith. Gender Advertisements Revisited: A Visual Sociology Classic? *Electronic Journal of Sociology*. 1996.
- Harper D. *Visual Sociology*. London. Routledge, 2012. 312p.
- Piotr Sztompka. Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda badawcza. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN ISA. 2005. 129 p.
- Zhang Junbo & Yao Yunzhu Differences between traditional Chinese and Western military thinking and their philosophical roots. *Journal of Contemporary China*. 1996. Volume 5:12, 1996. Pp.209–221.
- Grabovska I. (2017). *Filosofsko-svitohliadniy analiz problemy «zhinka i viina» (na prykladi suchasnoi Ukrainy)*. [Philosophical and outlook analysis of the problem "woman and war" (on the example of modern Ukraine)]. *VERSUS*. 2017. Vol. 2 № 10. Pp.50–55 (in Ukrainian).
- Dubov D. (2010). *Polityka Kytau shchodo rehuliuвання vnutrishnoho informatsiinoho prostoru*. [China's policy on regulation of domestic information space]. *Politychnyi menedzhment* №4. Pp. 94–102 (in Ukrainian).
- Information Agency 112.ua. Archive of main news. *Informatsiine Ahentstvo 112.ua. Arkhiv holovnykh novyn za 31.01.2019*. URL: <https://web.archive.org/web/20200320110806/https://ua.112.ua/ato/u-zbroinykh-sylakh-ukrainy-sluzhat-57-tys-viiskovosluzhbovtsiv-zhinok-poltorak-478949.html> (in Ukrainian).
- Melnyk V. (2022). *Viina zhinochoho rodu: skilky zhinok zaraz boronyt Ukrainu v armii* [Women's war: how many women are currently defending Ukraine in the army] URL: <https://vikna.tv/video/ukrayina/skilky-zhinok-sluzhyt-v-ukrayinskij-armiyi-zaraz/> (in Ukrainian).
- Pipchenko N. (2013). *Internet-prostir yak instrument politychnoi modernizatsii Kytau* [Internet space as a tool of political modernization of China]. *Politychnyi menedzhment*. №1–2. Pp. 171–178 (in Ukrainian).
- Strebkova J.V. (2017). *Rozdumy pro svoikh, chuzhykh ta inakshykh*. [Reflections on your own, foreigners and other people's] *Henderna paradyhma osvithnoho prostoru*. № 5. Pp. 34–44 (in Ukrainian).
- Yakovlyev M.V. *Tekhniki ta alhorytmy analizu vizualnoho materialu: rozmezhuvannia yakisnykhi kilkisnykh pidkhodiv*. [Techniques and algorithms for analysis of visuals: delimitating qualitative and quantitative approaches.]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologichni nauky*. Vol. 122. Pp. 9–13. (in Ukrainian).
- Ben-Xian Yao, Xiao Zhou. Gender Stereotype in Foreign Media Advertisement: Performance Feature, Function and Mechanism. In: *Jin D., Lin S. (eds) Advances in Computer Science, Intelligent System and Environment. Advances in Intelligent and Soft Computing*. 2011 Vol. 106. Springer, Berlin, Heidelberg. Pp. 653–660.
- Chang Yuliang (2010) A Semiotic Analysis of Female Images in Chinese Women's Magazines. *Social Sciences in China*. Vol. 31. Pp.179–193.
- Greg Smith (1996). Gender Advertisements Revisited: A Visual Sociology Classic? *Electronic Journal of Sociology*. Web. 26 Nov. 2010.
- Harper D. (2012) *Visual Sociology*. London. Routledge. 312 p.
- Piotr Sztompka (2005). Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda badawcza. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN ISA. 129 p. (in Poland).
- Zhang Junbo & Yao Yunzhu (1996). Differences between traditional Chinese and Western military thinking and their philosophical roots. *Journal of Contemporary China*. Volume 5:12. Pp. 209–221.

References

- Bondar V. S., Odynak Ya. M. (2011). *Vizualna sotsiologhiia: rozshyrennia epistemologichnykh mezh sotsiologichnoi nauky* [Visual sociology: expanding the epistemological boundaries of sociological science]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologichni nauky*. Vol. 122. Pp. 9–13 (in Ukrainian).

Тетяна ТАЛЬКО

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії,
факультет суспільних наук і міжнародних відносин,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ORCID: 0000-0001-5173-9540

Email: talkotm@ukr.net

Ірина ГРАБОВСЬКА

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
Центру українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-7416-9541

Email: grabovskai@ukr.net

Світлана КАГАМЛИК

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4732-1410

Email: kagam@i.ua

Руслана АТАШКАДЕ

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
гуманітарних наук філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-5349-9579

Email: brvbrv5@gmail.com

**ПРОЯВ АНТИТОТАЛІТАРНИХ ТЕНДЕНЦІЙ
У РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ
(НА ПРИКЛАДІ НЕОРЕЛІГІЙНОГО РУХУ ФАЛУНЬГУН)**

Анотація. Гаряча фаза війни путінської росії проти України сьогодні принципово змінює світову геополітику. Україна виявилась полем битви цивілізацій, заснованих на принципах свободи та демократії (з одного боку), тоталітаризму та тотального ігнорування прав людини (з іншого). Враховуючи існуючі та майбутні виклики, що постали перед воюючою Україною, необхідно уважно приглянутися до неорелігійних рухів, що поширюються на теренах країни. Зокрема, і з точки зору тоталітарних/анти тоталітарних основ їхнього функціонування. Таке дослідження має непересічне значення завдяки тому, що процес розвитку релігійної культури безпосередньо пов'язаний з виникненням нових символічних систем, які, своєю чергою, не лише відображають зміни у сфері релігійності, але й впливають на формування нових змістів суспільного буття та стан суспільства. А цей процес особливо драгливий для країни, яка ось вже вісім років знаходиться у стані ідеологічної, а не лише військової, агресії тоталітарного путінського режиму.

Значна кількість неорелігійних рухів, які виникають та розповсюджуються у сучасному світі, свідчить про розвиток процесів трансформації усталеної релігійної культури. До таких неорелігійних рухів належить і рух Фалуньгун (Фалунь Дафа), достатньо популярний і в теперішній Україні. Цей неорелігійний рух привертає спеціальну увагу з огляду на необхідність зрозуміти, яким чином демократична держава повинна вибудовувати свої стосунки із неорелігійними утвореннями, що вона може собі дозволити у процесі налагодження комунікації з віруючими, а від чого повинна утриматись.

У статті робиться висновок, що на шляху до перемоги над небезпечним агресором особливого значення набувають анти тоталітарні суспільні настрої громадян воюючої країни у всіх сферах життя соціуму, зокрема, й у релігійній. Окрім традиційної релігійності в Україні набули значного поширення неорелігійні рухи та організації, однозначного ставлення до яких як з боку влади та громадськості, так і з боку сучасної української соціогуманітаристики не напрацьовано. Серед таких рухів – рух Фалуньгун, що прийшов з Китаю. Як цей неорелігійний рух, який оцінюється цивілізованим світом в якості анти тоталітарного та опозиційного до репресивних практик влади Китаю, так і інші подібні неорелігійні рухи, що поширюються на теренах України, потребують спеціальної уваги, вивчення та реагування з боку української широкої громадськості та владних структур.

Ключові слова: Україна, анти тоталітаризм, путінізм, рашизм, війна, релігійне життя спільноти, Фалуньгун, Фалунь Дафа

Tetiana TALKO

Ph.D in Philosophy, Associate Professor, Department of Philosophy,
Faculty of Social Sciences and International Relations,
Oles Honchar Dnipro National University

Iryna GRABOVSKA

Ph.D. in Philosophy, Senior Research Associate,
Centre of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Svitlana KAHAMLYK

Dr.Sc. in History, Senior Research Associate,
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

Ruslana ATASHKADEH

Ph.D. in Philosophy, Associate Professor, Department
of Philosophy of Humanities, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

**THE MANIFESTATION OF ANTI-TOTALITARIAN TENDENCIES
IN THE RELIGIOUS LIFE OF MODERN UKRAINE
(ON THE EXAMPLE OF THE NEO-RELIGIOUS MOVEMENT FALUN GONG)**

Abstract. *The current phase of Putin's Russia's war against Ukraine is fundamentally changing world geopolitics today. Ukraine turned out to be a battlefield of civilizations based on the principles of freedom and democracy (on the one hand), totalitarianism and total disregard for human rights (on the other). Taking into account the existing and future challenges faced by warring Ukraine, it is necessary to take a close look at the neo-religious movements that are spreading on the territory of the country. In particular, take a closer look from the point of view of totalitarian/anti-totalitarian foundations of their functioning. Such research is of unique importance due to the fact that the process of development of religious culture is directly related to the emergence of new symbolic systems, which, in turn, not only reflect changes in the field of religiosity, but also influence the formation of new contents of social existence and the state of society. And this process is especially irritating for the country, which has been in a state of ideological, and not only military, aggression by the totalitarian Putin regime for eight years. A significant number of neo-religious movements that arise and spread in the modern world testify to the development of processes of transformation of the established religious culture. Such neo-religious movements include the Falun Gong (Falun Dafa) movement, which is quite popular in today's Ukraine. This neo-religious movement attracts special attention due to the need to understand how a democratic state should build its relations with neo-religious entities, what it can afford in the process of establishing communication with believers, and what it should refrain from. The article concludes that on the way to victory over a dangerous aggressor, the anti-totalitarian social attitudes of the citizens of the warring country in all spheres of social life, in particular, in the religious sphere, are of particular importance. In addition to traditional religiosity, neo-religious movements and organizations have become widely spread in Ukraine, to which a clear attitude has not been developed both by the authorities and the public, and by modern Ukrainian socio-humanitarian studies. Among such movements is the Falun Gong movement that came from China. Both this neo-religious movement, which is evaluated by the civilized world as anti-totalitarian and opposed to the repressive practices of the Chinese government, and other similar neo-religious movements spreading on the territory of Ukraine, require special attention, study and response from the Ukrainian general public and power structures.*

Keywords: *Ukraine, Anti-Totalitarianism, Putinism, Rashism, War, Religious Life of the Community, Falun Gong, Falun Dafa.*

Вступ. Війна Росії проти України, яка 24 лютого 2022 р. вступила в нову, гарячу фазу, принципово змінила ситуацію як у всьому сучасному світі, так і, насамперед, в Україні та довкола неї. На наших очах формується новий світовий порядок, йдуть тектонічні геополітичні зрушення, Україна активно

перетворюється на дієвого актора геополітики. Принципово трансформується і внутрішня «повістка» країни та держави.

Враховуючи всі існуючі та майбутні надзвичайно серйозні виклики, що постали перед воюючою Україною, необхідно уважно приглянутися і

до нетрадиційних для нашої спільноти релігійних систем [20]. Вони почали активно поширюватись в Україні з 70-х – 90-х рр. ХХ ст., впливаючи на розвиток релігійного життя українського соціуму та свідомість громадян.

Таке дослідження має непересічне значення завдяки тому, що процес розвитку релігійної культури безпосередньо пов'язаний з виникненням нових символічних систем, які, своєю чергою, не лише відображають зміни у сфері релігійності, але й впливають на формування нових змістів суспільного буття та стан суспільства. А цей процес особливо драгливий для країни, яка ось вже вісім років знаходиться у стані ідеологічної, а не лише військової, агресії тоталітарного путінського режиму [5].

На сьогодні можемо з повним правом констатувати той факт, що існуючі багато віків поспіль традиційні релігії не привели людство до світу без війн. До того ж ні індуїзм, ні християнство, ні іслам, ні будь-яка інша традиційна релігійна система не спроможні створити умови для глобальної консолідації людських спільнот та ефективної боротьби проти агресора та агресії.

Варто відзначити, що сьогодні християнська церква і зокрема ПЦУ в умовах війни ерефії проти України залишаються важливим інструментом збереження національної ідентичності українців та їхньої культурної пам'яті. Проте, конфесійна приналежність не визначає усю повноту і глибину релігійної культури українців. Кордоцентричність у поєднанні з емоційно-чуттєвим сприйняттям світу спонукає до сприйняття основоположних засад буття у поєднанні з уявленням про божественну всеприсутність. Супровідним елементом побутової релігійної свідомості пересічного українця є містична налаштованість, яка спонукає до окультизму, віри у чаклунство і відьомство. У періоди криз архаїчне підґрунтя релігійної віри оживає і провокує суттєве переформатування усєї картини релігійного світоуявлення. Соціологія довела, що у періоди криз суттєво зростає віра у: різні пророцтва і прикмети (до 32%); порчу, зглаз, чаклунство (28%); екстрасенсоріку (2%); астрологію (15%); левітацію (4%); полтергейст і спиритизм (5%).

Чимало сучасних аналітиків та дослідників-релігієзнавців акцентують увагу на тому факті, що сучасні західні суспільства вступили в епоху постсекуляризму. Не оминув цей процес і Україну. Значне зростання фундаменталістських релігійних рухів у всьому світі, їхні спроби відродити основоположні релігійні цінності за допомогою терору свідчать про те, що відродження і поширення традиційних релігій не забезпечить мир на Землі. А підтримка агресивної політики неоімперії Кремля та рашистів з боку адептів російського православ'я говорить про їхню схильність до тоталітарного способу мислення й активного нав'язування власних переконань іншим. Це яскравий приклад кризи традиційної релігійності.

Значна кількість неорелігійних рухів, які виникають та розповсюджуються у сучасному світі, свідчить про розвиток процесів трансформації усталеної релігійної культури. До таких неорелігійних рухів належить і рух Фалуньгун Дафа, достатньо популярний і в теперішній Україні. Цей неорелігійний рух привертає спеціальну увагу з огляду на необхідність зрозуміти, яким чином демократична держава повинна вибудовувати свої стосунки із неорелігійними утвореннями, що вона може собі дозволити у процесі налагодження комунікації з віруючими, а від чого повинна утриматись.

Зазначена вище проблема є актуальною також і для розвитку вітчизняного наукового релігієзнавчого дискурсу. Вже є визнаним факт, що існує потреба у формуванні та застосуванні нових методологічних підходів і принципів дослідження неорелігійних рухів. Варто визнати, що на перспективі формування нової релігійної культури як у світі, так і в Україні активно впливають неорелігійні вчення. Серед них і вчення засновника Фалунь Дафи Лі Хунчжі.

Здатність до критичного мислення спільноти у стані широкої агресії набуває важливого значення для її подальшої долі. Особливо це стосується української молоді. Зокрема і щодо сфери міжрелігійних відносин. Доведення необхідності існування об'єктивного наукового погляду на сутність неорелігійних рухів як один із принципів культурного протистояння тоталітаризму може бути яскраво продемонстровано на прикладі дослідження сутності вчення Лі Хунчжі про Фалунь Дафу і протистояння послідовників Фалуньгун невинувато жорстоким переслідуванням з боку владних структур Китаю.

Аналіз ступеню розробленості заявленої проблеми дозволяє стверджувати, що специфіка впливу неорелігійного руху Фалуньгун на релігійну культуру українців у часи протистояння російському агресорові не досліджувалися. Основою запропонованого тут аналізу є доробок Лі Хунчжі. Серед його спадку – основоположний для кожного послідовника Фалунь Дафи текст авторства Лі Хунчжі під назвою «Чжуань Фалунь. Обертання Фалунь» (переклад українською 2021 р.) [6]. У статті також використані тексти та ідеї багаточисельних проповідей Лі Хунчжі [7] та текст «Суть сумлінного вдосконалення» [8].

У контексті поставленої проблематики зацікавлення викликає і дослідження «Дев'ять коментарів про комуністичну партію», виконане в межах міжнародного проекту «Велика епоха», особливо 5-й коментар під назвою «Змова Цзян Цзіміна з Комуністичною партією Китаю у здійсненні репресій Фалуньгун». Саме там аналізується підступна політика жорстокого переслідування послідовників Лі Хунчжі [3, с. 100]. Також у межах вище названого проекту варто відзначити текст «Нашим світом керує привид комунізму» (україномовна версія від 5 квітня 2020 р.). Тут стверджується, що «злий привид компартії не зник після розпаду компартії у Східній Європі», «злий дух

комунізму і диявол спільно створюють хаос у світі людей» і «диявол є призвідником трансграничної війни» [11]. Варто зазначити, що за ненауковою термінологією ховаються цілком слушні ідеї.

Серйозну аналітику щодо феномена Фалуньгун мають роботи Пенні Бенджамін [21]. Сьогодні багато релігієзнавців, які досліджують Фалуньгун, стверджують, що влада в Китаї вважає Фалуньгун небезпечною єретичною сектою, яка стоїть в одному ряду з «Гілкою Давидовою», «Орденем сонячного храму» і «Аум сінрікьо».

Звертаючись до вітчизняного досвіду щодо ставлення до неорелігійних вчень, важливо відзначити, що більшість українських аналітиків їх оцінює негативно через нетрадиційний для української ментальності зміст таких вчень. Дослідники стверджують, що нові релігії мають шкідливий вплив на релігійну культуру та життя українців. Рух Фалунь Дафа теж потрапив до негативно сприйнятих неорелігійних рухів. Але логіка щодо сутності вчення подекуди засновується на досить дивних аргументах. Так, Валентин Ковальський базує свої застереження щодо Фалуньгун на прагматичному підході. Ковальський вважає, що Фалунь Дафа є небезпечною сектою, яка загрожує своїм послідовникам смертю, і наголошує, що діяльність цієї секти може призвести до погіршення стосунків між Україною та сучасним Китаєм. Він апелює до української влади щодо начебто згубного впливу Фалуньгун на розвиток відносин між двома державами та вимагає заборонити діяльність секти на теренах України [1]. Щодо наукової об'єктивності при оцінці діяльності «секти» у подібних текстах, то варто відзначити її відсутність. До того ж викликають обурення такі «звинувачення», засновані на прагматичній зацікавленості у економічній співпраці з Китаєм. Якщо керуватись подібною логікою, то європейці та американці не допомагали б українцям у війні, адже це б загрозувало економічно вигідній співпраці з росією.

У плані виявлення екстремістських і фундаменталістських тенденцій у неорелігійних вченнях, які розвиваються в Україні, методологічно значимою є стаття І. Грабовської, Т. Талько, С. Кагамлик та інш. «Політичні ідеї лідерів харизматичного руху «Нове покоління» у контексті формування постсекулярних тенденцій в Україні» [18] та стаття Т. Власової, І. Грабовської, Т. Талько, присвячена виявленню постсекулярних тенденцій в українській культурі у взаємозв'язку з неорелігійними рухами [19].

Також на увагу науковців заслуговують аналітичні розвідки Дмитра Гранова [2], Єлизавети Морозової [9], Катерини Тищенко [16], Володимира Петухова [12]. Загалом очевидно, що український сегмент наукових досліджень Фалуньгун є недостатнім.

Метою дослідження є виявлення анти-тоталітарних тенденцій в релігійному житті сучасних українців через аналіз особливостей впливу неорелігійного руху Фалуньгун.

Методи дослідження. Методологічне і концептуальне значення для нашої роботи мають

розробки у сфері розвитку в Україні методології релігійної миротворчості, яка витікає із досвіду примирення приналежних до різних релігійних традицій ворогуючих сторін. Саме завдяки цій методології військові капелани вчаться вибудовувати діалог з людьми, які мають різні релігійні переконання і погляди. У цьому плані цілком слушними видаються зауваги вітчизняного науковця Ю. Чорноморця щодо того, що сьогодні бракує теоретичних релігієзнавчих праць, які б із філософських позицій аналізували сучасний розвиток і здобутки теології, розробляли нові методологічні стратегії [17]. До методологічно значимих зараховуємо також статті Тетяни Талько «Неорелігії в Україні та проблеми міжконфесійної комунікації в контексті освітньо-виховного процесу» [14] та «Проблема трансформації релігійної свідомості українців у контексті постколоніальних студій» [15], монографію колективу авторів «Національна пам'ять в умовах суспільних перетворень» [10]. Сформоване у авторів цієї статті уявлення про тоталітарну сутність путінізму було поглиблене завдяки новій розвідці Сергія Грабовського про «путінізм до Путіна» [13].

Використання наукових методів (історизму та компаративного), а також методології посткласичної філософії і постмодерну, надали авторському колективу даного дослідження можливість вирішити поставлені завдання.

Основна частина. Із розвідок українських науковців-релігієзнавців відомо, що від початку 50-х рр. XX ст. починає розповсюджуватись нетрадиційна релігійність, яка досягає свого розквіту у 90-х рр. минулого століття. Процес глобалізації пов'язується з бурхливим наростанням популярності неорелігійних культів. Адже саме глобалізація сприяє створенню світової економічної і культурно-релігійної цілісності.

Звертаючись до історії виникнення та існування Фалунь Дафа, варто зупинитись на низці важливих моментів. Вони дадуть можливість зрозуміти сутність цього руху і його специфіку, яка, на нашу думку, полягає у тому, що Фалунь Дафа не можна однозначно охарактеризувати як деструктивне сектантське утворення. До того ж потрібно розуміти, що протягом свого релігійного розвитку спільноти завжди мали справу з сектами, тобто групами фанатиків, очолюваних харизматичним лідером. Секти працювали спеціальні методи залучення адептів до своїх лав і засоби їх утримання. Встановлення контролю над психікою людини і маніпулювання її думками та поведінкою, промивання мізків і пропагандистське нав'язування певних релігійних установок, несприйняття критичного ставлення і відсутність критичного аналітичного мислення зближує сектанство з феноменом рашизму, ідеологічною основою якого є путінізм з його ідеологією «руського мира». Сектанство засноване на тотальному контролі за життєдіяльністю своїх адептів. Відзначимо, що толерування релігійних переконань співгромадян, вільний та свідомий вибір власного віросповідання є

основою української релігійної культури на протигагу сектантській ідеології.

Новий релігійний рух Фалуньгун виник у Китаї у 90-х роках минулого століття. Засновником вчення є Лі Хунчжі, який спробував поєднати традиційну китайську гімнастику цігун з елементами даосизму, конфуціанства і буддизму. «Товариство по вивченню Фалуньгун», яке було визнане єретичним, обскурантистським і заборонено в Китаї 22 липня 1999 року, виникло на основі вчення Лі Хунчжі. До 1999 року до вчення Фалунь Дафа і практики китайська влада була прихильною, сприймаючи його як лікувальну систему. Цей факт зазначають всі дослідники феномена. Навіть у 1993 р. Лі Хунчжі (справжнє ім'я Лі Лай) отримав головну нагороду Східного ярмарку здоров'я у Пекіні. Там представляли свої напрацювання більше 50 шкіл цігун. Фалуньгун базується на традиційних для Китаю пратиках цігун, даосизмі і буддизмі. Державне бюро фізкультури Китаю з 1992 до 1999 рр. провело фізичне і психологічне обстеження 12553 учнів Фалуньгун у різних містах країни. Було виявлено, що у період від 2-3 місяців до 2-3 років занять повністю вилікувалися від своїх хвороб 77,5% практикуючих і ще 20,4% суттєво покращили свій стан [16]. У 1997 р. розпочинається критика вчення, озвучуються звинувачення у негативному суспільному впливі вчення на людей, починаються переслідування самого Лі Хунчжі та його послідовників. Внаслідок переслідувань Лі Хунчжі від'їздить до США. З часом рух набуває політично-опозиційного характеру. У Гонконзі та на Тайвані заборона практикувати Фалунь Дафа не діє. Практикуючих Фалуньгун, які емігрували на ці території, дуже стривожили агресивні заяви китайської влади щодо Тайваню, які все частіше звучать останнім часом.

Ще задовго до офіційної заборони Фалуньгун виявилась у центрі низки конфліктів з родичами практикуючих, журналістами, вченими, лідерами традиційних релігій. Головними приводами для суспільного занепокоєння були звинувачення в доведені послідовників до самогубства, психічних розладів, смерті в результаті відмови від медичної допомоги через віру в «чудове зцілення». Також Фалуньгун критикувалась вченими за розповсюдження псевдонаукових поглядів та теорій, релігійними лідерами – за використання буддійської символіки та термінології. На критичні публікації в ЗМІ та висловлювання вчених, які критикували нове вчення як забобони, послідовники Фалуньгун реагували проведенням масових акцій, які самі послідовники йменують «мирними пікетами», а офіційні джерела – «облогами» редакцій, наукових закладів та державних органів.

Лі Хунчжі заявляв про те, що він «у всьому процесі викладання Закону та навчання практики цігун» ґрунтується «на відповідальності перед суспільством і тими, хто в мене навчається» [6]. Ці заяви свідчать про відповідальне ставлення до морального підґрунтя тих ідей та пратик, які Лі

Хунчжі пропонує своїм послідовникам. Дослідниця Катерина Тищенко підкреслює, що «... не дивлячись на постійні порівняння з «Білим братством» та іншими тоталітарними сектами, знайти їхні ознаки у Фалуньгун досить важко. Практикуючі не йдуть із дому, не роблять жодних пожертвувань, не нав'язують свою правоту іншим та не мають об'єктів поклоніння» [16].

Але ці факти не позбавляють Фалуньгун недоліків і деяких рис, що викликають певні застороги. Месіанські претензії Лі Хунчжі можна віднести до рис сектантства. Месіанство дійсно притаманне його вченню. Воно пов'язане з твердженнями, що Лі Хунчжі прийшов до нас, щоб відтворити основоположні принципи існування всесвіту: істини, добра, терпіння. Недоліком руху є і той факт, що мільйони послідовників Фалуньгун вважають правильним відмовлятися від медичної допомоги та лікуватися за допомогою дихальних практик, що інколи призводить і до особистих трагедій. Деякі практикуючі покінали життя самогубством, намагаючись «запустити колесо дхарми», втикаючи собі ніж у живіт та прокручуючи його. Окрім цього Лі Хунчжі активно звинувачують у тому, що науковому вченню про природу і суспільство він протиставляє божественне, але при цьому наполягає на науковості свого вчення. Зазначимо, що подібні звинувачення можна висунути і проти будь-якої традиційної релігії, особливо в наш час, коли створено безліч робіт християнських теологів про раціональність віри і наукову природу біблійного сказання про походження світу, що, однак, не призводить до їхньої заборони.

У цивілізованому світі, зокрема, в США, рух Фалуньгун сприймається як антитоталітарно-опозиційний до китайського режиму. Дослідниця Тищенко К. зазначає: «Звірства відносно практикуючих Фалуньгун у Китаї постійно підтверджуються та засуджуються багато-чисельними міжнародними організаціями. Зокрема, у звітах ООН, багаточисельних резолюціях Конгресу США та звітах Госдепартаменту США з порушень прав людини, у звіті з прав людини Європарламенту, Міжнародної федерації захисту прав людини та Всесвітньої організації проти катувань, Міжнародної асоціації організації з прав людини та інш.» [16].

А у звіті по виконанню міжнародного проєкту «Велична епоха» стверджується: «Із часу проведення Китаєм політики економічних реформ та відкритості, комуністична партія Китаю прагне створити позитивний, ліберальний образ країни в очах міжнародного співтовариства. Проте, невинувдані широкомасштабні репресії проти Фалуньгун ..., страшні у своїй жорстокості, дозволили міжнародному співтовариству ще раз побачити істинне обличчя КПК та стати свідками порушення прав людини, що у свою чергу стало величезною ганьбою для компарії. Але суспільство Китаю, хибно вважаючи, що КПК постійно покращується та розвивається, звично переключало відповідальність за

жорстокість, що проявилась у судових та правоохоронних органах Китаю, на низький моральний рівень міліції. Проте жорстокі систематичні репресії щодо Фалуньгун, які охопили усі прошарки китайського соціуму, повністю розвіяли оману щодо покращення прав людини. Тепер багато людей починає замислюватись, чому таке криваве й божевільне по своїй жорстокості переслідування могло відбутися в Китаї. Чому, коли 20 років тому після хаосу Великої культурної революції було відновлено суспільний порядок, країна знову занурилась в цей кошмар? Чому Фалуньгун, який практикується більше, ніж у 60 країнах світу, який підтримує принцип «Істина-Доброта-Терпіння», підпадає під репресії тільки в Китаї й ніде більше у цілому світі? Які стосунки Цзян Цзіміна і КПК в ході цих репресій?» [3, с. 100].

Вочевидь, на даному прикладі можна прослідкувати оманливість цивілізованості та гуманності й путінського режиму та подібність практик двох політичних систем. Недаремно росія активно заграє з Китаєм, прагнучи зробити його своїм відкритим союзником у війні проти України та Заходу.

Про таку подібність йшлося і в доповіді про свободу віросповідання, представленій держсекретарем США Ентоні Блінкіним 2 червня 2022 р. Тут йшлося про те, що по відношенню до вірян таких релігійних утворень, як Свідки Єгови, Меджліс кримських татар, Хізб ут-Тахрір, послідовників мусульманського богослова Саїда Нурсі, Церкви сайєнтології, Фалуньгун та численних євангелічних протестантських груп, які було визнано «екстремістськими», російська влада вдалася до переслідування, затримання, тюремного ув'язнення, тортур, фізичного насильства та конфіскації майна.

Україна проявляє солідарність із переліченими вище міжнародними організаціями у їхньому ставленні до руху Фалуньгун, що, безумовно, свідчить про прояви антитоталітаризму у релігійному житті українського соціуму. До початку рашистської агресії організаційно Фалуньгун була представлена у таких містах України: Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Краматорськ, Вінниця, Донецьк, Константиївка, Лисичанськ, Львів, Луцьк, Рівне, Червоноград, Полтава, Ченігів, Черкаси, Переяслав, Бахмач, Конотоп [4]. Маріїнський парк у Києві до війни був одним із постійних місць, де збирались практикуючі. Інфоцентр Фалунь Дафа в Україні постійно інформував про новини і пункти практики.

Висновки: Сучасна Україна знаходиться у стані важкої війни з тоталітарним режимом путіна, рашизмом та є авангардом цивілізаційного спротиву ідеології «русского мира». На шляху до перемоги над небезпечним агресором особливого значення набувають антитоталітарні суспільні настрої громадян воюючої країни у всіх сферах життя соціуму, зокрема, й у релігійній. Окрім традиційної релігійності в Україні набули значного поширення неорелігійні рухи та організації, однозначного ставлення до яких як з боку влади та громадськості,

так і з боку сучасної української соціогуманітаристики не напрацьовано. Серед таких рухів – рух Фалуньгун, що прийшов з Китаю. Як цей неорелігійний рух, який оцінюється цивілізованим світом в якості антитоталітарного та опозиційного до репресивних практик влади Китаю, так і інші подібні неорелігійні рухи, що поширюються на теренах України, потребують спеціальної уваги, вивчення та реагування з боку української широкої громадськості та владних структур.

1. Валентин Ковальський. В Украине действует китайская секта, несущая смерть! "CN-Столичные новости". Житомир. Інфо, 3 июля, 2022 г. URL: https://www.zhitomir.info/news_37688.html
2. Гранов Дм. Фалуньгун в Украине. Кто они? К.: Тов. «Легко інк.», 2007. 35 с.
3. Девять комментариев о коммунистической партии. Международный проект «Великая эпоха». Украина: Дриант, 2007. 254 с.
4. Інфоцентр Фалунь Дафа в Україні. URL: <https://uk.falundafa.org>
5. Ірина Грабовська. Релігійний фундаменталізм і сучасна Україна. «День». URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/religiynny-fundamentalizm-i-suchasna-ukrayina-2022>.
6. Лі Хунчжі. Чжуань Фалунь. Обертання Фалунь. URL: https://uk.falundafa.org/books/ZhuanFalun/zfl_03.htm
7. Лі Хунчжі. Збірник Проповідей Закону в різних місцях. Т.1-6 – жовтень 2006. URL: <https://uk.falundafa.org/falun-dafa-books.html>
8. Лі Хунчжі. «Суть сумлінного вдосконалення 3». – вересень, 2019. URL: https://rus.falundafa.org/books/SytYserdnogoSovOne_20141129/SytYserdnogoSovOne.pdf
9. Морозова Е. Оздоровительная гимнастика – средство от конца света. 15.02.2002. URL: www.google.com.ua, zn.ua
10. Національна пам'ять в умовах суспільних перетворень: Монографія. Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2022. 296 с.
11. Нашим світом керує привид комунізму. URL: <https://radiosvoboda.org>
12. Петухов В.Э. Социально-психологическая оценка деятельности Фалуньгун в Украине. Гранов Дм. Фалуньгун в Украине. Кто они? К.: Тов. «Легко інк.», 2007. С. 11–17.
13. Сергій Грабовський. Путін, Солженицин і війна. Побудова «справжньої Росії» за приписами «православного аятоли». Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2022. 36 с.
14. Талько Тетяна. Неорелігії в Україні та проблеми міжконфесійної комунікації в контексті освітньо-виховного процесу. *Versus: науково-теоретичний часопис*. № 1 (8) 2016. Мелітополь: МДПУ, 2016. С. 72–76.
15. Талько Тетяна. Проблема трансформації релігійної свідомості українців у контексті

- постколоніальних студій. *Українознавчий альманах*. Випуск 20. 2017. С. 55–61.
16. Тищенко К. Фалунь Дафа, или лечение мировоззрением. *Українська правда*, 20 серпня 2006. URL: www.google.com.ua, Pravda.com.ua
  17. «Чим займається новітня теологія?» Актуальна розмова про розвиток богослов'я в Україні та світі. URL: <https://www.religion.in.ua/main/interview/45070-chim-zajmayetsya-novitnya-teologiya-aktualna-rozмова-pro-rozvitok-bogoslovya-v-ukrayini-ta-sviti.html>
  18. Iryna GRABOVSKA, Tetiana TALKO, Svitlana KAHAMLYK, Maryna HONCHARENKO, Yuliia SIEROVA. Political Ideas Presented by Leaders of the “New Generation” Charismatic Movement Regarding the Formation of Postsecular Trends in Ukraine. *Wisdom*. Vol. 17 No. 1 (2021): 1/2021. P. 96–110. URL: <https://www.wisdomperiodical.com/index.php/wisdom/issue/current>
  19. Grabovska Irina, Talko Tetiana, Vlasova Tetiana. New religions as the postsecular epiphenomenon of globalization in the contemporary Ukrainian society. *HTS Theologiese Studies / Theological Studies*. № 1, 2020. URL: <https://hts.org.za/index.php/hts> (24 February 2020)
  20. IM Hrabovska, TM Talko. The influence of religious fundamentalism on the formation of the image of the aggressor in the consciousness of modern ukrainian students. The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2022. P. 1350–1357.
  21. Penny Benjamin. The religion of Falun Gong (Chicago: University of Chicago Press). (13.04.2012). URL: <https://www.amazon.com/Religion-Falun-Gong-Benjamin-Penny/dp/0226655016>.

References

1. Valentin Koval'skij. (2020). *V Ukraine dejstvueta kitajskaja sekta, nesushhaja smert'!* [There is a Chinese sect in Ukraine that brings death!]. “CN-Stolichnye novosti”. *Zhitomir. Info*, 3 iulja. URL: https://www.zhitomir.info/news_37688.html (in Russian).
2. Granov Dm. (2007). *Falun'gun v Ukraine. Kto oni?* [Falun Gong in Ukraine. Who are they?]. K.: Tov. «Legko ink.». 35 p. (in Russian).
3. *Devjat' kommentarijev o kommunisticheskoj partii* [Nine Commentaries on the Communist Party]. *Mezhdunarodnyj proekt «Velikaja jepoha»*. (2007). Ukraina: Driant. 254 p. (in Russian).
4. *Infocentr Falun' Dafa v Ukraїni* [Falun Dafa Information Center in Ukraine]. URL: <https://uk.falundafa.org/> (in Ukrainian).
5. Iryna Hrabovska. *Relihiyni fundamentalizm i suchasna Ukraina* [Religious fundamentalism and modern Ukraine]. «Den». URL:

- <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/religijnyy-fundamentalizm-i-suchasna-ukrayina-2022> (in Ukrainian).
6. Li Khunchzhi. *Chzhuan Falun. Obertannia Falun* [Zhuan Falun. Falun rotation]. URL: https://uk.falundafa.org/books/ZhuanFalun/zfl_03.htm (in Ukrainian).
  7. Li Khunchzhi. *Zbirnyk Propovidei Zakonu v riznykh mistsiakh. T.1-6 – zhovten 2006* [A collection of Sermons on the Law in various places. Vol. 1-6. – October, 2006]. URL: <https://uk.falundafa.org/falundafa-books.html> (in Ukrainian).
  8. Li Hunchzhi. *Falun' Dafa. Sut' userdnogo sovershenstvovanija. (Nojabr', 2014)* [Falun Dafa. The essence of conscientious improvement (November, 2014)]. URL: https://rus.falundafa.org/books/SytYserdnogoSovOne_20141129/SytYserdnogoSovOne.pdf (in Russian).
  9. Morozova E. (2002). *Ozdorovitel'naja gimnastika – sredstvo ot konca sveta* [Wellness gymnastics - a remedy for the end of the world]. URL: www.google.com.ua, zn,ua (in Russian).
  10. *Natsionalna pam'iat v umovakh suspilnykh peretvoren* [National memory in the conditions of social transformations]. (2022). Kyiv: Instytut filosofii imeni H. Skovorody NAN Ukrainy. 296 p. (in Ukrainian).
  11. *Nashym svitom keruie pryvyd komunizmu* [Our world is ruled by the specter of communism]. *Radio Svoboda*, 02.06.2022. URL: <https://radiosvoboda.org> (in Ukrainian).
  12. Petuhov V.Je. (2007). *Social'no-psihologicheskaja ocenka dejatel'nosti Falun'gun v Ukraine* [Socio-psychological assessment of the activities of Falun Gong in Ukraine]. *Granov Dm. Falun'gun v Ukraine. Kto oni?* K.: Tov. «Legko ink.». P. 11–17 (in Russian).
  13. Serhii Hrabovskyi (2022). *Putin, Solzhenytsyn i viina. Pobudova «spravzhnoi Rosii» za pryypysamy «pravoslavnoho aiately»* [Putin, Solzhenitsyn and war. The construction of "real Russia" according to the prescriptions of the "Orthodox Ayatollah"]. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M. 36 p. (in Ukrainian).
  14. Talko Tetiana (2016). *Neorelihi v Ukraini ta problemy mizhkonfesiinoi komunikatsii v konteksti osvithno-vykhovnoho protsesu* [Neoreligions in Ukraine and problems of interfaith communication in the context of the educational process]. *Versus: nauково-teoretychnyi chasopys*. № 1 (8). Melitopol: MDPU. P. 72–76 (in Ukrainian).
  15. Talko Tetiana (2017). *Problema transformatsii relihiinoi svidomosti ukraintsiv u konteksti postkolonialnykh studii* [The problem of transformation of the religious consciousness of Ukrainians in the context of post-colonial studies]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 20. P. 55–61 (in Ukrainian).

16. Tishhenko K. (2006). *Falun' Dafa, ili lechenie mirovozzreniem* [Falun Dafa or worldview treatment]. *Ukrains'ka pravda, 20 serpnja*. URL: www.google.com.ua, Pravda.com.ua (in Russian).
17. «Chym zaimaietsia novitnia teolohiia?» Aktualna rozmova pro rozvytok bohoslov'ia v Ukraini ta sviti ["What does modern theology do?" Current conversation about the development of theology in Ukraine and the world]. URL: <https://www.religion.in.ua/main/interview/45070-chim-zajmayetsya-novitnya-teologiya-aktualna-rozmova-pro-rozvitok-bogoslov'ya-v-ukrayini-ta-sviti.html> (in Ukrainian).
18. Iryna GRABOVSKA, Tetiana TALKO, Svitlana KAHAMLYK, Maryna HONCHARENKO, Yuliia SIEROVA. Political Ideas Presented by Leaders of the "New Generation" Charismatic Movement Regarding the Formation of Postsecular Trends in Ukraine. *Wisdom*. Vol. 17 No. 1 (2021): 1/2021. P. 96–110. URL: <https://www.wisdomperiodical.com/index.php/wisdom/issue/current>
19. Grabovska Irina, Talko Tetiana, Vlasova Tetiana. New religions as the postsecular epiphenomenon of globalization in the contemporary Ukrainian society. *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*. № 1, 2020. URL: <https://hts.org.za/index.php/hts> (24 February 2020)
20. I.M. Hrabovska, T.M. Talko. The influence of religious fundamentalism on the formation of the image of the aggressor in the consciousness of modern ukrainian students. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. P. 1350–1357.
21. Penny Benjamin, *The religion of Falun Gong* (Chicago: University of Chicago Press). (13.04.2012). URL: <https://www.amazon.com/Religion-Falun-Gong-Benjamin-Penny/dp/0226655016>.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.18>
УДК 94(477) «19/20»

Юрій ФІГУРНИЙ

кандидат історичних наук,
завідувач відділу української етнології,
Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-6463-0920
Email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

Ольга ШАКУРОВА

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу української етнології,
Науково-дослідний інститут українознавства
Міністерства освіти і науки України, м. Київ

ORCID: 0000-0001-9842-2997
Email: kalanetika@gmail.com

ПОВНОМАСШТАБНА АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. У статті проаналізовано за матеріалами соціологічних опитувань, вплив повномасштабної агресії Російської Федерації проти України на сучасні етнокультурні процеси. Доведено, що головною метою вторгнення Росії – це повне знищення українського народу, і ця думка домінує в усіх регіонах України, де половина вважають, що ціль нападу – окупація України і приєднання до Росії. З'ясовано, що рівень мовної самоідентифікації українців, за результатами соціологічних опитувань стабільно зростає, а війна, як виклик для всього суспільства тільки прискорює цей процес, тому українська мова як один із наріжних каменів державності сьогодні лише зміцнюється і лінії протистояння у цьому питанні зникають. Виявлено, що від серпня 2021 р. значно зросла кількість опитаних, які самоідентифікують себе як громадяни України (з 75 до 98%) та як «європейці» – з 27 до 57%. Натомість все менше респондентів говорять про себе як про «радянську людину», їх число зменшилось з 21 до 7%. Розкрито, що абсолютна більшість (91%) не підтримує тезу, що «росіяни та українці – це один народ». Показано, що з 24. 02. 2022 р., відбувся різкий

перелом в ідеологічних поглядах українського суспільства щодо будь-яких маркерів пов'язаних із країною-агресором, сталася «декомунізація» та «дерусифікація» суспільної думки. Доведено, що абсолютна більшість (89%) опитаних підтримують визнання дій Росії в Україні геноцидом українського народу. Виявлено, що студентство дуже цікавлять події, що відбуваються в Україні під час російської військової агресії, яка розпочалася в 2014 р., переважна більшість опитаних відчуває відповідальність за долю України й переконана, що може вплинути на її майбутнє. З'ясовано, що на думку більшості опитаних студентів, повномасштабна військова агресія Росії проти України призвела до консолідації українського суспільства й підвищення патріотичних почуттів громадян, тому абсолютна більшість опитаних долучилися до спротиву ворогу.

Ключові слова: Україна, українці, повномасштабна агресія Російської Федерації, соціологічні опитування, етнокультурні процеси, «русский мир».

Yuriy FIIHURNYI

Ph.D. in History,
Head of Ukrainian Ethnology Department
Research Institute of Ukrainian Studies by the
Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv

Oiha SHAKUROVA

Ph.D. in History,
Senior Research Associate of Ukrainian Ethnology Department,
Research Institute of Ukrainian Studies by the
Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv

FULL-SCALE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE IN THE NATIONAL SCIENTIFIC DISCOURSE: SOCIOLOGICAL DIMENSION OF MODERN ETHNO-CULTURAL PROCESSES

Abstract. The article analyzes the impact of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine on modern ethnocultural processes based on the materials of sociological surveys. It has been proven that the main goal of Russia's invasion is the complete destruction of the Ukrainian people, and this opinion dominates in all regions of Ukraine, while another half believe that the goal of the attack is the occupation of Ukraine and joining Russia. It has been found that the level of linguistic self-identification of Ukrainians, according to the results of sociological surveys, is steadily increasing, and the war, as a challenge for the whole society, only accelerates this process, therefore, the Ukrainian language, as one of the cornerstones of statehood, is only getting stronger today, and the lines of opposition in this matter are disappearing. It was revealed that as of August 2021, the number of respondents who self-identify as citizens of Ukraine (from 75 to 98%) and as "Europeans" - from 27 to 57% - has increased significantly. On the other hand, fewer and fewer respondents refer to themselves as a "Soviet person", their number decreased from 21 to 7%. It was revealed that the absolute majority (91%) do not support the thesis that "Russians and Ukrainians are one people". It is shown that since February 24, 2022, there has been a sharp change in the ideological views of Ukrainian society regarding any markers associated with the aggressor country, "decommunization" and "derusification" of public opinion has occurred. It has been proven that the absolute majority (89%) of those surveyed support the recognition of Russia's actions in Ukraine as genocide of the Ukrainian people. It was found that students are very interested in the events taking place in Ukraine during the Russian military aggression that began in 2014, the vast majority of respondents feel responsible for the fate of Ukraine and are convinced that it can affect its future. It was found that, according to the majority of surveyed students, Russia's full-scale military aggression against Ukraine led to the consolidation of Ukrainian society and increased patriotic feelings of citizens, therefore the absolute majority of respondents joined the resistance to the enemy.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, Full-Scale Aggression of the Russian Federation, Sociological Surveys, Ethno-Cultural Processes, "Russian World".

Постановка проблеми. Неоголошена російсько-українська гібридна війна розпочалася ще у лютому 2014 р., коли Російська Федерація (далі – РФ) підступно скориставшись вакуумом у виконавчій владі України спочатку захопила й анексувала Крим, а потім за сприяння своїх проксі й спеціальних підрозділів Федеральної Служби Безпеки РФ, а згодом й за допомогою обмеженого контингенту

Збройних Сил РФ (далі – ЗС РФ) розпочали бойові дії на Сході України, які тривали близько 8 років. Недосягнувши своєї головної мети – створення так званої «Новоросії» і повернення України в лабету «русского мира», Москва намагалася всі ці роки виснажити Київ та зрештою В. Путін вирішив піти на загострення конфлікту. 24.02.2022 р. він оголосив про початок «спеціальної військової операції» в Україні та

віддав наказ ЗС РФ розпочати широкомасштабне вторгнення з метою «демілітаризації», «денаціфікації» та, врешті-решт, знищення Української держави й української нації.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вивчення причин, перебігу й можливих наслідків ескалації війни дає змогу українським вченим осмислити цей жакхливий конфлікт та напрацювати алгоритм дії недопущення подібних катаклізмів у майбутньому. Особливий інтерес у вирішенні цих актуальних питань набувають соціологічні опитування, які дають змогу отримати інформацію, за допомогою якої є можливість краще оцінювати панівні настрої у суспільстві з метою подальшої мобілізації всіх сил задля перемоги над агресором.

Наукова новизна статті полягає у розробці актуальної проблематики яка, незважаючи на публікації з цієї теми залишається ще недостатньо вивченою і тому потребує подальших неупереджених студій.

Ця праця реалізується в межах виконання науково-дослідної роботи, що фінансується з державного бюджету «Етнокультурний розвиток сучасного українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації». Вона виконується у Науково-дослідному інституті українознавства МОН України (далі – НДІУ) відповідно до напрямку планової роботи відділу української етнології.

Аналіз досліджень і публікацій. Здійснюючи аналіз останніх напрацювань, у яких започатковано розв'язання даної проблематики, ми можемо стверджувати, що вивчення впливу реваншистської політики Кремля на суспільно – політичні й етнокультурні процеси в сучасній Україні стає важливим об'єктом наукових розвідок. Окремі аспекти цієї контраверсійної теми торкалися у своїх дослідженнях Н. Авер'янова, С. Бойко, Ю. Борејко, Т. Воропаєва, О. Висовень, П. Гай-Нижник, В Горбулін, І. Грабовська, С. Грабовський, О. Єрємєєв, Л. Залізник, С. Здіорук, С. Кагамлик, Я. Калакура, К. Кобченко, І. Краснодемська, В. Крисаченко, М. Обушний, П. Павленко, М. Пірен, Я. Потапенко, І. Преловська, О. Саган, В. Скляр, Б. Соколов, Л. Сорочук, Ю. Фігурний, М. Цюрупа, О. Чирков, О. Шакурова, В. Ятченко та інші.

Разом з тим, соціологічний дискурс аналізу сучасних етнокультурних процесів прямо і опосередковано пов'язаних з широкомасштабним вторгненням російських загарбників ще не став об'єктом спеціальних українознавчих досліджень.

Джерельною базою наукової праці є результати соціологічних опитувань як провідних соціологів України (група «Рейтинг»), так і власні дослідження вчених-українознавців НДІУ МОН України.

Метою дослідження є аналіз матеріалів соціологічних опитувань, які характеризують вплив повномасштабної агресії РФ проти України на сучасні етнокультурні процеси. Завдання дослідження: стисло охарактеризувати історіографію вивчення проблеми й джерельну базу; проаналізувати

етнокультурну компоненту в опитуваннях провідних соціологів України; визначити вплив політики російського реваншизму на етнокультурні ознаки та інші, пов'язані з ними у середовищі студентської молоді за результатами спеціального опитування, проведеного науковцями відділу української етнології НДІУ МОН України; підвести підсумки.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 р. для України й українців настала інша реальність. Війна, яка дотого тривала вісім років на Донбасі, тепер постукала у двері кожної родини. Українська політична нація об'єдналася заради однієї мети – знищення російських окупантів й визволення всіх українських земель.

Головним завданням українських вчених є всіляко задіяти свій інтелектуальний потенціал для перемоги над ворогом. Соціологічні опитування не лише є важливим інструментом який допомагає об'єктивно аналізувати реальний стан функціонування держави, дієздатності грома-дянського суспільства, настрої громадян тощо, а й виявити головні тенденції етнокультурних, державо-творчих інацієтворчих процесів, щоби знищити загарбників, відновити зруйнований потенціал (політичний, економічний, фінансовий, культурний, військовий), увійти до складу ЄС і НАТО та стати однією з провідних європейських і світових держав.

За результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 1 березня 2022 р, 98% опитаних підтримали діяльність Збройних Сил України (далі – ЗСУ), 93% підтримали рішучі дії Президента В. Зеленського, 84% підтримали дії місцевих голів. 80% опитаних зазначили, що готові захищати цілісність України зі зброєю у руках. У порівнянні із довоєнними часами цей показник значно зріс (у 2020 році – 59%). Найвищий рівень готовності спостерігається на Заході та у Центрі, дещо нижчий рівень готовності – на Півдні та Сході. Але навіть у південно-східних регіонах надзвичайно високий рівень готовності воювати за Батьківщину (на Півдні – майже 80%, на Сході – майже 60%). У гендерному розрізі готовність воювати зі зброєю за Україну висловили 90% чоловіків та 70% жінок [4].

Аудиторія: населення України віком від 18 років і старші в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу. Вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення. Вибіркова сукупність: 1200 респондентів. Метод опитування: CATI (Computer Assisted Telephone Interviews - телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера). Помилка репрезентативності дослідження з довірчою імовірністю 0,95: не більше 2,8%. [4]. Оскільки, соціологічний інструментарій групи «Рейтинг» при проведенні соціопитувань є тотожним, надалі ми його не дублюємо.

Соціологічна група «Рейтинг» 8 – 9 березня 2022 р. провела загальнонаціональне опитування. За його результатами 63% респондентів підтримують ідею розриву зв'язків Української Православної Церкви Московського Патріархату (далі – УПЦ МП) з Російською Православною Церквою (далі – РПЦ) Не

підтримують цю пропозицію лише 10%, ще 18% відповіли, що їм байдуже, а 9% не змогли відповісти на це запитання. Знаково, що серед вірян УПЦ МП також більше половини підтримують розірвання зв'язків з РПЦ, чверть каже, що їм байдуже і лише 13% з них проти розриву [6].

За підсумками Четвертого загальнонаціонального опитування українців в умовах війни, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 12-13 березня 2022 р,

56% опитаних вважають, що головна мета вторгнення РФ – це повне знищення українського народу, і ця думка домінує в усіх регіонах України. Ще половина вважають, що ціль нападу – окупація України і приєднання до РФ. Тільки 15-17% думають, що РФ переслідує мету змінити політичний курс України чи запобігти розміщенню баз НАТО, 10% – вважають, що мотивом є знищення військової інфраструктури, 5% – провокування НАТО на війну. Тих хто вважає, що вторгнення РФ мало за мету захистити російськомовних – лише 2%. [10].

За результатами П'ятого загальнонаціонального опитування «Україна в умовах війни», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» 18 березня 2022 р., абсолютна більшість опитаних (82%) вважають загрозу розколу країни малоімовірною, ця впевненість суттєво зросла внаслідок згуртування громадян під час війни [7].

Шосте загальнонаціональне опитування проведене Соціологічною групою «Рейтинг» 19 березня 2022 р. було присвячено аналізу мовного питання в Україні в умовах війни. Проаналізувавши результати опитування соціологи зазначають, що за останнє десятиліття спостерігається стала динаміка зростання кількості тих, хто вважає українську мову рідною: з 57% у 2012 році до 76% у 2022 році. Російська за 10 років втратила з 42 до 20%. У цій динаміці слід звернути увагу на наступні тенденції. Перше: помітні зміни у мовній самоідентифікації відбулися між 2012-2016 роками. Одними із ключових причин стали а) реакція суспільства на експерименти тодішньої влади у мовній політиці; б) події Революції Гідності; та в) агресія РФ проти України у 2014 році та тимчасова окупація Криму та окремих територій Донецької та Луганської областей. Друге: позитивна динаміка у самоідентифікації відбулася за рахунок зміни ставлення до української мови у центрі, а також на півдні та сході України [11].

Водночас, наголошують дослідники, практичний бік справи має дещо інший вигляд: мовна самоідентифікація та мова в побуті – це дві різні площини. Вони констатують стале зменшення російськомовного сегменту українців: у 2012 таких респондентів було близько 40%, наприкінці 2021 – 26%, а на початку війни – 18%. Натомість, «перетік» російськомовних відбувається усегмент «двомовних» (з 15 до 32%). Кількість тих, хто постійно користується лише українською вдома зросла незначно з 44% до 48%. Процес переходу на іншу мову спілкування не є одномоментним і потребує певної адаптації. Сьогодні важливо, що дві третини тих, хто

користується двома мовами у побуті готові найближчим часом перейти виключно на українську. Серед російськомовних – таких третина [11].

Соціологи відзначають, що безпрецедентне єднання суспільства на тлі війни різко вплинуло і на ставлення до статусу мови: сьогодні абсолютна більшість (83%) за те, щоб українська була єдиною державною мовою в Україні. Така думка домінує в усіх макрорегіонах, вікових та мовних групах. З іншого боку за надання державного статусу російській мові до війни виступали майже чверть, а сьогодні – лише 7%. У мирний час за надання статусу державної російській традиційно виступали мешканці півдня та сходу, але навіть у цих регіонах таких було лише третина, а сьогодні їх кількість зменшилась майже вдвічі [11].

Наразі, результати опитування свідчать, що мова є швидше регіональною особливістю, але не способом мислення. Наводимо приклад, у грудні 2021 року серед двомовних РФ агресором вважали 65%, серед російськомовних – половина. Водночас, у сегменті україномовних кожен десятий мав проросійські погляди. Прихильність до РФ визначалася не так мовою спілкування, як політичними поглядами та впливом пропаганди і коригувалася з рівнем підтримки проросійських партій (ОПЗЖ, Наші, Шарій). Сьогодні більшість (67%) вважають, що ніяких проблем між україномовними та російськомовними громадянами в Україні не існує. 19% вважають, що мовна проблема існує, але вона не є настільки важливою. Лише 12% вважають, все-таки, що це питання є загрозою для внутрішньої безпеки. Важливо, що тези про наявність проблеми у мовній сфері є популярними не серед російськомовного населення, а саме у західних регіонах, де українська домінує в усіх сферах. Важливо, що згідно з попереднім дослідженням, лише 2% українців вважають, що РФ прийшла захищати російськомовних громадян України – цей міф українці не прийняли [11].

Загалом, проаналізувавши вагомий фактологічний кейс дослідники Соціологічної групи «Рейтинг» наголошують: «1. Рівень мовної самоідентифікації українців стабільно зростає. Війна, як виклик для всього суспільства тільки прискорить цей процес. Українська мова як один із наріжних каменів державності сьогодні лише зміцнюється і лінії протистояння у цьому питанні зникають. 2. Перехід на українську у побуті відбувається еволюційно. Руйнування міфу про «братній народ», ізоляція РФ від світового культурного та інформаційного контексту лише сприятимуть його пришвидшенню в українському суспільстві. 3. «Мовна проблема» та намагання розпочинати дискусії навколо цієї теми не мають підтримки у більшій частини населення. Ця проблема носить суто політичний і частково локальний характер. Попри це, більшість громадян, незалежно від мови спілкування, усвідомлюють, що у нас один спільний ворог – росія, яка намагається знищити нашу державність. Найбільш постраждалими від дій агресора є саме російськомовні міста сходу. В лавах Збройних сил України поруч воюють україномовні та

російськомовні і вони об'єднані єдиною метою – перемогою над ворогом. Після перемоги можна очікувати продовження змін у мовній самоідентифікації громадян та розширення сфери використання української мови у всіх сферах» [1].

Соціологічна група «Рейтинг» 6 квітня 2022 р. провела Восьме загальнонаціональне опитування «Україна в умовах війни». Результати опитування засвідчили значне зростання почуття гордості за Україну серед респондентів. Якщо у серпні 2021 року 34% опитаних зазначали, що відчують гордість за державу (у той час переважала емоція суму щодо України), то сьогодні це відчуття є домінуючим (80%). Сум щодо України відчують 32%, радість – 20%, страх – 16%, гнів – 11%, зацікавленість – 6%. Сьогодні такі емоції як байдужість та сором щодо України практично відсутні у респондентів. Відчуття гордості за Україну є домінуючою серед усіх респондентів, незалежно від віку чи регіону проживання. Радість дещо більше відчують мешканці центру країни (період опитування збігається з визволенням від окупантів центральних областей), також радість більш поширена емоція щодо України серед молоді. Водночас, страх за Україну сьогодні найчастіше фіксується серед жителів сходу. Від серпня 2021 р. значно зросла кількість опитаних, які самоідентифікують себе як громадяни України (з 75 до 98%) та як «європейці» – з 27 до 57%. Натомість все менше респондентів говорять про себе як про «радянську людину», їх число зменшилось з 21 до 7%. Громадянська самосвідомість сьогодні домінує в усіх вікових та регіональних групах. Щодо проєвропейської самоідентифікації, то практично відсутні відмінності у вікових фракціях. Водночас, фіксуються певні різниці по макрорегіонах: європейська ідентифікація дещо більше переважає на заході та у центрі. Прорадянська ідентичність відносно частіше серед найстарших [2].

Соціологи засвідчили, що абсолютна більшість (91%) не підтримують тезу, що «росіяни та українці – це один народ». Тих, хто має таку думку, сьогодні лише 8% (у серпні 2021 таких було – 41%, у березні 2022 – 21%). Підтримка такої ідеї ще фіксується серед 23% мешканців сходу та 13% старших опитаних. Натомість в інших макрорегіонах та вікових групах підтримка такої тези майже відсутня. За останній місяць у півтори рази зросла кількість тих, хто вважає, що відновлення дружніх відносин українців з росіянами є взагалі неможливим (з 42% до 64%). 22% вважають, що це може статися не менше, ніж через 20-30 років. Тих, хто бачить таке примирення у перспективі до 15 років, – близько 10%. Навіть у регіонах півдня та сходу більше половини опитаних не вірять у відновлення дружби між народами. 76% підтримують ініціативу перейменування вулиць та інших об'єктів, назви яких пов'язані з РФ [2].

Результати опитування засвідчили, що зростає підтримка ідеї розриву зв'язків УПЦ МП з РПЦ. Якщо на початку березня цю думку під-

тримували – 63%, то на початок квітня таких вже нараховувалося 74%, її повністю відкидають – лише 7%. Важливо, що половина опитаних (51%) надають право державі остаточно заборонити діяльність УПЦ МП на території України (заборону підтримують дві третини опитаних мешканців заходу й лише 29% – сходу). Водночас, 21% підтримують позбавлення пільг й скасування договорів оренди церковних приміщень. Разом з тим, 20% виступають за невтручання Української держави у справи церкви – найбільше таких на сході (35%) і півдні (25%)[2].

Соціологічною групою «Рейтинг» в рамках Десятого загальнонаціонального опитування в умовах війни 27 квітня 2022 р. проведено комплексне дослідження ідеологічних маркерів українського суспільства. Напередодні 9 травня респондентам ставилися питання щодо радянського минулого, ролі та участі українського народу у Другій світовій війні, національно-визвольного руху, оцінки історичних постатей, відношення до заборони символів та демонтажу пам'ятників. Особливо вивчалось питання національної приналежності, мови та ставлення до різноманітних етнічних груп. Повномаштабна агресія РФ проти України відчутно вплинула на сприйняття ідеологічних питань, особливо пов'язаних зі «спільною» радянською історією. Результати багаторічних спостережень в Україні та РФ підтверджували рух громадської думки у протилежних напрямках щодо історичного минулого. Прикладом цього є показник ностальгії за розпадом СРСР: у РФ за останні десять років він здебільшого зростає (з 2010 року показник зріс з 55% до 63%), в Україні – знижується (з 2010 року з 46% до 11%). В результаті, на місце колись значимих та нав'язаних радянською пропагандою історичних постатей почали повертатися українські національні герої та символи. Таким чином, станом на кінець квітня 2022 року в Україні зафіксовано найнижчий за історію спостережень показник ностальгії за розпадом СРСР (11%). Не жалкують за ним – абсолютна більшість – 87%. Наприкінці лютого 2022 року, в результаті агресії РФ, відбувся різкий перелом в ідеологічних поглядах українського суспільства щодо будь-яких маркерів пов'язаних із країною агресором. Відбулася «декомунізація» та «дерусифікація» суспільної думки. Усе «радянське» часто тепер сприймається як російське, а відповідне – вороже. Головна причина – використання російською пропагандою у війні проти України радянських символів та спекуляцій на «спільному» історичному минулому [3].

Абсолютна більшість (89%) опитаних підтримують визнання дій ЗС РФ в Україні геноцидом українського народу. 76% – за заборону використання символів Z та V, які малюють рашисти на російській військовій техніці та широко задіють у пропаганді, 74% – за заборону «георгіївської» стрічки в Україні, характерно, що за 5 останніх років підтримка останньої ініціативи зросла з 45 до 74%[3].

Сьогодні 92% опитаних вважають себе українцями за національністю. 5% – росіянами, 3% – відносять себе до інших етносів. Цікаво, що з 2008 по

2014 роки спостерігався сталий національний розподіл: біля 83% вважали себе українцями, біля 15% – росіянами. Після окупації Криму та частини Донбасу у 2014 кількість респондентів, котрі ідентифікували себе як росіяни зменшилася до 11%, а кількість українців зросла – до 87-88%. При цьому за останні вісім років кількість тих, хто вважав себе росіянами, поступово зменшувалася. Дослідження ставлення до різноманітних етнічних та мовних груп, котрі проживають в Україні показали переважно позитивне, або ж позитивно-нейтральне ставлення респондентів до них. Найкраще українці ставляться до україномовних (95% – позитивно) та російськомовних (57% – позитивно, 30% – нейтрально, 13% – негативно) українців. Позитивне ставлення переважає також і щодо євреїв (60%) та угорців (49%), що проживають на території нашої держави. Вже під час війни погіршилося ставлення до росіян, які проживають в Україні, мешканців окупованого Криму та мешканців т.зв. ДНР/ЛНР [3].

Мовна самоідентифікація та мова в побуті – дві різні площини. Соціологи констатують стале зменшення російськомовного сегменту українців: у 2012 таких респондентів було близько 40%, наприкінці 2021 – 26%, на початку війни – 18%, станом на кінець квітня – 15%. Натомість, «перетік» російськомовних відбувається усегмент «двомовних» (з 15 до 33%). Кількість тих, хто постійно користується лише українською вдома зросла незначно з 44% до 51%. Українську рідною мовою вважають 80% опитаних, російську – 16%, іншу мову – 3% [3].

Соціологічною групою «Рейтинг» в рамках Сімнадцятого загальнонаціонального опитування в умовах війни 17-18 серпня 2022 р. проведено комплексне дослідження різноманітних маркерів патріотизму українців. Напередодні Дня Незалежності респондентам ставилися питання щодо віри у перемогу, емоцій, які сьогодні відчувають громадяни стосовно країни та себе, оцінки становища нашої держави у світі, громадянської та мовної ідентичності, частоти споживання російського інформаційного контенту, ставлення до різноманітних етнічних груп. 93% опитаних впевнені, що Україна зможе відбити напад РФ. Якби сьогодні стояв вибір підтримати проголошення Незалежності України, то абсолютна більшість (86% однозначно і 11% скоріше) зробили б це. Порівняно з минулим роком цей показник зріс з 80 до 97%, порівняно з 2012 роком – з 62 до 97%. Абсолютна більшість опитаних ідентифікує себе як громадян України (94%). Майже стільки ж – мешканцем свого регіону. Половина ідентифікують себе європейцями (близько 30% – ні). «Радянською людиною» ототожнюють себе майже 10%, натомість більше 80% – ні [8].

Соціологи свідчать, що продовжує зростати кількість тих, хто частіше розмовляє українською вдома. Так, сьогодні 51% зазначили, що розмовляють вдома українською (у квітні 2022 – 48%), третина – двома мовами, 13% – російською. Більше половини мешканців півдня і сходу двомовні,

близько чверті – російськомовні. Використання російською у побуті зменшилося приблизно вдвічі. 76% вказали українську мову як рідну, 19% – російську. При цьому 30% російськомовних вважають своєю рідною українську. 86% вважають, що українська мова повинна бути єдиною державною мовою. 10% підтримують статус російської, як офіційної в окремих регіонах, лише 3% за російську як другу державну мову в Україні. Більше половини опитаних до війни постійно спілкувалися українською мовою, чверть – інколи, кожен п'ятий – рідко або ніколи. За останні півроку кількість тих, хто почав постійно спілкуватися українською, збільшилася до 64%. Інколи говорять українською 24%, рідко або ніколи – 12%. Частіше почали використовувати українську мешканці півдня і сходу, переселенці. 19% українців з початку війни перейшли на постійне або частіше використання української мови. Загалом з початку війни 41% російськомовних та двомовних почали частіше говорити українською, з них 24% – постійно, 17% – частіше [8]. Також спостерігається різке зниження рівня споживання російського інформаційного контенту серед українців. Більше 40% опитаних взагалі перестали дивитися російські серіали, ще чверть не дивилися раніше і зараз не дивляться. Загалом майже 70% не дивилися російські серіали протягом останніх півроку і ця цифра зросла втричі. Тільки 15% продовжують дивитися російські серіали як і раніше. Більше 40% опитаних взагалі перестали слухати російську музику, ще 18% не слухали раніше і зараз не слухають. Загалом майже 60% не слухали російську музику протягом останніх півроку і ця цифра зросла майже вп'ятеро. Тільки чверть продовжують слухати російську музику як і раніше. До повномасштабного вторгнення частіше за інших російські серіали дивилися старші опитані, жінки, мешканці сходу та півдня. Музику слухали молодь та представники середнього покоління, чоловіки. Сьогодні російські серіали частіше дивляться представники середнього покоління та жінки. Натомість щодо музики, то значно вирізняються у частоті споживання представники молоді, середнього покоління та чоловіків (третина у цих категоріях надалі продовжують слухати музику російських виконавців) [8].

Відділ української етнології НДІУ та кафедра соціології Державного університету телекомунікацій впродовж травня 2022р. (ідея та реалізація – О. Семенової, фахова підтримка – О. Клименко й В. Ятченка при активній допомозі О. Шакурової, Л. Отрошко, О. Чиркова та Ю. Фігурного) здійснили комплексне соціологічне дослідження стану духовності молодих українських громадян під час неоголошеної російсько-української гібридної війни. Зокрема, в анкеті зазначалося: «Нас цікавлять і Ваші думки про цю проблему, тож просимо Вашої допомоги. Відмітьте, будь ласка, найбільш прийнятний для Вас варіант відповіді або запропонуйте свій. Заздалегідь вдячні за щирі відповіді!» [1].

Студентська молодь України активно відгукнулася на прохання науковців. Було отримано 1 085 електронних анкет. Стать опитаних: чоловіча – 329 (30,3%), жіноча – 756 (69,7%). Курс навчання: 1 курс – 369 (34,4%), 2 курс – 317 (29,2%); 3 курс – 183 (16,9%); 4 курс – 152 (14%), 5 курс – 40 (3,7); 6 курс – 24 (2,2%). Профіль навчання: гуманітарний – 432 (39,8%), технічний – 301 (27,7%), економічний – 111 (10,2%); природничий – 142 (13,1%); медичний – 44 (4,1%); історичний – 4 (0,4%); ФЕРВ – 3 (0,3%); філологічний – 2 (0,2%) [5].

Регіон проживання: Житомирська обл. – 210 (19,4%), Закарпатська обл. – 168 (15,5%), Львівська обл. – 153 (14,1%), Чернігівська обл. – 111 (10,2%), Миколаївська обл. – 103 (9,5%), м. Київ – 61 (5,6%), Харківська – 36 (3,3%), Рівненська обл. – 23 (2,1%), Хмельницька обл. – 23 (2,1%), Вінницька обл. – 16 (1,5%), Волинська обл. – 16 (1,5%), Дніпропетровська – 16 (1,5%), Чернівецька обл. – 15 (1,4%), Тернопільська обл. – 13 (1,25%), Полтавська обл. – 10 (0,9%), Черкаська обл. – 8 (0,7%), Одеська обл. – 7 (0,6%), Сумська обл. – 7 (0,6%), Донецька обл. – 3 (0,3%) [5].

Більшість опитаних ідентифікує себе як україномовний громадянин – 467 (43%), далі слідує: двомовний українець – 322 (29,75%), етнічний українець 253 (23,3%), російськомовний громадянин – 24 (2,2%) й етнічний росіянин – 3 (0,3%).

На запитання: «Чи пишаєтесь Ви тим, що є громадянином України?» молодь відповіла: «2.1 Так – 1043 (96,1%); 2.2 Ні – 8 (0,7%); Важко відповісти – 28 (2,6%)».

Переважає більшість відчуває інтерес до минулого України: так – 934 (86,1%); ні – 29 (2,7%), важко відповісти 29 (2,7%) [5].

Студенство цікавлять події, що відбуваються в Україні під час російської військової агресії, яка розпочалася в 2014 р.: «4.1 Так – 976 (90%); 4.2 Ні – 19 (1,8%); 4.3. Важко відповісти 19 (1,8%)». Переважає більшість опитаних відчуває відповідальність за долю України, таких – 908 (83,7%), байдужих – 24 (2,2%), тим кому важко відповісти 149 (13,7%). Більшість студентської молоді переконана, що може вплинути на майбутнє України, їх – 788 (72,6%), скептиків – 55 (5,1%), тим кому важко відповісти 235 (21,7%). На 799 (73,6%) опитаних вплинули події 24.02.2022 р. на стан їх національної самоствідомості та самоідентифікації, не вплинули на 204 (18,8%), 82 (7,6%) важко відповісти. У 507 (46,7%) опитаних змінилися стосунки з друзями або родичами з початком російської військової агресії, не змінилися у 467 (43%), тим кому важко відповісти 111 (10,2%) [5].

Українську мову вважають рідною – 990 (91,2%), російську – 59 (5,4%), суржик – 4 (0,4%). У навчальному процесі переважна більшість спілкується виключно українською – 1015 (93,5%), незначна кількість російською – 36 (3,3%), двома – 2 (0,2); суржиком – 1 (0,1%). Вдома та у колі друзів молодь спілкується: українською – 745

(68,7%), російською – 214 (19,7%), суржиком – 26 (2,4%). Під впливом російської військової агресії у 824 (75,9%) опитаних з'явилося бажання спілкуватися виключно українською мовою, у 146 (13,5%) такого бажання нема, важко відповісти – 115 (10,6%). 887 (81,8%) опитаних вважають, що активне впровадження української мови в усіх сферах життя українського суспільства є одним із чинників протистояння російському культурному впливові, 85 (7,8%) з цим не погоджуються, важко відповісти – 113 (10,4%) [5].

З початком війни РФ проти України в 663 (61,1%) опитаних змінилися літературні, музичні та інші культурні уподобання, у 312 (27,8%) не змінилися. Важко відповісти – 110 (10,1%). Загалом, з початком російської військової агресії у 2014 р. студентські уподобання зазнали таких змін: 666 (61,4%) опитаних стали споживати більше україномовної продукції, 158 (14,6%) стали споживати виключно україномовну продукцію й лише 200 (18,45) споживають російськомовну та україномовну продукцію в однакових частках. У 955 (88,%) опитаних з'явилося негативне ставлення до росіян та російської культури після початку повномасштабної агресії РФ проти України, 42 (3,9%) так не вважають, а 88 (8,1%) важко відповісти на це запитання. 584 (53,8%) опитаних вважають, що російськомовний аудіо та відеопроduct (музика, фільми, серіали тощо) має бути повністю витіснений з вітчизняного культурного простору, з цим не погоджуються 217 (20%), 284 (26,2%) важко відповісти на це запитання [5].

На думку 1041 (95,9%) опитаних, повномасштабна військова агресія РФ проти України (24.02.22) призвела до консолідації українського суспільства й підвищення патріотичних почуттів громадян, 6 (0,6%) так не вважають, а 38 (3,5%) важко відповісти. 967 (89,1%) опитаних долучилися до спротиву російській агресії в Україні, 118 (10,9%) відповіли негативно. 419 (38,6%) опитаних долучилися до інформаційного спротиву (розвінчування фейків, боротьба з ботами, тролінг у соціальних мережах). 232 (21,4%) приєдналися до культурного спротиву (відмова від російської та російськомовних музики, літератури та кіно). 180 (16,6%) займаються волонтерською діяльністю. 112 (10,3%) влаштовують економічний спротив (відмовляються від споживання російських товарів). 22 (2%) беруть участь у теробороні й інших збройних формуваннях України. 8 (0,75) беруть участь у акціях протесту проти російських загарбників [5]. 650 (59,9%) опитаних підтримують отримання Томосу про Автокефалію Православної Церкви України, не підтримує – 47 (4,3%), 383 (35,8%) важко відповісти на це питання. У свою чергу, 729 (67,2%) опитаних підтримують заборону діяльності УПЦ МП в Україні, не підтримують – 65 (6%), а 291 (26,8%) важко відповісти на це запитання [5]. Варто зазначити, що акцентується увага і на збереженні і продукуванні культурних кодів, адже це має великий потенціал в утвердженні України в світовому культурному

просторі, є консолідуючим чинником політичної єдності суспільства, особливо в сучасних умовах гібридної війни та боротьби українців проти російської збройної агресії [9].

Висновки. Таким чином, проаналізувавши за матеріалами соціологічних опитувань, вплив повномасштабної агресії РФ проти України на сучасні етнокультурні процеси, ми прийшли до таких підсумків:

1. Незважаючи на перший шок від широкомасштабного нападу ЗС РФ, 98% опитаних підтримали ЗСУ, 93% підтримали рішучі дії Президента В.Зеленського, 80% опитаних зазначили, що готові захищати цілісність України зі зброєю у руках.

2. Українці переконані, що головна мета вторгнення ЗС РФ – це повне знищення українського народу, і ця думка домінує в усіх регіонах України. Ще половина вважають, що ціль нападу – окупація України і приєднання до РФ. Абсолютна більшість опитаних (82%) вважають загрозу розколу країни малоюмовірною, ця впевненість суттєво зросла внаслідок згуртування громадян під час війни.

3. Оскільки, де-факто УПЦ МП перетворилося на п'яту колону окупантів, то більшість респондентів підтримують ідею розриву зв'язків УПЦ МП з РПЦ. Також, половина опитаних надають право державі остаточно заборонити діяльність УПЦ МП на території України.

4. Соціологічні опитування свідчать, що рівень мовної самоідентифікації українців стабільно зростає, а війна, як виклик для всього суспільства тільки прискорить цей процес. Українська мова як один із наріжних каменів державності сьогодні лише зміцнюється і лінії протистояння у цьому питанні зникають.

5. Результати опитування засвідчили значне зростання почуття гордості за Україну серед респондентів. Емоція гордості за Україну є домінуючою серед усіх респондентів, незалежно від віку чи регіону проживання. Від серпня 2021 р. значно зросла кількість опитаних, які самоідентифікують себе як громадяни України (з 75 до 98%) та як «європейці» – з 27 до 57%. Натомість все менше респондентів говорять про себе як про «радянську людину», їх число зменшилось з 21 до 7%.

6. Соціологи засвідчили, що абсолютна більшість (91%) не підтримують тезу, що «росіяни та українці – це один народ». Тих, хто має таку думку, сьогодні лише 8% (у серпні 2021 таких було – 41%, у березні 2022 – 21%). Навіть у регіонах півдня та сходу більше половини опитаних не вірять у відновлення дружби між народами.

7.3 24. 02. 2022 року, в результаті агресії РФ, відбувся різкий перелом в ідеологічних поглядах українського суспільства щодо будь-яких маркерів пов'язаних із країною агресором. Відбулася «декомунізація» та «дерусифікація» суспільної думки. Усе «радянське» тепер сприймається як російське й вороже.

8. Абсолютна більшість (89%) опитаних підтримують визнання дій ЗС РФ в Україні геноцидом українського народу. 76% – за заборону використання символів Z та V, які малюють рашисти на російській військовій техніці та широко задіюють у пропаганді й у побуті, 74% – за заборону «георгіївської» стрічки в Україні.

9. Респонденти впевнені, що Україна зможе відбити напад РФ. Якби сьогодні стояв вибір підтримати проголошення Незалежності України, то абсолютна більшість (86% однозначно і 11% скоріше) зробили б це. Порівняно з минулим роком цей показник зріс з 80 до 97%, порівняно з 2012 роком – з 62 до 97%.

10. Студентство дуже цікавлять події, що відбуваються в Україні під час російської військової агресії, яка розпочалася в 2014 р. Переважна більшість опитаних відчуває відповідальність за долю України. Більшість студентської молоді переконана, що може вплинути на майбутнє України.

11. На думку більшості опитаних студентів, повномасштабна військова агресія РФ проти України (24.02.22) призвела до консолідації українського суспільства й підвищення патріотичних почуттів громадян. Абсолютна більшість опитаних приєдналася до спротиву російській агресії в Україні. Зокрема, вони долучилися до інформаційного спротиву (розвінчування фейків, боротьба з ботами, тролінг у соціальних мережах), приєдналися до культурного спротиву (відмова від російської та російськомовних музики, літератури та кіно), займаються волонтерською діяльністю, влаштовують економічний спротив (відмовляються від споживання російських товарів), беруть участь у теробороні й інших збройних формуваннях України) та задіяні в акціях протесту проти російських загарбників.

12. Наразі перед Україною та її громадянами стоїть два головних виклики: військовий – як швидко ЗСУ знищать російських агресорів і звільнять тимчасово окуповані території та внутрішній – чи зуміють українці остаточно демонтувати кланово-олігархічну систему й увійти до складу ЄС і НАТО. Саме тому, державницька позиція української влади та громадянського суспільства має сприяти цивілізаційному розвитку українського народу, розбудові української політичної нації, творенню конкурентної Української держави, консолідації українців в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни та остаточній перемозі над ворогом заради розбудови демократичної, духовної, правової, інноваційної, заможної і потужної Української Самостійної Соборної Держави.

1. Анкета. Архів відділу української етнології НДІУ. 2022 р. 4 с.
2. Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (6 квітня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyn_y_6_aprelya_2022.html

3. Десяте загальнонаціональне опитування: ідеологічні маркери війни (27 квітня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html
4. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (1 березня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html
5. Матеріали соціологічного опитування студентської молоді України (травень 2022р.). Архів відділу української етнології НДІУ.
6. Оцінка ситуації в Україні (8-9 березня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html
7. П'яте загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (18 березня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html
8. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності. (17 – 18 серпня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/smnadcyate_zagalnonacjonalne_opytuvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.htm
9. Сорочук Людмила. Роль національної культури у деконфліктизації українства. *Українознавчий альманах*. 2020. Випуск 27. С.129–134. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/391/375>
10. Четверте загальнонаціональне опитування українців в умовах війни (12-13 березня 2022). URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetvertyy_obschenacionalnyy_opros_ukraincev_v_usloviyah_voyny_12-13_marta_2022_goda.html
11. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022) URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html

References

1. Anketa. (2022). *Arkhiv viddilu ukrainskoi etnologii NDIU* [Questionnaire. Archive of the Department of Ukrainian Ethnology of Research Institute of Ukrainian Studies]. 4 p. (in Ukraine).
2. *Vosme zahalnonatsionalne opytuvannia: Ukraina v umovakh viiny.* (2022) [Eighth nationwide survey: Ukraine in war conditions (April 6, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/vosmoy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_6_aprelja_2022.html (in Ukraine).
3. *Desiate zahalnonatsionalne opytuvannia: ideolohichni markery viiny.* (2022) [Tenth National Survey: Ideological Markers of War (April 27, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/desyatyy_obschenacionalnyy_opros_ideologicheskie_markery_voyny_27_aprelya_2022.html (in Ukraine).
4. *Zahalnonatsionalne opytuvannia: Ukraina v umovakh viiny.* (2022) [National survey: Ukraine at war (March 1, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html (in Ukraine).
5. *Materialy sotsiolohichnoho opytuvannia studentskoi molodi Ukrainy* (2022). *Arkhiv viddilu ukrainskoi etnologii NDIU* [Materials of a sociological survey of student youth of Ukraine (May 2022). Archive of the Department of Ukrainian Ethnology of the Ukrainian National University]. (in Ukraine).
6. *Otsinka sytuatsii v Ukraini.* (2022). [Assessment of the situation in Ukraine (March 8–9, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenka_situacii_v_ukraine_8-9_marta_2022.html (in Ukraine).
7. *Piate zahalnonatsionalne opytuvannia: Ukraina v umovakh viiny.* (2022) [Fifth nationwide poll: Ukraine at war (March 18, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatyy_obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_18_marta_2022.html (in Ukraine).
8. *Simnadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia: Identychnist. Patriotyzm. Tsinnosti.* (2022) [Seventeenth national survey: Identity. Patriotism. Values. (August 17-18, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/smnadcyate_zagalnonacjonalne_opytuvannya_dentichn_st_patr_otizm_c_nnost_17-18_serpnya_2022.htm (in Ukraine).
9. Sorochuk Liudmyla. (2020). *Rol natsionalnoi kultury u dekonfliktyzatsii ukrainstva* [The role of national culture in the de-conflicting of Ukrainianess]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 27. Pp. 129–134. URL: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/391/375> (in Ukrainian).
10. *Chetverte zahalnonatsionalne opytuvannia ukrainsiv v umovakh viiny.* (2022) [The fourth nationwide survey of Ukrainians in war conditions (March 12–13, 2022)]. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/chetvertyy_obschenacionalnyy_opros_ukraincev_v_usloviyah_voyny_12-13_marta_2022_goda.html (in Ukraine).
11. *Shoste zahalnonatsionalne opytuvannia: movne pytannia v Ukraini.* (2022) [Sixth nationwide survey: language issue in Ukraine (March 19, 2022)] URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html (in Ukraine).

Тетяна ЦИМБАЛ

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри професійної та
соціально-гуманітарної освіти,
Криворізький національний університет

ORCID: 0000-0001-8077-3238
E-mail: ttsymbal07@gmail.com

ШЛЯХЕТНІСТЬ І ВІЙНА: ПОСТАВАННЯ СУБ'ЄКТА ГЕРОЇЧНОЇ ДІЇ

Анотація. У статті представлено результати дослідження проблеми співвідношення феноменів героїзму і шляхетності в умовах війни, а також осмислення процесу формування суб'єкта героїчної дії. Справедлива оборонна війна розглядається як етичний та екзистенційний виклик для людини, що надає трагічну можливість виявити моральні якості, приводить до надзвичайного піднесення духу, допомагає усвідомити свою відданість найвищим цінностям – істині, добру і красі – в умовах, коли агресор брутально руйнує їх. Підкреслюється, що війна є точкою зламу для соціуму, і призводить у тому числі і до випробування моральності, шляхетності духу.

Зазначається, що поняття «шляхетність» єживається у двох значеннях: як високе походження і як внутрішні якості людини. Шляхетність в етичному розумінні включає такі характеристики особи, як людинолюбство і щирість, честь і великодушність, гідність і повага до свого народу. Прикладом шляхетності є герой, який усвідомлює своє високе покликання – зробити світ придатним для гідного існування людини. У статті представлено декілька провідних підходів до осмислення суб'єкта героїчної дії: класичний, соціально-філософський, інтерсуб'єктивний, екзистенціально-антропологічний та конструктивістський. Наголошується, що герой перевищує межі звичайної людини, він неочікуваний навіть для самого себе, адже як правило героїчний вчинок неможна програмувати. Подвиг визначається як здійснена, оприявлена можливість неможливого, ствердження цінностей вищих за власне життя, що відбувається за умов, породжених метафізичною проблемою, буттєвою загрозою. Героїчний вчинок розглядається як не детермінований, а телеологічний. Крім етичних передумов готовності до подвигу, висвітлені й певні психологічні якості суб'єкта, які сприяють поставанню його як героя.

Стверджується, що, не дивлячись на позитивну пропаганду і патріотичне виховання, на досвід російсько-української війни і приклад сучасних українських героїв, шляхетність ніколи не буде масовою, але шляхетних людей може стати більше, а ставлення до героїв – більш шанобливим. Особливо підкреслюється, що героїзм розширює горизонти життєвого світу, стверджується як необхідна і виправдана стратегія соціальної поведінки у модусі максимальної екзистенційної напруги та буттєвих загроз, тому сьогодні надто важливим є дослідження окреслених проблем, що дозволить всебічно осмислити більш глибоко досягнути їхню сутність.

Ключові слова: війна, героїзм, герой, подвиг, шляхетність.

Tetiana TSYMBAL

Dr. Sc. in Philosophy, Professor,
Professor of Department of Professional
and Socio-Humanitarian Education,
Kryvyi Rih National University

NOBILITY AND WAR: THE FORMATION OF THE SUBJECT OF HEROIC ACTION

Abstract. The article presents the results of the study of problem of relationship between the phenomena of heroism and nobility in conditions of war, as well as the understanding of the process of formation of the subject of heroic action. A just defensive war is considered as an ethical and existential challenge for a person, which provides a tragic opportunity to reveal moral qualities, leads to an extraordinary elevation of the spirit, helps to realize one's devotion to the highest values – truth, kindness and beauty, in conditions when the aggressor brutally destroying them. It is emphasized that war is a breaking point for society, which also leads to a test of morality and nobility of spirit.

It is noted that the concept of «nobility» is used in two meanings: as a high origin and as the internal qualities of a person. Nobility in the ethical sense includes such characteristics of a person as philanthropy and sincerity, honor and generosity, dignity and respect for one's people. An example of nobility is a hero who realizes his high calling is to make the world suitable for a dignified human existence. The article presents several leading approaches to understanding the subject of heroic action: classical, socio-philosophical, intersubjective, existentially-anthropological and constructivist. It is emphasized that the hero exceeds limits of an ordinary person, he is unexpected even for himself, because as a rule, a heroic act cannot be programmed. A feat is defined as an accomplished, manifested possibility of an impossible, the affirmation of values higher than one's own life, which occurs under conditions created by a metaphysical problem, an existential threat. A heroic act is seen as non-deterministic and teleological. In addition to the ethical prerequisites of readiness for a feat, certain psychological qualities of the subject are also highlighted, which contribute to his appearance as a hero.

It is claimed that, despite positive propaganda and patriotic education, the experience of Russian-Ukrainian war and the example of modern Ukrainian heroes, nobility will never be widespread, but we can have more noble people, and the attitude towards heroes will become more respectful. It is especially emphasized that heroism expands the horizons of the vital world, it is asserted as a necessary and justified strategy of social behavior in the modus of maximum existential tension and existential threats, therefore today it is extremely important to study the outlined problems, which will allow a comprehensive understanding and a deeper grasp of their essence.

Keywords: War, Heroism, Hero, Feat, Nobility.

Постановка проблеми. Досвід філософського осягнення феномену героїзму охоплює як сутнісне визначення поняття, так і широкий дисциплінарний спектр осмислення даної проблеми: від соціального та культурно-історичного виміру до ціннісно-нормативного та естетичного. Однак у вітчизняному філософському дискурсі окреслена тема все ще не отримала належної уваги. Хоча саме філософи мають відповідати на виклики часу, пропонуючи суспільству можливі варіанти розв'язання актуальних задач, способи виходу зі здавалось би глухих кутів.

Актуальність дослідження полягає в тому, що серед питань, які сьогодні, під час триваючої повномасштабної агресії росії проти України, найбільш актуалізовані, на наш погляд, саме етичні та екзистенційні потребують глибокої філософської рефлексії. Адже сучасна війна за незалежність, за відстоювання самості українського народу є випробуванням моральності, своєрідним маркером етичності, шляхетності людини, екзистенційним викликом, що висвітлює перетворену буттєвість у такому вигляді, в якому ми її ще не бачили [13, с. 11]. Якнайглибше міру відповідальності кожного і сутність етичних та екзистенційних проблем війни відображає метафора Ж. Батая – «війна – це пульсуюча совість» [3], що включає низку нагальних проблем, які й формують евристичний потенціал етико-екзистенційних досліджень, дозволяючи поставити питання: як співвідносяться шляхетність і війна, яким чином шляхетність впливає на готовність до героїзму, які фактори впливають на становлення суб'єкта героїчної дії. Відповідь на ці питання і є метою даної розвідки.

Зауважимо, що війни протягом історії були незмінними супутниками людства. Ще в середині ХХ ст., після трагедій двох світових війн, створюються концепції можливих конфліктів майбутнього. Серед них привертає увагу концепція Є. Месснера, в якій представлена стратегія Третьої світової війни, так званої неklasичної, головними формами збройної боротьби якої можуть бути

повстання, партизанські дії, ідеологічні диверсії, глобальний тероризм, доповнені «плутаниною ідеологій, безідейною злобою, принциповим протестом і безпринципним буйством» [9]. Саме такі ознаки виявляються у війні, розв'язаній росією проти України. За останні тридцять років війна в різних її проявах стала фактично способом життя росіян, що перманентно влаштовують локальні конфлікти на пострадянському просторі і не тільки. Війна звична для росії, вона романтизується, входить у розряд повсякденного, нормального стану. І сьогодні російська воєнщина з байдужістю руйнує українське життя. Причому важливо підкреслити, що всі війни, які розв'язує росія, є загарбницькими агресивними, а тому не мають виправдання.

Напроти, військове протистояння з боку України носить захисний, оборонний характер. Військова історія нашої Батьківщини демонструє здатність української еліти та свідомої більшості до мобілізації. Крім того, саме доблесть та мужність, проявлені на полі бою, давали змогу підвищити українській шляхті свій статус, посилюючи тим самим вищі верстви суспільства патріотичними військовими. Сьогодні історія може повторитися, і у нас є шанс посилити українську владу шляхетними захисниками Вітчизни, а з іншого боку, для самих воїнів, що повернуться з полів битв, військовий досвід може бути певним соціальним ліфтом.

Однак війна змінює не тільки воїнів, вона змінює цілі покоління, загартовує людей, робить їх сильнішими, вчить більше цінувати життя. Як підкреслює Е. Юнгер, маючи досвід участі у двох світових війнах, «наскільки ж надміру багате життя на гарні речі, на насолоди, які лише тепер починаєш справді цінувати. Цим ми завдячуємо війні, цій потребі зануритися у життя кожною фіброю нашого ества, аби схопити його у всій повноті та розкоші. Заради цього й потрібно спізнати розпад смерті, адже лише той, хто спізнав ніч, може посправжньому цінувати світло» [17, с.7].

Метою статті є науково-філософський аналіз і осмислення того, що війна є етичним та екзистенційним викликом для людини, що надає трагічну можливість виявити моральні якості, приводить до надзвичайного піднесення духу, допомагає усвідомити свою відданість найвищим цінностям – істині, добру і красі, адже агресор брутально руйнує їх.

Виклад основного матеріалу. Російсько-українська війна стала для нас перманентною граничною ситуацією, яку не можна за одну мить подолати, в якій, на жаль, необхідно навчитися жити, кожного дня йдучи до перемоги, підтверджуючи свою людськість і людяність. І, навпаки, війна яскраво висвітлила ницість, цинізм, віроломство російських окупантів, підступність колаборантів, продемонструвавши чіткі бінарні опозиції: ворог – друг, напад – оборона, життя – смерть, байдужість – співчуття, поразка – перемога тощо. Враховуючи, що у війні в тій чи іншій формі бере участь значна частина суспільства, війна змінює моральність в цілому. Однак в кожній конкретній ситуації особа ухвалює етичні рішення самостійно, слідує єдиному принципу моральності, сформульованому І. Кантом, і несучи особисту відповідальність за свої рішення.

Крім того, війна є викликом для соціуму, точкою зламу, проходячи яку етичні норми та цінності можуть трансформуватися так чи інакше: у більшості жителів країни агресора, серед яких 80 % (за даними соціопитувань) підтримують війну проти України, зростає рівень брутальності, агресивності, брехливості, а українці, які захищають Батьківщину, стають більш консолідованими, співчутливими, сміливими. Адже ще Платон і Аристотель підкреслювали можливість звільнення від індивідуалізму та переваги приватних інтересів на користь суспільних під час визвольної війни, яка осмислюється у категоріях справедливості і правди [11, с. 182; 1, с. 277]. Крім того, філософи наголошували, що про етику можна говорити тільки щодо війни з рівними (греків з греками), а етики у війні з варварами не може бути, бо з ними неможливо домовитися і треба усвідомлювати, якими дикими, страшними та нищими вони є [12, с. 297; 2, с. 22]. Останнє абсолютно точно характеризує підступних російських військових – мародерів та ґвалтівників, які у більшості не мають каяття щодо скоєних злочинів, а також підтверджує правильність рішення української влади щодо відмови від перемовин з агресором.

Війна виявляє найкращі та найгірші риси людини, вона може маркувати шляхетність і ницість, честь та підступність. Власне поняття «шляхетність» вживається у гуманітарному дискурсі у двох значеннях: по-перше, шляхетність як високе походження; по-друге, шляхетність як внутрішні якості людини. Така традиція вживання даного поняття сягає корінням філософії Конфуція. Причому приналежність до знаті сама по собі не

гарантує досконалості, хоча і передбачає її, зобов'язує особу її досягати шляхом серйозної внутрішньої роботи. Шляхетність, за Конфуцієм, включає такі характеристики особи, як людинолюбство, щирість і правдивість у словах та думках, чесність та великодушність у вчинках, гідність, турботу про старих та молодших, повагу до свого народу. Саме шляхетні люди є опорою держави, саме вони зобов'язані давати настанови народу власним прикладом[6].

Шляхетність і благородство вважали першою прикметою члена провідної верстви і Д. Донцов, і Г. Сковорода. У чому полягає «шляхетність, благородство, вищість цієї породи? – ставить питання Д. Донцов. – Людині шляхетній важливі не особисті вигоди, лише засади честі, ідеали, які коріняться в її природі, в її крові...» [4, с. 34]. Для такої людини, обриві долі, що позбавилася рабської залежності від мирських втіх і стала служити високій справі, «саме її шляхетне заняття є винагорода», а не матеріальні речі. Тож любові до Батьківщини, поклику шляхетного духу «вгасити не зможуть ...навіть нужда, хула, переслідування» (Г. Сковорода).

Спіраючись на філософський спадок античних мислителів, Д. Донцов підкреслює витривалість і безстрашність шляхетної верстви: «Людина шляхетна брідиться поглядами, які вважають біль за найбільше нещастя, бо хто прив'язує перебільшену вагу до фізичного болю, той не може високо тримати поняття обов'язку й честі... Шляхетна людина намагається не стати рабом страху, стоїчно знести муки і біль» [4, с. 38]. Шляхетність у такому розумінні була присутня в історичній культурній традиції Європи, у багатьох осіб високого походження, що мали за честь битися за Батьківщину. Це і сенаторська аристократія Римської імперії, і аристократія старої Англії і Франції, імператор Римської імперії Карл Великий і Карл XII – король-воїн, князь Святослав і Богдан Хмельницький, і навіть королева Єлизавета II, що під час Другої світової війни, будучи принцесою, служила у війську. В усі часи сильні аристократії, які вели свої народи до слави і величі, мали шляхетні риси. Без цього народи зникають з історичної арени, а суспільства занепадають.

Таким чином, шляхетна людина відрізняється простотою і аскетизмом, готовністю віддати життя за Батьківщину, тобто готовністю до героїзму. Саме про таких людей писав Е. Юнгер: «Це новий тип людини, ...еліта Центральної Європи. Це геть нова раса, розумна сильна та вольова. Те, що проявляється тут у бою, завтра стане тією віссю, навколо якої життя обертатиметься швидше і швидше. Не завжди, як тут, шлях прокладатиметься через окопи, вогонь і сталь, але штурмовий крок, із яким тут втілюється весь поступ, цей залізний темп, – усе це лишається таким самим» [17, с.91]. У захисті Вітчизни і небезпеці для життя воїна знаходить шляхетна людина екзистенційний стимул.

У цьому контексті постає питання: чи є шляхетним слідування пацифізму під час війни, коли Батьківщина потребує захисту від ворожої навали? Відповідь очевидна. Пацифізм може мати витoki з двох джерел: «ідеалізму і страху крові. Перші заперечують війну, тому що люблять людей, другі – тому що бояться їх». Захист Батьківщини і є виявом людинолюбства, любові до свого народу, але для першого виду пацифістів людство важить більше, ніж нація. А другий вид дуже далекий від етичних ідеалів, адже для нього «найсвятішою є його власна персона; тому він боїться битви. Він є пацифістом, який відвідує боксерські матчі». Якщо цілий народ «обирає такий шлях, тоді це є неодмінною ознакою близької загибелі» [17, с. 51].

Отже, захисна війна, війна справедлива, є шляхетною справою. І саме шляхетність духу як визначальна риса характеру притаманна героям. Причому, не дивлячись на позитивну пропаганду і патріотичне виховання, на досвід російсько-української війни і приклад сучасних українських героїв, шляхетність ніколи не буде масовою, але шляхетних людей може стати більше і ставлення до героїв – більш шанобливим.

Підкреслимо, що поняття герой, як і більшість філософських понять, походить з давньогрецької культури. Античні герої – головні персонажі міфів, мужні та сильні напівбоги, що за допомогою своїх фізичних, моральних та інтелектуальних здібностей перемагають зло і стверджують гуманістичні цінності. Серед цілого ряду дефініцій героїзму виділимо, в першу чергу, ті, які близькі до авторського розуміння героїзму [15; 16], а тому є плідними в контексті нашого дослідження. Так Т. Карлейль визначає героїзм в контексті світової історії, що складається власне з біографій видатних особистостей. Співзвучним цьому тлумаченню є розуміння культурного героя як людини, що створює різноманітні культурні артефакти (Є. Мелетинський). Близьким до окресленого уявлення про героїзм є поняття «національний герой» як «націотворець», що втілює ідеали культури й національного буття. В історичному просторі української культури таким ідеалом національного героїзму постає певним чином міфологізоване козацтво (М. Попович).

Доречним в контексті осмислення проблеми героїзму є звернення до історіософської спадщини В. Липинського, в якій яскраво виділяється важлива складова – культ сили і великої людини, героя. В «Листах до братів хліборобів» підкреслюється, що саме великі люди творять історію [7]. Герой, за В. Липинським, має сильний характер, він самостійний, вірний, орієнтований на сталу ідею, має почуття спільності й дотримується ієрархічності. Власне з таких моральних рис народиться героїка як державотворча сила України і герой як слуга держави. Навпаки, антигерой відрізняється абсолютним браком любові до своєї громади, повною відсутністю синівської покори, зарозумілістю і глибокою пихою, любов'ю тільки до себе. Хам-

антигерой демонструє погорду до батька, коли він слабкий, і покору сильному чужому. Він дистанціюється від своєї громади і насміхається над її авторитетами. У нього абсолютно відсутнє державне мислення, він схильний до демагогії, зміни настроїв, брехні, злоби, зажерливості, зарозумілість і глибокої пихи, цінує він виключно силу, а головна його тактика – зрада [8].

Центральне місце в концепції Липинського займає козацький героїзм, позаяк є основою культуротворення й підґрунтям розбудови української державності, втіленням аристократизму, честі й гідності. Безпосередньо з козацьким пов'язаний героїзм державотворців, які у складних історичних умовах намагалися відродити, а скоріше – збудувати українську незалежну державу, поєднуючи зброю для захисту фізичного і віру для оборони духу.

Близькою до позиції В. Липинського у тлумаченні героїчного є концепція Д. Донцова, що розглядає героїзм як одне з провідних історіософських понять, адже наголошує на необхідності існування формоутворюючої, героїчної правлячої касті, елітарного утворення, що ґрунтується на національних традиціях, є носієм активності й відваги. Як і в працях Липинського, в концепції героїзму Донцова, центральне місце займає козацтво. Однак герої, люди «нового духу» Д. Донцова, що здатні реалізувати мету нації, близькі до «надлюдини» Ф. Ніцше, адже втілюють і реалізують «волю нації» до життя і до влади, прагнення до боротьби і усвідомлення її кінечності, без яких героїчні вчинки неможливі. Всеволодність розуму і жорсткі закони, за Д. Донцовим, не здатні вирішити всі проблеми, і навіть навпаки – призводять до пасивності, до зниження «вольового імпульсу» [5]. Тобто позиція мислителя, що поєднує романтизм трактування національного як духовного аристократизму й біологізаторську «боротьбу за існування» або «волю до життя», виявляється ірраціональною, на відміну від консервативної позиції Липинського.

Серед сучасних провідних філософських підходів до осмислення проблеми героїзму та суб'єкта героїчної дії виділимо і стисло окреслимо такі: класичний або суб'єктивістський, соціально-філософський, інтерсуб'єктивний, екзистенціально-антропологічний та конструктивістський.

Так з позицій суб'єктивістської метафізики, героїзм – це певна спрямованість до буття, шлях подолання наявного буття та виходу у невідоме. Сутність героїчної дії виявляється у трансценденції, у високій буттєвій напрузі, у жертві минулим і майбутнім заради теперішнього. Герой переживає високу інтенсивність буття, здійснює екзистенційний прорив, прагнучи до повноти буття і ствердження високих ідеалів. Саме так розглядали героїзм від античності і до німецької класичної філософії.

З соціально-філософської точки зору, героїзм є матрицею соціалізації суб'єкта, а герой виступає

агентом соціальних перетворень, руйнуючи старий порядок і встановлюючи новий. Міфологема героя актуалізується в часи соціальної кризи і соціальних перетворень. Ситуація війни органічно вписується у структуру героїчного міфу і є зручною для тоталітарних держав, адже герої транслюють ідеали, за зразками яких повинні вибудовувати своє життя всі інші.

Интерсуб'єктивний підхід дозволяє розглядати героя як суб'єкта, що пізнає свою унікальність у внутрішньому досвіді, в особливому вимірі буття через активну роботу суб'єктивності, що не є наперед заданою і передбачає варіативні відносини з іншими суб'єктами. Тобто героїзм постає особистісною формою, що має певну міру феноменальної повноти і дозволяє здійснити ідентифікацію та самоідентифікацію через «буття-разом», «буття-назустріч». У героїчному співбутті суб'єкт наближає світ до себе і розкриває своє буття «назустріч іншим», проявляючи інтенціональну активність як відповідальність перед світом та за світ.

Героїзм з екзистенціально-антропологічної позиції розглядається як наслідок переживання екзистенційної кризи і виявлення внутрішньої роботи особи. Герой виявляє себе не як інструмент підтримки соціального порядку, а як персону, що діє, виходячи із відповідальності за самоздійснення, адже «лише тією мірою, якою ми ...віддаємо себе, жертвуємо себе світу, тим його завданням і вимогам, якими пронизане життя, ми здійснюємо і реалізуємо також самих себе» [14, с. 138]. Шлях героя – це самотворення, шлях від себе наявного до обраного себе.

Інша позиція – конструктивістська – дозволяє розглядати героїчний дискурс як спосіб конструювання реальності, коли політичний режим насаджує образи героїв як національні символи. Цей спосіб зручний для побудови політичних міфів, адже героїзм виступає метафорою, за допомогою якої концептуалізується певна соціальна конструкція, ідеологія, модель відносин суспільства та індивіда. Саме такий підхід використовувався у радянські часи і експлуатується сьогодні російською владою, позаяк функціонування міфологеми героя в масовій свідомості пов'язане з нестабільністю суспільства.

Таким чином, розуміння та концептуальне визначення героя і героїзму змінюється, виявляючи складність та багатогранність героїчного дискурсу, відповідність його історичному часу та суспільному устрою.

Ознаками героїзму, з нашої точки зору, є велич, вихід з тіні повсякденності, могутність, сміливість, поклик до звитязності. Героїчний порив невгамовний, тому герой долає будь-які перешкоди. «Сутність героя – у тому, що ідея піднімає його над усіма перешкодами матерії. Ми відчуваємо страх, тому що ми вмирущі істоти, але коли безсмертне всередині нас перемагає цей страх... Це доводить, що ми насправді пов'язані з життям, а не лише з

існуванням» [17, с. 114]. Герой може померти, може залишитися живим, але подвиг – завжди ризик для життя. Однак для героя, людини «з серцем, що ризикує», визначальними є не життя і смерть, а подвиг, готовність віддати життя за те, що має бути здійснене, готовність пожертвувати собою. «Ні, ми не є тими бронзовими героями, яких з нас так охоче роблять, – пише Е. Юнгер. – Наша кров просякнута такими стражданнями та почуттями, про які не мають жодного уявлення за чайним столом» [17, с. 121].

А отже героїчний вчинок здійснюється не з певних причин, а за певних умов, що породжені метафізичною проблемою, буттєвою загрозою. Причому герой перевищує власну буттєвість, він рухається крізь простір і час, ризикуючи у кожному мить «зірватися в ніщо». Герой усвідомлює своє високе покликання: зробити світ придатним для гідного існування людини, реалізувати місію людяності. Він перевищує межі звичайної людини, він неочікуваний навіть для самого себе, адже неможна програмувати героїчний вчинок (як правило). Подвиг – це здійснена, оприявлена можливість неможливого, ствердження цінностей вищих за власне життя. Причому героїчний вчинок не детермінований, а телеологічний. А героїзм постає як світло, що перетворює людину і світ, як сьайво людяності, добра, шляхетності й високої звитязи. Героїзм розширює горизонти життєвого світу, стверджується як необхідна і виправдана стратегія соціальної поведінки у модусі максимальної екзистенційної напруги та буттєвих загроз.

Крім етико-екзистенційних передумов героїзму, важливими є і психологічні особливості людини, які можна вважати основою готовності до героїзму. Так, дослідники Д. Ренд та З. Епштейн з Єльського університету, вивчаючи психологію героїзму, дійшли таких висновків: героїчний вчинок (шляхетний вчинок) вимагає від людини свідомих навмисних зусиль; чим менше часу люди мають на обмірковування рішень, тим більш самовіддано вони діють; людина від природи схильна до добрих вчинків, а тому інстинктивно люди проявляють екстремальний альтруїзм – рятують інших, ризикуючи своїм життям. Крім того, здатність діяти, «не замислюючись», пояснюється психологами і результатами вивчення повільного і швидкого мислення. Повільне мислення є свідомим, аналітичним, логічним, а швидке – вибудоване звичкою, це «автопілот», здатність мислити миттєво [10]. Однак звичка допомагати іншим повинна бути вибудованою у швидке мислення. До того ж це повинно поєднуватися із загальною імпульсивністю, емпатією, гострою реакцією на емоції страждання і страху. Такі люди діють швидше, ніж з'являються сумніви. Важливо, що звичку допомагати іншим можна виховати.

Саме тому особлива відповідальність сьогодні покладається на працівників закладів

освіти всіх рівнів, які повинні донести до дітей та молоді цінність високої моральності та сутність етичних колізій, а також показати можливі шляхи їх вирішення. Велика міра відповідальності й науковців, що мають поглиблювати розкриття сутності таких філософських категорій, як героїзм, подвиг, вчинок, жертвність, позаяк це феномени нашого сьогодення, наявність яких свідчить про трагізм та складності ситуації в Україні. Для нас це справжній виклик, тому що, як зауважив Д. Ол'є, війна для інтелектуалів є об'єктивною межею написання текстів, яка змушує ставити запитання: як можна писати, коли все навкруги занурюється у хаос [18, с. 10]. Тим не менше, науковці повинні прийняти цей виклик і гідно відповісти на нього, пам'ятаючи, що «інтелектуальний обов'язок – стверджувати неможливість війни» (У. Еко).

Висновки. Отже, сучасна трагічна ситуація в Україні, війна, розв'язана росією привела нас в «точку абсолютного хаосу» (М. Мамардашвілі), в точку біфуркації, яку наші воїни, волонтери, всі, хто працює сьогодні для Перемоги, проходять з честю. Однак після її проходження постає питання знаходження свого місця в новому світі, в історії, в культурі і для України, і для її героїв, і для народу загалом. А значить дослідження окреслених проблем в широкому гуманітарному дискурсі залишаться актуальним і дозволить всебічно осмислити і більш глибоко осягнути їхню сутність, акцентуючи відображену в них любов до Батьківщини, віру у відродження героїзму й лицарства, у відродження України.

1. Аристотель. Никомахова етика. М.: Мысль, 1997. 368 с.
2. Аристотель. Политика. М.: Мысль, 1983. 400 с.
3. Батай Ж. Проклятая часть: сакральная социология. М.: Ладомир, 2006. 742 с.
4. Донцов Д. Дух нашої давнини. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 342 с.
5. Донцов Д. Націоналізм. Київ: Наш формат, 2014. 256 с.
6. Древнекитайская философия. *Собрание текстов в двух томах. Т.1.* / ред. Литвинова Л. М.: Мысль, 1972. 363 с.
7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. Київ: Темпора, 1995. 470 с.
8. Липинський В. Хам і Яфет (з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р.). Львів, 1928.
9. Месснер Е. Мятеж – имя третьей всемирной. Буенос-Айрес: Южно-амер. отд. Ин-та по исслед. проблем войны и мира им. генерала проф. Н.Н. Головина, 1960. 111 с.
10. Оніпко З. Що змушує людину здійснювати подвиги? URL: <https://www.facebook.com/PaPDKPI/posts/264327085295184/>
11. Платон. Алкивиад I. *Диалоги*. М.: Мысль, 1986. 607 с. С.175–222.

12. Платон. Государство. СПб.: Наука, 2005. 576 с.
13. Сартр Ж.-П. Один новый мистик. *Танатография эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века*. СПб.: Мифрил, 1994. 346 с.
14. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2016. 160 с.
15. Цимбал Т. Формування українського пантеону героїв в контексті проблеми консолідації нації. *Українознавчий альманах*. Випуск 23. К.: «Міленіум», 2018. С. 81–87.
16. Цимбал Т. Конфлікти пам'ятей в сучасному українському героїчному дискурсі (соціально-філософський аспект). *Українознавчий альманах*. Випуск 26. Київ: «Міленіум», 2020. С.86–93.
17. Юнгер Е. Війна як внутрішнє переживання. Київ: Стилет і стилос, 2022. 136 с.
18. Hollier D. La litterature doit-elle être possible? *Les dépossédés (Bataille, Caillois, Leiris, Malraux, Sartre)*. Minuit, 1993. Pp. 7–22.

References

1. Aristotel. (1997). *Nikomahova etika* [Nicomachean ethics]. M.: Mysl. 368 p.(in Russian).
2. Aristotel.(1983). *Politika* [Politics]. M.: Mysl. 400 p. (in Russian).
3. Bataj Zh.(2006). *Proklyataya chast: sakralnaya sociologiya* [The Cursed Part: Sacred Sociology]. M.: Ladomir. 742 p.(in Russian).
4. Dontsov D. (2022). *Dukh nashoi davnyiny* [The spirit of our antiquity]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 342 p.(in Ukrainian).
5. Dontsov D. (2014). *Natsionalizm* [Nationalism]. Kyiv: Nash format. 256 p.(in Ukrainian).
6. Litvinova L. (ed.). (1972). *Drevnekitajskaya filosofiya* [Ancient Chinese philosophy]. *Sobranie tekstov v dvuh tomah*. T.1. M.: Mysl. 363 p. (in Russian).
7. Lypynskiy V. (1995). *Lysty do brativ-khliborobiv. Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu* Letters to the bread-making brothers. About the idea and organization of Ukrainian monarchism]. Kyiv: Tempora. 470 p. (in Ukrainian).
8. Lypynskiy V. (1928). *Kham i Yafet (z pryvodu desiatykh rokovyn 16/29 kvitnia 1918 r.)*. [Ham and Japheth (on the occasion of the tenth anniversary of April 16/29, 1918)]. Lviv. (in Ukrainian).
9. Messner E. (1960). *Myatezh – imya tretej vsemirnoj*. [Rebellion is the name of the third world war]. Buenos-Ajres: Yuzhno-amer. otd. In-ta po issled. problem vojny i mira im. generala prof. N.N. Golovina. 111 p. (in Russian).
10. Onipko Z. (2021). *Shcho zmushuie liudynu zdiisniuvaty podvyhy?* [What makes a person perform feats?]. URL: <https://www.facebook.com/PaPDKPI/posts/264327085295184/>(in Ukrainian).
11. Platon. (1986). *Alkiviad I* [First Alcibiades]. *Dialogi*. M.: Mysl. Pp.175–222.(in Russian).
12. Platon. (2005). *Gosudarstv* [Republic]. SPb.: Nauka. 576 p.(in Russian).

13. Sartr Zh.-P. (1994). *Odin novyj mistik* [One new mystic]. *Tanatografiya erosa: Zhorzh Bataj i francuzskaya misl serediny XX veka*. SPb.: Mifril. 346 p. (in Russian).
14. Frankl V. (2016). *Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu* [Man's Search for Meaning]. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia. 160 p. (in Ukrainian).
15. Tsymbal T. (2018). *Formuvannia ukrainskoho panteonu heroiv v konteksti problemy konsolidatsii natsii* [The formation of the Ukrainian pantheon of heroes in context of the problem of national consolidation]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 23. Kyiv: «Milenium». Pp. 81–87. (in Ukrainian).
16. Tsymbal T. (2020). *Konflikty pamiatei v suchasnomu ukrainskomu heroichnomu dyskursi (sotsialno-filosofskyi aspekt)* [Conflicts of memories in modern Ukrainian heroic discourse (social-philosophical aspect)]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vypusk 26. Kyiv: «Milenium». Pp. 86–93. (in Ukrainian).
17. Yunher E. (2022). *Viina yak vnutrishnie perezhyvannia* [War as an inner experience]. Kyiv: Stylet i stylos. 136 p. (in Ukrainian).
18. Hollier D. (1993). *La litterature doit-elle être possible?* [Should literature be possible?]. *Les dépossédés (Bataille, Caillois, Leiris, Malraux, Sartre)*. Minuit. Pp. 7–22. (in French).

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.20>
УДК 1+316](477):001.8(4-15)

Тетяна ШАМСУТДИНОВА-ЛЕБЕДЮК

кандидат філософських наук, доцент,
пофесор кафедри філософії,
Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0001-9288-7005

Email: ta.sha@ukr.net

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З МИНУЛОГО УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ

(Рецензія на колективну монографію: І. Грабовська, С. Грабовський, В. Крисаченко, К. Настояща, Л. Чупрій «Латентні західноєвропейські дискурси в українській філософії та соціології доби УРСР» / За наук. ред. канд. філос. н., доц. К. Настоящої. Тернопіль: Вид-во «Крок», 2022. 229 с.).

Анотація. Аналізується сутність та позитивні складові дослідження колективу авторів (І.Грабовської, С. Грабовського, В. Крисаченка, К. Настоящої, Л. Чупрія), представленого у вигляді монографії «Латентні західноєвропейські дискурси в українській філософії та соціології доби УРСР». Дана робота є найновішим дослідженням в галузі вітчизняної філософії та соціології доби УРСР, яке побачило світ у 2022 р. Робота заслуговує на увагу науковців, викладачів, студентів, особливо гуманітаріїв та широкого кола читачів, зацікавлених українознавчою проблематикою.

Ключові слова: колективна монографія, філософія, соціологія, доба УРСР, західноєвропейські дискурси, латентні впливи.

Tetyana SHAMSUTDYNOVA-LEBEDYUK

Ph.D.in Philosophy
Associated Professor, Department of Philosophy
Rivne State Humanitarian University

NEW RESEARCH FROM THE PAST UKRAINIAN PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY

(Review of the collective monograph: I. Grabovska, S. Grabovsky, V. Krysachenko, K. Nastoyascha, L. Chupriy "Latent West-European Discourses in Ukrainian Philosophy and Sociology in the age of the URSR" / Ed. K. Nastoyasha. Ternopil: "Krok", 2022. 229 p.).

Abstract. The essence and positive components of the research of the team of authors (I. Grabovska, S. Hrabovsky, V. Krysachenko, K. Nastoyascha, L. Chupriy), presented in the form of a monograph "Latent Western European Discourses in Ukrainian Philosophy and Sociology of the Ukrainian SSR", are analyzed. This work is the latest research in the field of national philosophy and sociology of the Ukrainian SSR era, which was published in 2022. The work deserves the attention of scientists, teachers, students, especially humanities and a wide range of readers interested in Ukrainian studies..

Keywords: Collective Monograph, Philosophy, Sociology, Soviet Age, Western European Discourses, Latent Impact.

Збройна агресія путінської росії проти України, яка 24 лютого 2022 р. вступила у конвенціональну фазу, поставила українську націю та державу перед цілою низкою найскладніших викликів, від адекватної відповіді на які сьогодні напряму залежить не лише перемога, але і виживання української спільноти.

Серед таких викликів не останнє місце займає здатність нації на зорганізовану повсякденну працю на усіх ділянках життєдіяльності соціуму. У тому числі і в науковому сегменті. Оскільки ця війна носить гібридний характер, і протистояння путінізму, рашизму та ідеології «русского мира» є одним із

невід'ємних складників успішної боротьби проти агресора, а не лише збройний спротив ворогові (хоча доля перемоги вирішується в основному на полі бою ЗСУ з рашистськими ордами), то й соціогуманітаристика України як сфера наукової діяльності повинна ефективно функціонувати, створюючи ідейні та ідеологічні підстави для майбутньої перемоги у війні проти російського тоталітаризму [Див. детальніше про це: 3; 4; 7; 8; 10].

Тому сьогодні для української гуманітаристики особливо важливо продовжувати якісні дослідження з українознавчої проблематики, новим якісним поштовхом до яких стала Революція Гідності в Україні [Див., зокрема: 2].

Однією з таких нових розвідок є колективна монографія «Латентні західноєвропейські дискурси в українській філософії та соціології доби УРСР» [6], яка побачила світ вже у цьому буремному 2022 р. Авторський колектив у складі. Грабовської, С. Грабовського, В. Крисаченка, К. Настоящої, Л. Чупрія, провів роботу по мало дослідженій в українському філософському дискурсі проблематиці, а саме, по з'ясуванню способів і методів впливу на філософію та соціологію епохи УРСР західноєвропейських філософських ідей, концепцій, методологій та способів їх адаптування до інтелектуального гуманітарного дискурсу тієї доби. Варто погодитись з авторами монографії у тому, що «...минуле забувати за всіх обставин не можна, бо воно помститься за це. Слід пам'ятати, що 60-80 роки ХХ сторіччя стали не лише добою завершення «відлиги» та настання застійного «розвиненого соціалізму» і спроб перебудови – це була епоха українських шістдесятників, мислителів і поетів, епоха Самвидаву, філософських розмов «на кухні» про шляхи відродження української нації, про збереження традицій і розвиток культури (і, звісно, зусиль задля такого розвитку), про особливості української філософії та національного світосприйняття. Часом це проривалося, здебільшого у завуальованій формі, на рівні алюзій, у статті та монографії, видані в УРСР. А ще ж були видання українських авторів – здебільшого репресованих тим чи іншим способом – за кордоном, в яких розставлялися крапки над «і» й аналізувалися реальні проблеми минулого, сьогодення та майбутнього і які різними нелегальними шляхами потрапляли до українського читача» [6, с. 5].

Старше покоління викладачів філософії та соціології, а також представників академічної гуманітаристики ще добре пам'ятає той час, коли розшукувались тексти заборонених в СРСР західних інтелектуалів, прослуховувались таємно вночі передачі радіо «Свобода» та «Голосу Америки» з соціогуманітарних питань зокрема, активно читались тексти під загальною назвою «критика буржуазних теорій» з метою ознайомлення з найновішими досягненнями західної філософської та ширше – гуманітарної думки загалом. Адже, як справедливо зауважують автори монографії, наприклад, щодо

соціології, «складнощі з вивченням історії соціології радянського періоду пояснюються передусім пануванням комуністичної ідеології, згідно з якою Радянський Союз вважався досконалим зразком справедливої держави робітників і селян, що не потребує жодних змін та відповідних досліджень, а усі спроби вивчення й аналізу соціальних процесів розглядалися як небезпечний виклик сталим ідеологічним і політичним нормам, тому навіть вживання в наукових колах самого слова «соціологія», чи згадка про це в книгах, підручниках, статтях, чи публічних виступах вважалися майже неприйнятним» [6, с. 26]. Не випадково соціологічна наука ще і до цього часу залишається чи не найслабкішою ланкою української соціогуманітаристики. Одна з дослідниць авторського колективу монографії «Латентні західноєвропейські дискурси в українській філософії та соціології доби УРСР» Катерина Настояща у статті «Українська соціологія часів перебудови: реконструкція процесів відновлення» справедливо зазначає, що наслідком того, що українська соціологічна наука існувала як невід'ємна частина саме советської соціології стало нерозуміння українським суспільством і сьогодні цієї науки. «Так, брак об'єктивної інформації про реальні можливості соціологічної науки, необізнаність населення про цінність соціологічних знань (у тому числі на прикладі зарубіжного досвіду розвинених країн) призвели до викривленого сприйняття широким загалом самого поняття «соціологія», виникнення поширеного стереотипного уявлення про соціологію як інструмент опитування громадської думки з тих чи інших проблем» [9, с. 181]. І не більше того. Є доконаним той факт, що соціологія советської доби як галузь наукового знання та навчальна дисципліна значно відставала навіть від філософії епохи УРСР. Назва розділу «Соціологія в Україні за радянських часів: існування всупереч можливостям» точно відображає реальний стан речей.

Автори монографічного дослідження піднімають ще чимало актуальних проблем. Цікавою, на нашу думку, є розвідка з приводу «проникнення» ідей психоаналізу в філософські дослідження науковців пізньосовєтського періоду історичного розвитку УРСР на прикладі низки праць професорки Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка Л.Т. Левчук [Див.: 5; 6, с. 48-59]. Дослідники справедливо зазначають, що «серед літератури 1960-80-х рр., присвяченої критиці буржуазних теорій, існувала велика різниця за рівнем добросовісності та фаховості автора-критика, а також у відповідності текстів останнім партійним директивам. Були роботи «кондові», відверто поверхові, проте наповнені «натхненою» лайкою на адресу «загниваючого», «розбещеного» Заходу і «вмираючого» капіталізму. Але були і такі, що навіть сьогодні не втратили певної професійної вартості та когнітивної цінності. Завданням ...монографічного дослідження є не критика існуючої «критики буржуазних теорій» доби УРСР, а, найперше, виявлення у роботах із вказаного спрямування ті

позитивні моменти, які в прихованому чи напівприхованому вигляді «входили» у філософський дискурс України та більш широко – проникали у масову свідомість суспільства соціалістичної доби. Серед останніх можна назвати книжку Лариси Левчук...»[6, с.49].

На окрему увагу заслуговують і роздуми авторів монографії щодо часу існування/неіснування справжньої філософської думки на теренах СРСР у різночасових проміжках. Заміна філософської рефлексії ідеологічними низько якісними симулякрами сталінської доби не можна вважати філософією. «...філософія, яка «загубила» людину, не могла віднайти її навіть там, де саме людина була в фокусі світорозуміння... Сталінізований діамат – це філософія не людини, а її гносеологічної проекції» [1, с. 145], – охарактеризував сутність сталінізованого марксизму український філософ В. Білодід. З таким висновком важко не погодитись.

Таким чином, авторський колектив монографічного дослідження «Латентні західноєвропейські дискурси в українській філософії та соціології доби УРСР» зробив спробу «...зазирнути за лаштунки «прийнятої за умовчанням» картини інтелектуального життя радянського соціуму, показати те, яким чином відбувався пошук світоглядних орієнтирів і дороговказів у майбутнє за умов тоталітарного режиму, виокремити сюжети, пов'язані з освоєнням у «пізній» УРСР здобутків європейського філософського дискурсу та формуванням у шатах діалектичного матеріалізму принципово інших ідейних течій – як їх назвали напівсерйозно ще в 1960-х, «червоного позитивізму» та «червоного екзистенціалізму». А поза сферою легальної філософії в УРСР були мислителі, які імплементавали західні здобутки без означення «червоний». В сумі йшлося про імпліцитну концептуалізацію різних аспектів української ідеї на ґрунті українського буття, що торкається не лише філософії, а й соціології – пластів гуманітаристики, які є фарватерами наукової соціогуманітарної думки» [6, с.7]. Запропонована спроба може вважатися цілком вдалою.

1. Білодід В.Д. Сталін і академічна філософія в Україні. К.: Стилос, 2011. 208 с.

2. Грабовська І. Євровреволюція як Революція Гідності в контексті цивілізаційної проблематики. *Філософські студії*, № 6. 2014. С. 39–45.

3. Грабовська І. Путінізм як конфліктогенний фактор світового значення та українська специфіка його проявів. *Українознавчий альманах*, №24, 2019. С.111–115.

4. Грабовська І. Пошуки шляхів та методів протистояння путінізмові: українські реалії. *Українознавчий альманах*. Випуск 26, 2020. С.45–51.

5. Грабовська І., Грабовський С. Специфіка критики буржуазних теорій у філософії доби «пізньої»

УРСР (на прикладі праць Лариси Левчук). *Українознавство*. 2(79). 2021. С.152–164.

6. Грабовська І.М., Грабовський С.І., Крисаченко В.С., Настояща К.В., Чупрій Л.В. Латентні західноєвропейські дискурси в українській філософії та соціології доби УРСР / За наук. ред. канд. філос. н., доц. К. Настоящої. Тернопіль: Вид-во «Крок», 2022. 229 с.

7. Грабовська І., Талько Т. Путінізм та його ідеологічні засади як проблема сучасного теоретичного дискурсу в соціогуманітаристиці. *Українознавчий альманах*. Випуск 25, 2019. С. 49–54.

8. Конфліктизація культурно-історичного простору українства в умовах сучасних загроз: монографія / За загальн. ред. М.І. Обушного, відп. ред. І.М. Грабовська. К: Міленіум, 2021. 266 с.

9. Настояща Катерина. Українська соціологія часів перебудови: реконструкція процесів відновлення. *Українознавство*, №4(81), 2021. С. 181–192.

10. Талько Т. Найактуальніша проблема сучасного українознавства. *Українознавчий альманах*. Випуск 24, 2019. С. 154–157.

References

1. Bilodid V.D. (2011). *Stalin i akademichna filosofiya v Ukraini* [Stalin and academic philosophy in Ukraine]. K.: Sty'los. 208 p. (in Ukrainian).

2. Grabovs`ka I. (2014). *Yevrorevolyuciya yak Revolyuciya Gidnosti v konteksti cy`vilizacijnoyi problematy`ky`* [Eurorevolution as a Revolution of Dignity in the context of civilization's studies]. *Filosofs`ki studiyi*. # 6. P. 39–45 (in Ukrainian).

3. Grabovs`ka I. (2019). *Putinizm yak konfliktogenny`j faktor svitovogo znachennya ta ukrayins`ka specy`fika jogo proyaviv* [Putinism as a conflicting factor on the world level and the Ukrainian specificity of its manifestations]. *Ukrayinoznavchy`j al`manax*. Vy`pusk 24. 114–118 (in Ukrainian).

4. Grabovs`ka I. (2020). *Poshuky` shlyaxiv ta metodiv proty`stoyannya putinizmovi: ukrayins`ki realiyi* [The search for ways and methods of resisting Putinism: Ukrainian realities]. *Ukrayinoznavchy`j al`manax*. Vy`pusk 26, 2020. P. 45–51 (in Ukrainian).

5. Grabovs`ka I., Grabovs`ky`j S. (2021). *Specy`fika kry`ty`ky` burzhuzny`x teorij u filosofiyi doby` «pizn`oyi» URSR (na pry`kladi prac` Lary`sy` Levchuk)* [The specificity of the criticism of bourgeois theories in the philosophy of the "late" Ukrainian SSR era (on the example of the works of Larisa Levchuk)]. *Ukrayinoznavstvo*. 2(79). P. 152–164 (in Ukrainian).

6. Grabovs`ka I., Grabovs`ky`j S., Kry`sachenko V., Nastoyashha K., Chuprij L. (2022). *Latentni zaxidnoyevropejs`ki dy`skursy` v ukrayins`kij filosofiyi ta sociologiyi doby` URSR* [Latent Western European discourses in Ukrainian philosophy and sociology in the time of the USSR] / Za nauk. red. kand. fil. n., docz. K. Nastoyashhoyi. Ternopil': Vy`d-vo «Krok». 229 p. (in Ukrainian).

7. Grabovs`ka I., Tal`ko T. (2019). *Putinizm ta jogo ideologichni zasady` yak problema suchasnogo teorety`chnogo dy`skursu v sociogumanitary`sty`ci* [Putinism and its ideological foundations as a problem of modern theoretical discourse in social studies and humanities]. *Ukrayinoznavchy`j al`manax*. Vy`pusk 25. P. 49–54 (in Ukrainian).

8. *Konflikty`zaciya kul`turno-istory`chnogo prostoru ukrayinstva v umovax suchasny`x zagroz: monografiya* [Conflictization of the cultural-and-historical space of Ukrainians in the conditions of modern threats: monograph] / Za zagal`n. red. M.I. Obushnogo, vidp. red. I.M. Grabovs`ka. (2021). K: Milenium. 266 p. (in Ukrainian).

9. Nastoyashha Katery`na (2021). *Ukrayins`ka sociologiya chasiv perebudovy`: rekonstrukciya procesiv vidnovlennya* [Ukrainian sociology of the times of perestroika: reconstruction of recovery processes]. *Ukrayinoznavstvo*, #4(81). P. 181–192 (in Ukrainian).

10. Tal`ko T. (2019). *Najaktual`nisha problema suchasnogo ukrayinoznavstva* [The most actual problem of modern Ukrainian studies]. *Ukrayinoznavchy`j al`manax*. Vy`pusk 24. P. 154–157 (in Ukrainian).

Наукове видання

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 30

Друкується за авторською редакцією

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Передрук статей та розміщення їх в Інтернеті може бути здійснено тільки з дозволу автора та відповідального редактора Українознавчого альманаху.

Підписано до друку 31.10.2022 р. Формат 60×84 $\frac{1}{4}$. Папір офсетний.
Гарнітура Arial. Ум. друк. арк. 18,5. Обл.-вид. арк. 17,6. Замовлення № 73
Наклад 100 прим.

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

М І Л Е Н І У М

Видавництво «МІЛЕНІУМ»

м. Київ, вул. Фрунзе, 60
Тел.: +38 (067) 849-34-60
+38 (044) 222-50-84

E-mail: milenum_ofis@ukr.net